

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA
MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

TOSHKENT MOLIYA INSTITUTI

**VAXABOV A.V.
JO‘RAYEV A.S.**

SOLIQLAR VA SOLIQQA TORTISH

*O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligi
tomonidan oliy ta‘lim muassasalarining talabalari uchun darslik
sifatida tavsiya etilgan*

Qayta ishlangan ikkinchi nashri

**TOSHKENT
«IQTISOD-MOLIYA»
2019**

UO‘K: 336.22(075)

KBK: 65.261.4ya7

Taqrizchilar:

E.F. Gadoyev – O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan iqtisodchi;

M.I. Almardonov – iqtisod fanlari doktori, professor

Vaxabov A.V.

V30 **Soliqlar va soliqla tortish.** Oliy o‘quv yurtlari talabalari uchun darslik / Vaxabov A.V., Jo‘rayev A.S.; O‘zR. Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligi. T.: «Iqtisod-Moliya», 2018. – 408 b.

Jo‘rayev A.S.

Mazkur darslikda soliqla tortish nazariyasi, O‘zbekiston soliq tizimi, jumladan, yuridik va jismoniy shaxslarni soliqla tortish tartibi, davlat byudjetining soliqsiz daromadlari hamda byudjetdan tashqari jamg‘armalarga majburiy to‘lovlarni undirish mexanizmi ko‘rib chiqilgan.

Darslik oliy ta‘lim muassasalarining 5230600-Moliya, 5230700-Bank ishi, 5230900-Buxgalteriya hisobi va audit, 5231200-Sug‘urta ishi, 5231300-Pensiya ishi, 5231500-Baholash ishi, 5111000-Kasb ta‘limi (5230600-Moliya, 5230700-Bank ishi, 5230900-Buxgalteriya hisobi va audit), 5232000-Davlat byudjetining g‘azna ijrosi bakalavriat yo‘nalishlarida tahsil olayotgan talabalar uchun mo‘ljallangan.

UO‘K: 336.22(075)

KBK: 65.261.4ya7

ISBN 978-9943-13-825-4

© Vaxabov A.V., Jo‘rayev A.S., 2019

© “IQTISOD-MOLIYA”, 2019

KIRISH

Mamlakatda olib borilayotgan keng qamrovli iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishda avvalambor, soliq siyosatini yanada takomillashtirish, soliqlarning turlari va ularning amal qilish mexanizmini soddalashtirish soliq to'lovchilar zimmasidagi soliq yukini kamaytirish muhim masalalardan hisoblanadi.

Respublikamizda yuritilayotgan soliq yukini kamaytirishga qaratilgan soliq siyosati iqtisodiyotdagi tarkibiy o'zgarishlarga, xo'jalik yurituvchi subyektlarning ishbilarmonlik faolligi va moliyaviy barqarorligini ta'minlashga, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning yanada rivojlanishini rag'batlantirishni kuchaytirishga, mamlakat iqtisodiyotining barqaror faoliyat yuritishida uning rolini oshirishga, yangi ish joylarini shakllantirish va aholi bandligini ta'minlashga, shuningdek, xususiy tadbirkorlik faoliyatini tashkil etish hamda yuritish uchun qo'shimcha ravishda qulay shart-sharoitlar yaratishga hamda tadbirkorlik subyektlarining huquqlari va qonuniy manfaatlariga rioya etilishini ta'minlashga xizmat qilmoqda. Prezident Sh.Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek – «Barcha biznes toifalari uchun soliq yukini kamaytirish va qulaylashtirish, shu asosda ishlab chiqarishni va soliqqa tortiladigan bazani kengaytirish zarur. O'z ehtiyoji uchun obyektlar qurayotgan, yangi tashkil etilgan kichik va o'rta tadbirkorlik subyektlariga yagona soliq to'lovini ma'lum muddatga kechiktirish huquqini berish darkor. Shuningdek, kichik korxonalar uchun qo'shimcha qiymat solig'i to'lashga o'tishni rag'batlantirish shart. Shu bilan birga, tez rivojlanayotgan, yiriklashib borayotgan korxonalarni rag'batlantirish siyosatiga o'tish lozim. Soliq imtiyozlari berishda individual yondashuvlardan voz kechib, ularni faqat iqtisodiyotning ma'lum tarmoqlari uchun qo'llash amaliyotiga o'tishni taklif etaman»¹.

Shu boisdan ham ta'lim tizimida soliq sohasidagi bilimlarni o'rgatishda Respublikamizda amalga oshirilayotgan soliq sohasidagi islohotlarni talaba-o'quvchilarga to'laroq yetkazish, ushbu yo'nalish bo'yicha istiqbolli dasturlarni ishlab chiqish, oliy o'quv yurtlari ta'lim yo'nalishlari uchun darsliklar va o'quv qo'llanmalar tayyorlash, soliq sohasida amaliy tadqiqotlar olib borish, ilg'or pedagogik texnologiyalarni ta'lim tizimida tatbiq etishni amalga oshirish hukumatimiz diqqat-e'tiborida bo'lgan asosiy vazifalardan hisoblanadi.

---

¹Sh.M.Mirziyoyev. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. –T: "O'zbekiston" NMIU, 2018. 55-bet

Shuning uchun ham ushbu darslik soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni o'rganishga bag'ishlangan bo'lib, u 5230600-Moliya, 5230700-Bank ishi, 5230900-Buxgalteriya hisobi va audit, 5231200-Sug'urta ishi, 5231300-Pensiya ishi, 5231500-Baholash ishi, 5111000-Kasb ta'limi (5230600-Moliya, 5230700-Bank ishi, 5230900-Buxgalteriya hisobi va audit), 5232000- Davlat byudjetining g'azna ijrosi bakalavriat yo'nalishlarida tahsil olayotgan talabalar uchun mo'ljallangan.

Darslik O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi, «Davlat soliq xizmati to'g'risida»gi qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmonlari va qarorlari, Vazirlar Mahkamasining tegishli qarorlari hamda boshqa soliq qonunchiligiga oid me'yoriy hujjatlar asosida tayyorlandi.

Ushbu darslikda soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar, davlat byudjetining soliqsiz daromadlari hamda soliqqa oid qonun buzilishlarga barham berish ettita guruhga bo'lib o'rganilgan.

Birinchi bobda soliqlarning iqtisodiy mohiyati, obyektiv zarurligi, funksiyalari, soliq elementlari hamda soliqqa tortish tamoyillari berilgan.

Ikkinchi bobda soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarga umumiy tushunchalar berilgan. Shuningdek, ushbu bobda soliqlarning guruhlanishi hamda soliq to'lovchilarning huquq va majburiyatlari ko'rib chiqilgan va sharhlangan.

Uchinchi bobda hozirgi vaqtda O'zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti daromadlari tarkibida 80 foiz atrofida o'zining soliq tushumlari bilan hissa qo'shayotgan tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanayotgan yuridik shaxslar to'laydigan soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar o'rganilgan. Ushbu bobda asosan, soliq to'lovchilar, soliq obyekti, soliq solish bazasi, soliq imtiyozlari, soliqlarni hisoblash va byudjetga to'lash tartibi hamda har bir soliq turlari bo'yicha o'quvchilarning fanni o'zlashtirishlariga yordam beruvchi shartli misollar keltirilgan.

To'rtinchi bob – jismoniy shaxslarni soliqqa tortish masalalariga bag'ishlangan bo'lib, unda jismoniy shaxslardan undiriladigan mol-mulk solig'i, yer solig'i, daromaddan olinadigan soliq, tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi jismoniy shaxslarga qat'iy belgilangan soliqlarni ko'rib chiqishga harakat qilingan. Ushbu bobning mazmun-mohiyatini chuqurroq o'rganish maqsadida amaliy misollar ham keltirilgan.

Beshinchi bobda davlat byudjetining nobarqaror xarakterga ega bo'lgan soliqsiz daromadlari berilib, unda soliqsiz daromadlarning zarurligi, mohiyati, ularning tarkibi keltirilgan. Ushbu bobda soliqsiz daromadlarning ayrim manbalari bo'yicha tahliliy ma'lumotlar berilib, ular

izohlangan. Undan tashqari soliqsiz to'lovlarning solikli to'lovlar bilan o'xshashlik va farqli tomonlari ham keltirilgan.

Oltinchi bobda davlat maqsadli jamg'armalariga majburiy ajratmalar hamda Respublika yo'l jamg'armasiga yig'implarni hisoblash va to'lash tartibi izohlangan.

Yettinchi bobda soliqqa oid qonun buzilishlarga soliq tizimi orqali ta'sir etishning asosiy yo'nalishlari, soliq to'lashdan bo'yin tovlashning asosiy usullari, soliqqa oid qonun buzilishning oldini olish tadbirlarining samaradorligini oshirish yo'llari ko'rsatib berilgan.

Darslik oxirida yuridik va jismoniy shaxslarni soliqqa tortishga, soliqlarning huquqiy asoslarini qamrab olishga harakat qilingan test savollari variantlari keltirilgan. Ushbu test savollari variantlari o'quvchilarni o'z ustida yanada ko'proq ishlashlariga, fanni chuqurroq o'rganishlariga yordam beradi. Bundan tashqari soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarning hisob-kitob shakllari ilovalarda keltirilgan. Mazkur ilovalar soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni hisoblash tartibi yuzasidan o'quvchilarda amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi degan umiddamiz.

Ushbu darslik kamchiliklardan holi emas. Ular keyingi nashrlarda albatta e'tiborga olinadi.

I BOB. SOLIQA TORTISH NAZARIYASI

1.1. Soliqlarning iqtisodiy mohiyati va obyektiv zarurligi

Soliqlarning iqtisodiy mohiyati va obyektiv zarurligi Soliq tushunchasi iqtisodiy kategoriya sifatida davlatning paydo bo'lishi va faoliyatining davomiyligi bilan bevosita bog'liqdir. Shu o'rinda soliq kategoriyasi davlatning iqtisodiy siyosati orqali iqtisodiy voqelik sifatida yuzaga chiqishini ta'kidlash lozim. Soliq tushunchasi tor ma'noda davlat ixtiyoriga soliq to'lovchilardan majburiy tartibda undiriladigan pul tushumlarini ifodalaydi.

Ma'lumki, soliqlar bevosita davlatning paydo bo'lishi bilan bog'liqdir, ya'ni davlat o'zining vakolatiga kiruvchi vazifalarni bajarish uchun moliyaviy manba sifatida soliqlardan foydalanadi. Soliqlarning amal qilishi bu obyektivlikdir, chunki jamiyatni tashkil etuvchi barcha subyektlar ham real sektorda, ya'ni ishlab chiqarish sohasida faoliyat ko'rsatmaydi. Jamiyatda boshqalar tomonidan rad etilgan yoki faoliyati iqtisodiy samarasiz bo'lgan sohalar ham mavjudki, bular soliqlarni obyektiv amal qilishini talab etadi. Aniqroq qilib aytganda jamiyatni norentabel (mudofaa, tibbiyot, fan, maorif, madaniyat va boshqalar) va rentabel sohaga ajralishi hamda norentabel sohani moliyalashtirishning tabiiy zarurligi soliqlarni obyektiv amal qilishini zarur qilib qo'yadi, vaholanki, norentabel sohaning ijtimoiy xizmatlari asosan davlat tomonidan amalga oshiriladiki, ularni moliyalashtirish usuli sifatida yuzaga chiquvchi soliqlar ham shu tufayli bevosita davlatga tegishli bo'ladi.

Soliqlarning amal qilishini bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida ikki holat bilan ifodalash mumkin: birinchidan, davlatning qator vazifalarini mablag' bilan ta'minlash zarurligi, ikkinchidan, bozor iqtisodiyoti qonun-qoidalari.

Davlatning bajaradigan funksiyalari va vazifalari ko'p bo'lib, bozor iqtisodiyoti rivojlana borishi bilan ba'zi ijtimoiy himoyalangan bozor munosabatlariga mos kelmaydigan vazifalar yo'qola borsa, yangi vazifalar paydo bo'la boshlaydi. Bularga bizning respublikamizda kam ta'minlanganlarga ijtimoiy yordam ko'rsatish, bozor iqtisodiyoti infratuzilmasini tashkil qilish kabilar kiradi. Davlat kuchli ijtimoiy-siyosiy tadbirlarni amalga oshirish uchun pensionerlar, talabalar, ko'p bolali onalar va boshqalarni mablag' bilan ta'minlash zarurligini anglab,

ayrim cheklangan tovarlar bahosidagi farqni byudjet hisobidan qoplaydi va undan tashqari mahallalarda ijtimoiy himoyaga muhtoj kam ta'minlanganlarga moddiy yordamlar ko'rsatadi. Shu bilan birga davlat jamiyat a'zolari osoyishtaligini saqlash maqsadida o'zining mudofaa qobiliyatini saqlab va mustahkamlab turishga ham mablag'lar sarflaydi, qolaversa, davlat fuqarolar xavfsizligini saqlash, mamlakatda tartib-intizom o'rnatish, uni boshqarish funksiyalarini bajarish uchun ham ko'plab mablag' yo'naltirishga majburdir. Bunday xarajatlarni amalga oshirishning majburiyligi ular uchun manba bo'lgan soliqlarni obyektiv zarur qilib qo'yadi.

Qayd etish lozimki, hozirga qadar davlatning funksiyalarini bajarish uchun lozim bo'lgan moliyaviy mablag'larni shakllantirishning soliqlardan boshqa usuli jahon amaliyotida qo'llanilgan emas. Demak, hukmron kuch sifatida davlat mavjud ekan, moliyalashtirish usuli sifatida soliqlar amal qiladi. Ma'lumki, jamiyat iqtisodiy hayoti juda murakkab iqtisodiy hodisalardan iborat bo'lib, ana shu murakkablik bevosita soliqlarga ham tegishliki, bu holat soliqlarni iqtisodiy mohiyatini teran anglashni taqozo etadi.

Soliqlar majburiy to'lovlarni ifoda etuvchi pullik munosabatlarni bildiradi. Bu munosabatlar soliq to'lovchilar bilan ularni o'z mulkiga aylantiruvchi davlat o'rtasida bo'ladi. Davlat uchun byudjet daromadlarining asosiy manbasi hisoblangan soliqlar katta ahamiyatga ega.

Soliqlar to'g'risidagi qarashlar tarixan obyektiv va subyektiv omillarning ta'sirida shakllangan. Soliqlarga doir turli ta'riflarni tahlil qilish ularning konkret iqtisodiy-ijtimoiy taraqqiyotlar jarayonidagi mohiyatini asoslash, soliqlarning iqtisodiy rolini va soliq qonunchiligiga asos bo'lgan soliq tamoyillarini belgilash hamda soliq tizimida, jamiyat taraqqiyotida mavjud bo'lgan soliqlarning tutgan o'rmini aniqlash zarur. Chunki davlat paydo bo'lishi bilan soliqlar jamiyatdagi iqtisodiy munosabatlarning zaruriy talablaridan biri bo'lib hisoblanib kelingan. Davlat tuzilish shakllarini rivojlanishi bilan bir vaqtda soliq tizimi o'zgargan va takomillashtirilgan. Soliq tizimining o'zgarishi va takomillashtirilishi soliqlarning turlari, miqdorlari va yig'ib olish usullari xilma-xil bo'lganligi bilan asoslanib kelingan. Masalan, Sharq mamlakatlari iqtisodiyoti tarixida soliqlar aholidan shaxsiy mol-mulk, yerdan olingan hosil, uy hayvonlari va boshqalar uchun «zakot» sifatida olingan.

Davlat faoliyatining barcha yo'nalishlarini mablag' bilan ta'minlashning asosiy manbalaridan biri va davlat ustuvorligini amalga oshirishning iqtisodiy vositasi soliqlardir. Soliq tizimini tartibga solish va mukammallashtirish moliyaviy tizimni rivojlantirishga yordam

beradi. Iqtisodiyotni davlat tomonidan soliqlar orqali tartibga solish, davlat byudjeti daromadlarini shakllantirish soliq solish vositasida jamiyatdagi u yoki bu jarayonlarning rivojlanishiga ta'sir etuvchi usuli hisoblanadi. Davlatning mavjudligi soliqlar bilan uzviy bog'liq, chunki soliqdan tushadigan tushumlar davlat iqtisodiy mustaqilligining asosiy manbai hisoblanadi.

Insoniyat tarixida yirik davlat arboblardan biri, o'rta asrlarda buyuk saltanat barpo qilgan Amir Temur soliqlarga katta e'tibor qaratgan. U davlatni idora qilish tizimini yuzaga keltirishda asosan soliqlarga tayangan. O'sha davrning davlat moliyasi bu tizimning eng muhim unsurlaridan biri ekanligi, u davlatni boshqarishdagi barcha jihatlariga uzviy bog'langanligi bilan tubdan farq qilib turgani va ayni shu xususiyatga ko'ra boshqaruvning barcha tarkibiy qismlari orasida markaziy o'rinni egallaganligi bugungi kunga kelib hammaga ayon bo'lmoqda.

Soliqlar qadimgi davrlardan e'tiborga olingan, ammo u vaqtlarda soliqlar ozod va erkin bo'lmagan kishining belgisi bo'lib xizmat qilgan. Adam Smit (shotland faylasufi va iqtisodchisi, 1723-1790-yy.) o'zining «Xalqlar boyligining sabablari va tabiatlari» nomli kitobida (1776-y.) ilk bor soliq tamoyillarini ko'rsatib berdi, soliqlarning ahamiyatini yoritib, ularni davlatga to'lash qullik emas, balki erkinlik alomati ekanligini asosladi.

N.Turgenev o'zining «Soliq nazariyasi tajribasi» nomli kitobida (1818-y.) shuni ta'kidlaydiki, «Bilimli bo'lishning muvaffaqiyatlari ularning xalqlar urf-odatlariga foydali ta'siri darajasiga qarab soliqlar tizimining takomillashuviga ham ta'sir etgan», «...soliqlar bilimga ega bo'lish bilan birga paydo bo'lib, uning belgisi bo'lib qoldi. ....Soliqlarning tayinlanishi, taqsimlanishi va yig'ilish usuliga qarab xalq orasida tarqalgan ma'lumotlar to'g'risida; yig'iladigan soliqlar miqdoriga qarab uning boyligi haqida fikr yuritish mumkin, bu bilimlilik va ma'rifatni anglatadigan ikkita eng asosiy xususiyatdir» bu so'zlardan yana bir bor amin bo'lish mumkinki, soliqlar qadimiy moliyaviy institutlar hisoblanib, davlatning paydo bo'lishi bilan yuzaga kelgan. Soliqlar davlat organlarini ta'minlash va ular oldida turgan vazifalarni bajarilishini moddiy ta'minlashning manbasi sifatida xizmat qilgan. Davlatning rivojlanishi bilan uning vazifa va funksiyalari yangicha xususiyatlarga ega bo'ldi. Lekin soliqlarning davlatni va uning organlarini moliyalashtirishda manba sifatidagi roli o'zgarmay qoldi.

«Soliqlar, - deb yozadi D.Rikardo, - hokimiyat ixtiyoriga kelib tushadigan yer mahsuloti va mamlakat mehnatining bir qismini tashkil etadi va oxir-oqibatda ular kapital hisobidan yoki mamlakat daromadi

hisobidan to'lanadi».² Shuni alohida ta'kidlab o'tish lozimki, D.Rikardo soliqlar mohiyatini yoritib, o'z navbatida A.Smit tomonidan yaratilgan soliqlar nazariyasini ma'lum darajada rivojlantirgan.

S.Pepelyayev «Soliq – ommaviy hokimiyat subyektlarining to'lov qobiliyatini ta'minlash maqsadida jismoniy va yuridik shaxslar mulklarini begonalashtirishning majburiylik, yakka tarzda xolisona, qaytarmaslik, davlatning majburlashi bilan ta'minlanganlik asoslarida va jazo yoki kontributsiya xarakteriga ega bo'lmagan qonunda belgilangan yagona shaklidir»³ - deb, ta'kidlagan.

D.Chernikning fikricha «Soliqlar - davlat tomonidan xo'jalik subyektlari va fuqarolardan qonuniy tartibda o'rnatilgan stavkalarda undirib olinadigan majburiy yig'implarni o'zida aks ettiradi»⁴.

Sh.Gataulin «... soliqlar o'zi nima va ular nimaga kerak», degan savolga quyidagicha javob beradi: «Soliqlar - bu davlat sarf-xarajatlarning asosiy manbayi bo'lib, iqtisodiyotni tartibga soluvchi va daromadlarni barqarorlashtiruvchi vositadir»⁵. Soliqlar davlat byudjeti daromadlarini tashkil etuvchi asosiy manba va iqtisodiyotni boshqaruvchi muhim qurol hisoblanadi. Biroq bu ta'rif soliqlarning mohiyatini to'laligicha yoritmaydi hamda soliqlarning tashkiliy-huquqiy tomonlarini o'zida aks ettir olmaydi. Bundan tashqari iqtisodiy munosabat sifatida, bu munosabatlar obyekti bo'lib nima hisoblanadi, degan savollarga javob bera olmaydi.

Ayrim iqtisodchilar soliqlarni milliy daromadni taqsimlash va qayta taqsimlash vositasi sifatida izohlashga harakat qilganlar, - «Soliqlar - milliy daromadni taqsimlash va qayta taqsimlash jarayonida uning bir qismini davlat ixtiyoriga olish shaklidir».⁶

O.Olimjonovning fikriga ko'ra: «Soliqlar – davlat va jamiyatning pul mablag'lariga bo'lgan ehtiyojini qondirish maqsadida qonun tomonidan belgilab qo'yilgan hajmda va o'rnatilgan muddatda jismoniy va huquqiy shaxslardan davlat ixtiyoriga majburiy ravishda undirib olinadigan to'lovlardir»⁷. Soliqlarga berilgan mana shu ta'rif eng maqbul ta'rif bo'lib, soliqlarning mohiyati, ularning iqtisodiyotdagi o'rni va rolini, soliqlarning harakat jarayonini nazariy jihatdan chuqurroq yoritib, soliqlar haqida aniqroq tasavvur hosil qilishga yordam beradi. Bugungi kunda soliq kategoriyasini har tomonlama,

² Рикардо Д. Сочинения т. I. Начало политической экономики и налогового обложения. Пер. с англ. –М.: «Госполитгиздат», С.360

³ Пепеляев С. Основы налогового права. –М.: 1995, С.24

⁴ Черник Д. Налоги в рыночной экономике. Журнал «Финансы», 1992, №3, С.19

⁵ Gataulin Sh. Soliqlar va soliqqa tortish. –Т.: «Iqtisodiyot va huquq dunyosi», 1996. 18-bet.

⁶ O'lmasov A., Sharifko'jaev M. Iqtisodiyot nazariyasi. –Т.: «Mehnat», 1995. 377-bet.

⁷ Olimjonov O. Bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida soliq siyosati. «Hayot va iqtisod» jurnali, 1992.

kengroq va batafsilroq, shuningdek, uning mohiyati va ahamiyatini, iqtisodiyotni rivojlantirishdagi roli va o'mini, soliqlarni nazariy jihatlarini aniqroq va to'liqroq yoritib oladigan ta'rifni keltirish muammosi fanda mavjud. Biroq Soliqlik kodeksining 12-moddasida: «Soliqlar deganda ushbu Kodeksda belgilangan, muayyan miqdorlarda undiriladigan, muntazam, qaytarib berilmaydigan va beg'araz xususiyatga ega bo'lgan, byudjetga yo'naltiriladigan majburiy pul to'lovlari tushuniladi», - deb ta'rif berilgan.

Tarixan soliqlar, davlatni saqlab turish uchun zarur bo'lgan majburiy to'lovlar sifatida davlat paydo bo'lishi bilan vujudga kelgan. Soliqlar davlat faoliyat ko'rsatishining moddiy asosini tashkil etadi, ularning iqtisodiy tabiati xuddi shu yerdan kelib chiqadi.

Bozor munosabatlarining shakllanishi davrida soliqlar korxonalarining iqtisodiy faoliyatini tartibga solishning ham bilvosita quroli hisoblanadi.

Soliqni to'lash xo'jalik yurituvchi subyektlar va fuqarolar bilan davlat o'rtasida yangidan yaratilgan qiymatni taqsimlashning asosiy vositasi hisoblanadi. Biror bir jamiyatni soliq tizimisiz tasavvur qilish mumkin emas. Chunki soliqlar byudjet daromadlarini tashkil etishning asosiy vositasi bo'libgina qolmay, mahsulot ishlab chiqarish hajmini oshirishga, ishlab chiqarishni rag'batlantirishda investitsiyalarni ko'paytirishga, raqobatbardosh mahsulotlar sonining ortishiga, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishga, xususiy korxonalar ochish bilan bog'liq bo'lgan bozor infrastrukturasi barpo qilishga, umumdavlat ehtiyojlarini qondirishga va shu kabilarga xizmat qiladi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida davlat o'zining ichki va tashqi vazifalarini, har xil ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy chora-tadbirlarni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan mablag'larning asosiy qismini soliqlar orqali to'playdi. Jumladan, soliqlar respublika va mahalliy byudjetlar daromadlarini shakllantiradi, davlat ijtimoiy dasturlari uchun moliyaviy negiz yaratadi, soliq to'lovchi shaxslarning tadbirkorlik faoliyatini boshqaradi, ularning tabiiy resurslardan unumli foydalanishga bo'lgan intilishini rag'batlantiradi, narx belgilashga ta'sir ko'rsatadi, aholining turmush darajasini tartibga solib turadi, imtiyozlar yordamida esa aholining kam ta'minlangan qatlamlarini ijtimoiy himoya qilishni tashkil etishga yordam beradi.

Soliqlarning o'ziga xos belgilari

U yoki bu iqtisodiy kategoriyaning mohiyatini chuqurroq anglash uchun unga xos umumiy belgilarni aniqlash lozim bo'ladi.

Masalan, kredit iqtisodiy kategoriya sifatida muddatlilik, qaytarishlik, muayyan miqdorda ustama haq (foiz) to'lash kabi umumiy belgilarga

egaki, ushbu belgilar kredit kategoriyasi mohiyatini kengroq yoritish uchun xizmat qiladi. Xuddi shu kabi soliq kategoriyasi ham bir qator o'ziga xos belgilarga egaki, ushbu belgilar soliqlarni boshqa to'lovlardan farqlash uchun xizmat qiladi.

Soliqlarning belgilari borasida iqtisodchi olimlar tomonidan turli xil fikrlar mavjud. Masalan, prof. Q.Yahyoyev soliqlarni umumiy belgilari sifatida quyidagilarni ko'rsatadi:

1. Soliqlar va yig'imlar majburiy bo'lib, bunda davlat soliq to'lovchining bir qism daromadlarini majburiy badal sifatida byudjetga olib qo'yadi. Bu majburiylik Oliy Majlis tasdiqlab bergan Soliq kodeksining qoidalari asosida amalga oshiriladi. Demak, majburiylik belgisi huquqiy jihatdan davlat tomonidan kafolatlanadi.

2. Soliqlar xazinaga davlat byudjetiga tushadi. Ammo boshqa turdagi to'lovlar «Umid», «Ekosan» kabi jamg'armalarga tushishi soliq munosabatlarini aks ettirmaydi.

3. Soliqlar qat'iy belgilangan va doimiy harakatda bo'ladi. Tarixan asrlab o'zgarmay harakatda bo'lgan soliqlar mavjud. Uning ilmiy asosi qancha chuqur bo'lsa, shuncha qat'iy va uzoq yillar o'zgarmasdan harakat qiladi.

4. Davlatga to'langan soliq summasi to'lovchining o'ziga to'liq qaytmaydi, ya'ni u ekvivalensiz pul to'lovidir⁸.

Rus iqtisodchisi A.Medvedev o'zining «Soliqlarni qanday rejalashtirmoq kerak» nomli kitobida soliqlarga xos bo'lgan ikki belgini, ya'ni majburiylik va ekvivalensizlik kabi belgilarni qayd etadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, soliqlarning umumiy belgilarini quyidagicha ifodalash mumkin:

1. Soliq to'lovchi o'z daromadining u yoki bu summasini davlatga to'lap ekan, buning evaziga bevosita biron-bir tovar yoxud xizmat olmaydi. Alohida olingan soliq to'lovchi tomonidan to'langan soliq miqdori bilan u iste'mol qiladigan ijtimoiy ne'matlar o'rtasida to'g'ridan to'g'ri bog'liqlik mavjud bo'lmaydi. Xuddi ana shu xususiyatiga ko'ra soliq narxdan, ruxsatnoma (litsenziya)lar va vositachilik yig'imlaridan farq qiladi, chunki bular majburiy yoki ixtiyoriy to'lovlar hisoblansada, biroq hamma vaqt davlat tomonidan ko'rsatilgan xizmatdan muayyan foyda (naf) ko'rilishi bilan bog'liq.

Davlatga to'lanadigan soliqlar bilan uning evaziga olinadigan iqtisodiy va ijtimoiy ne'matlar o'rtasida bevosita, har bir kishining ko'zi ilg'aydigan bog'liqlikning yo'qligi soliq to'lovchilar uchun soliqqa tortishni yuk sifatida baholashlari sabab bo'ladi, vaholanki, ular soliqlar

---

⁸ Yahyoev Q. Soliqqa tortish nazariyasi va amaliyoti. –T.: «G'afur G'ulom», 2000. 10-bet.

hisobidan qilinadigan davlat xarajatlarining yo'nalishini ma'qullashlari ham mumkin.

Alohida olingan soliq to'lovchi odatda jamiyat va o'zining ko'rgan foydasi yoki manfaatini to'lagan soliqlari bilan solishtirib o'tirmaydi. Bu shunga olib keladiki, oqibatda fuqarolarning bir qismi soliqlar to'lashdan bo'yin tovlashga, o'z daromadlarini yashirishga urinadi. Davlat o'z fuqarolaridan yig'ib olgan soliqlarni samarali va oshkora tarzda ishlatsa hamda fuqarolarning aksariyat qismi davlatning iqtisodiy ijtimoiy va boshqa dasturlarini o'z mablag'lari hisobidan pul bilan ta'minlashga rozi bo'lgandagina yuksak soliq axloqi tamoyillari yuzaga keladi.

2. Soliqlar majburiy to'lovlar hisoblanadi. Soliqlarning to'liq miqdorda va o'z vaqtida to'lanishi uchun javobgarlik soliq to'lovchilar zimmasiga yuklanadi. Aks holda, soliq to'lashdan bo'yin tovlagan soliq to'lovchilar uchun qonunchilikda belgilangan tartibda (ma'muriy, moliyaviy, jinoiy) jazo choralari qo'llaniladi.

3. Davlat foydasiga soliq to'lash orqali daromadning avvaldan belgilab qo'yilgan, eng muhimi, qonuniy tartibda ko'zda tutilgan qismi undirib olinadi. Ko'pgina davlatlarda, shu jumladan, respublikamiz qonunchiligida ham soliqlarni belgilash va ularning hajmlarini aniqlashga faqat qonun chiqaruvchi hokimiyat yoki uning tomonidan vakolat berilgan davlat organlari haqlidirlar, deb mustahkamlab qo'yilgan.

O'zining xohish - istagiga qarab yangi soliqlar belgilash yoki ularning hajmlarini aniqlashga hech kim haqli emas. To'lovlarning qonuniy, ochiq-oydin xususiyatga ega bo'lishi soliqlarning bosh tavsifi hisoblanadi.

4. Soliqlarning yana bir belgisi ularning davlat yoki mahalliy byudjetga kelib tushishidir, ya'ni soliqlar byudjetdan tashqari jamg'armalar yoki turli xil boshqa jamg'armalarga kelib tushmaydi.

5. Soliqlarga xos bo'lgan umumiy belgilardan biri sifatida davlat hamda yuridik va jismoniy shaxslar o'rtasida mulkchilikni qayta taqsimlash jarayonining yuzaga kelishidir. Soddaroq qilib aytganda, korxonalar va aholidan olinadigan soliqlar, aslida ular mulkning ma'lum bir qismini davlat hisobiga o'tkazilishini bildiradi. Bu bilan xo'jalik yurituvchi subyektlarga tegishli bo'lgan mulk daromad shaklidagi majburiy to'lov sifatida davlat mulkiga aylanadi.

Yuqorida qayd etilgan soliqlarga xos bo'lgan umumiy belgilar ularni iqtisodiy mohiyatini ochishga xizmat qiladi. Shu o'rinda soliqlarning umumiy belgilarini to'liqroq va aniqroq, batafsil yoritishi

mumkin bo'lgan, har qanday iqtisodiy vaziyatlarda o'zgarmaydigan maqbul umumiy belgilarini yaratish muammosi hal etilishi lozim.

Soliq kategoriyasi boshqa iqtisodiy kategoriyalar: moliya, kredit, sug'urta, investitsiya kabilar bilan umumiy o'xshashlikka ega, ya'ni ularning barchasi pulli munosabatlarni ifodalaydi. Lekin soliqlarning o'ziga xos yuqorida qayd etilgan belgilari mavjudki, ushbu belgilar soliqlarni boshqa iqtisodiy kategoriyalardan farqlash uchun xizmat qiladi.

O'z-o'zini nazorat qilish uchun savollar

1. Soliqlarning iqtisodiy mohiyati, deganda nimani tushunasiz?
2. Soliqlarning obyektiv zarurligi nimalarda ko'rinadi?
3. Soliqlarning boshqa iqtisodiy kategoriyalardan farqi nimalardan iborat?
4. Adam Smit o'zining qaysi asarida ilk bor soliqlarning tamoyillarini asoslab bergan?
5. Iqtisodchi olimlar tomonidan soliqlarga berilgan ta'riflarning o'ziga xos jihatlari tushuntirib bering.
6. Soliq kodeksida soliqlarga qanday ta'rif berilgan?
7. Soliqlarning xususiyatlarini izohlang.
8. Olimlar tomonidan soliqlarga oid bilimlarni turlicha talqin etilishi sabablari nimada?
9. Soliqlar belgilarining mohiyatini tushuntirib bering.
10. Soliqlarning ekvivalensizlik belgisining mohiyatini tushuntiring.

1.2. Soliqlarning funksiyalari

Soliqlarning iqtisodiy mohiyati davlat bilan yuridik va jismoniy shaxslar o'rtasida vujudga keluvchi obyektiv majburiy to'lovlarga asoslangan moliyaviy munosabatlar orqali xarakterlanadi. Bu moliyaviy munosabatlar maxsus ijtimoiy xarakterga ega bo'lib, milliy daromadning bir qismi bo'lgan pul mablag'larini davlat ixtiyoriga safarbar qilishga xizmat qiladi.

Soliqlarning mohiyati ularning bajaradigan funksiyalaridan kelib chiqadi. Har bir iqtisodiy kategoriyaning o'z funksiyasi mavjud. Soliq mustaqil kategoriya sifatida o'zi bajaradigan funksiyalarga ega bo'lib, bu funksiyalar soliq kategoriyasining amaldagi harakatini ifodalaydi. Funksiya deganda, odatda kategoriyaning ko'p qaytariladigan, takrorlanadigan doimiy harakatlarini tushunish lozim.

Soliqlarning funksiyalari to'g'risida fanda turli xil qarashlar mavjud. Sobiq Ittifoq davrida soliqlar ikki xil funksiyani bajaradi, degan qarash keng tarqalgan edi. Bu ikki funksiya sifatida fiskal va nazorat funksiyalari tan olinardi. Eng asosiy funksiya bu soliqlarning fiskal funksiyasidir, chunki bu funksiyasiz nazorat funksiyasining mavjud bo'lishi mumkin emas, deb qaralardi.

Bir qancha G'arb iqtisodchilarning nazariyalari angliyalik iqtisodchi J.Keynsning konseptsiyasiga asoslanadi. Bu konseptsiyaga ko'ra soliqlar fiskal funksiyasidan tashqari iqtisodiyotni tartibga solish, rag'batlantirish va daromadlarni boshqarish vositasi funksiyalariga ega, soliqning bu funksiyalari uni iqtisodiyotni tartibga solish va iqtisodiy barqaror o'sishni ta'minlash vositasi sifatida foydalanish zarurligidan kelib chiqadi.

Neokeynschilik yo'nalishi vakillari bo'lgan L.Xarrot, N.Kaldor, A.Xansen va P.Samuelsonlarning fikriga ko'ra soliqlar iqtisodiyotni tartibga solish funksiyasiga ega. Ular soliq stavkalarini o'zgartirish va turli xil imtiyozlar berish yo'li bilan bu funksiyani bajarish mumkin, deb hisoblaydilar.

Soliqlarning daromadlarni boshqarish funksiyasining yuzaga kelishiga fransuz iqtisodchisi E.Jirardenning nazariyasi asos bo'lgan. Bu nazariyaga ko'ra soliqlar yordamida soliqqa tortishning progressiv shkalasini qo'llash yo'li bilan jamiyat a'zolari o'rtasidagi mulkiy tengsizlikka barham berish mumkin. Hozirgi kunda bu nazariyaning davomchilari bo'lib, amerikalik iqtisodchilar A.Ilersik, G.Koul, fransuz iqtisodchilari M.Kludo, J.Furaste hisoblanishadi. Ularning fikriga ko'ra davlat soliqlardan va transfer to'lovlaridan foydalanish yo'li bilan jamiyat milliy daromadini kambag'allar foydasiga qayta taqsimlaydi. Bu nazariyalar soliqlarning daromadlarni tartibga solish funksiyasi mavjud, degan xulosa kelib chiqishiga sabab bo'ldi.

I.Malmiginning fikriga ko'ra soliqlar uch funksiyani bajaradi, ya'ni fiskal, taqsimlash va rag'batlantirish funksiyalari. Uning fikriga ko'ra birinchi funksiya davlat daromadlari manbalarining tashkil topishi bilan bog'liq, ikkinchisi yuridik va jismoniy shaxslarning daromadlarini taqsimlashni nazarda tutadi. Rag'batlantirish funksiyasi turli imtiyozlar va yengilliklar berish yo'li bilan amalga oshiriladi⁹. O'z-o'zidan ko'rinib turibdiki, G'arb iqtisodiy adabiyotlaridagi daromadlarni boshqarish funksiyasi I.Malmiginda taqsimlash funksiyasi sifatida namoyon bo'lmoqda.

---

⁹ Мальмигин И. Налоги как элементы финанса. –М.: перевод с англ. 1997. С. 69.

Soliqlarning funksiyalari ularning mohiyatini amaliyotda harakat qilayotganligini ko'rsatadi. Shunday ekan, funksiya doimo yashab, soliq mohiyatini ko'rsatib turishi zarur. Demak, funksiya kategoriyasi doimiy, qat'iy takrorlanib turadigan voqelikni ifodalaydi. Shunday uslubiy yondashishdan kelib chiqib soliqlarning funksiyasini aniqlash kerak.

Soliqlarning funksiyalari masalasida hozirga qadar olimlar o'rtasida katta bahslashuvlar mavjud, lekin yagona bir fikrga kelingan emas. Ko'pchilik iqtisodchilar soliqlarga fiskal, boshqaruvchi, rag'batlantiruvchi, nazorat funksiyalari xos deb ta'rif berishadi.

Soliqlarning fiskal funksiyasi

Soliqlarning quyidagi asosiy funksiyalarini ajratib ko'rsatish maqsadga muvofiqdir: soliqning fiskal, tartibga solish, rag'batlantirish, nazorat, soliqni hisoblash jarayonini axborot

bilan ta'minlash funksiyasi.

Soliqlarning asosiy funksiyasi – fiskal funksiya hisoblanib (lotincha «fiscus» so'zidan olingan bo'lib, xazina degan ma'noni anglatadi), bu funksiyaning mohiyati shundan iboratki, soliqlar yordamida davlatning moliya resurslari hosil qilinadi hamda davlat faoliyat ko'rsatishi uchun moddiy sharoit yaratiladi. Soliqlar orqali korxonalar va fuqarolar daromadining bir bo'lagini, davlat boshqaruvini, mamlakat mudofaasini, umuman noishlab chiqarish sohasini saqlab turish maqsadida undirib olish yo'li bilan davlat byudjetining daromad qismini shakllantirish – soliqlar fiskal funksiyasining eng muhim elementi hisoblanadi.

Ishlab chiqarishning rivojlanishi bilan fiskal funksiyaning ahamiyati oshib boradi. Ishlab chiqarish ijtimoiy tusdaligining chuqurlashishi fan-texnika taraqqiyotining rivojlanish munosabati bilan asosan soliqlar hisobiga shakllantiriladigan moliyaviy resurslar oqimini ko'paytirishning real zarurati yuzaga keladi. Davlat iqtisodiy va ijtimoiy tadbirlarga ko'proq e'tibor bergan sari moliyaviy resurslarni ko'proq sarflaydi, lekin soliq tizimi o'zining fiskal funksiyasi vazifalarini bajarishi jarayonida ishlab chiqarishning o'sishiga, jamg'arish jarayoniga xalal bermasligi, ijtimoiy adolatni buzmasligi hamda iqtisodiyotning umumiy tuzilmasida buzilishlar sodir bo'lishiga yo'l qo'yimasligi, bozor jarayoniga putur yetkazmasligi kerak.

Soliqlarning ushbu funksiyasi orqali paydo bo'ladigan pul resurslari davlat byudjeti orqali qayta taqsimlanadi, ular ishlab chiqarish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirishga, ustuvor tarmoqlarni investitsiyalashga yo'naltiriladi.

Jahon amaliyotida ijtimoiy himoyaga muhtoj bo'lgan shaxslar uchun soliq imtiyozlari va yuqori daromad oluvchi shaxslar uchun progressiv stavkalar belgilash ham qo'llanadi, ya'ni aholining kam

daromad oladigan qismini ijtimoiy himoya qilish maqsadida daromadlarning bir qismi qayta taqsimlanadi.

Soliqlarning tartibga soluvchilik funksiyasi va rivojlanishi sharoitida soliqlarning ikkinchi muhim funksiyasi ularning iqtisodiyotdagi tartibga soluvchilik roli hisoblanadi, ya'ni davlat soliqlar orqali tovarlar ishlab chiqarish va sotish, ishlar bajarish hamda xizmatlar ko'rsatishning iqtisodiy shart-sharoitini tartibga soladi va bu bilan iqtisodiyot tarmoqlarining iqtisodiy faoliyatini amalga oshirish uchun muayyan «soliq muhiti»ni yaratadi. Ushbu funksiya orqali davlat soliq tizimiga ta'sir ko'rsatadi, ya'ni muayyan tarmoqda ishlab chiqarish sur'atlarini rag'batlantiradi yoki jilovlab turadi, sarmoyaning bir tarmoqdan soliq muhiti eng ma'qul bo'lgan boshqa tarmoqqa qo'yilishini kuchaytiradi yoki pasaytiradi, shuningdek, aholining to'lovga qobil talabini kengaytiradi yoki kamaytiradi.

Soliqlarning tartibga soluvchi sifatidagi funksiyasining ahamiyati bozor munosabatlari sharoitida o'sib boradi, bu davrda tadbirkorlarni ma'muriy qaram qilish usullari yo'q bo'lib ketadi yoki juda oz holda qoladi, korxonalar faoliyatini farmoyishlar, ko'rsatmalar va buyruqlar yordamida idora qilish huquqiga ega bo'lgan «yuqori tashkilot» tushunchasining o'zi asta-sekin kuchsizlanib boradi. Biroq iqtisodiy faollikni izga solib turish, uning rivojlanishini jamiyat uchun maqbul bo'lgan yo'nalishda rag'batlantirish zarurati saqlanib qoladi.

Soliqlarning rag'batlantirish funksiyasi Rag'batlantirish funksiyasi soliq tizimining eng muhim funksiyalaridan biri bo'lib, ishlab chiqarishni rivojlantirishga, moddiy xom-ashyo resurslari, shuningdek, moliyaviy va mehnat resurslari, jamg'arilgan mol-mulkdan samarali foydalanishga rag'batlantiruvchi ta'sir ko'rsatadi, ya'ni soliq yukini kamaytirish orqali ishlab chiqarishni rivojlantirishga, moliyaviy ahvolni mustahkamlashga va investitsiya faoliyatini jonlantirishga rag'batlantiradi. Soliqlarning rag'batlantirish funksiyasi orqali davlat iqtisodiyot taraqqiyotini ta'minlaydi, bu bilan fiskal funksiyani bajarish uchun bazani kengaytiradi va ishlab chiqarishni qo'llab-quvvatlab, davlat oqilona soliq siyosatini olib borish yo'li bilan soliq yukini oshirmasdan xo'jalik yurituvchi subyektlarning erkin faoliyat ko'rsatishi ta'minlanadi.

Soliqlarning nazorat funksiyasi Soliqlarning nazorat funksiyasi soliq to'lovchi tomonidan taqdim etilgan, soliqqa tortish obyekti, soliqqa tortiladigan baza,

imtiyozlar singari va hokazo tegishli soliq ko'rsatkichlarining hisob-kitoblarini tekshirishdek ancha murakkab jarayondan iborat. Soliq hisobi soliq idoralariga belgilangan soliq hisobi shakllari orqali soliq to'lovchilar o'zlarining soliq majburiyatlarini qanday bajarayotganliklarini yanada samarali nazorat qilish imkonini beradi.

Soliqlarni hisoblash jarayonini axborot bilan ta'minlash funksiyasi

Soliqlarni hisoblash jarayonini axborot bilan ta'minlash funksiyasi ham muhim ahamiyat kasb etib, bu funksiya orqali xarajatlar hajmi va konkret solikli tushumlar davlatning qanday ijtimoiy-iqtisodiy funksiyalarini bajarishga sarflanganligi to'g'risida axborot berib turilishi juda zarurdir. Shunday qilinsa, soliqlarning byudjetga tushishi to'liq, o'z vaqtida va oson kechadi.

Soliq funksiyalarining qisqacha ko'rib chiqilishi soliqlar moliya resurslarini tiklash, xo'jalik faoliyatini tartibga solish va daromadlarni ijtimoiy jihatdan ahamiyatli maqsadlar uchun qayta taqsimlash bo'yicha muhim vazifalarni bajaradi, deb xulosa chiqarishi uchun imkon beradi.

Soliqlarning iqtisodiyotdagi yuqorida ta'kidlangan muhim o'rnini belgilovchi bir qancha funksiyalari mavjud. O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotining hozirgi rivojlanish bosqichida soliqlarning o'rnini belgilovchi quyidagi asosiy omillarni ko'rsatib o'tish mumkin:

- Bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida aholini ijtimoiy himoya qilishning zarurligi. Ma'lumki, respublikamizda iqtisodiyotni isloh qilish va davlat qurilishini amalga oshirish mamlakatimiz birinchi Prezidenti I.Karimov tomonidan ilgari surilgan besh asosiy tamoyilga asoslanadi. Bu qoidalardan biri kuchli ijtimoiy siyosatni amalga oshirishdir. Bozor munosabatlariga o'tish sharoitida aholi, ayniqsa, uning kam ta'minlangan qatlamlari yetarli darajada ijtimoiy himoyalangan bo'lishi kerak.

- Agrar sektordagi islohotlarni muvaffaqiyatli amalga oshirish zarurligi omili. O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotida eng asosiy tarmoq agrar sektor hisoblanadi. Masalan, ikkinchi jahon urushidan keyin tiklanayotgan Yaponiya iqtisodiyoti uchun mashinasozlik yetakchi tarmoq sifatida rivojlantirilgan edi. Bu tarmoq Yaponiya iqtisodiyotini rivojlantirishga ulkan hissa qo'shdi. Bu, eng avvalo, uning mamlakatga chet el valuta tushumlarini olib kelishda namoyon bo'ldi. O'zbekiston Respublikasida qishloq xo'jaligi ana shunday asosiy tarmoq vazifasini o'tamoqda.

Yuqoridagilardan ko'rinadiki, qishloq xo'jaligida soliq, kredit vositalari yordamida iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish hozirgi kunning dolzarb masalaridan biridir. Shu sababli, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1998-yil 10-oktabrdagi «Qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari uchun yagona yer solig'ini joriy etish to'g'risida»gi PF-2086-sonli farmoni, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998-yil 26-dekabrdaqi «Qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari uchun yagona yer solig'ining muvaqqat bazaviy stavkalarini tasdiqlash to'g'risida»gi 539-sonli qaroriga muvofiq qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari uchun umumiy belgilangan tartibdagi soliq va yig'imlar o'rniga byudjetga 1999-yilning 1-yanvaridan boshlab yagona yer solig'ini to'lash tartibi joriy qilindi.

- O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotida soliqlarning o'rnini belgilovchi asosiy omillardan yana biri - hozirgi kunda ko'payib borayotgan tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi jismoniy va yuridik shaxslarning daromadlarini jalb qiluvchi mukammal soliq to'lovini yuzaga keltirish.

Bozor munosabatlarining rivojlanib borishi xususiy tadbirkorlik faoliyatining keng quloch yoyishi va xususiylashtirish jarayonlarining chuqurlashuvi, tadbirkorlar daromadini hisobga olishni qiyinlashtiradi. Xususiylashtirilgan bitta korxonada o'rnida o'nlab kichik, xususiy va jamoa mulkiga asoslangan korxonalar paydo bo'ladi. Mukammal soliq mexanizmi yaratilmaganligi uchun daromadlar summasini aniqlashda jiddiy xatoliklarga yo'l qo'yilishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998-yil 15-apreldagi «Kichik korxonalar uchun ixchamlashgan soliqqa tortish tizimiga o'tishni qo'llash to'g'risida» 159-sonli qaroriga muvofiq kichik korxonalar uchun umumiy belgilangan tartibdagi soliqlar o'rniga byudjetga ixchamlashtirilgan soliq to'lash imkoniyati vujudga keldi. O'zbekistonda tadbirkorlikni rivojlantirishda ixchamlashtirilgan soliq tizimining joriy qilinishi bu tadbirkorlar uchun davlat tomonidan ko'rsatilgan katta yordam bo'ldi.

Soliqlar iqtisodiyotning tarixiy rivojlanishi bosqichlarida ushbu rivojlanish jarayonlarini ta'minlash maqsadiga bo'ysunuvchi vazifalarni bajaradi. Soliqlarning funksiyalari esa ana shu vazifalarni bajarishga xizmat qiladi. Shunday ekan soliqlarning funksiyalari va vazifalari o'rtasidagi aniq farqli jihatlarni o'rganish va soliq munosabatlarini tashkil etish mobaynida bu chegaralarni asoslashni qayd etib o'tish lozim.

Soliqlar bajaradigan vazifalar ko'pchilik mamlakatlarning soliq qonunchiligida umumiy o'xshashliklarga ega. Ana shunday an'anaviy soliq vazifalariga quyidagilarni kiritish mumkin:

- Umumdavlat vazifalarini hal qilish uchun davlatga zaruriy moliyaviy resurslar ta'minlab berish. Soliqlarning fiskal funksiyasi ushbu vazifani hal qilish maqsadlariga xizmat qiladi. Bu vazifani hal qilish davlatning iqtisodiyotga qay darajada aralashuviga ko'p jihatdan bog'liq. Bu ko'rsatkich qanchalik yuqori bo'lsa, soliqlarning fiskal funksiyasi shunchalik faol bo'ladi. Ammo soliqlarning ushbu vazifasi faqat iqtisodiy jarayonlarni qamrab olmaydi, balki davlatning noishlab chiqarish xarajatlarining ko'payishi ham davlatning ortiqcha moliyaviy resurslarga muhtojligini keltirib chiqaradi.

- Mamlakat iqtisodiyotida qulay investitsiya muhitini yaratishga ko'maklashish. O'zbekiston Respublikasida soliqlarning ushbu vazifani bajarishi o'ziga xos xususiyatlarga ega. Asosiy xususiyatlaridan biri shundaki, hozirgi kunda sarmoyalarning asosiy qismi savdo va xizmatlar sohasiga yo'naltirilayotganligi tashvishli holdir. Buning asosiy sababi foyda me'yorining bu sohalarda kattaligidir. Soliqlar sarmoyalarni bevosita mahsulot ishlab chiqarish sohasiga yo'naltirishning qudratli vositasi bo'lishi kerak.

- Aholining mehnat faolligini rag'batlantirish. Soliqlar deyarli barcha mamlakatlarda ushbu vazifani bajaradi. Chunki ular aholi daromadlarini tartibga solishning muhim vositasi hisoblanadi. Daromadlardan olinadigan soliq stavkalarining eng yuqori chegarasini sezilarli darajada pasaytirish ishchi kuchining taklifi bilan bog'liq salbiy oqibatlarining oldini olishi mumkin. XX asrning 70–80-yillarida Shvetsiyada soliq stavkalarining aholi daromadlariga progressiv ravishda qo'llash malakali ishchilarning boshqa mamlakatlar tomon migratsiyasiga olib kelgan.

- Iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish maqsadida daromadlarni taqsimlashning samaradorlik va adolat prinsiplari o'rtasidagi muvofiqlikka erishish. Amaldagi soliqlarga barqarorlik va moslanuvchan soliq stavkalarining xosligi soliqlarning uzoq muddatli vazifalarini amalga oshirishga zamin yaratadi. Milliy va xorijiy investorlar kapital qo'yilmalarini amalga oshirar ekan, ular o'zlarining soliq majburiyatlarini aniq bilishi kerak. Soliq turlari va stavkalari barqaror va tez-tez o'zgaraydigan bo'lishi kerak. Soliqqa tortish tizimida mustahkam ishonch bo'lmagan taqdirda uzoq muddatli investitsiyalarning harakati susayadi.

Soliqlarning byudjetga ijobiy ta'siridan tashqari muhim iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish sohasida ham ulardan faol foydalanish

mumkin. Narx-navoning isloh qilinishi, tashqi savdoning erkinlashtirilishi, mehnat bozorining isloh qilinishi yangi paydo bo'lgan tijorat strukturalarini moliyaviy jihatdan qo'llab-quvvatlash zaruriyatini yuzaga keltiradi. Bu vazifani soliq stavkalarini tabaqalashtirish yo'li orqali hal etish mumkin.

Shunday qilib, soliqlarning vazifalari ularni amalga oshirish muddatiga qarab, qisqa muddatli, o'rta va uzoq muddatli vazifalarga bo'linadi. Bu vazifalar mazmuniga ko'ra bir-biridan farq qiladi. Soliqlar nafaqat davlat byudjetining tushumlariga bo'lgan ehtiyojlarni qondirishga, balki davlat daromadlarini byudjetning o'rta muddatli rejada hayotiylikini yaxshilash maqsadida moslashuvchanligini amalga oshirishga ham xizmat qilishi mumkin.

O'z-o'zini nazorat qilish uchun savollar

1. Soliqlarning qanday funksiyalari mavjud?
2. Soliqlarning funksiyalari va vazifalarini farqlab bering.
3. Soliqlarning fiskal funksiyasini tushuntiring.
4. Soliqlarning tartibga soluvchilik funksiyasini tushuntirib bering.
5. Soliqlarning rag'batlantiruvchi funksiyasini tushuntirib bering.
6. Soliqlarning nazorat funksiyasini tushuntirib bering.
7. Soliqlarning axborot bilan ta'minlash funksiyasini tushuntirib bering.
8. Soliqlarning o'rnini belgilovchi asosiy omillarni ko'rsatib o'ting.
9. Agrar sektordagi islohotlarni muvaffaqiyatli amalga oshirishda soliqlarning o'rnini qanday?
10. Kichik biznes subyektlarining tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishda soliqlarning o'rnini qanday ahamiyatga ega?

1.3. Soliq elementlari

Soliqqa tortish tizimi va uning elementlari Soliq elementlari haqida gap borganda ko'pincha, adabiyotlarda soliqqa tortish tizimi haqida so'z yuritiladi. Shu o'rinda soliqqa tortish tizimi soliq tizimiga nisbatan tor tushuncha bo'lib, aslida soliq tizimi tarkibini tashkil etadi. Soliq tizimi soliqqa oid barcha munosabatlarni qamrab olsa, soliqqa tortish tizimi esa soliqlarni undirish bo'yicha iqtisodiy-huquqiy munosabatlarini o'z ichiga oladi. Shu jihatdan soliqqa tortish tizimi qonun chiqaruvchi hokimiyat tomonidan qonun yo'li bilan belgilangan hamda ijro hokimiyati tomonidan soliqlarni tashkil etish usullari, elementlari va tamoyillari majmuidan iborat. Soliqqa tortish tizimining mohiyati garchand o'zgarmas bo'lib

ko'rsada, uning shakl-shamoyili va yo'nalishi davlatning ijtimoiy-iqtisodiy siyosatiga, qolaversa soliq siyosatining mazmuniga bog'liq bo'ladi. Chunki soliqqa tortish tizimi o'z ichiga tarkiban soliq elementlari, soliqlarni tashkil etish tamoyillari va usullarini oladi, bu elementlarning qay darajada talqin etilishi esa bevosita davlat siyosati yo'nalishiga bog'liq. Masalan, soliq elementlariga kiruvchi soliq stavkasining qaysi turlarining ko'proq amal qilishi, soliq imtiyozlarining belgilanishi, soliqlarni undirishni qaysi usullaridan ustuvorlik bilan foydalanish asosan, ijro hokimiyati faoliyatining mazmuniga bog'liq. Binobarin, shu ma'noda xuddi soliqlarning vazifalari kabi soliqqa tortish tizimi ham har bir davlatda o'ziga xos tarzda amal qilishi va tashkil etilishi mumkin.

Demak, davlat qonunchiligi bilan belgilangan va uning maxsus idoralari tomonidan undiriladigan soliqlarni tashkil etish usullari, elementlari va tamoyillari majmuiga soliqqa tortish tizimi, deb ataladi.

Soliqqa tortish tizimining asosiy bo'g'ini hisoblangan soliq elementlari esa soliqqa tortishda ifodalanadigan tushunchalar bo'lib, ular soliq to'lovchilar va davlat byudjeti o'rtasidagi iqtisodiy-huquqiy munosabatlarda namoyon bo'ladi.

Soliq nazariyasida soliqqa oid munosabatlarni to'liq va teranroq ifoda etish uchun iqtisodiy voqeliklarning har bir kichik guruhlarini muayyan nomdagi iboralar bilan izohlanadi. Soliq elementlari ham xuddi shunday soliqqa oid iqtisodiy hodisalarni izohlashga xizmat qiluvchi yaxlit tushunchadir. Soliq elementlari tushunchasi soliqqa tortish tizimining muhim tarkibiy qismi bo'lib, uning o'zi ham kichik tizimni tashkil etadi, ya'ni soliq elementlari ham bir necha iqtisodiy kategoriyalarni yaxlit holdagi harakatini bildiradi.

Soliq elementlari bir necha tushunchalardan iborat bo'lib, ular tarkiban: soliq subyekti, soliq obyekt, soliqqa tortish predmeti, soliq manbayi, soliq bazasi, soliqqa tortish birligi, soliq stavkasi, soliq imtiyozlari, soliq bazasini hisoblash usullari, soliqqa tortish usullari, soliqni to'lash muddatlari va tartiblari, soliq yuki kabi tushunchalarni qamrab oladi. Quyida soliq elementlarining har biriga qisqacha to'xtalib o'tamiz.

Soliq subyekti - soliq to'lash majburiyati yuklangan yuridik va jismoniy shaxslar, ya'ni soliqqa oid munosabatlarni tashkil etuvchi tomonlarning o'zaro majmui bo'lib, unda bir tomondan, soliq to'lovchilar (yuridik va jismoniy shaxslar), boshqa tomondan soliqni undirish vakolati yuklangan davlat soliq xizmati organlari - Davlat soliq qo'mitasi, soliq boshqarmalari, shahar va tuman davlat soliq inspeksiyalari qatnashadi. O'z faoliyatida barcha yuridik va jismoniy

shaxslar soliq subyekti sifatida namoyon bo'lmaydi. Chunki bu yerda soliqlardan batamom ozod etiluvchi yuridik va jismoniy shaxslar mavjudki, ular soliq subyekti sifatida soliq munosabatlarida ishtirok etmaydilar.

Soliq agenti - yuridik va jismoniy shaxslardan soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni ushlab qolish hamda davlat byudjetiga o'tkazib beruvchi yuridik shaxslar. Bunday yuridik shaxslar o'z faoliyatida bevosita yoki bilvosita ishtirok etgan xo'jalik yurituvchi subyektlar, ya'ni yuridik va jismoniy shaxslarning mazkur korxonada o'z mehnati, investitsiyasi bilan ishtirok etishi natijasida olgan foydasi, daromadlaridan soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni ushlab qoladi hamda davlat byudjetiga o'tkazib beradi. Soliq agentlari davlat byudjetiga soliqlarni bevosita yoki bilvosita ishga yollaganligi natijasida to'lanadigan ish haqidan, dividendlardan, doimiy muassasa orqali faoliyat ko'rsatmaydigan norezident yuridik va jismoniy shaxslardan ushlanishi lozim bo'lgan soliq summalarini ushlab qoladi va byudjetga o'tkazib beradi, ushlab qolinmagan, kam ushlab qolingan va o'z vaqtida o'tkazib berilmagan soliq summasi uchun subyektlar qonunchilikda belgilangan moliyaviy, ma'muriy va jinoiy javobgarlikka tortiladilar. Har bir yuridik shaxs soliq munosabatlarida soliq subyekti bo'lishi bilan birgalikda soliq agenti sifatida ham ishtirok etadi. Soliq agenti iqtisodiy adabiyotlarda asosan fiskal agent sifatida qayd etiladi.

Soliq obyekti deganda – soliq to'lovchining soliq hisoblanadigan va soliqlarga tortish uchun asos bo'lib xizmat qiladigan foydasi, daromadi, tovar oboroti va mol-mulki tushuniladi. Soliq obyekt i sifatida foyda yoki daromad, muayyan tovarlarning qiymati, yer maydoni, jismoniy va yuridik shaxslarning mulklari, tabiiy resurslardan foydalanish miqdori va boshqalar kiradi. Soliq obyekt i aslida jamiyatdagi mavjud moddiy va ma'naviy boyliklarning ayrimlariga qonun yo'li bilan ulardan foydalanuvchi, egalik qiluvchi va tasarruf qiluvchi soliq subyektlarining huquqlarini soliqlarga tortishni ifodalaydi. Binobarin, moddiy yoki ma'naviy boyliklar soliq obyekt i qilib albatta unga mulkiy huquqqa ega bo'lgandagina yuzaga chiqadi. Masalan, egasiz imoratga soliq solinmaydi, chunki egasiz imoratga nisbatan soliq subyekti mavjud emas, vaholanki, bo'lgan taqdirda ham soliq obyekt i sifatida imorat emas, balki ushbu imoratga bo'lgan mulkiy huquqqa soliq solinadi. Shu jihatdan aytish mumkinki, soliq obyekt i aslida yuridik va jismoniy shaxslarning mulkiy huquqi va daromadiga qaratiladi.

Soliqlarga tortish predmeti - soliq solinadigan daromad, tovar oborot, mol-mulk va boshqalarga bo'lgan huquq emas, balki ularning o'zidir, ya'ni soliq solish obyekt i bo'lib biror-bir soliq predmetiga bo'lgan huquq tushunilsa, predmet bo'lib ana shu egalik qilinadigan daromad, yer

uchastkasi, imorat va boshqalarning o'zi tushuniladi. Soliq obyektini yoki soliqqa tortish predmeti, unga kim egalik qilish huquqiga ega bo'lsa, unda soliqni to'lash majburiyati, ya'ni soliq subyektini namoyon qiladi. Demak, aytishimiz mumkinki, soliqqa tortish predmetiga egalik qilish huquqi soliq obyektini vujudga keltirsa, o'z navbatida ushbu predmetga kimning egalik qilishi soliq subyektini yoki soliq to'lovchisini namoyon etadi.

Soliq manbayi - bu soliq to'lovchining to'laydigan soliqlari manbayi, ya'ni daromadi. Soliq obyektini va soliq manbayini bir-biridan farqlash lozim. Ayrim soliq turlari bo'yicha, masalan, foydaga, yalpi daromadga, jismoniy shaxslarning daromadiga soliqlar bo'yicha soliq obyektini ham soliq manbayi ham bir xil bo'ladi, ya'ni nima obyekt bo'lsa, uning o'zi manba hisoblanadi.

Shu o'rinda soliqqa tortish predmeti, soliq obyektini va soliq manbayini farqlash va ularning mohiyatini ochib berish uchun aniq soliq turi bo'yicha ko'rib chiqishga harakat qilamiz. Yer solig'i bo'yicha ko'radigan bo'lsak, uning soliqqa tortish predmeti bo'lib, yer uchastkasi maydoni, unga kimning egalik qilish huquqi mavjud bo'lsa soliq obyektini paydo bo'ladi va ushbu yer solig'i qaysi manba hisobidan davlat byudjetiga to'lansa, masalan, yerdan turli xil ko'rinishda foydalanish natijasida olinadigan daromad uning manbayi hisoblanadi. Demak, soliqqa tortish predmeti o'z-o'zidan kimdadir soliq to'lash majburiyatini vujudga keltirmaydi. Misolimizga qaytadigan bo'lsak, yerga bo'lgan huquqni joylardagi mahalliy hokimiyat organlari beradi va shu bilan birgalikda yerdan foydalanuvchida soliq to'lash majburiyati vujudga keladi, chunki unda ushbu yer uchastkasidan foydalanish huquqi mavjud. Demak, soliq predmetiga kimning egalik qilish huquqi mavjud bo'ladigan bo'lsa, u soliq munosabatlarida soliq subyektini sifatida ishtirok etadi.

Soliq bazasi - soliq obyektining soliq stavkasi qo'llaniladigan miqdori. Hisoblanadigan soliq miqdori nafaqat soliq stavkalarining miqdoriga, shu bilan birgalikda soliq stavkasi qo'llaniladigan obyektning miqdoriga ham bog'liq. Soliq bazasining miqdori qonunchilikda soliqqa tortilishi lozim bo'lgan soliq obyektidan ruxsat etiladigan chegirmalarga bog'liq ravishda o'zgarib turishi mumkin. Soliq bazasini soliq to'lovchilarning mazkur toifasiga taqdim etiladigan soliq imtiyozlariga muvofiq ravishda kamaytirishga ruxsat etiladi. Shu o'rinda ta'kidlash joizki, soliq bazasi soliq obyektidan katta yoki kichik bo'lishi mumkin. Masalan, soliq to'lovchiga soliqdan imtiyozlar ko'zda tutilgan bo'lsa, bunday sharoitda soliq bazasi soliq obyektidan kichik, soliq obyektini qonunchilik bilan kengaytiriladigan bo'lsa undan katta bo'lishi mumkin.

Soliqqa tortish birligi - bu obyektning o'lchov birligi. Masalan, daromad yoki mol-mulk solig'ida obyektning o'lchov birligi bo'lib uning so'mdagi bahosi ifodalansa, yer solig'ida o'lchov birligi bo'lib kv.m. yoki gektar hisoblanadi.

Soliq stavkasi - obyektning har bir birligi uchun davlat tomonidan belgilab qo'yilgan me'yordir. Soliq stavkasi soliq elementlari ichida eng ko'p amaliy ahamiyatga ega bo'lgan unsurdir. Chunki soliq stavkalarini o'zgartirish orqali davlat xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatiga sezilarli ta'sir etadi, ayrim faoliyat, sohaga ustuvorlik berilishi, kapital zarur sohalarga yo'naltirilishi, rag'batlantirilishi mumkin. Soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarning stavkalari, agar Soliq kodeksida boshqacha qoida nazarda tutilgan bo'lmasa, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori bilan belgilanadi.

Soliq imtiyozlari - soliq to'lovchilarga soliqlar bo'yicha turli xil yengilliklar bo'lib, ular vaqtinchalik va doimiy, to'liq yoki qisman va boshqa ko'rinishlarda berilishi mumkin. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 30-moddasida imtiyozlar quyidagicha izohlangan: «Soliq kodeksida, boshqa qonunlarda va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlarida nazarda tutilgan, boshqa soliq to'lovchilarga nisbatan ayrim toifadagi soliq to'lovchilarga beriladigan afzalliklar, shu jumladan soliq va (yoki) boshqa majburiy to'lov to'lamaslik yoxud ularni kamroq miqdorda to'lash imkoniyati soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar bo'yicha imtiyozlar deb e'tirof etiladi».

Soliq imtiyozlarining turlari, amal qilish mexanizmlari, belgilash mezonlari mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasidan kelib chiqqan holda belgilanadi.

Soliq bazasini hisoblash usullari. Soliq bazasini hisoblashning ikki xil usuli mavjud bo'lib, ular kassa usuli va hisobga olish usullaridir. Kassa usulida soliq to'lovchida soliqlarni to'lash majburiyatlarini daromad olganidan keyin vujudga kelsa, hisobga olish usulida esa daromad olingan yoki sotishdan tushum qachon kelib tushishidan qat'iy nazar tovarlarning jo'natilishi o'z navbatida soliqlarni to'lash majburiyatlarini vujudga keltiradi.

Soliqqa tortish usullari uch xil ko'rinishda amalga oshiriladi. Ular quyidagilarga: soliqqa tortishning kadastrli, daromad manbayidan va daromad egasi daromadni olganidan so'ng (deklaratsiya buyicha) soliqqa tortish usullariga ajratiladi.

Soliqlarni to'lash muddatlari va tartiblari. Soliq qonunchiligida har bir soliq turining byudjetga to'lash muddatlari belgilangan. Soliqni to'lash muddatlari, deganda soliq to'lovchilarning davlat byudjeti oldida soliq majburiyatlarini bajarish muddati ifodalanadi. Soliqni to'lash

muddatlari o'z mohiyatiga ko'ra ikki xil ko'rinishga ega: joriy (bo'nak) to'lovlari va haqiqiy daromad olinganidan keyingi to'lovlar.

Soliqni to'lash tartibida esa: soliqni yo'naltirilganligi (byudjetga yoki byudjetdan tashqari jamg'armalarga), soliqni to'lash vositasi (O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 48-moddasiga muvofiq soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni to'lash milliy valutada, qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollarda esa chet el valutasida amalga oshiriladi) hamda soliqni to'lash shakllari (naqd pul yoki naqd pulsiz) ifodalanadi.

Soliq yuki - soliq to'lovchining muayyan vaqt oralig'idagi faoliyati natijasida to'lagan soliqlarining yig'indisini ifodalaydi. Bunda soliq to'lovchilarning to'laydigan barcha soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarining yig'indisi ifodalanadi. Soliq yukining aniq soliq to'lovchilar zimmasiga qancha to'g'ri kelganligini aniqlash ancha murakkab jarayon hisoblanadi. Biroq to'g'ri soliqlarda soliq yuki aynan soliqni byudjetga hisoblab o'tkazuvchi soliq to'lovchilar zimmasiga tushsa, egri soliqlarda esa soliq yuki soliqni to'lovchilar emas, balki tovar (ish, xizmat)larni iste'mol qiluvchilar zimmasiga tushadi. Muayyan turdagi yuridik va jismoniy shaxslar bo'yicha soliq yukining bir yilda byudjetga to'langan barcha majburiy to'lovlar yig'indisi bilan aniqlash mumkin. Soliq yukining darajasi o'z navbatida mamlakatning iqtisodiy qudratiga, inflyatsiya darajasiga, davlatning vakolatli funksiyalarni qo'llashiga, qolaversa, bozor munosabatlarining rivojlanishi va ijtimoiy harakat doirasiga bevosita bog'liq bo'ladi. Soliqlarni yuridik va jismoniy shaxslardan undirish jarayonida beriladigan imtiyozlar natijasida soliq yukini soliq to'lovchilarning biridan ikkinchisiga yuklash jarayoni kuzatiladi. Shu o'rinda soliq bo'yicha soliq to'lovchilarga soliq yukini tartiblash yoki mantiqan aytganda me'yorlashtirish muammosi yuzaga keladi. Soliq yukini ifodalashning bir qancha ko'rinishlari mavjud: makrodarajadagi soliq yuki, mezodarajadagi soliq yuki va mikrodarajadagi soliq yuki. Soliq yuki makrodarajada ifodalanganda butun mamlakat miqyosida ifodalanib, asosiy ko'rsatkich sifatida muayyan vaqt oralig'ida davlat byudjetiga kelib tushgan soliqlar yig'indisini ana shu vaqt oralig'ida yaratilgan yalpi ichki mahsulot (YaIM) yoki milliy daromad (MD)ga nisbati olinadi. Mezodarajada ifodalanganda alohida olingan soha, tarmoq yoki sektorga to'g'ri keladigan soliq yuki ifodalansa, mikrodarajada esa aniq bir olingan subyektga to'g'ri keladigan soliq yuki ifodalanadi.

Soliq stavkalari

Soliqlarning mamlakat iqtisodiyotiga ta'siri, asosan, ularning stavkalari darajasining miqdori bilan belgilanadi. Respublika soliq

tizimining shakllanishini hozirgi bosqichida soliq stavkalarining darajasi eng munozarali masalalardan hisoblanadi.

Soliq stavkalari respublika va mahalliy byudjetlar xarajatlarini mablag' bilan ta'minlashda muvozanat darajasini hamda xo'jalik subyektlarining moliyaviy imkoniyatlarini belgilaydi. Demak, ular moliya-byudjet munosabatlarini sog'lomlashtirish bilan chambarchas bog'liqdir. Soliq stavkalari korxonalarining iqtisodiy mustaqilligini ta'minlaganlari holda, moliya-byudjet munosabatlarining pul muomalasiga ko'rsatadigan salbiy ta'siriga barham bera olishi ham kerak. Bu esa, respublikamizda amalga oshirilayotgan soliq islohotlarining muhim jihatini tashkil etadi.

Soliq elementlari tarkibida soliq stavkalari alohida o'rin tutadi. Iqtisodiy adabiyotlarda soliq stavkasi, deganda soliq obyektining har bir soliq birligi uchun davlat tomonidan belgilab qo'yilgan me'yor tushuniladi.

Soliq kodeksining 27-moddasida esa soliq stavkasi soliq solinadigan bazaning o'lchov birligiga nisbatan hisoblanadigan foizlardagi yoki mutlaq summadagi miqdorni ifodalaydi, deb keltirilgan.

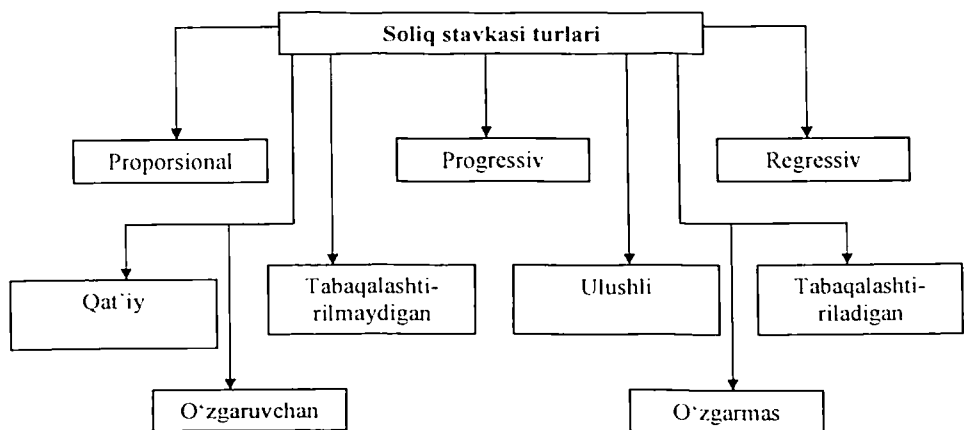
Soliq stavkasining ahamiyati soliq obyektini qancha qismi qanday miqdorda majburiy to'lov sifatida byudjetga undirishini xarakterlaydigan masalaga javob beradi.

Soliq stavkalarining mohiyati shundaki, ular soliq obyektini, soliq birligi va soliq me'yorlariga asoslangan holda soliq mexanizmini samarali ishlashini ta'minlaydi. Soliq stavkalaridan davlat tomonidan iqtisodiyotni tartibga solish vositasi sifatida foydalanilsa, boshqa tomondan soliq imtiyozlarini bir turi sifatida ular orqali ishlab chiqarishni rivojlantirishga rag'batlantirish ro'lidan foydalaniladi.

Soliq stavkalari ikki xil ko'rinishda: qat'iy stavkalarda va nisbiy (foiz) stavkalarda ifodalanadi. Soliq stavkasi qat'iy stavkada belgilangan holda soliq obyektiga nisbatan qat'iy so'mda belgilanadi. Masalan, yer solig'ining har bir gektari uchun qat'iy so'mda soliq miqdori o'rnatilgan. Yuridik va jismoniy shaxslarning daromadlariga, mol-mulklariga esa nisbiy stavkada, ya'ni foizda soliq miqdori belgilangan.

Soliq stavkasi bilan soliqqa tortish obyektini o'rtasidagi bog'liqlik darajasiga qarab soliq stavkalarini proporsional, progressiv va regressiv kabi turlarga ajratish mumkin.

Soliq stavkalari, undirilishi, mohiyati va amal qilishi nuqtayi nazaridan bir necha turlariga ajratiladi (1.3.1-chizma).

1.3.1-chizma. Soliq stavkasi turlari

Soliq stavkalari turlaridan biri – bu proporsional soliq stavkalari bo‘lib, bu soliq stavkalarining asosiy mohiyati shundan iboratki, soliq to‘lovchi ega bo‘lgan foyda (daromad), dividend, oborot yoki mol-mulk qiymatini hajmi (summasi) qancha bo‘lishidan qat‘iy nazar bir xil tartibda, ya‘ni bir xil foizda soliq stavkasi qo‘llaniladi. Masalan, dividend uchun barcha soliq to‘lovchilari uchun soliq stavkasi 10 foiz qilib belgilangan. Bundan tashqari qo‘shilgan qiymat solig‘i stavkasi ham bugungi kunda proporsional soliq stavkasi hisoblanadi. Har qaysi soliq to‘lovchi qancha oborot (realizatsiya)ga ega bo‘lishidan qat‘iy nazar 20 foiz stavka bo‘yicha soliq to‘laydi. Shuningdek, yuridik shaxslardan olinadigan mol-mulk solig‘i bo‘yicha ham proporsional soliq stavkasi qo‘llaniladi. Respublikamiz soliq tizimida amal qiluvchi yuridik shaxslarning mol-mulkiga soliq uning obyekti 500 ming so‘m bo‘lganida ham 800 ming so‘m bo‘lganida ham soliq stavkasi o‘zgarmay qolaveradi, ya‘ni soliq obyektining o‘zgarishi soliq stavkasining o‘zgarishiga ta‘sir qilmaydi.

Proporsional soliq stavkasi o‘zgarmas soliq stavkasi bo‘lib, uning miqdori (foizi) soliq obyektining hajmiga bog‘liq bo‘lmaydi. Bu bir tomondan yuqori daromadga (oborotga) ega bo‘lgan soliq to‘lovchilar uchun qulay soliq stavkalari hisoblansada, ayrim soliq to‘lovchilar uchun noqulaylik tug‘dirishi mumkin, ya‘ni ushbu soliq stavkasi soliqlarning rag‘batlantiruvchilik rolini bajarmaydi.

Soliq stavkalarining keyingi turi progressiv soliq stavkasi hisoblanadi. Progressiv soliq stavkasi mohiyati jihatidan proporsional soliq stavkasiga nisbatan teskari holatda amal qilib, unga muvofiq soliq

to'lovchilarning daromadlari, foydasi yoki oboroti ortib, o'sib borishiga muvofiq tarzda soliq stavkasining ham ortib borishi tushuniladi. O'zbekiston Respublikasi soliq tizimida buni jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i misolida ko'rish mumkin. Bunga muvofiq jismoniy shaxslarning olgan daromadi oshib borishi bilan birga belgilangan shkala asosida soliq stavkasi ham oshib boradi. Masalan, jismoniy shaxsning umumiy olgan daromadi eng kam ish haqining bir baravari (+1 so'm)dan besh baravarigacha miqdoridan 7.5 foiz stavkada, eng kam ish haqining besh baravari (+1 so'm)dan o'n baravarigacha bo'lgan qismidan 16.5 foiz stavkada, eng kam ish haqining o'n baravaridan ortgan qismidan esa 22.5 foiz stavkada soliq undirilishi belgilangan (2018-yil uchun).

Demak, bundan ko'rinadiki, progressiv soliq stavkasida soliq obyektining oshib borishiga mutanosib ravishda soliq stavkasi ham oshib boradi. Qayd etish lozimki, ko'pgina iqtisodiy adabiyotlarda progressiv soliq stavkasi, deganda faqat jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i bo'yicha stavkalar keltiriladi. Bundan tashqari progressiv soliq stavkalaridan davlat tartibga soluvchi vosita sifatida ham keng foydalanadi, masalan, respublika soliq qonunchiligiga muvofiq me'yoriy muddatlarda o'rnatilmagan yuridik shaxslarning mol-mulkiga belgilangan stavkaning ikki baravari miqdorida soliq undirish belgilangan bo'lib, 2018-yildan yuridik shaxslar mol-mulk solig'i stavkasi 5 foiz bo'lgani holda, ularning me'yoriy muddatlarda o'rnatilmagan asbob-uskunalaridan esa belgilangan stavkaning ikki baravari, ya'ni 10 foiz miqdorida soliq undiriladi.

Progressiv soliq stavkasining ikki turi mavjud: oddiy progressiya va murakkab progressiya. Oddiy progressiyada soliqning orttirilgan stavkasi soliqqa tortiladigan barcha obyektga nisbatan qo'llaniladi, murakkab progressiyada esa soliqqa tortish obyekt qismlarga bo'linadi, ularning har biri o'z stavkasi bo'yicha soliqqa tortiladi, ya'ni orttirilgan stavkalar butun obyektga nisbatan emas, balki bundan oldingi bosqichdan ortgan qismiga nisbatan qo'llaniladi. Jismoniy shaxslarning daromadiga soliq stavkalari murakkab progressiya hisoblanadi.

Progressiv soliq stavkasining kamchiligi shundaki, bu soliq stavkalari soliq to'lovchilarning daromad olish manfaatdorligini rag'batlantirmaydi, shuning uchun progressiv soliq stavkalarini qo'llaganda muayyan chegaraga qadar soliq stavkasini oshib borishini ta'minlagan holda so'ngra regressiv soliq stavkalarini joriy etish soliq to'lovchilar manfaatlariga mos keladi. Shuning bilan birgalikda ta'kidlash lozimki, progressiv soliq stavkalari davlat tomonidan

iqtisodiyotni soliqlar vositasida tartibga solishda alohida ahamiyatga ega.

Soliq stavkalari haqida gapirganda, proporsional soliq stavkasi uchun neytral holat xarakterli bo'lsa, progressiv soliq stavkasi soliqlarning fiskallik xususiyatini xarakterlaydi, ya'ni progressiv soliq stavkalarida byudjet manfaati ko'proq yuzaga chiqadi. Shu jihatdan soliqlardan adolatlilik tamoyilining amal qilishini ta'minlash maqsadida regressiv soliq stavkalaridan foydalaniladi.

Regressiv soliq stavkasida soliq to'lovchining soliqqa tortiladigan daromadi, oboroti, mol-mulk qiymati kabi soliq obyektining ortib borishi bilan soliq stavkasining kamayib borishi ifodalanadi. Bundan ko'rinadiki, regressiv soliq stavkasi progressiv soliq stavkasiga nisbatan teskari hodisani ifodalaydi.

Soliq tizimida regressiv soliq stavkasi asosan soliqlarning rag'batlantiruvchilik rolini oshirish maqsadida qo'llanilib, bu asosan korxonalarining tovar (ish, xizmat)larni chetga eksport qilishini rag'batlantirish maqsadida joriy etilgan.

Iqtisodiy adabiyotlarda uzoq yillardan buyon yagona soliq stavkalarini joriy etish to'g'risida bahsli munozaralar davom etib kelmoqda. Bu qarashlarni rus olimlari A.Abalkin, P.Bunich va boshqalarning ilmiy ishlarida uchratish mumkin. Ularning qayd etishlariga ko'ra korxonalar foydasidan olinadigan soliq uchun yagona stavka joriy qilish bozor munosabatlariga o'tayotgan davlatlar uchun maqbul va yagona yo'l ekanligini ta'kidlaydi. Fikrining isboti tariqasida yagona stavkani joriy qilishning to'rt sababini ajratib ko'rsatadi:

1. Xo'jalik mexanizmining yagonaligi.

2. Kapitalni sarflash sohalarining soliq munosabatlariga nisbatan tengligi, bu kapitalni erkin harakat qilishi uchun asos yaratadi.

3. Barcha korxonalarining soliq to'lovchilar sifatida davlat oldida teng huquqliligi.

4. Bozordagi raqobat kurashida sharoitlarning tengligi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida bunga qarama-qarshi fikrlar ham mavjud. Ana shunday fikrlarga ko'ra, barcha korxonalar uchun yagona stavkada foydadan soliq olish maqsadga muvofiq emas. Korxonalarining turlicha moliyaviy sharoitda bo'lgan hozirgi davr holatida yagona stavkani qo'llash korxonaning moliyaviy ehtiyojlari bilan davlat manfaatlari yuzasidan keskin qarama-qarshiliklarni yuzaga keltiradi.

Rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar soliq tizimiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, ular amaliyotida soliq stavkalarini tabaqalashtirilgan holda qo'llanilishining guvohi bo'lish mumkin. Chunki soliqlarning rag'batlantiruvchilik rolini yuzaga chiqishi asosan

uch xil ko‘rinishda yuzaga chiqadi. Bular soliq imtiyozlarini amalga oshirish (soliq obyektini kamaytirish), soliq to‘lovchilarni soliqdan ozod etish hamda soliq stavkalarini tabaqalashtirish hisoblanadi.

Qayd etish joizki, soliq stavkalarini tabaqalashtirish soliq tizimi hamda iqtisodiyotning real sektori uchun ham foydali bo‘lsada, ammo, bu jarayonda eng asosiy muammo soliq stavkalarini tabaqalashtirish masalasi hisoblanadi.

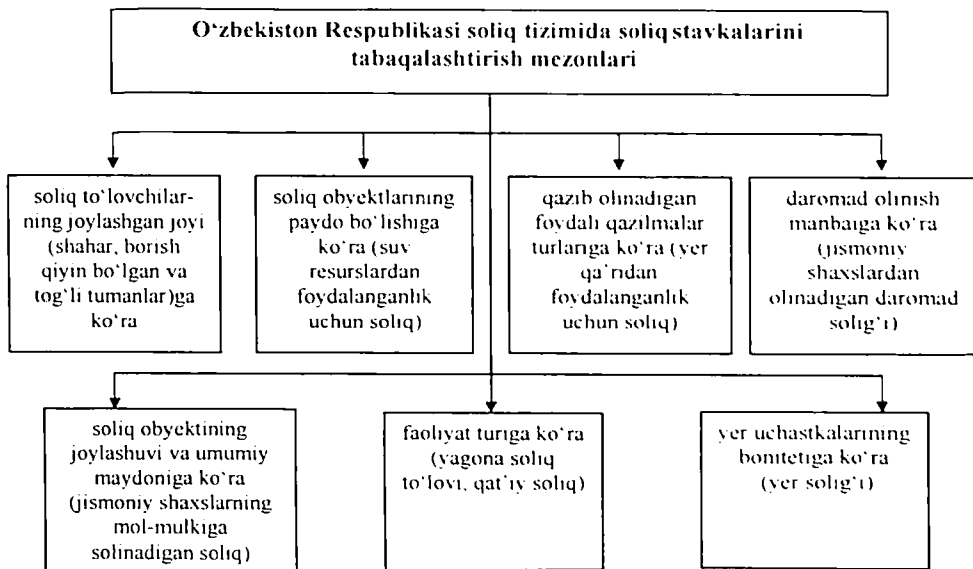
Agar soliq stavkalarini tabaqalashtirishda to‘g‘ri va egri soliqlar holatiga e‘tibor beradigan bo‘lsak, egri soliqlarga nisbatan to‘g‘ri soliqlarda soliq stavkalari ko‘proq tabaqalashgan. Buning asosiy sababi soliqlarning rag‘batlantiruvchilik roli asosan to‘g‘ri va egri soliqlar orqali yuzaga chiqishi, shunga asoslangan holda soliq stavkalarini tabaqalashtirishda to‘g‘ri va egri soliqlar orqali korxonalarini turli xil faoliyat bo‘yicha rag‘batlantirish hisoblanadi.

Suv resurslaridan foydalanilganlik uchun soliq xo‘jalik yurituvchi subyektlardan asosan suv manbalaridan tejamkorona foydalanish hamda davlat byudjetini daromad bilan ta‘minlash sifatida kiritilgan bo‘lib, uni tabaqalashtirishda ikki xil yondashuv amalga oshirilgan, ya‘ni suv resurslaridan foydalanilganlik uchun soliq stavkalari sohalar va suvlarni paydo bo‘lish manbalariga ko‘ra tabaqalashtirilgan.

To‘g‘ri soliqlar jumlasiga kiruvchi mol-mulk solig‘i ham korxonalarining o‘z tasarrufidagi va foydalaniladigan mol-mulklarining samarali foydalanishga undash va byudjet manfaati nuqtayi-nazaridan kiritilgan bo‘lib, mol-mulk solig‘i bo‘yicha soliq asosan proporsional holda o‘rnatilgan.

Shuningdek, to‘g‘ri soliqlardan biri hisoblangan yagona soliq to‘lovi kichik biznes subyektlari uchun alohida soliq turi bo‘lib, u bo‘yicha belgilangan soliq stavkalari ham tabaqalashgan. Bunda soliq stavkasining tabaqalashtirish mezonini asosan korxonalarining ishlab chiqarish faoliyati sohalarini bo‘yicha berilgan. Ya‘ni tayyorlov tashkilotlari uchun yalpi daromadga nisbatan 33 foiz, sanoat sohasidagi korxonalar uchun 5 foiz, ommaviy axborot vositalari tahririyatlari, nashriyotlar, matbaa tashkilotlari, teleradioeshittirish kompaniyalari uchun esa 5 foiz qilib belgilangan.

O‘zbekiston Respublikasi soliq tizimida to‘g‘ri soliqlardan tashqari egri soliqlar ham amal qilib, ushbu soliq turlari bo‘yicha ham tabaqalashtirilgan soliq stavkalari qo‘llaniladi (1.3.2-chizma).

1.3.2-chizma. Soliq stavkalarini belgilash mezonlari

Qo'shilgan qiymat solig'i eng asosiy soliq turlaridan biri bo'lib, bu asosan oborotdan olinadigan va sotuvdan olinadigan soliqlarning o'rniga kiritilgan.

Qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha dastlabki yilda 32 foizli stavka qo'llanilgan bo'lsa, bugungi kunda umumiy tartibda 20 foizlik va nollik stavka bo'yicha soliq undirilmoqda.

Egri soliqlarning yana bir turi bo'lgan aksiz solig'i bo'yicha ham tabaqalashtirilgan soliq stavkalari qo'llanilgan bo'lib, bu soliq turida soliq stavkalarini tabaqalashtirishda boshqa soliqlardan farqli ravishda soliq stavkalari soliq to'lovchilarning ishlab chiqarish faoliyati sohalar yoki soliq to'lovchilarning joylanishiga qarab emas, balki aksiz solig'iga tortiladigan tovarlar ro'yxati bo'yicha tabaqalashtirilgan.

Umuman olganda, soliq stavkalarini tabaqalashtirish soliq tizimining eng muhim asosiy muammolaridan biri bo'lib, o'ta nozik bo'lgan masala hisoblanadi, chunki unda davlat byudjeti va soliq to'lovchilarning manfaatlari aks etgan hisoblanadi.

Soliq imtiyozlari

Jahon soliq tizimining asosiy va ajralmas qismlaridan biri – bu soliq imtiyozlaridir. Har qanday davlat uning xo'jalik yuritish tizimi qanday bo'lishdan qat'iy nazar davlat byudjetini daromadlar bilan

ta'minlashda asosiy vositalardan biri – bu soliqlar va soliqsiz to'lovlardir. Ammo joriy etilgan soliqlar sof fiskal shaklda o'rnatilishi mumkin emas. Chunki faqat byudjet manfaati nuqtayi nazaridan o'rnatilgan soliqlarni amal qilishi uzoq vaqtni o'z ichiga olmaydi. Shuning uchun muayyan darajada soliq imtiyozlaridan foydalanish taqozo etiladi.

Soliq tizimida soliq imtiyozlaridan foydalanishning bir qator obyektiv ijtimoiy-iqtisodiy sabablari mavjud bo'lib, ular quyidagilardir:

Birinchi, soliq imtiyozlari mavjudligining asosiy sabablaridan biri bu soliq to'lovchi (yuridik va jismoniy shaxs)larning jamiyatda tutgan mavqeyi, ijtimoiy holati turlicha ekanligi. Shu jihatdan barchaga bir xil tartibda (miqdorda) soliq solish ma'noga ega bo'lmaydi.

Ikkinchi, davlat iqtisodiyotga ta'sir etib uni tartiblash vazifasini amalga oshiradiki, bunda turli xil dastaklardan foydalanadi. Bu dastaklarning asosiylaridan biri bu jamiyatdagi ba'zi muhim sohalarini yoki soliq to'lovchilarning faoliyatini rag'batlantirish maqsadida soliq imtiyozlari belgilanadi. Ya'ni davlat soliq imtiyozlari orqali iqtisodiyotni samarali va qulay boshqarish yoki tartiblash imkoniyatiga ega bo'ladi, bundan ko'rinadiki, soliq imtiyozlari davlatni o'z funktsiya va vazifalarini yuzaga chiqaruvchi muhim dastak sifatida yuzaga chiqadi.

Uchinchi, soliq imtiyozlari qo'llanilishining asosiy sabablaridan yana biri bu milliy daromadni qulay, samarali va oqilona taqsimlashga erishishdan iborat. Ya'ni bundan soliqlar sifatida byudjetga jalb etilishi lozim bo'lgan moliyaviy resurslar imtiyoz berish tufayli byudjetga jalb etilmasdan soliq to'lovchilarning o'zlariga maqsadli ravishda qoldiriladi. Buning afzallik tomoni shundaki, soliq to'lovlarini byudjetga undirish va uni yana qayta taqsimlash ishlarini osonlashtiradi va ish faoliyat turlarini rag'batlantirishga erishiladi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida soliq islohotlarini samarali yuritish maqsadida soliqlar vositasida ta'sir etish, ular bo'yicha imtiyozlarni qo'llash, iqtisodiyotning turli sohalarini bir tekis rivojlanishini ta'minlash bilan bog'liq tadbirlar amalga oshiriladi. Davlat soliq imtiyozlarini qo'llash orqali iqtisodiyotning turli sohalariga turlicha ta'sir ko'rsatadi, ya'ni ayrim rentabelli va norentabelli sohalar o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash muammosi yuzaga keladi.

Qayd etish joizki, soliq imtiyozlari xususida turli xil fikrlar mavjud. Soliq imtiyozlarining mohiyatini to'laroq anglab etish uchun avvalo ana shu turli xil fikrlarni keltirish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Q.Yahyoev fikriga ko'ra «Soliq to'lovchilarni soliqdan ozod etish, ular to'laydigan soliq miqdorini (soliq bazasini) kamaytirish yoki soliq

to'lash shartini yengillashtirish soliq imtiyozidir»¹⁰. Shuningdek, ushbu iqtisodchining ta'kidlashicha soliq imtiyozi, degan termin o'rniga soliq yengilligi termini bu jarayonning mohiyatini ochib beradi.

Sh.Gataulin soliq imtiyozlariga quyidagicha ta'rif beradi: «Soliq imtiyozlari amaldagi qonunlarga muvofiq ravishda soliqlardan to'liq yoki qisman ozod qilishdir (skidkalar, chegirib tashlashlar va hokazo)»¹¹.

T.Malikovning ta'kidlashicha soliq imtiyozlari deganda soliq to'lovchining soliq majburiyatlari hajmining to'liq yoki qisman qisqarishi, to'lov muddatining kechiktirilishi yoki orqaga surilishi tushuniladi. Soliqlarning rag'batlantiruvchi funksiyasi soliq imtiyozlari tizimi orqali amalga oshiriladi. Soliq imtiyozi soliqqa tortish obyektining o'zgarishida, soliqqa tortish bazasining kamayishida (qisqarishida), soliq stavkalarining pasaytirilishida va boshqalarda o'z ifodasini topadi. Soliqqa tortilmaydigan obyekt minimumi, alohida shaxslar va soliq to'lovchilarning ayrim toifalarini soliq to'lashdan ozod qilish, soliqqa tortish obyektidan ayrim elementlarni chiqarish, soliq stavkalarini pasaytirish, maqsadli soliq imtiyozlari, soliq kreditlari (soliqlarning undirilishini kechiktirish) va boshqalar soliq imtiyozlarining ko'rinishlaridir (turlaridir). Masalan, korxonalar foydasidan olinadigan soliq bo'yicha imtiyozlar ishlab chiqarishni kengaytirish va uy-joy qurilishini rivojlantirish xarajatlarini moliyalashtirishni, tadbirkorlikning kichik shakllarini, nogironlar va pensionerlarning bandligini ta'minlashni, ijtimoiy, madaniy va tabiatni muhofaza qilish sohalarini rag'batlantirishga qaratilgandir. Individual xarakterga ega bo'lgan imtiyozlarni berish, odatda, taqiqlanadi¹².

Soliqlarning va ular bo'yicha beriladigan imtiyozlarning mavjudligi doimo davlat vujudga kelishi bilan bog'lanib kelingan. Buyuk Sohibqiron Amir Temur tuzuklarida ta'kidlanishicha: «Soliqlar davlatning iqtisodiy tayanchi va namoyon bo'lishidir».¹³

Agar Temur tuzuklarida berilgan soliqqa tortish tamoyillariga nazar tashlaydigan bo'lsak, ularning asosini ham soliqqa tortishda beriladigan imtiyozlar egallaydi. Unga muvofiq soliq to'lovchilardan soliqlarni aralashli undirish soliq siyosatining diqqat markazida turadi. «Temur tuzuklarida» keltirilishicha: «Kimki biron sahroni obod qilsa yoki poliz qilsa, yoki biron bog' ko'kartirsa yoxud biron xarob bo'lib yotgan yerni obod qilsa, birinchi yili undan hech narsa olmasinlar, ikkinchi yili raiyat

¹⁰ Yahyoev Q. Soliq. –T.: «Mehnat», 1997. 20-bet.

¹¹ Gataulin Sh. Soliqlar va soliqqa tortish. –T.: «Iqtisodiyot va huquq dunyosi», 1996. 74-bet.

¹² Malikov T. Soliqlar va soliqqa tortishning dolzarb masalalari. –T.: «Akademiya», 2002. 76-bet.

¹³ Temur tuzuklari. –T.: «Cho'lpon», 1991. 98-bet.

o'z roziligi bilan berganini olsinlar, uchinchi yili (esa oliq - soliq) qonun-qoidasiga muvofiq xiroj yig'ilsin».¹⁴ Bundan ko'rinadiki, soliqlardan beriladigan imtiyozlar bevosita davlatning (xazinani) iqtisodiy qudratiga bog'liq bo'lib, unda soliq imtiyozlari bilan byudjet (xazina) daromadlarini shakllantirishning o'zaro bog'liqligi aks ettirilgan.

Soliqqa tortish nazariyasi va amaliyotida soliq imtiyozlarining tutgan o'mi ingliz iqtisodchisi J.Keyns nazariyasida alohida o'rin egallaydi. Keynschilar tomonidan soliq tizimi, aniqrog'i soliq imtiyozlari, makroiqtisodiyot sharoitida iqtisodiyotni tartibga solishning tarkibiy elementi sifatida hamda davlatning tadbirkorlar manfaatiga ta'sir etish va byudjetning daromad qismini to'ldirish borasidagi muhim iqtisodiy qurol sifatida qaraladi. Ikkinchi jahon urushidan keyin g'arb davlatlarida neoklassik yo'nalish, institutsional - ijtimoiy yo'nalish talablariga mos tarzda soliqqa tortish tizimida imtiyozlar nazariyasiga ancha e'tibor berildi. Mazkur iqtisodiy maktablar nazariy yondashuvlaridagi tub farqlar bo'lishiga qaramay ularning vaqillari umumiy tarzda soliq imtiyozlari orqali iqtisodiyotni barqarorlashtirish va uni tartibga solish vositasi sifatida qaraganlar. Iqtisodiyotni boshqarishda soliq imtiyozlari rolini ular quyidagicha ifodalari edi: «agar u yoki bu davlatning iqtisodiyoti ortiqcha ishlab chiqarish bilan xususiyatlanuvchi o'sish davrini o'tayotgan bo'lsa, u holda davlat soliq imtiyozlarini kamaytirish, ya'ni soliqlarni ko'paytirish, soliqqa tortishni kuchaytirish orqali korporatsiyalar bo'sh mablag'larini ko'proq byudjetga jalb qilish lozim», deb hisoblaganlar. Agar mamlakat iqtisodiyoti turg'unlik holatini kechirayotgan bo'lsa, iqtisodiyotni jonlantirish uchun qo'shimcha sarmoya jalb qilish lozim. Bunda soliq imtiyozlaridan ham keng foydalanish zarurati tug'iladi, degan xulosaga kelishgan. Bu holatda iqtisodchilar davlatga, soliq miqdorini kamaytirish, soliq imtiyozlarini ko'paytirishni maslahat beradilarki, bu narsa byudjetga qo'shimcha mablag'lar va kapital qo'yilmalar uchun mablag'lar tug'ilishiga imkoniyat tug'diradi.

Iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solishning boshqa dastaklari qatori soliq siyosati talab va taklif o'rtasidagi mutanosiblikka erishish orqali iqtisodiyotda barqaror taraqqiyotni ta'minlashga qaratilgan. G'arb iqtisodchilari soliq tizimining ahamiyatini davlat faoliyatini amalga oshirish uchun uni zarur moliyaviy mablag'lar bilan ta'minlash sifatida ifodalayuvchi sof fiskal vazifa bilan cheklab qo'ymaydilar. Ularning soliq imtiyozlari nazariyasida soliqlarni tartibga solish vazifasiga katta e'tibor beradilar. Soliqlar davlat tomonidan iqtisodiyotni tartibga solishning

---

¹⁴ Temur tuzuklari. -T.: «Cho'lpon», 1991. 98-bet.

muhim quroli sifatida xo'jalik yurituvchi subyektlar iqtisodiy xulq-atvoriga davlat ta'sirini ifodalaydilar. Ammo bunda soliq imtiyozlari asosiy vosita sifatida qaralishi keng nazarda tutilgan.

Soliq imtiyozlarini belgilash asosida ishlab chiqarishni rag'batlantirish, chet el investitsiyalari kirib kelishini ta'minlash, ijtimoiy himoyalashni tashkil etish, turli sohalarni rivojlanishiga aktiv ta'sir etish muammosi yotadi. Shu o'rinda soliq imtiyozlarini belgilash mezonlari xalqaro soliq munosabatlariga mos kelishi hamda xalqaro iqtisodiy munosabatlarda davlatning faol ishtirok etishida moslashuvchan bo'lishi lozim.

Bozor munosabatlari sharoitida iqtisodiyotni tartiblash va boshqarish jarayonida bir qator vositalardan foydalaniladiki, bunda soliq tizimining soliq stavkalari va imtiyozlaridan foydalanish eng samarali va oson usullardan biri bo'lib yuzaga chiqadi.

Soliq imtiyozlaridan ishlab chiqarish jarayonini boshqarishda, investitsiyalarni rag'batlantirishda va boshqalarda keng foydalaniladi.

Soliq imtiyozlari rag'batlantirish va samarali qo'llanilishiga qarab quyidagi ko'rinishlarda ifodalanishi mumkin:

- soliqlardan butunlay ozod qilish;
- yangi tashkil etilgan korxonalariga imtiyozlar berish;
- soliq to'lashdan vaqtincha ozod etish;
- soliqqa tortiladigan bazani kamaytirish;
- soliqdan qisman ozod qilish;
- to'g'ridan to'g'ri xususiy xorijiy investitsiyalarga imtiyozlar berish va boshqalar.

Soliq imtiyozlari vositasida iqtisodiyotni boshqarish davlatning shunday faoliyati bilan bog'liqki, u takror ishlab chiqarish jarayonida vujudga kelgan nomutanosiblikni yo'qotish uchun sharoit yaratadi. Boshqacha qilib aytganda, agar soliqlarning ba'zi tizimi ishlab chiqarishni tartibga solishning davlat strategiyasini aniqlasa, taktikasi soliq imtiyozlari orqali amalga oshiriladi. Soliq imtiyozlarini soliq subyekti, soliq obyekt, soliqlarni undirish vositalari, muddatlari nuqtayi nazaridan bir necha guruhlarga (turlarga) bo'lish mumkin.

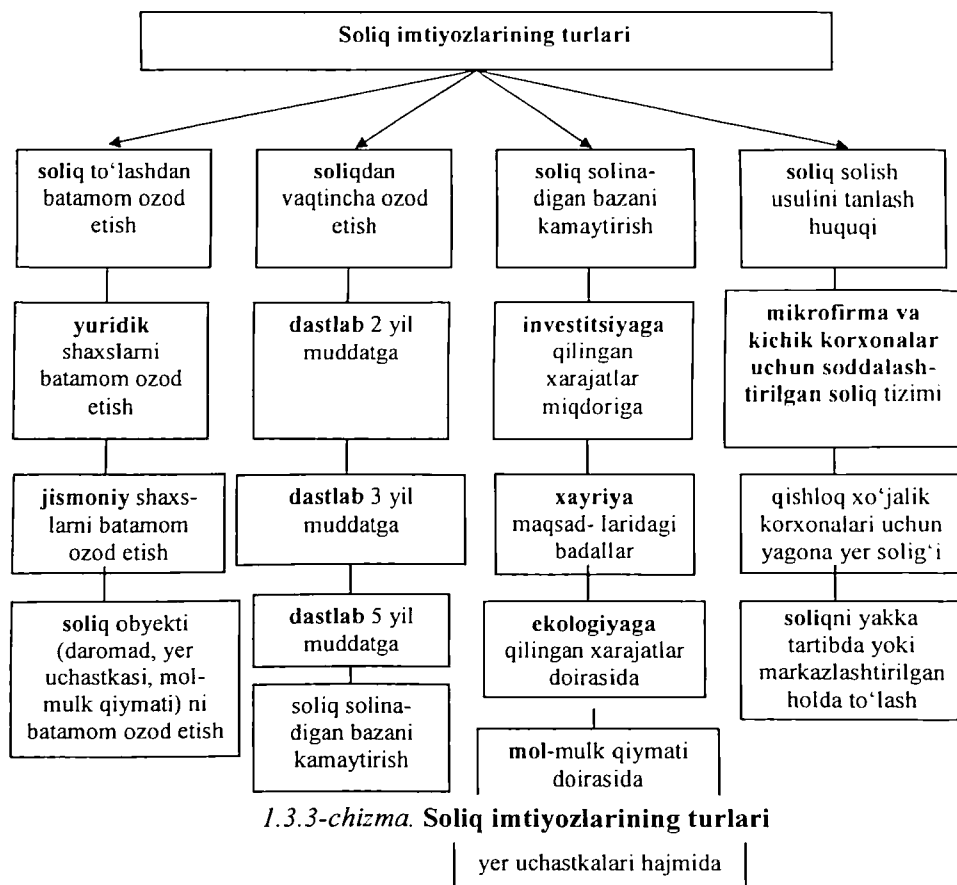
Soliq imtiyozlarini turli xil asoslar bo'yicha guruhlash mumkin. Ma'lumki, O'zbekiston Respublikasi soliq tizimining huquqiy bazasi takomillashib bormoqda. Hozirga qadar qabul qilingan barcha soliqqa oid qonun hujjatlariga e'tibor beradigan bo'lsak, ularning barchasiga soliq imtiyozlarini belgilash bo'yicha umumiy o'xshashliklar mavjudligiga guvoh bo'lish mumkin. Ya'ni barcha qonun hujjatlarida

soliq turlari bo'yicha imtiyozlar asosan quyidagi shakllarda namoyon bo'ldi:

- soliqdan batamom ozod etish;
- soliqdan vaqtincha yoki qisman ozod etish;
- soliq solinadigan bazani kamaytirish.

O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksida, boshqa qonunlarda va O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarorlarida belgilangan soliq imtiyozlarini quyidagicha guruhlash mumkin (1.3.3-chizma):

1.3.3-chizmadan ko'rish mumkinki, O'zbekiston Respublikasi soliq qonunchiligida soliq imtiyozlarining eng so'nggi turi bu soliq solish usulini tanlash huquqidir. Bu imtiyoz faqat Soliq kodeksiga muvofiq berilgan bo'lib, avvalgi soliq qonunchiligida bu imtiyoz ko'zda tutilmagan edi. Bu imtiyoz turini mohiyati asosan mikrofirma va kichik korxonalariga soliq solishning u yoki bu turini tanlash huquqi berilganligi bilan ifodalanadi.

Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida soliq tizimini takomillashtirib borishda xorijiy mamlakatlarda soliq stavkalarining qo‘llanish mexanizmidan foydalanish, soliqlarni to‘liq va o‘z vaqtida kelib tushishini nazorat qilish tajribalarini o‘rganish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Ishlab chiqarish jarayonini boshqarishda investitsiyalar, ilmiy tekshiruv va tajriba, konstruktorlik ishlarini rag‘batlantirish va tartibga solishda davlat tomonidan soliq imtiyozlaridan keng foydalaniladi. Soliq imtiyozlari rag‘batlantirish va maqsadga muvofiq yo‘llanilishiga qarab quyidagilarga bo‘linadi: ayrim korxonalar va tashkilotlarni butunlay soliq to‘lashdan ozod etish hamda yangi tuzilgan korxonalar uchun soliq to‘lash bo‘yicha imtiyozlar berish. Bu imtiyozlar ishbilarmonlik va tadbirkorlik (agar mahsulot ishlab chiqarishga asoslangan bo‘lsa) faoliyatining rivojlanishiga ijobiy ta‘sir etadi.

1.3.4-chizma. Soliq imtiyozlarini belgilash mezonlari

Soliq imtiyozlarini qo‘llash mexanizmidagi eng murakkab jarayon bu soliq imtiyozlarini belgilash mezonlarini adolatli tarzda belgilash hisoblanadi. Ammo, qayd etish joizki, soliq imtiyozlarini belgilash jahon amaliyotida har bir mamlakatning iqtisodiy siyosatining mazmun-

mohiyatidan kelib chiqib belgilanadi va shu jihatdan u turli davlatlarda turlicha bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi soliq qonunchiligida soliq imtiyozlarini belgilash muayyan mezonlar asosida amalga oshirilgan. Soliq imtiyozlarini soliq to'lovchilarning ijtimoiy holatiga, respublikada qaysi sohani rivojlantirish ustuvorligiga, soliq to'lovchilarning importning o'rnini bosadigan mahsulotlarni ishlab chiqarishi va mahsulotni eksport qilishi darajasiga hamda davlatlar o'rtasidagi xalqaro iqtisodiy munosabatlarga asoslanib belgilangandir. Soliq imtiyozlarining mezonlarini to'g'ri, obyektiv aniqlash soliqlarning adolatlilik tamoyilini ifodasi sifatida yuzaga chiqadi.

Soliqlarni undirish usullari

Soliq amaliyotida soliqlarni undirishning uchta usuli mavjud:

1. Kadastrli.

2. Daromad manbaidan.

3. Daromad egasi daromadni olganidan so'ng (deklaratsiya buyicha).

Birinchi usul bevosita real soliqlarni hisoblash uchun foydalaniladigan obyektlar (yer, imoratlar va shu kabilar)ning bahosi va o'rtacha daromadlilik to'g'risidagi ma'lumotlarga ega bo'lgan kadastr yoki reyestrda foydalanilishini taqozo etadi.

Yer kadastrini tuzishda turli tumanlardagi ayni bir xildagi yer uchastkalari sifati, joylashgan joyi, foydalanilishi va boshqa belgilariga ko'ra guruhlanadi. Har bir guruh uchun maydon birligining qator yillar uchun o'rtacha daromadlilik belgilanadi. Boshqa hamma yer uchastkalari maydon birligidan soliq stavkasi belgilangan u yoki boshqa toifaga tenglashtiriladi.

Soliqni to'lashning kadastrli usulining o'ziga xos xususiyati sifatida shuni ajratib ko'rsatish kerakki, soliqning to'lanish payti daromadning olinishi payti bilan aslo bog'lik bo'lmaydi, chunki bunday usulda mol-mulk uning taxmin qilinadigan daromadlilikining tashqi belgilari asosida baholanadi. Kadastrli usulda shaharlar va shahar qo'rg'onlarida yer solig'i stavkalarini ishlab chiqishga ular hududini shahar ayrim tumanlari yerlari hamda infratuzilmasini iqtisodiy baholash qiymati bo'yicha kompleks tarzda baholash asos qilib olingan.

Obyektning ana shunday belgilarga asoslanadigan o'rtacha daromadlilik uning haqiqiy daromadlilikidan jiddiy farqlanishi mumkin, shuning uchun bunday usul ko'p jihatdan tarixiylik tusiga ega bo'lishi mumkinki, undan soliq tizimi uncha rivojlanmagan holatda qo'llaniladi.

O'zbekiston Respublikasida yer solig'i kadastrli usulda undiriladi. Bunda yerlarning unumdorligi (boniteti) hisobga olingan holdagi yer

solig'i stavkalari O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori asosida har yili yangidan tasdiqlanadi.

Ikkinchi usulda soliqni soliq subyektiga daromadni to'laydigan yuridik shaxs hisoblaydi va ushlab qoladi. Ishchining ish haqidan, xizmatchining maoshidan daromad solig'i shu tariqa undiriladi. Soliq korxonada xodimning daromadni olguniga qadar ushlab qolinadi, bu soliqni to'lashdan bo'yin tovlashni istisno qiladi, chunki soliq solinadigan daromad va soliq summasi aniq hisob-kitob qilib chiqiladi. Bunday munosabatlarda ishtirok etuvchi yuridik shaxslar ko'pincha soliq agenti sifatida qaraladi.

Soliqning daromad manbayida to'lanishi shuni anglatadiki, soliq uni deklaratsiyalar buyicha to'lashdagi singari soliq idorasi tomonidan hisoblanib ushlab qolinmaydi, balki uni yuridik va jismoniy shaxs foydasiga to'lovni amalga oshiradigan soliq agentlari to'lov manbalari (korxonalar, muassasalar va tashkilotlar, boshqa ish beruvchilar)da hisoblaydilar va ushlab qoladilar.

Uchinchi usul soliq to'lovchilarning soliq idoralariga deklaratsiyalarni, ya'ni ularning olgan daromadlari va o'zlariga tegishli bo'lgan soliq imtiyozlari haqidagi rasmiy bayonotni berishni nazarda tutadi. Soliq idoralari soliq deklaratsiyasi va amaldagi soliqqa tortish stavkalari asosida to'lanishi lozim bo'lgan soliq miqdorini nazorat qiladilar. Soliq deklaratsiyasi asosida, odatda, tadbirkorlik faoliyatidan, shuningdek, intellektual faoliyat bilan shug'ullanadigan shaxslar (fan, adabiyot, san'at asarlarining mualliflari, kashfiyotlar, ixtirolar mualliflari, sanoat namunalari yaratuvchilari va hokazo) daromadlari soliqqa tortiladi.

O'z-o'zini nazorat qilish uchun savollar

1. Soliq elementlari tarkibiga nimalar kiradi?
2. Soliq obyektini nima?
3. Soliq agenti, deganda kimlarni tushunasiz?
4. Soliq stavkalari nima va u qanday turlarga bo'linadi?
5. Proporsional soliq stavkalariga misollar keltiring.
6. Progressiv soliq stavkalari asosida qaysi soliq turi undiriladi?
7. Soliq imtiyozlari qanday turlarga bo'linadi?
8. Soliq imtiyozlari qanday mezonlar asosida belgilanadi?
9. Soliqni undirishning qanday usullari mavjud?
10. Soliqlarni kadastrli undirishning qanday o'ziga xos xususiyatlari mavjud?

1.4. Soliqqa tortish tamoyillari

Soliqlarning funksiyasini o'rganish ularning iqtisodiyotdagi rolini ko'rsatib bersa, soliqqa tortish tamoyillari soliq munosabatlarini amaliyotda tashkil etish, soliqqa tortish, uni undirish amaliyotining mazmunini ochib beradi. Ko'plab iqtisodchilar soliqqa tortish iqtisodiyotning ravnaqiga olib kelishi mumkin bo'lgan tamoyillarni qayd etishgan.

Soliqqa tortish tamoyillarini A.Smit o'zining «Xalqlar boyligining sabablari va tabiatlari» nomli kitobida ilk bor asoslab bergan:

1. Davlat fuqarolari davlat xarajatlarini qoplashda o'zlari hukumat muhofazasida foydalanayotgan daromadlariga muvofiq tarzda qatnashishlari lozim.

2. Har bir odam to'laydigan soliq aniq belgilab qo'yilgan bo'lishi kerak, bunda o'zboshimchalik ketmaydi. Soliq miqdori, to'lanadigan vaqti va tartibi uni to'lovchiga ham, boshqa har qanday odamga ham birday aniq va ma'lum bo'lishi zarur.

3. Har bir soliq to'lovchiga har jihatdan qulay bo'lgan vaqtda va tartibda undirilishi kerak.

4. Har bir soliq shunday tarzda o'rnatilishi kerakki, bunda soliq to'lovchining hamyonidan ketadigan pul davlat byudjetiga kelib tushadigan mablag'ga nisbatan ortiq bo'lishiga mumkin qadar yo'l qo'yilmasin.

Hozirgi sharoitga tatbiqan olganda, soliqqa tortish samarali tizimining quyidagi tamoyillarini ta'riflab o'tish mumkin:

Soliqqa tortishning yetarlilik tamoyili

Soliqqa tortishning yetarlilik tamoyiliga muvofiq soliqqa tortish darajasi shunday bo'lishi lozimki, u davlat intilayotgan iqtisodiyotni taraqqiy ettirish darajasiga erishishni kafolatlay olsun. Soliqqa tortish tizimi iqtisodiyot, ijtimoiy himoya, mudofaa qobiliyati va boshqa sohalardagi davlat siyosatini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan moliya resurslari to'planishini ta'minlashi lozim. Shuni ham ta'kidlab o'tish lozimki, soliq stavkalari soliq yuki ko'rsatkichi hisoblanmaydi, chunki soliq to'lovchi soliq to'lar ekan, davlat tomonidan bepul xizmatlardan bahramand bo'lgani holda ayni chog'da o'zining ba'zi xarajatlarini qisqartiradi. Masalan, davlat umumiy foydalanish yo'llarining holati yaxshi saqlanishini ta'minlash bilan soliq to'lovchining transport xarajatlarini kamaytiradi, bepul maorif, sog'liqni saqlashni ta'minlash bilan yollanma xodimlarning xarajatlarini qisqartiradi, demak, ish haqi xarajatlarini ham kamaytirgan bo'ladi. Shunday qilib, to'langan soliqlarning faqat xizmatlar

ko'rinishidagi talab etilmagan bir qismigina soliq yuki ko'rsatkichi hisoblanadi. Umuman olganda, yetarlilik tamoyili soliq siyosatini belgilayotganda uni davlatning qabul qilingan ijtimoiy-iqtisodiy siyosati bilan qat'iy ravishda uyg'unlashtirishni taqozo etadi.

Soliqqa tortishning tadbirkorlik va investitsiyalarni rag'batlantirish tamoyili

Soliq tizimi xo'jalik yurituvchi subyektlarni, jumladan, chet el subyektlarini, ishlab chiqarishni rivojlantirish, uskunalar va zamonaviy texnologiyalar sotib olish uchun mablag' yo'naltirishni, ya'ni kapital jamg'arish va shu yo'l bilan texnologiyalarni takomillashtirish, raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishni rag'batlantirishi lozim. Soliq tizimi resurslarning samarali taqsimlanishiga to'sqinlik qilmasligi hamda xo'jalikni mustaqil yuritish omillarini cheklab qo'ymasligi lozim. Agar soliqlar katta bo'lgani uchun tadbirkorlarning ishlab chiqarishni kengaytirishdan, boshqa turdagi iqtisodiy faoliyat ko'rsatishdan manfaatdorligiga putur yetkazsa, mamlakat iqtisodiyoti pastga qarab ketishi xavfi tug'iladi. Soliqlar miqdorining haddan tashqari katta qilib belgilanishi ishlab chiqarish hajmlarining kamayib ketishiga, xo'jalik yurituvchi subyektlarining oborot mablag'larini kamayishiga va boshqa shu kabi salbiy holatlarni keltirib chiqaradi.

Soliqqa tortish, agar u, birinchidan, ishchi kuchini ishlab chiqarish uchun talab qilinadigan darajada saqlab turishga zarur bo'lgan iste'molning minimal hajmlariga salbiy ta'sir etsa, ikkinchidan, mehnatga nisbatan iqtisodiy va moddiy rag'batlarning harakat doirasini toraytirib qo'ysa, uchinchidan, jamg'arma miqdorini kamaytirsam va mablag'ning to'planish jarayonini sekinlashtirsam ishlab chiqarish imkoniyatlarini yomonlashtirib yuborishi mumkin.

Soliqqa tortish bazasi va uning hajmlarini noto'g'ri belgilash xodimlarning malaka oshirishga, ratsionalizatorlik va ixtirochilik faoliyati bilan shug'ullanishga va boshqa sohalarga bo'lgan intilishiga salbiy ta'sir etadi.

Soliqqa tortishning iqtisodiy omillarga ta'siri ikki xil ko'rinishda bo'ladi, ya'ni qiyosiy oqibat va daromad oqibati shaklida ifodalanadi. Qiyosiy oqibat mehnat natijalari, jamg'arish, investitsiyalash, yangi g'oyalarni joriy etish va ishlab chiqarish faoliyatining boshqa xil ko'rinishlari bilan shug'ullanish uchun nisbatan kamroq darajada rag'batlantirishda namoyon bo'ladi. Ayniqsa, progressiv (oshib boruvchi) soliqqa tortishda bunday oqibatning rag'batlantirishga zid ta'siri yaqqol ifodalanadi.

Dunyodagi bir qator mamlakatlarda kapitaldan kelgan daromad va iste'molga qarab soliqqa tortishni ko'zda tutgan soliq islohoti o'tkazilmoqda. Soliqqa tortishning salbiy ta'sirini silliqlash maqsadida ishchi kuchini taklif etish sohasida ish haqi ko'rinishidagi daromadlardan olinadigan soliqlarning eng yuqori qilib belgilangan stavkalari pasaytirilmoqda. Jamg'arish va investitsiyalashga soliqlarning ta'sir etishi borasida ham muayyan natijalarga erishilmoqda.

Soliqlarning ta'siri investitsiyalar tarkibida ham yaqqol seziladi. Turli ko'rinishdagi aktivlar uchun joriy etilgan har xil soliq tartiblari investitsiya imkoniyatlari va sarmoyadorlarning portfeli tarkibida sezilib qoladi. Soliq tizimidagi kamchilik va nuqsonlar iqtisodiy o'sish sur'atlarining pasayib ketishiga olib kelishi mumkin, bu hol pirovard natijada davlat byudjeti daromadlarining o'zgarishiga ham ta'sir etmay qolmaydi.

Soliqqa tortishning adolatlilik tamoyili

Soliqqa tortishning adolatlilik tamoyiliga muvofiq soliqlar jamiyat tomonidan oqilona va adolatli deb tan olingan umumiy obyektiv qoidalarga binoan belgilanishi lozim. Adolatlilik tamoyili bir qancha asosiy guruhdagi soliqqa tortish tamoyillariga bo'linadi. Bularni ikki guruhga bo'lgan holda o'rganish maqsadga muvofiqdir. Bunda gorizontaal va vertikal adolatni bir-biridan farqlash lozim. Gorizontaal adolat tamoyili daromad olishning turli sharoitlarida soliq to'lovchilarga nisbatan soliqqa tortishning taxminan teng shartlarini qo'llashni ko'zda tutadi.

Vertikal adolat, deganda xo'jalik yuritishning bir muncha og'ir sharoitlarida ishlayotgan subyektlar uchun soliqqa tortishning bir qadar yumshoqroq shartlarini, yengil daromad olish imkoniyatiga ega bo'lgan subyektlar uchun esa og'irroq shartlarni qo'llash tushuniladi. Soliqlarning rag'batlantirish funksiyasini bajarish doirasida ikkinchi tamoyil buzilishi mumkin. Masalan, iste'mol tovarlari ishlab chiqarishni rag'batlantirish maqsadida ularni ishlab chiqarish bo'yicha soliqqa tortishda bir qadar imtiyozli shartlar yoki aksincha, vino-arog va tamaki mahsulotlarini iste'mol qilishni cheklash uchun ulardan olinadigan egri soliqlarning yuqori stavkalari belgilangan hollar ham bo'ladi.

Ijtimoiy adolat tamoyilini amalga oshirishga turlicha yondashuvlar bo'lishi mumkin. Agar soliqlarni to'plangan soliqlar hisobidan ro'yobga chiqariladigan davlat dasturlaridan keyinchalik foyda ko'radigan shaxslar to'lasa, u holda adolatli deb hisoblanadi. Aytaylik, respublika yo'l jamg'armasiga tushadigan mablag'ni davlat yo'llarni ta'mirlashga yoki

qurishga sarflasa, bundan jamg'armaga ajratmalarni to'lovchilarning o'zlari - avtomobil egalari naf ko'radi. Biroq bunday yondashuvni keng miqyosda amalga oshirishning iloji bo'lmaydi. Huquq-tartibotni mustahkamlash, maorifni rivojlantirish, atrof-muhitni qo'riqlashdan aniq ravishda kim ko'proq foyda ko'rishini qanday qilib hisoblab chiqish mumkin? Hatto bepul sog'liqni saqlash dasturlaridan asosan ko'p bolali oilalar, keksa va nochor fuqarolar foydalanishlari aniqlab chiqilgan taqdirda ham ana shu maqsadlar uchun maxsus soliqlarni aynan ularning o'zidan undirishni talab qilish adolatdan bo'lmaydi, albatta.

Amaliyotda boshqacha yondashuv birmuncha kengroq qo'llaniladi, unga ko'ra to'lov qobiliyati tamoyili asos qilib olinadi: soliq to'lovchining daromadi qanchalik yuqori bo'lsa, undan shuncha ko'p miqdorda soliq undiriladi. Buning ma'nosi shuki, badavlat odamlar bepul maktab maorifi, milliy mudofaa, sog'liqni saqlash va boshqa sohalar uchun bir qadar yuksak iqtisodiy mas'uliyatni his etishlari lozim, chunki ular kam daromadlilarga nisbatan ko'proq to'lashga qodirdilar. Aslini olganda, o'ziga to'q kishilar ta'lim berish va xizmat ko'rsatish yaxshiroq yo'lga qo'yilgan maktab va shifoxonalarni tanlaydilar. Bunday to'lov qobiliyati konsepsiyasi AQSh soliq siyosatida keng tarqalgan.

Biroq amaliyotda soliqqa tortishning mazkur konsepsiyasi tez-tez jiddiy qiyinchiliklarga duch kelib turadi. Yiliga 100 ming dollar daromad oladigan kishi yiliga 10 ming dollar daromad oladigan kishiga nisbatan ko'proq soliq to'lashga qodir, degan fikrga qo'shilish mumkin. Biroq bunda birinchi kishi ikkinchisiga qaraganda aynan necha baravar ko'p soliq to'lash imkoniyatiga ega, degan masala noaniqdir. Badavlat odam o'zining daromadidan o'sha hissani va mutlaq katta summani to'laydimi yoki soliq sifatida umuman ko'proq hissani to'laydimi? Afsuski, aniq bir odamning soliq to'lash imkoniyatlarini o'lchash uchun ilmiy asoslangan qandaydir usullar mavjud emas.

Soliqqa tortishdagi adolat tamoyili ba'zi hollarda taqsimotdagi ijtimoiy adolat tamoyili ko'rinishida namoyon bo'ladi. Shuni ta'kidlab o'tish o'rinliki, bu tamoyilni daromadlarni teng ravishda taqsimlash, baravarlashtirish, deb tushunmaslik kerak. Qonun oldida tenglikka rioya etilishi, ijtimoiy mumtozlikka, irq va dinga munosiblikka asoslangan imtiyozlarning bekor qilinishi, inson asosiy huquqlarga birday ega bo'lishi kabi tenglik tamoyillari bo'lib, ular O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida mustahkamlab qo'yilgan va bu tamoyillar qadriyatlarining ijtimoiy tizimida qat'iy amal qilmog'i lozim. Moddiy

tenglik, ya'ni daromadlar, mulk, iste'mol sohasidagi tenglik haqida gap ketadigan bo'lsa, aytish kerakki, bunday tenglikka erishib bo'lmaydi. Davlat va jamiyat barcha fuqarolar yaxshi hayot kechirishlari uchun zarur shart-sharoit yaratib berishlari kerak, albatta, soliqqa tortish tizimi esa istiqbolga mo'ljallangan rejada aholining farovonligini umumiy tarzda amalga oshirish orqali jamiyat quyi qatlamlarining ahvoli izchil ravishda yaxshilanib borishiga ko'maklashmog'i zarur.

Soliqqa tortishning oddiylik va xolislik tamoyili

Bu tamoyil soliqqa tortish bazasini aniqlashda, soliqlarni hisoblab chiqishda oddiylik bo'lishini, taqdim etiladigan hisobotlarning mazmunini soddalashtirishni, shuningdek, soliqlarning eng muhim turlari bo'yicha yagona stavkalar belgilashni, beriladigan imtiyozlarni iloji boricha kamaytirishni ko'zda tutadi. Bu o'rinda nazarda tutilayotgan narsa shuki, soliqlarning rag'batlantirish funksiyasi doirasida beriladigan imtiyozlar yakka tartibdagi xususiyatga ega bo'lmasligi, balki muayyan faoliyat turlarini rag'batlantirishga, soliq to'lovchilarning mulkchilik shakli va qaysi idoraga mansubligidan qat'iy nazar ma'lum turdagi mahsulotlarni ishlab chiqarishni ko'paytirishga qaratilmog'i lozim. Ba'zi sohalarda paydo bo'ladigan davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashga ehtiyojni qondirishni byudjet-kredit siyosati orqali amalga oshirish maqsadga muvofiqdir. Buning sababi shuki, soliq imtiyozlarining haddan tashqari ko'pligi qonunlarni murakkablashtirib yuboradi, tushunishni qiyinlashtiradi hamda turlicha talqin qilinishiga olib keladi, bu hol pirovard natijada soliq to'lovchilarning soliqlarga nisbatan munosabatlariga salbiy ta'sir qiladi. Shu bilan birga aniq qilib belgilangan imtiyozlar soliq yukini boshqa soliq to'lovchilar zimmasiga o'tkazib, ijtimoiy adolatsizlik ro'y berishiga olib keladi.

Soliqqa tortishning boshqarishga qulaylik tamoyili

Samarali soliq tizimiga qo'yiladigan muhim talablardan biri boshqaruvga qulay bo'lishidir. Soliqlarni undirib olishda samaradorlikka erishish ko'p hollarda soliqlarning soliq to'lovchilarga yaxshi tushunarli bo'lishiga bog'liq.

Ayrim mamlakatlarda soliqqa tortishning nihoyatda murakkab tartibi amal qiladi, aytaylik, shkala va stavkalar turi, soliqlar tarkibi, ularni to'lash qoidalari va tartiblari haddan tashqari ko'p. Buning ustiga ular soliq tushumlarining ko'payishiga hech qanday yordam bermaydi hamda soliqlarning rag'batlantiruvchi funksiyasi bajarilishida rol o'ynamaydi.

Ma'muriy boshqaruvchilik bilan soliqqa tortish tamoyillarini ro'yobga chiqarishga qaratilgan maqsadga erishish o'rtasida muvozanat saqlanib qolishi nihoyatda muhimdir. Murakkab tuzilgan choralarning samarasi kam bo'ladi, ularni amalga oshirishdagi muvaffaqiyat ko'pdan ko'p axborot to'plash va undan foydalanishga bog'liq. Soliq xizmati va soliq madaniyatining rivojlanganlik darajasini ham hisobga olish kerak.

Soliqqa tortishning soliqlarni yig'ish jarayonini imkon qadar arzonlashtirish tamoyili

Mazkur tamoyil davlat va soliq to'lovchilar tomonidan soliqlarni yig'ish uchun ketadigan xarajatlarni mumkin qadar kamaytirishni ko'zda tutadi. Buning uchun respublikamizda soliqqa tortish tartibini takomillashtirish bilan bir qatorda soliqlarni maqbullashtirish, kompyuter texnologiyalari, soliq axborotlarining to'g'riligini bevosita nazorat qilish usullarining qo'llanilishi orqali soliq to'lovchilarning xarajatlarini kamaytirish maqsadida davlat hisobidan saqlanadigan servis-markazlar, soliqqa tortish masalalari xususida soliq organlari tomonidan bepul maslahatxonalar tashkil etilgan.

Soliqqa tortishning soliq stavkalarini qiyoslash tamoyili

Soliq stavkalari boshqa davlatlardagi xuddi shunday soliqlarning stavkalari bilan qiyoslanishi, ya'ni mintaqaning o'ziga xos xususiyatlari hisobga olingan holda boshqa mamlakatlar bilan teng bo'lgan xo'jalik faoliyati shart-sharoitlari vujudga keltirilishi lozim. Agar qattiq shartlar belgilab qo'yilgudek bo'lsa, bu hol respublika iqtisodiyotiga investitsiyalarni jalb qilishni mushkullashtirib yuboradi, aksincha, yengil sharoit yaratilsa, mamlakat byudjetiga salbiy ta'sir qiladi.

Soliqqa tortish tamoyillari va soliq qonunchiligi tamoyillari muayyan o'xshashlikka ega va ularni to'liq hayotga tatbiq etish iqtisodiyotni rivojlantirishning muhim vazifalaridan biridir.

O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksida soliq qonunchiligi prinsiplari berilib, ular quyidagilardan iborat:¹⁵

1. Har bir shaxs ushbu Kodeksda belgilangan soliq va boshqa majburiy to'lovlarni to'lashi shart (6-modda), ya'ni soliq to'lash qonun bilan majbur qilib qo'yiladi. Aslida majburiylik soliqlarning iqtisodiy mohiyatidan kelib chiqadi. Hech kimning zimmasiga Soliq kodeksida nazarda tutilmagan yoki uning normalari buzilgan holda belgilangan soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni to'lash majburiyati yuklatilishi mumkin emas.

¹⁵ O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. -T.: «Adolat», 2018. 6-11 moddalar

2. Soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar aniq bo'lishi kerak. Soliq to'g'risidagi qonun hujjatlarida har bir soliq to'lovchi qaysi soliqlar va majburiy to'lovlarni qachon, qancha miqdorda hamda qay tartibda to'lashi kerakligini aniq biladigan tarzda ifodalangan bo'lishi kerak. Soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni belgilashda, soliq to'lovchilar, shuningdek, soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarning elementlari aniqlangan bo'lishi kerak (7-modda).

3. Soliq solish umumiydir. Soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar bo'yicha imtiyozlarni belgilash ijtimoiy adolat prinsiplariga mos bo'lishi kerak (8-modda). Soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar kamsitish xususiyatiga ega bo'lishi mumkin emas hamda ijtimoiy, irqiy, milliy, diniy va boshqa shu kabi mezonlardan kelib chiqqan holda qo'llanilishi mumkin emas.

4. Soliq tizimi O'zbekiston Respublikasining butun hududida barcha soliq to'lovchilarga nisbatan yagonadir (9-modda). O'zbekiston Respublikasining bojxona hududi doirasida tovarlarning (ishlarning, xizmatlarning) yoki moliyaviy mablag'larning erkin muomalada bo'lishini bevosita yoki bilvosita cheklab qo'yadigan soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar belgilanishiga yo'l qo'yilmaydi.

5. Soliq solish masalalarini tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlar rasmiy nashrlarda e'lon qilinishi shart (10-modda). Barchaning e'tibori uchun rasmiy e'lon qilinmagan normativ-huquqiy hujjatlar kuchga kiritilmagan hujjat sifatida huquqiy oqibatlarini keltirib chiqarmaydi va soliq sohasidagi munosabatlarni tartibga solishga, ulardagi ko'rsatmalar bajarilmaganligi uchun biron bir sanksiyani qo'llashga asos bo'lib xizmat qilishi mumkin emas.

6. Soliq to'g'risidagi qonun hujjatlaridagi bartaraf etib bo'lmaydigan barcha qarama-qarshiliklar va noaniqliklar soliq to'lovchining foydasiga talqin qilinadi (11-modda).

Soliqqa tortish tamoyillari va soliq qonunchiligi prinsiplari ma'lum o'xshashlikka ega bo'lib, ularni amaliyotga tatbiq etish iqtisodiyotni yanada rivojlantirishning muhim vazifalaridan hisoblanadi.

O'z-o'zini nazorat qilish uchun savollar

1. Soliqqa tortish tamoyillarini ilk bora kim asoslab bergan?
2. Soliqqa tortishning yetarlilik tamoyilining mohiyatini ochib bering.

3. Soliqqa tortishning tadbirkorlik va investitsiyalarni rag'batlantirish tamoyilini tushuntiring.

4. Soliqqa tortishning adolatlilik tamoyili nima va siz uni qanday tushunasiz?

5. Soliqqa tortishning oddiylik va xolislik tamoyili nima va unga sizning munosabatingiz?

6. Soliqqa tortishning boshqarishga qulaylik tamoyilining mohiyati nimada?

7. Soliqqa tortishning soliqlarni yig'ish jarayonini imkon qadar arzonlashtirish tamoyili, deganda nimani tushunasiz?

8. Soliqqa tortishning soliq stavkalarini qiyoslash tamoyilini tushuntiring.

9. Soliq kodeksining qaysi moddasida soliqqa tortish tamoyillari keltirilgan?

10. Soliq kodeksida belgilab berilgan soliq tamoyillarining mohiyatini tushuntiring.

II BOB. O‘ZBEKISTON SOLIQ TIZIMI ASOSLARI

2.1. Soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlarga umumiy tavsif

Umumdavlat va mahalliy soliqlar hamda boshqa majburiy to‘lovlar Iqtisodiy adabiyotlarda yuridik va jismoniy shaxslardan olinadigan soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlarning yig‘indisi soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlar tizimi, deb tushuniladi. Soliqlarni joriy qilishga faqat O‘zbekiston Respublikasining Oliy Majlisi haqli.¹⁶

Soliq kodeksining 23-moddasiga ko‘ra O‘zbekiston Respublikasi hududida soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlar amal qiladi. Umumdavlat soliqlari va boshqa majburiy to‘lovlar tarkibiga quyidagilar kiradi:

- 1) yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig‘i;
- 2) jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘i;
- 3) qo‘shilgan qiymat solig‘i;
- 4) aksiz solig‘i;
- 5) yer qa‘ridan foydalanuvchilar uchun soliqlar va maxsus to‘lovlar;
- 6) suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq.

Umumdavlat soliqlari har yili O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorida belgilangan normativlar bo‘yicha tegishli mahalliy byudjetlar o‘rtasida taqsimlanadi.

- 7) davlat maqsadli jamg‘armalariga majburiy to‘lovlar:

- yagona ijtimoiy to‘lov;

Yuridik shaxslarning mehnatga haq to‘lash fondidan yagona ijtimoiy to‘lov belgilangan tartibga muvofiq davlat maqsadli jamg‘armalari (byudjetdan tashqari Pensiya jamg‘armasi, Bandlikka ko‘maklashish davlat jamg‘armasi) hamda O‘zbekiston Kasaba uyushmalari federatsiyasi Kengashi o‘rtasida taqsimlanadi.

- fuqarolarning byudjetdan tashqari Pensiya jamg‘armasiga sug‘urta badallari;

- davlat maqsadli jamg‘armalariga majburiy ajratmalar;
- Respublika yo‘l jamg‘armasiga yig‘imlar;

---

¹⁶ O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. –T.: «O‘zbekiston», 2017. 123-modda

8) davlat boji. Davlat boji yuridik ahamiyatga molik harakatlarni amalga oshirganlik va bunday harakatlar uchun vakolatli muassasalar, shuningdek, mansabdor shaxslar tomonidan hujjatlar berganlik uchun olinadigan majburiy to'lovdir. Bunday vakolatli muassasalarga misol qilib sud va notarial idoralari, O'zbekiston Respublikasi diplomatik vakolatxonasi va uning konsullik muassasalarini keltirish mumkin. Davlat bojining stavkalari O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi;

9) bojxona to'lovlari. Bojxona organlari bojxona ishini amalga oshirishda belgilangan tartibda bojxona to'lovlarini undiradi. Bojxona to'lovlarning quyidagi turlari mavjud:

- bojxona boji;
- import qilinayotgan tovarlar uchun undiriladigan qo'shilgan qiymat solig'i;

- import qilinayotgan tovarlar uchun undiriladigan aksiz solig'i;

- bojxona yig'implari.

Soliq solishning soddalashtirilgan tartibida to'lanadigan umumdavlat soliqlari:

10) yagona soliq to'lovi;

11) tadbirkorlik faoliyatining ayrim turlari bo'yicha qat'iy belgilangan soliq.

Mahalliy soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarga quyidagilar kiradi:

1) mol-mulk solig'i;

2) yer solig'i;

3) benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliq;

4) ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlarni ko'rsatish huquqi uchun yig'im;

5) yagona yer solig'i (soliq solishning soddalashtirilgan tartibidagi soliq)

Mahalliy soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar to'lovchisi bo'lib O'zbekiston Respublikasi soliq qonunchiligi hujjatlariga muvofiq, mulkchilik shaklidan qat'iy nazar yuridik va jismoniy shaxslar hisoblanadi.

Mol-mulk solig'i va yer solig'i O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlariga binoan joriy etiladi va uning butun hududida undiriladi.

Ushbu soliqlar stavkalarining miqdori O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori asosida belgilanadi.

Benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliq, ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlarni ko'rsatish huquqi uchun yig'imlar Qoraqalpog'iston Respublikasi davlat hokimiyati organlari, viloyatlar va Toshkent shahar xalq deputatlari kengashlari tomonidan joriy etiladi. Ushbu soliqlar va yig'imlar stavkalarining eng yuqori miqdorlari O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori asosida belgilanadi.

Mahalliy soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarning stavkalari soliq to'lovchilarga Moliya vazirligi, Davlat soliq qo'mitasi va uning quyi organlari tomonidan belgilangan tartibda yetkaziladi.

Mol-mulk solig'i, yer solig'i hamda yagona yer solig'i bo'yicha imtiyozlarni berish O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilangan tartibda mahalliy davlat hokimiyati organlari tomonidan amalga oshirilishi mumkin.

Yuridik shaxslar tomonidan byudjet bilan hisob-kitoblar hisobi byudjetga to'lovlar bo'yicha qarzlarni hisobi hisobvaraqlarida mahalliy soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar har bir turi bo'yicha yuritiladi.

Mahalliy soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarning o'z vaqtida to'lanishi, mahalliy soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar to'g'risidagi qonun hujjatlariga rioya qilinishi uchun javobgarlik soliq va boshqa majburiy to'lovlarni to'lovchilar zimmasiga yuklanadi.

Mahalliy soliq va boshqa majburiy to'lovlarni to'lanishining tasdig'i bo'lib amaldagi qonun hujjatlariga muvofiq bank muassasasi yoki vakolatli organ bergan hujjat hisoblanadi.

Soliqlarning umumdavlat va mahalliy soliqlarga bo'linishi hukumat idoralarining respublika hukumati va mahalliy hukumatlarga bo'linishi asosida kelib chiqadi. Har bir hokimiyat idoralari o'zlarining bajaradigan muhim vazifalaridan kelib chiqib, o'z byudjetiga va uni ta'minlaydigan soliqlarga va boshqa majburiy to'lovlarga ega bo'lishi kerak. Respublika hukumati umumdavlat miqyosida katta vazifalarni, jumladan, sog'liqni saqlash, maorif, fan, mudofaa, xavfsizlikni saqlash, aholini ijtimoiy himoyasini tashkil etish va boshqa bir qator shu kabi strategik vazifalarni bajaradi. Shuning uchun uning byudjeti ham soliqlari ham salmoqli bo'lishni talab etadi.

Qo'shilgan qiymat solig'i, aksiz solig'i, yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i, yer qo'ridan foydalanuvchilar uchun soliqlar va maxsus to'lovlar, suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq, jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i respublika byudjetiga tushadi. Umumdavlat soliqlarining muhim xususiyati shundaki, respublika

byudjetiga tushadigan soliqlardan mahalliy byudjetlarni boshqarib borish uchun ajratma sifatida tushushi mumkin. Bordi-yu, ajratma etmasa subvensiya yoki subsidiya beriladi. Umumdavlat va mahalliy soliqlar yagona mohiyatga ega bo'lib, ular byudjetga to'lanishi lozim bo'lgan to'lovlar hisoblanadi.

Mahalliy soliqlar mahalliy davlat hokimiyati organlari bajaradigan vazifalariga qarab belgilanib, ularga doimiy va to'liq biriktirib beriladi. Mahalliy hokimiyat organlari asosan fuqarolarga yaqin bo'lganligidan ularga ijtimoiy masalalarni, jumladan, maktab, sog'liqni saqlash, madaniyat, maorif, shahar va qishloqlar obodonchiligi kabi vazifalarni bajaradi. Lekin bu soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar ularning byudjet xarajatlarining 30-40 foizini qoplaydi, xolos.

Shuning uchun ham mahalliy byudjetlar daromadlarini ko'paytirish eng dolzarb masalalardan hisoblanadi. Mahalliy soliqlarning muhim xususiyati shundaki, ular faqat shu hududning byudjetiga tushadi va ulardan boshqa byudjetlarga ajratmalar berilmaydi.

Mahalliy byudjetlarning soliq va boshqa majburiy to'lovlari kam bo'lganligidan bu byudjetlarning daromadlar va xarajatlarini barqarorlashtirish (balanslashtirish) ancha murakkabdir. Bu masalani yechishda umumdavlat soliqlaridan ajratmalar beriladi (masalan, qo'shilgan qiymat solig'idan, aksiz solig'idan va boshqalar).

Soddalashtirilgan soliq tizimiga o'tgan yuridik va jismoniy shaxslar O'zbekiston soliq tizimida soddalashtirilgan (ixchamlashtirilgan) soliq tizimiga o'tgan yuridik va jismoniy shaxslar ham mavjud bo'lib, ular quyidagi soliqlarni to'laydilar:

1. Mikrofirmalar va kichik korxonalar uchun yagona soliq to'lovi to'lanishini nazarda tutuvchi soliq solish tizimi qo'llanilishi mumkin. Aksiz solig'i to'lanadigan mahsulot ishlab chiqarishni va yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq solinadigan foydali qazilmalarni qazib olishni amalga oshiruvchi mikrofirmalar va kichik korxonalar (bundan maxsus pechlardan foydalangan holda energiya tejaydigan zamonaviy texnologiyalar asosida pishiq g'isht ishlab chiqaruvchi mikrofirmalar va kichik korxonalar mustasno) yagona soliq to'lovi tatbiq etilmaydi. Yagona soliq to'lovi to'lovchilar uchun import qilinadigan tovarlar bo'yicha qo'shilgan qiymat solig'i va aksiz solig'ini to'lash majburiyati saqlab qolinadi.

2. Savdo va umumiy ovqatlanish korxonalari foyda solig'i, qo'shilgan qiymat solig'i (tovarlar, ishlar, xizmatlarni import qilish

bundan mustasno), suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq, yer qa'ridan foydalanuvchilar uchun soliqlar va maxsus to'lovlar, yer solig'i, mol-mulk solig'i hamda boshqa mahalliy soliqlar va majburiy to'lovlar (ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlarni ko'rsatish huquqi uchun yig'im bundan mustasno) o'rniga byudjetga 2007-yil 1-yanvardan boshlab soliq solishning boshqa tizimini tanlash huquqisiz yagona soliq to'lovini to'laydilar.

3. Qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari (aksiz solig'i va tovarlarni import qilganlik uchun qo'shilgan qiymat solig'ini istisno etganda) amaldagi barcha umumdavlat va mahalliy soliqlar hamda yig'imlar o'rniga o'zi yetishtiradigan qishloq xo'jaligi mahsulotini ishlab chiqarish va qayta ishlash bo'yicha yagona yer solig'ini to'laydilar. Yagona yer solig'i stavkalari O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori asosida belgilanadi.

4. Konchilik sanoati tarmoqlarining ayrim korxonalari uchun qo'shimcha foyda solig'i to'lanishini nazarda tutadigan foydaning bir qismiga soliq solishning alohida tartibi joriy etilishi mumkin. Qo'shimcha foyda solig'i to'lovchilar, uni hisoblash va to'lash tartibi O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi asosida belgilanadi.

5. Lotereyalar tashkil qilish bo'yicha faoliyatni amalga oshirish doirasidagi yuridik shaxslar foyda solig'i, mol-mulk solig'i, yer solig'i, suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq o'rniga yalpi tushumdan yagona soliq to'lovini to'laydilar. Yalpi tushumdan yagona soliq to'lovi stavkalari O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori asosida belgilanadi.

O'z-o'zini nazorat qilish uchun savollar

1. Soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar tizimi, deganda nimani tushunasiz?

2. Soliqlar qaysi davlat organi tomonidan joriy qilinadi?

3. Umumdavlat soliqlari tarkibiga qaysi soliqlar kiradi?

4. Mahalliy soliqlar tarkibiga qaysi soliqlar kiradi?

5. Qaysi soliqlar mahalliy byudjetlar o'rtasida taqsimlanadi va qanday tartibda?

6. Qaysi mahalliy soliqlar O'zbekiston Respublikasining butun hududida undiriladi?

7. Soddalashtirilgan soliq tizimiga qanday yuridik va jismoniy shaxslar o'tishi mumkin?

8. Savdo va umumiy ovqatlanish korxonalari qachondan boshlab yagona soliq to'lovi to'lashga o'tdilar?

9. Byudjetdan tashqari jamg'armalarni sanab bering.

10. Yuridik shaxslarning mehnatga haq to'lash fondidan yagona ijtimoiy to'lov qanday taqsimlanadi?

11. Soliqlarni umumdavlat va mahalliy soliqlarga ajratishning sababi nimada deb o'ylaysiz?

2.2. Soliqlarning guruhlanishi

Soliqlarning guruhlariga ajratilishi

O'zbekiston soliq tizimida amalda bo'lgan soliqlarni obyekt va iqtisodiy mohiyati bo'yicha bir necha guruhlariga ajratib o'rganish mumkin.

Soliqlar soliqqa tortish obyektiga qarab to'rt guruhga bo'linadi:

1. Oborotdan olinadigan soliqlar.
2. Daromaddan olinadigan soliqlar.
3. Mol-mulk qiymatidan olinadigan soliqlar.
4. Yer maydoniga qarab olinadigan soliqlar.

Oborotdan olinadigan soliqlarga qo'shilgan qiymat solig'i, aksiz solig'i, bojxona boji va yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq kiradi. Lekin oborot (aylanma) tushunchasi bizning qonunchiligimiz bo'yicha ilgari dek mahsulot realizatsiyasi oborotidan emas, balki mahsulotlarni yuklab yuborgan qiymat bilan o'lchanadi. Yalpi tushumdan olinadigan yagona soliq to'lovi ham oborotdan olinadigan soliqlarga kiradi.

Daromaddan olinadigan soliqlarga yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i, jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i, ixtisoslashtirilgan ulgurji savdo korxonalarining yalpi daromadidan olinadigan soliq kiradi.

Mol-mulk qiymatidan olinadigan soliqlarga mol-mulk solig'i kiradi.

Yer maydonlaridan olinadigan soliqlarga yuridik va jismoniy shaxslardan olinadigan yer solig'ini kiritish mumkin.

To'g'ri va egri soliqning tarkibi va ularning byudjet daromadlaridagi ahamiyati

Iqtisodiy mohiyatiga qarab soliq egri va to'g'ri soliqlarga yoki bevosita va bilvosita soliqlarga bo'linadi. To'g'ri soliqlarni to'g'ridan to'g'ri soliq to'lovchilarning o'zi to'laydi, ya'ni soliqni huquqiy to'lovchisi ham, haqiqiy to'lovchisi ham bitta shaxs bo'ladi. To'g'ri soliq yukini boshqalar

zimmasiga yuklatish holati bu yerda bo'lmaydi. Bu soliqlar tarkibiga barcha daromaddan to'lanadigan soliqlar va mol-mulk (resurs) soliqlari kiradi.

To'g'ri soliqlarda to'g'ridan to'g'ri daromaddan soliq to'langanligi uchun soliqlar stavkasining kamaytirilishi korxonalar daromadining ko'p qismini ularga qoldirib, investitsiya faoliyatini kengaytirish imkonini yaratib, bozor iqtisodiyotini rivojlantiradi. Bu soliqlarning stavkalari oshirilsa, korxonalarning moliyaviy imkoniyatlari kamaya boradi va oxir-oqibatda mamlakat iqtisodiy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Demak, bu guruh tarkibiga kiruvchi soliqlarning stavkalari to'g'ridan to'g'ri iqtisodiy rivojlanish bilan bevosita bog'liqdir.

Egri soliqlarni huquqiy to'lovchilari mahsulot (ish, xizmat)larni yuklab yuboruvchilar hisoblanadi. Lekin soliq og'irligini haqiqatdan ham byudjetga to'lovchilari tovar (ish, xizmat)larni iste'mol qiluvchilardir, ya'ni egri soliqlarning barchasi bevosita iste'molchilar zimmasiga tushadi. Bu soliqlar tovar (ish, xizmat)lar qiymati ustiga qo'shimcha ravishda qo'yiladi.

Egri soliqlarning ijobiy tomoni shundaki, ular respublikada ishlab chiqarilgan tovarlarni respublikadan tashqariga chiqib ketishini chegaralaydi, mamlakat ichida tovarlarning serob bo'lishiga yordam beradi hamda inflyatsiya darajasini (muomaladagi ortiqcha pul massasini) birmuncha jilovlab turadi. Egri soliqlar stavkasining asosli ravishda oshirilishi korxonalar faoliyatining moliyaviy yakuniga to'g'ridan to'g'ri ta'sir etmaydi, ya'ni investitsion faoliyatini qisqartirmaydi. Ammo soliq stavkasi ilmiy asoslanmasdan oshirib yuborilsa bunday holatda korxonalar o'z tovarlarini sotish qiyinchiligiga duch kelishlari mumkin.

Jahon soliq amaliyotida davlat byudjeti daromadlari tarkibida to'g'ri va egri soliqlarning nisbatiga qarab u yoki bu mamlakat iqtisodiyotining rivojlanganlik darajasiga baho berish mumkin. Masalan, AQShda byudjet daromadlari tarkibida to'g'ri soliqlar salmog'ining 90 foizga yaqin bo'lishi bu mamlakat iqtisodiyotining yuqori darajada rivojlanganligidan darak beradi.

Quyidagi 2.2.1-jadvalda O'zbekiston Respublikasi byudjet amaliyotida to'g'ri soliqlarning tarkibi va undagi o'zgarishlar ko'rib chiqilgan.

2.2.1-jadval

**O‘zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti daromadlari
tarkibida to‘g‘ri soliqlarning salmog‘i dinamikasi¹⁷**

№	Ko‘rsatkichlar	Yillar					2017-yilda 2013-yilga nisbatan o‘zgarishi, punktda
		2013	2014	2015	2016	2017	
1.	Davlat byudjeti daromadlari – jami	100	100	100	100	100	X
	shu jumladan,						
2.	To‘g‘ri soliqlar	26.2	25.8	23.6	23.0	24.0	-2.2

Keltirilgan ma’lumotlarning tahlili shuni ko‘rsatadiki, 2013-2017 yillar mobaynida to‘g‘ri soliqlarning mamlakat davlat byudjeti daromadlarining umumiy hajmidagi salmog‘i pasayish tendensiyasiga ega bo‘lgan.

Bu esa, xalqaro byudjet amaliyotida shakllangan tendensiyalar nuqtayi-nazaridan salbiy holat hisoblanadi. Chunki mazkur tendensiyalarga muvofiq, bozor iqtisodiyoti sharoitida to‘g‘ri soliqlarning davlat byudjeti daromadlarining umumiy hajmidagi salmog‘i barqaror tarzda saqlab turilishi yoki o‘shish tendensiyasiga ega bo‘lishi lozim. Biroq, respublikamiz byudjetida 2017-yilda 2013-yilga nisbatan mazkur ulushning 2.2 foizli punktga kamayganligini ko‘rish mumkin.

Egri soliqlar tarkibiga qo‘shilgan qiymat solig‘i, aksiz solig‘i, bojxona boji, benzin, dizel yoqilg‘isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliq kiradi.

2013–2017-yillar mabaynida egri soliqlarning O‘zbekiston Respublikasi davlat byudjeti daromadlarining umumiy hajmidagi salmog‘i o‘shish tendensiyasiga ega bo‘lmoqda.

2.2.2-jadval

**O‘zbekiston Respublikasi davlat byudjeti daromadlari
tarkibida egri soliqlarning salmog‘i dinamikasi¹⁸**

№	Ko‘rsatkichlar	Yillar					2014-yilda 2010-yilga nisbatan o‘zgarishi, punktda
		2013	2014	2015	2016	2017	
1.	Davlat byudjeti daromadlari – jami	100	100	100	100	100	X
	shu jumladan,						
2.	Egri soliqlar	51.9	51.8	52.9	55.1	54.6	+2.7

¹⁷ O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining yillik hisobot ma’lumotlari asosida hisoblangan.

¹⁸ O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining yillik hisobot ma’lumotlari asosida hisoblangan.

Mazkur tendensiyaning mavjudligi davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishning hozirgi holati nuqtayi nazaridan ijobiy hisoblanadi. Buning sababi shundaki, qo'shilgan qiymat solig'i va aksiz solig'i iqtisodiy kon'yunkturaning o'zgarishlariga bevosita bog'liq bo'lmagan barqaror daromad manbalari hisoblanadi va egri soliqlar bo'yicha tushumlarning asosiy qismini tashkil etadi.

O'zbekiston Respublikasi davlat byudjeti ijtimoiy xarajatlarini o'sish tendensiyasiga ega ekanligi davlat byudjeti daromadlari hajmini uzluksiz oshirib borishni taqozo qiladi. Bu esa, qo'shilgan qiymat solig'i, aksiz solig'i kabi barqaror daromad manbalarini byudjet daromadlarining tarkibidagi yuqori salmog'ini ta'minlashni taqozo qiladi.

Yuqorida aytib o'tilganidek, to'g'ri va egri soliqlar yagona soliq tizimini tashkil etib, bir-biri bilan o'zaro bog'langandir.

Yevropa mamlakatlarida egri soliqlarning roli AQSh, Yaponiya, Kanada va Avstraliyaga qaraganda yuqori. Yevropa mamlakatlarida jami soliq tushumlarining hajmida egri soliqlarning salmog'i 40 foizdan yuqori bo'lib, ayrim mamlakatlarda 50 foizni tashkil etadi. Mazkur ko'rsatkich 50 foizdan yuqori bo'lgan mamlakatlar guruhiga Meksika, Turkiya va Koreya kiradi. AQSh, Yaponiya, Kanada va Avstraliyada esa ushbu ko'rsatkich 25-30 foizni tashkil qiladi¹⁹.

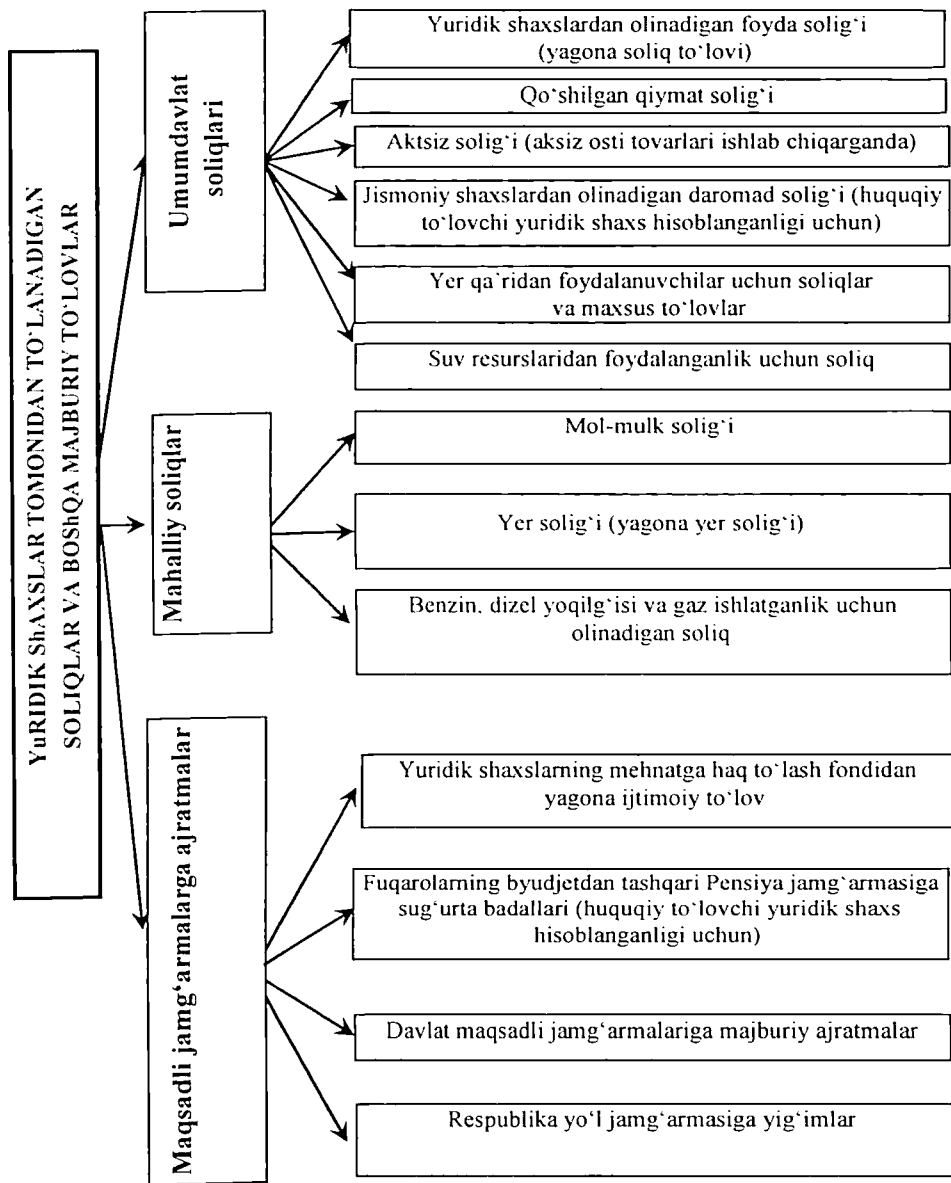
Yuridik va jismoniy shaxslar to'laydigan soliqlar va yig'imlar

O'zbekiston Respublikasi soliq qonunchiligiga binoan soliqqa tortish maqsadida soliq to'lovchilar yuridik va jismoniy shaxslarga bo'lingan. O'zbekiston Respublikasining davlat byudjetiga to'lanadigan soliqlar va yig'imlarning hal qiluvchi asosiy qismini yuridik shaxslarning soliqlari va boshqa majburiy to'lovlari tashkil etadi. Yuridik shaxslar quyidagi umumdavlat hamda mahalliy soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni to'laydilar (2.2.1-chizma).

Yuridik shaxslar soliq to'lovchi bo'lishi uchun yuridik shaxs maqomini olganidan tashqari, albatta biror ruxsat etilgan faoliyatdan daromad olgan bo'lishlari zarur yoki tovar (ish, xizmat)lar sotishdan oborotga ega bo'lishlari hamda statistika idoralarida, mahalliy davlat hokimiyati organlaridan ro'yxatdan o'tgan (kodga ega) bo'lishlari shart.

¹⁹ Пансков В.П., Князев В.Г. *Налоги и налогообложения*. –М.: МЦФЭР, 2003. С. 57-59

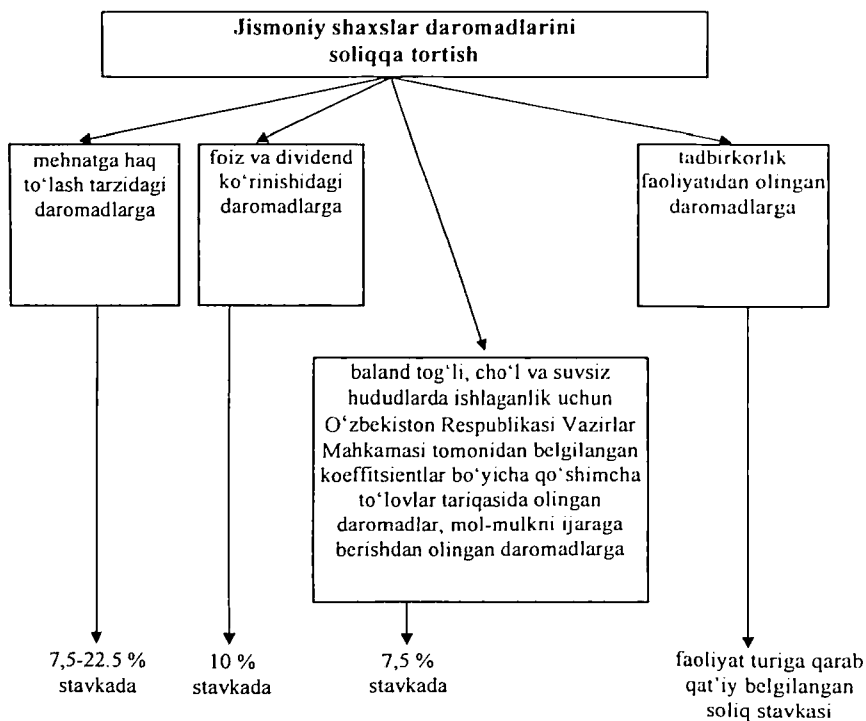

2.2.1-chizma. Yuridik shaxslar tomonidan to'lanadigan soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar²⁰

²⁰ O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi asosida ishlab chiqildi.

Jismoniy shaxslar yuridik shaxs maqomini olmagan shaxslardir. O‘zbekiston Respublikasi soliq kodeksining 16-moddasiga muvofiq O‘zbekiston Respublikasi fuqarolari, chet davlatlar fuqarolari, shuningdek, fuqaroligi bo‘lmagan shaxslar jismoniy shaxslar, deb e‘tirof etiladi. Jismoniy shaxslar to‘laydigan soliqlar davlat byudjeti daromadlarining 20-25 foizini tashkil etadi.

Jismoniy shaxslar to‘laydigan soliqlarning xususiyati shundan iboratki, soliq jismoniy shaxsning to‘g‘ridan to‘g‘ri daromadidan olinadi. Ular to‘laydigan soliqlar va yig‘imlar byudjetga naqd pul yoki naqd pulsiz to‘lash yo‘li bilan o‘tkaziladi (2.2.2-chizma).

2.2.2-chizma. Jismoniy shaxslar daromadidan olinadigan soliqlar

Jismoniy shaxslar davlat byudjetiga quyidagi soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlarni to‘laydi:

- jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘i;
- mol-mulk solig‘i;
- yer solig‘i;

- yakka tartibdagi tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanganda qat'iy belgilangan soliq;

- qonunchilikda nazarda tutilgan boshqa soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar.

Soliq tizimining huquqiy asoslari, soliq to'lovchilarning huquq va majburiyatlari

O'zbekiston Respublikasida soliq tizimining huquqiy asoslari, soliq to'lovchilarning huquqlari hamda majburiyatlari, soliq ishlarini yuritish tartiboti va soliq haqidagi qonun hujjatlarini buzganlik uchun javobgarlik Soliq kodeksi, O'zbekiston Respublikasining «Davlat soliq xizmati to'g'risida»gi qonuni va shu kabi bevosita soliqqa oid boshqa qonun hujjatlari orqali tartibga solib turiladi.

Soliq haqidagi qonun hujjatlarining boshqa qonunlar va qonun hujjatlaridan o'rin olgan normalari Soliq kodeksiga muvofiq bo'lishi lozim. Agar O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomasida Soliq kodeksidan boshqacha qoidalar belgilangan yoki nazarda tutilgan bo'lsa, unda xalqaro shartnoma qoidalarida belgilangan shartlar amalda qo'llaniladi.

Soliq solish – yuridik shaxslarga nisbatan mulkchilik shaklidan qat'iy nazar qonun oldida tenglik, jismoniy shaxslarga nisbatan esa jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsiy va ijtimoiy mavqeyidan qat'iy nazar qonun oldida tenglik asosida amalga oshiriladi.

Belgilanayotgan soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar tovar (ish, xizmat) larning yoki pul mablag'larining O'zbekiston Respublikasi hududi doirasida erkin muomalada bo'lishini bevosita yoki bilvosita cheklab qo'yishi yoxud soliq to'lovchining iqtisodiy faoliyatini boshqacha tarzda cheklab qo'yishi yoki unga g'ov bo'lishi mumkin emas. Olingan manbalaridan qat'iy nazar barcha daromadlarga soliq solinishi lozim, soliq imtiyozlarini belgilashda esa albatta ijtimoiy adolat prinsiplariga rioya etilishi kerak.

Soliq kodeksining 31-moddasiga muvofiq soliq to'lovchilar quyidagi huquqlarga ega:

- davlat soliq xizmati organlari va boshqa vakolatli organlardan amaldagi soliqlar, boshqa majburiy to'lovlar, soliq to'g'risidagi qonun hujjatlaridagi o'zgarishlar haqida axborot olish.

Soliq to'lovchi yuridik va jismoniy shaxslar o'zlari ro'yxatdan o'tgan quyi Davlat soliq xizmati organlariga borib, byudjet oldidagi o'z majburiyatlarini xatolarsiz bajarish maqsadida tegishli axborotlarni yoki maslaxatlarni bepul olish imkoniyatlariga ega.

- Soliq kodeksida, boshqa qonunlar va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlarida belgilab qo'yilgan asoslar mavjud bo'lgan

taqdirda hamda tartibda soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar bo'yicha imtiyozlardan foydalanish.

- byudjetga ortiqcha miqdorda tushgan soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar summasini qaytarish to'g'risida yozma ariza bilan murojaat qilish.

Amaliyotda shunday holatlar uchraydiki, gohida soliq to'lovchilarning o'zlari, gohida esa soliq idoralarining ongli xarakatlari tufayli soliqlar va yig'implardan ortiqcha to'lovlarni undirish amalga oshiriladi, ayniqsa, chorak yakuni yoki moliyaviy yil yakunlanayotgan vaqtda ayrim soliq turlaridan prognoz-rejalarni bajarish maqsadida korxonalarining bankdagi hisob raqamlaridan inkassa topshiriqnomasi orqali qonunchilikka zid ravishda majburiy undirish holatlari ko'p uchrashi mumkin. Byudjetga ortiqcha undirilgan soliqlar 30 kun muddat ichida soliq to'lovchilarga qaytarilishi yoki boshqa soliqlar va yig'implardan qarzi mavjud bo'lgan holda o'sha qarzni qoplash imkoniyati paydo bo'ladi.

- soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar bo'yicha byudjet oldidagi o'z soliq majburiyatlarini bajarish yuzasidan soliq organlaridagi mavjud ma'lumotlar bilan tanishish.

Ushbu bandga muvofiq soliq to'lovchilar quyi soliq idoralariga berilgan soliq turlari bo'yicha belgilangan prognoz-reja va shu kabi xo'jalik va moliyaviy faoliyatlariga tegishli bo'lgan soliqqa tortish masalalari bo'yicha ma'lumotlar bilan tanishish imkoniyatlariga egadirlar.

- soliq organlari o'tkazgan tekshiruv materiallari bilan tanishish va tekshiruv dalolatnomalarini olish, tekshiruvlarning natijalaridan norozi bo'lgan taqdirda soliq organiga o'zining yozma e'tirozlarini o'n kunlik muddat ichida taqdim etish.

Soliq to'lovchilar faoliyati soliq organlari tomonidan tekshirilganda aniqlangan xato va kamchiliklar, qo'shimcha hisoblangan soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar, hisoblangan moliyaviy jarimalar to'g'risida tuzilgan dalolatnoma korxonalar mansabdor shaxslariga (bosh hisobchisiga) tanishtirilishi shart. Tekshirish natijalarini korxonalar rahbariyati nohaq, deb hisoblashi hamda e'tiroz bildirishi ham mumkin. Bunday holatda, soliq to'lovchi soliq idorasi rahbariyati nomiga yoxud yuqori soliq idoralariga yozma murojaat qilishlari mumkin. Soliq idoralarida ekspert komissiyasi tuzilgan bo'lib, ushbu komissiya tomonidan soliq to'lovchilarning yozma e'tirozlari bir oy muddat ichida ko'rib chiqiladi va natijasi arizachiga bildiriladi. Bunday holatda tekshirish natijasida soliq to'lovchiga nisbatan qo'shimcha hisoblangan

soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar hamda moliyaviy jarimalarni byudjetga undirish to'xtatilmaydi.

- soliq organlarining qarorlari va ular mansabdor shaxslarining xatti-harakatlari ustidan yuqori soliq organlariga yoki sudga shikoyat qilish.

Soliq organlari o'zlariga berilgan vakolot doiralarida qabul qilgan qarorlari ayrim hollarda soliq to'lovchilarning e'tirozlarini keltirib chiqarishi mumkin yoki ular mansabdor shaxslarining xatti-xarakterlarini soliq to'lovchi qonunga zid deb hisoblashlari va ularga barham berish maqsadida yuqori soliq organlari (Davlat soliq qo'mitasi, Davlat soliq boshqarmalari)ga yoxud sudga shikoyat bilan da'vo qilishlari mumkin. Bunday holat amaliyotda ba'zida uchrab turadi.

- soliq solish obyektini hisobga olishda, soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni hisoblab chiqarish va to'lashda o'zlari yo'l qo'ygan xatolarni mustaqil ravishda tuzatish.

Soliq to'lovchilar soliq hisob-kitobini quyi soliq idoralariga qonunchilikda belgilangan muddatlarda topshirgandan so'ng xato va kamchiliklarni aniqlashsa, uni qayta tuzatib darhol soliq idoralariga qayta topshirishlari lozim bo'ladi. Aks holda, qonun oldida javob berishga to'g'ri keladi.

Soliq to'lovchilar Soliq kodeksida va boshqa qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa huquqlarga ham ega bo'lishlari mumkin.

Soliq kodeksining 32-moddasiga muvofiq soliq to'lovchilar quyidagi majburiyatlarga egadirlar:

- belgilangan tartibda va muddatlarda soliq organlarida ro'yxatdan o'tish, pochta manzili o'zgargan taqdirda esa (notijorat tashkilotlar qayta ro'yxatdan o'tkazilgan taqdirda ham), bu haqda soliq organlarini o'n kunlik muddat ichida yozma ravishda xabardor etish.

Soliq to'lovchilar amaldagi qonunchilikka muvofiq davlat ro'yxatidan o'tgandan so'ng albatta quyi soliq idoralaridan ham ro'yxatdan o'tishi va tegishli ravishda soliq to'lovchining identifikatsion raqami (STIR)ni olishi shart. Soliq to'lovchining identifikatsion raqami Davlat soliq qo'mitasi tomonidan markazlashgan tartibda ro'yxatga olinadi va soliq to'lovchilarga quyi soliq idoralari tomonidan beriladi.

- soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarning tegishli summasini o'z vaqtida va to'liq hajmda to'lash.

Soliq to'lovchilar hisobot davrida hisoblangan soliqlar va yig'implarni o'z vaqtida, to'liq miqdorda byudjetga to'lab berishlari shart. Aksincha, soliq idoralari tomonidan o'z vaqtida byudjetga o'tkazilmagan soliqlar va yig'implar summasiga nisbatan har bir kechiktirilgan kun uchun 0,033 foiz miqdorida penya (moliyaviy jarima)

hisoblanadi. Hisoblangan penya miqdori korxonaning sof foydasi hisobidan qoplanadi.

- buxgalteriya hisobi va hisob hujjatlarini qonun hujjatlariga muvofiq yuritish.

Korxonada o'zining ishlab chiqarish va moliyaviy faoliyatini yuritishda qonunchilik bilan belgilab berilgan hisob va buxgalteriya hisobi hujjatlarini yuritishga majburdir. Korxonada buxgalteriya hisobini yuritish tegishli qonunchilik normalari asosida amalga oshiriladi.

- moliyaviy hisobotni, soliqlar bo'yicha hisob-kitoblarni yoki daromadlar to'g'risidagi deklaratsiyalarni qonun hujjatlarida belgilangan tartibda soliq organlariga taqdim etish.

Soliq to'lovchilar har bir soliq turi bo'yicha hisob-kitoblarini belgilangan muddatlardan kechiktirmasdan soliq idoralariga taqdim etadi. Aks holda, korxonaning mansabdor shaxslariga nisbatan moliyaviy va ma'muriy jazo choralari qo'llaniladi.

- soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni hisoblab chiqarish. to'lash bilan bog'liq hujjatlar va ma'lumotlarni, shuningdek, soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar yuzasidan imtiyozlar huquqini tasdiqlovchi hujjatlarni soliq organlariga taqdim etish.

Soliq to'lovchilarga Soliq kodeksida, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarorlarida yoki boshqa qonun hujjatlarida soliqlar va boshqa majburiy to'lovlardan imtiyozlar ko'zda tutilgan holda, ular imtiyoz olish huquqini tasdiqlovchi tegishli qonun hujjatlarini quyi soliq idoralariga taqdim etishi shart. Imtiyoz huquqini tasdiqlovchi hujjat mavjud bo'lgandagina ular imtiyozlardan foydalanishlari mumkin.

- soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni hisoblab chiqarish, to'lash masalalarini tekshirish uchun soliq organlarining mansabdor shaxslarini daromad olish yoki soliq solish obyektlarining saqlanishi bilan bog'liq binolar va joylarga kirishiga ruxsat berish.

Nazorat organlari faoliyatini muvofiqlashtiruvchi Respublika kengashining tekshiruv rejasiga asosan Davlat soliq xizmati organlari tomonidan soliq to'lovchilar faoliyati tekshirilganda korxonalar soliqqa tortish obyekti bilan bog'liq bo'lgan barcha obyektlarini ko'zdan kechirishga va bundan tashqari tekshirishga sharoit yaratib berishlari lozim. Aks holda, soliq idoralarining qonuniy talablari bajarilmagan hisoblanadi va ularga nisbatan qonunchilikda ko'zda tutilgan tegishli jazo choralari qo'llaniladi.

- soliq organlarining soliq haqidagi qonun hujjatlarini buzish hollarini bartaraf etish to'g'risidagi talablarini bajarish.

Soliq idoralari tomonidan o'tkazilgan tekshirishlar natijasida aniqlangan xato va kamchiliklarni bartaraf etish yoki ularning boshqa vakolat doirasidagi qonuniy talablari soliq to'lovchilar tomonidan bajarilishi majburiydir.

Soliq to'lovchilar Soliq kodeksida va boshqa qonun hujjatlarida o'z zimmalariga yuklatilgan boshqa huquq va majburiyatlarga ham ega bo'lishlari mumkin.

O'z-o'zini nazorat qilish uchun savollar

1. Soliqqa tortish obyektiga qarab soliqlar qanday guruhlanadi?
2. Oborotdan olinadigan soliqlarga qaysi soliqlar kiradi?
3. Daromaddan olinadigan soliqlarga qaysi soliqlar kiradi?
4. Mol-mulk va yer maydonlaridan olinadigan soliqlarga qaysi soliqlarni kiritish mumkin?
5. Soliqlar iqtisodiy mohiyatiga qarab qanday guruhlanadi?
6. To'g'ri soliqlar tarkibiga qanday soliqlar kiradi va ular nima uchun to'g'ri soliqlar, deb ataladi?
7. Egri soliqlar tarkibiga qanday soliqlar kiradi?
8. Egri soliqlarning ijobiy va salbiy tomonlarini sanab bering.
9. Yuridik va jismoniy shaxslardan olinadigan soliqlarning farqi nimadan iborat?
10. Jismoniy shaxslar to'laydigan soliqlarning o'ziga xos xususiyatlarini ayting.
11. Soliq to'lovchilar qanday huquqlarga ega?
12. Soliq to'lovchilarning majburiyatlarini aytib bering.

III BOB. YURIDIK SHAXSLARNI SOLIQQA TORTISH

3.1. Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i

Foyda solig'ining joriy qilinishi, iqtisodiy mohiyati va ahamiyati

O'zbekiston Respublikasi davlat byudjeti daromadlari 1991-yilga qadar asosan davlat korxonalari foydasidan ajratiladigan ajratmalar hisobidan shakllanar edi. Ushbu foydadan ajratma davlat tomonidan belgilangan majburiy to'lov bo'lib, u korxonalar balans foydasining 90 foizgacha bo'lgan qismini byudjetga olib ketar, qolgan mablag'lar esa korxonalar tomonidan emas, balki yuqori tashkilot topshirig'iga ko'ra tegishli fondlarga taqsimlanar edi.

Respublikamiz ma'muriy-buyruqbozlik tizimidan bozor munosabatlariga o'tishi tufayli mamlakatimiz xo'jalik turmushida chuqur ijobiy o'zgarishlar ro'y bera boshladi. Natijada mulkchilikning turli shakllari rivojlanishi, korxonalar imkoniyatining oshishi, bozor infratuzilmasi rivojlanishi bilan majburiy ajratmalarining avvalgi tizimi korxonalarining xo'jalik yuritish samaradorligini ta'minlay olmay qoldi hamda ular bevosita va bilvosita investitsiya dasturlariga to'sqinlik qila boshladi. Chunki foydadan ajratma o'zining iqtisodiy mohiyatiga ko'ra faqat davlat korxonalari foydasidan ajratilishi lozim edi.

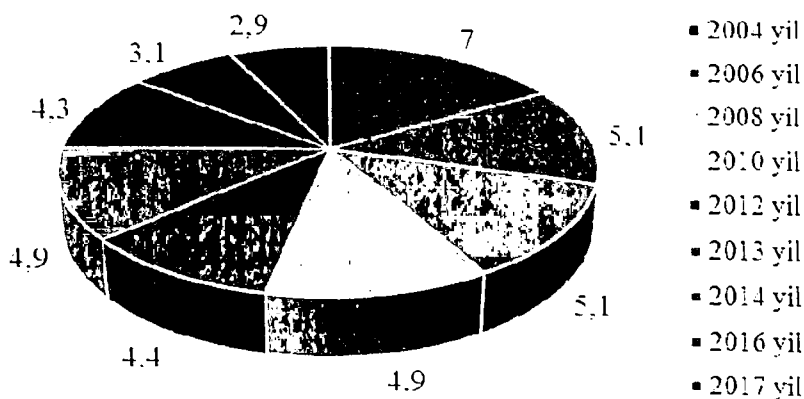
Bozor munosabatlari rivojlanishi bilan iqtisodiyotni soliqlar yordamida tartibga solish xususan, foydadan ajratmalar o'rniga daromad solig'ini joriy etish zarurati paydo bo'ldi va 1992-yildan boshlab barcha turdagi xo'jalik yurituvchi subyektlar «daromad» solig'ini to'lashga o'tdilar.

O'zbekiston Respublikasi rubl mintaqasida qolib turgan vaqtda daromad solig'ini olishga o'tish pul qadrsizlanishi tufayli ish haqi o'sishini cheklash uchun davlat tomonidan majburiy chora bo'ldi. Bunday sharoitda ishlab chiqaruvchilarning moliyaviy ahvoli yomonlasha boshladi. Natijada mahsulotga talab pasayib, sotishdan olingan tushum hajmi kamaygani holda, ular o'z ishlab chiqarishlari yo'nalishini o'zgartirishga, foyda olmasalar ham juda katta miqdorda ishchilarga ish haqi to'lashga majbur bo'ldilar. Bunday holatda amaliyotda korxonalar hisobot davrida faoliyatlarini foyda bilan yakunlamasada, daromad solig'ini ish haqi fondidan belgilangan stavkada to'lashga majbur edilar.

1995-yil 1-yanvardan boshlab soliqlarning rag‘batlantiruvchi rolini kuchaytirish maqsadida mamlakatimizda korxonalarining foydasidan olinadigan soliq joriy etildi. Shu bilan bir qatorda soliq to‘lovchilarning ayrim toifalari (tijorat banklari, sug‘urta tashkilotlari, kino-konsert faoliyatini olib boruvchi muassasalar, ko‘ngilochar o‘yinlarni tashkil etuvchi korxonalar, birja va boshqa shu kabi korxonalar) uchun daromad solig‘i va yalpi daromad solig‘ini to‘lash tartibi saqlab qolindi.

Amaldagi Soliq kodeksining 23-moddasiga muvofiq yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig‘i umumdavlat soliqlari tarkibiga kirib, u davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishda asosiy manbalardan biri hisoblanadi.

3.1.1-diagramma. Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig‘ining davlat byudjeti daromadlaridagi salmog‘i dinamikasi (foizda)²¹

Diagramma ma‘lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig‘ining davlat byudjeti daromadlaridagi salmog‘i 2004-yilda 7,0 foizni tashkil etgani holda, 2006-yilda 5,4 foizni, 2017-yilda esa 2,9 foizni tashkil etgan, ya‘ni tahlil etilgan 14 yil davomida ushbu ko‘rsatkich 2,2 barobarga kamaygan. Bu holat yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig‘i stavkalarining mazkur yillarda pasayib borganligi bilan izohlanadi. Daromadning ko‘p qismi korxonalar ixtiyorida qolishi ularning investitsion faolligini oshiradi, yangi ishchi

²¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti va Vazirlar Mahkamasining 2003-2016 yillardagi «O‘zbekiston Respublikasining asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlari prognozi va Davlat byudjeti parametrlari to‘g‘risida»gi qarorlari asosida tayyorlangan.

o'rinlar ochish, raqobatbardosh tovarlar ishlab chiqarish hamda ish va xizmatlar ko'rsatish uchun yanada keng moliyaviy imkoniyat yaratadi.

**Soliq to'lovchilar tar-
kibi, soliq obyekt va
soliq bazasi**

Soliq kodeksiga ko'ra yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i to'lovchilari bo'lib, O'zbekiston Respublikasining rezidentlari hamda O'zbekiston Respublikasida faoliyatni doimiy muassasa orqali amalga oshirayotgan yoki hosil bo'lish manbayi O'zbekiston Respublikasi hududida joylashgan daromadlarni oladigan O'zbekiston Respublikasi norezidentlari bo'lgan yuridik shaxslar hisoblanadi. Ammo soliqqa tortishning alohida tartibiga o'tgan korxonalar, jumladan, yagona soliq to'loviga o'tgan mikrofirma va kichik korxonalar, savdo va umumiy ovqatlanish korxonalari, yagona yer solig'i to'lovchi qishloq xo'jalik tovarlari ishlab chiqaruvchilar bu soliqni to'lovchisi hisoblanmaydi. Ular o'zlari uchun ixchamlashtirilgan soliqni to'laydilar. Bulardan tashqari tadbirkorlik faoliyatining faqat alohida turlariga qat'iy stavkada soliq to'lovchilar ham bu soliqni to'lovchilari hisoblanmaydi.

Yuridik shaxslar foyda solig'i bo'yicha byudjet bilan hisob-kitoblarni mustaqil ravishda amalga oshiradilar. Ayrim iqtisodiyot tarmoq korxonalari byudjet bilan hisob-kitoblarni O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qaroriga binoan markazlashtirilgan tartibda amalga oshirishlari mumkin (misol uchun, energetika, neftgaz-xolding kabi tarmoq korxonalari).

Soliqqa tortish maqsadida foydaga soliq to'lovchilarni rezidentlar va norezidentlarga ajratiladi.

O'zbekiston Respublikasining rezidenti, deb O'zbekiston Respublikasida davlat ro'yxatidan o'tgan yuridik shaxs hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi rezidenti bo'lgan yuridik shaxslar O'zbekistonda va undan tashqaridagi faoliyatdan olgan daromadlaridan foyda solig'iga tortiladilar.

O'zbekiston Respublikasining norezidentlari esa, faqat O'zbekiston Respublikasida faoliyat ko'rsatishdan olgan daromadlari bo'yicha soliqqa tortiladilar.

Rezidentlar doimiy faoliyat ko'rsatuvchilar bo'lsa, norezidentlar faoliyati Respublikada vaqtinchalik xarakterga ega bo'ladi.

Yuridik shaxslar foyda solig'i to'lovchilari bo'lishi uchun quyidagi shartlarga javob berishi kerak:

- ruxsat etilgan faoliyatdan foyda olishi (qonunchilik bilan ta'qiqlangan faoliyatdan tashqari);
- o'zining mol-mulkiga ega bo'lishi;
- mustaqil tugallangan buxgalteriya balansiga ega bo'lishi;

- bankda hisob-raqamiga ega bo'lishi;
- identifikatsion raqamga ega bo'lishi;
- mahalliy hokimiyat organlaridan ro'yxatdan o'tgan bo'lishi.

Umumiy tartib bo'yicha yuridik shaxslar qayd etilgan shartlarga javob bersagina foyda solig'i to'lovchilar bo'lib hisoblanadilar.

Soliq kodeksining 127-moddasiga ko'ra yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ining obyekti bo'lib, O'zbekiston Respublikasi rezidentlarining, shuningdek, O'zbekiston Respublikasida faoliyatni doimiy muassasa orqali amalga oshiruvchi O'zbekiston Respublikasi norezidentlarining foydasi hamda O'zbekiston Respublikasi rezidentlarining va O'zbekiston Respublikasi norezidentlarining chegirmalar qilinmagan holda to'lov manbayida soliq solinadigan daromadlari hisoblanadi.

Soliq solinadigan baza jami daromad bilan chegirib tashlanadigan xarajatlar o'rtasidagi farq sifatida, Soliq kodeksining 158-moddasining ikkinchi qismida, boshqa qonunlarda va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlarida nazarda tutilgan imtiyozlar hamda Soliq kodeksining 159-moddasiga muvofiq soliq solinadigan foydaning kamaytirilishi summalari inobatga olingan holda hisoblab chiqarilgan soliq solinadigan foydadan kelib chiqib belgilanadi.

Jami daromadlar tarkibi, jami daromad-dan chegirmalar

Yuridik shaxslarning foyda solig'i bo'yicha soliqni to'liq, to'g'ri aniqlash (hisoblash) uchun ularning jami daromadlari tarkibiga nimalar kirishini mukammal o'rganish zarur bo'ladi.

Yuridik shaxslarning jami daromadlari tarkibiga ular tomonidan olinishi lozim bo'lgan (olingan) ortilgan tovarlar, bajarilgan ishlar, ko'rsatilgan xizmatlar haqlari kabi pul va bepul (tekin) qaytarmaslik sharti bilan olingan mablag'lar kiradi. Demak, olingan kreditlar jami daromadga kirmaydi.

Yuridik shaxslarning jami daromadlari tarkibiga quyidagilar kiradi:

- tovarlar (ishlar, xizmatlar)ni sotishdan olinadigan daromadlar;
- boshqa daromadlar.

Tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya qilishdan, shu jumladan yordamchi xizmatlar tomonidan realizatsiya qilishdan qo'shilgan qiymat solig'i, aksiz solig'i hamda benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliq chegirib tashlangan holda olingan tushum tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olinadigan daromaddir.

Tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olinadigan tushum yuklab jo'natilgan tovarlar (bajarilgan ishlar, ko'rsatilgan xizmatlar) qiymatidan kelib chiqqan holda tovarlarni jo'natish, ishlarni bajarish, xizmatlar ko'rsatish hollarini tasdiqlovchi hujjatlar asosida belgilanadi.

Vositachilik faoliyatidan daromadlar oladigan yuridik shaxslar uchun tushum deyilganda ko'rsatilgan xizmatlar uchun olinishi lozim bo'lgan haq summasi tushuniladi.

Nashriyot va tahririyatlar uchun gazeta va jurnallarni realizatsiya qilishdan olingan tushum ularda reklamani joylashtirishdan olingan daromadlar kiritilgan holda aniqlanadi.

Mol-mulknii ijaraga berishdan foizlar, royalti, daromadlar olish imkonini beruvchi mol-mulknii va mulkiy huquqlarni boshqa shaxslarga foydalanishga berish, shuningdek, talab qilish huquqidan boshqa shaxsning foydasiga voz kechishdan olingan daromadlar, agar ushbu daromadlar summasi tovarlar (ishlar, xizmatlar)ni realizatsiya qilishdan olingan daromadlarning umumiy summasidan ortiq bo'lsa, xizmatlarni realizatsiya qilishdan olingan daromadlar, deb e'tirof etiladi. Mazkur norma notijorat tashkilotlarga tatbiq etilmaydi, ular uchun ushbu daromadlar boshqa daromadlar sifatida qaraladi.

Qurilish, qurilish-montaj, ta'mirlash-qurilish, ishga tushirish-sozlash, loyiha-qidiruv va ilmiy ishlar (xizmatlar) bo'yicha, shuningdek, obyektlarni foydalanishga tayyor qilib qurish chog'ida shartnomaviy baholardan kelib chiqib haq to'lash uchun hisob-kitob hujjatlari taqdim etilgan, buyurtmachilar tomonidan bajarilgan (ko'rsatilgan) va tasdiqlangan ishlarning (xizmatlarning) qo'shilgan qiymat solig'i kiritilmagan qiymati daromadga qo'shiladi.

Tovarlarni (ishlar, xizmatlar) tannarxidan yoki tovarlar olingan bahosidan past baholarda (tovarni olish bilan bog'liq xarajatlarni hisobga olgan holda) realizatsiya qilinganda, shuningdek, tovarlar (ishlar, xizmatlar) bepul topshirilganda soliq solish maqsadlari uchun tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olingan tushum tovarlarning (ishlarning, xizmatlarning) tannarxi yoki tovarlar olingan baho asosida (tovarni olish bilan bog'liq xarajatlarni hisobga olgan holda) aniqlanadi. Baholari (tariflari) davlat tomonidan tartibga solinishi nazarda tutilgan tovarlar (ishlar, xizmatlar) uchun realizatsiya qilishdan olinadigan tushum belgilangan baholar (tariflar) asosida aniqlanadi.

Boshqa daromadlarga tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) ishlab chiqarish va realizatsiya qilish bilan bog'liq bo'lmagan operatsiyalardan olinadigan daromadlar kiradi, ular quyidagilardan iborat:

- soliq to'lovchining asosiy vositalari va boshqa mol-mulki chiqib ketishidan olinadigan daromadlar;

- mol-mulki operativ ijaraga berishdan olinadigan daromadlar;

- asosiy vositalar va nomoddiy aktivlarni moliyaviy ijaraga berishdan olinadigan daromadlar;

- tekin olingan mol-mulki, mulkiy huquqlar, shuningdek, ishlar va xizmatlar;

- inventarizatsiya natijasida aniqlangan ortiqcha tovar-moddiy zaxiralar hamda boshqa mol-mulki qiymati tariqasidagi daromadlar;

- hisobot yilida aniqlangan o'tgan yillardagi daromadlar;

- majburiyatlarni hisobdan chiqarishdan olinadigan daromadlar. Bunga da'vo muddati o'tgan hisobdan chiqarilgan majburiyatlar hamda sudning yoki vakolatli davlat organining qaroriga binoan hisobdan chiqarilgan majburiyatlar kiradi.

- talablardan o'zganing foydasiga voz kechish shartnomasi bo'yicha olingan daromadlar;

- ilgari chegirib tashlangan xarajatlarning yoki zararlarning o'rnini qoplash tarzidagi daromadlar;

- xizmat ko'rsatuvchi xo'jaliklardan olinadigan daromadlar;

- birgalikdagi faoliyatda ishtirok etishdan olinadigan daromadlar;

- undirib olingan yoki qarzdor tomonidan tan olingan jarimalar va penya, shuningdek, qonuniy kuchga kirgan sud hujjati asosida qarzdor tomonidan to'lanishi lozim bo'lgan jarimalar va penya;

- kursdagi ijobiy farq;

- dividendlar va foizlar;

- royalti;

- tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) ishlab chiqarish va realizatsiya qilish bilan bevosita bog'liq bo'lmagan operatsiyalardan olinadigan boshqa daromadlar.

Qo'shilgan qiymat solig'i solinadigan boshqa daromadlar qo'shilgan qiymat solig'i summasi chegirilgan holda aniqlanadi.

Notijorat tashkilotlari uchun yuqorida keltirilgan boshqa daromadlarga soliq solinmaydi, bundan dividendlar va foizlar, royalti hamda birgalikdagi faoliyatda ishtirok etishdan olinadigan daromadlar mustasno.

Soliq to'lovchining qiymati chet el valutasida ifodalangan daromadlari milliy valutada olingan daromadlar bilan jamlangan holda, buxgalteriya hisobi to'g'risidagi qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda hisobga olinadi.

Soliq kodeksining 129-moddasiga ko'ra quyidagilar soliq to'lovchining daromadi sifatida qaralmaydi:

- ustav fondiga (ustav kapitaliga) olingan hissalar, shu jumladan aksiyalarni (ulushlarni) joylashtirish bahosining ularning nominal qiymatidan (dastlabki miqdoridan) ortiq summasi, birgalikdagi faoliyatni amalga oshirish uchun oddiy shirkat shartnomasi bo'yicha birlashtiriladigan mablag'lar;
- muassislar (ishtirokchilar) tarkibidan chiqilayotganda (chiqarilayotganda), yoki muassis (ishtirokchi) ulushining miqdori kamaytirilganda, shuningdek, tugatilayotgan yuridik shaxsning mol-mulki uning muassislari (ishtirokchilari) o'rtasida taqsimlanayotganda ustav fondiga (ustav kapitaliga) hissa doirasida olingan mablag'lar (mol-mulk yoki mulkiy huquqlar);
- oddiy shirkat shartnomasi sherigining (ishtirokchisining) shartnoma sheriklari (ishtirokchilari) umumiy mulkidagi ulushi qaytarib berilgan yoki bunday mol-mulk bo'lingan taqdirda, hissasi miqdorida olingan mablag'lar (mol-mulk yoki mulkiy huquqlar);
- realizatsiya qilinayotgan tovarlar (ishlar, xizmatlar) uchun boshqa shaxslardan dastlabki haq (bo'nak) tarzida olingan mablag'lar (mol-mulk yoki mulkiy huquqlar);
- qonun hujjatlariga muvofiq majburiyatlarni ta'minlash tariqasida garov yoki zakalat tarzida olingan mablag'lar (mol-mulk yoki mulkiy huquqlar) ularga bo'lgan mulk huquqi boshqa shaxsga o'tadigan paytga qadar;
  - byudjetdan berilgan subsidiyalar;
  - agar mablag'larni (mol-mulk yoki mulkiy huquqlarni) boshqa shaxsga o'tkazish, ishlarni bajarish, xizmatlar ko'rsatish O'zbekiston Respublikasi Prezidentining yoki O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori asosida yuz berayotgan bo'lsa, tekin olingan mablag'lar (mol-mulk yoki mulkiy huquqlar), ishlar va xizmatlar;
    - olingan grantlar va insonparvarlik yordami;
    - notijorat tashkilotlar tomonidan ustav faoliyatining ta'minoti va uni amalga oshirish uchun olingan, belgilangan maqsadga ko'ra va (yoki) tekin kelib tushgan mablag'lar;
    - sug'urta shartnomalari bo'yicha sug'urta to'voni (sug'urta summasi) tariqasida olingan mablag'lar;
    - vositachiga yoki boshqa ishonchli vakilga vositachilik, topshiriq shartnomasi yoki vositachilik xizmatlarini ko'rsatish yuzasidan boshqa shartnoma bo'yicha majburiyatlarni bajarish munosabati bilan, shuningdek, komitent yoxud boshqa topshiriq beruvchi uchun vositachi

yoki boshqa ishonchli vakil tomonidan qilingan xarajatlarni qoplash hisobiga kelib tushgan mol-mulk (haq to'lovi bundan mustasno);

- ijaraga beruvchi (lizing beruvchi) ijara (lizing) to'lovining qismi tariqasida olgan moliyaviy ijara (lizing) obyektini qiymatining qoplamasi;

- telekommunikatsiyalar tarmoqlarida tezkor-qidiruv tadbirlari tizimining tekin olingan texnik vositalari, shuningdek, mazkur vositalardan foydalanishga hamda ularga xizmat ko'rsatishga doir xizmatlardan olingan daromadlar;

- ixtiyoriy tugatilayotgan tadbirkorlik subyekti muassislaridan (ishtirokchilaridan) uning majburiyatlarini bajarish uchun olingan mablag'lar. Ixtiyoriy tugatish qonun hujjatlarida belgilangan mud-datlarda tugallanmagan yoki tugatish tartib-taomili to'xtatilgan va faoliyat qayta boshlangan taqdirda, ushbu mablag'lar jami daromad tarkibiga kiritiladi hamda soliqqa tortiladi;

- investor va davlat mulkini boshqarish bo'yicha vakolatli davlat organi o'rtasida tuzilgan shartnomaga binoan investitsiya majburiyatlari sifatida kiritilayotgan mol-mulk.

O'zbekiston Respublikasidagi to'lov manbayida soliq solinadigan dividendlar va foizlar jami daromaddan chegirib tashlanadi.

Yuridik shaxslarning jami daromadlari tarkibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999-yil 5-fevraldagi «Mahsulot (ishlar, xizmatlar)ni ishlab chiqarish va sotish xarajatlari tarkibi hamda moliyaviy natijalarini shakllantirish tartibi to'g'risida»gi 54-sonli qarori bilan tasdiqlangan Nizom bilan aniqlanadi va quyidagi ketma-ketlikdagi ko'rsatkichlar bilan ifodalanadi:

1) mahsulotni sotishdan olingan yalpi foyda.

$$\mathbf{YaF=SST-IT,}$$

bunda:

YaF - yalpi foyda, SST - sotishdan olingan sof tushum, IT - sotilgan mahsulotning ishlab chiqarish tannarxi.

2) asosiy faoliyatdan ko'rilgan foyda.

$$\mathbf{AFF=YaF-DX+BD-BZ,}$$

bunda:

AFF - asosiy faoliyatdan olingan foyda, DX - davr xarajatlari, BD - asosiy faoliyatdan olingan boshqa daromadlar, B3 - asosiy faoliyatdan ko'rilgan boshqa zararlar.

3) xo'jalik faoliyatidan olingan foyda (yoki zarar).

$$UF = AFF + MD - MX,$$

bunda:

UF - umumxo'jalik faoliyatidan olingan foyda; MD - moliyaviy faoliyatdan daromadlar; MX - moliyaviy faoliyat xarajatlari.

4) soliq to'languncha olingan foyda.

$$STF = UF + FP - F3,$$

bunda:

STF - soliq to'langungacha olingan foyda; FP - favqulodda vaziyatlardan olingan foyda; F3 - favqulodda vaziyatlardan ko'rilgan zarar.

5) yilning sof foydasi.

$$SF = STF - DS - BS,$$

bunda,

SF - sof foyda; DS - foydadan to'lanadigan soliq; BS - boshqa soliqlar va to'lovlar.

Jami daromaddan chegirmalar. Soliq to'lovchining xarajatlari soliq solinadigan foydani aniqlash paytida chegirib tashlanadi. Xarajatlar haqiqatda qaysi soliq davrida amalga oshirilgan bo'lsa, o'sha davrda chegiriladi. Soliq kodeksining 141-moddasiga muvofiq xarajatlar chegiriladigan va chegirib tashlanmaydigan xarajatlarga bo'linadi.

Chegirib tashlanadigan xarajatlarga moddiy xarajatlar, mehnatga haq to'lash xarajatlari, amortizatsiya xarajatlari hamda Soliq kodeksining 145-moddasida nazarda tutilgan boshqa xarajatlar kiradi.

Soliq solinadigan bazaga kiritiladigan, ya'ni chegirilmaydigan xarajatlarga quyidagilar kiradi:

- moddiy qimmatliklarning tabiiy kamayish normalaridan ortiqcha yo'qotishlar va buzilishlar;

- xodimlarga beriladigan yoki soliq to'lovchining umumiy ovqatlanish ehtiyojlari uchun yordamchi xo'jaliklar tomonidan ishlab chiqariladigan tovarlar (ishlar, xizmatlar) bo'yicha narxdagi farqlar (zararlar);

- belgilangan normalardan ortiqcha xarajatlar (xizmat safarlari, vakillik xarajatlari, ixtiyoriy sug'urta turlari bo'yicha sug'urta mukofotlari (badallari));

- nodavlat pensiya jamg'armalariga ajratmalar;
- xo'jalik boshqaruvi organini saqlab turish uchun ajratmalar;
- umumiy ovqatlanish korxonalari yoki boshqa chet tashkilotlarga joylarni bepul berish xarajatlari, ushbu korxonalar va tashkilotlar uchun kommunal xizmatlar ko'rsatish qiymatini to'lash;

- yillik moliyaviy hisobotni bir hisobot davrida bir martadan ortiq auditdan o'tkazish xarajatlari;

- soliq to'lovchining faoliyatida talab etilmaydigan kasblar bo'yicha kadrlar tayyorlash xarajatlari;

- jismoniy shaxsning moddiy naf tarzidagi daromadlari hisoblanadigan soliq to'lovchining xarajatlari;

- dala ta'minoti, xizmat maqsadida xodimning shaxsiy avtotransportdan foydalanganlik uchun qonun hujjatlarida belgilangan normalardan ortiqcha to'langan to'lovlar;

- pensiyalarga ustamalar, pensiyaga chiqayotgan mehnat faxriylariga bir yo'la to'lanadigan nafaqalar;

- xodimlarga to'lanadigan moddiy yordam (xodimning mehnatda jarohatlanishi yoki uning sog'lig'iga boshqacha tarzda shikast yetkazilishi yoxud xodim oila a'zosining vafoti munosabati bilan beriladigan yoki xodimning vafoti munosabati bilan oila a'zolariga beriladigan moddiy yordam bundan mustasno);

- mehnatda mayib bo'lganlik, kasb kasalligi yoxud mehnat vazifalarini bajarish bilan bog'liq holda sog'lig'ining boshqacha shikastlanishi sababli xodimlarga yetkazilgan zararining o'rmini qoplash uchun qonun hujjatlarida belgilangan normalardan ortiqcha to'lanadigan to'lovlar;

- ekologiya, sog'lomlashtirish va xayriya jamg'armalariga, madaniyat, sog'liqni saqlash, mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish, jismoniy tarbiya va sport muassasalariga, ta'lim muassasalariga, mahalliy davlat hokimiyati organlariga, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlariga badallar, homiylik va xayriya yordamlari tarzidagi mablag'lar;

- ishlab chiqarish jarayoni bilan bog'liq bo'lmagan sog'liqni saqlash va dam olishni tashkil qilish tadbirlariga xarajatlar;

- mahsulot ishlab chiqarish bilan bog'liq bo'lmagan ishlarni (xizmatlarni) (shaharlar va shaharchalarni obodonlashtirish ishlari, qishloq xo'jaligiga yordam ko'rsatish va boshqa turdagi ishlar) bajarishga sarflangan xarajatlar;

- atrof-muhitni ifloslantirganlik va chiqindilarni joylashtirganlik qonun hujjatlarida belgilangan normalardan ortiqcha bo'lganligi uchun kompensatsiya to'lovlari;

- kredit shartnomasida muddatli qarzlarni uchun nazarda tutilgan stavkalardan ortiqcha to'lov muddati o'tgan hamda uzaytirilgan kreditlar (zayomlar) bo'yicha foizlar;

- loyihalardagi va qurilish-montaj ishlaridagi kamchiliklarni, shuningdek, obyekt yonidagi omborga tashib keltirilguniga qadar yuz

bergan buzilishlar va deformatsiyalarni bartaraf etish bo'yicha xarajatlar, korroziyaga qarshi muhofazadagi nuqsonlar tufayli taftish o'tkazish (asbob-uskunalarni qismlarga ajratish) xarajatlari, ushbu xarajatlarni kamchiliklar, buzilishlar yoki zararlar uchun javobgar bo'lgan mahsulot yetkazib beruvchi yoki boshqa xo'jalik yurituvchi subyektlar hisobiga o'rni qoplash mumkin bo'lmagan miqdordagi boshqa shunga o'xshash xarajatlar;

- sud chiqimlari;

- aybdorlari aniqlanmagan o'g'irliklar va kamomaddan yoki aybdor tomon hisobidan zarur summalarning o'rnini qoplash mumkin bo'lmaganda ko'rilgan zararlar;

- soliq to'lovchining asosiy vositalari va boshqa mol-mulkinging (aktivlarining) chiqib ketishidan (balansdan chiqarilishidan) ko'rilgan (buxgalteriya hisobi to'g'risidagi qonun hujjatlariga muvofiq aniqlanadigan) zararlar. Quyidagi zararlar bundan mustasno:

- O'zbekiston Respublikasi Prezidenti yoki O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori asosida mol-mulkni bepul topshirishdan ko'rilgan zararlar,

- telekommunikatsiyalar tarmoqlarida tezkor-qidiruv tadbirlari tizimining texnik vositalarini bepul topshirishdan hamda ulardan bepul foydalanish va ularga xizmat ko'rsatishdan ko'rilgan zararlar;

- uch yildan ortiq foydalanilgan asosiy vositalarni realizatsiya qilishdan ko'rilgan zararlar.

- investitsiya aktivlarini ishonchli boshqaruvchilar, davlat ishonchli boshqaruvchilari va davlat ulushlarini boshqarish bo'yicha ishonchli boshqaruvchilar xizmatlarining qiymatini hamda ularga mukofotlar to'lashga doir xarajatlar.

- ishlatib kelinayotgan to'liq eskirgan asbob-uskuna uchun to'lanadigan haq.

Soliq kodeksining 161-moddasiga muvofiq soliq to'lovchi ko'rilgan zararlarni ushbu zarar ko'rilgan soliq davridan keyingi besh yil ichida kelgusiga taqsimlab o'tkazishni amalga oshirishga haqlidir.

Soliq kodeksining 142–146-moddalarida nazarda tutilgan, chegirilishi lozim bo'lgan xarajatlarning jami daromaddan oshib ketishi zarar, deb e'tirof etiladi.

O'tgan soliq davrida yoki o'tgan soliq davrlarida zarari (zararlari) bo'lgan yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ining to'lovchilari joriy soliq davrining soliq solinadigan foydasini ko'rilgan zararining to'liq summasiga yoki bu summaning bir qismiga kamaytirishga haqlidir.

Taqsimlab o'tkazilayotgan zararining har bir navbatdagi soliq davrida hisobga olinadigan jami summasi joriy soliq davrining hisoblab chiqarilgan soliq solinadigan foydaning 50 foizidan oshmasligi kerak.

Soliq solinadigan foyda taqsimlab o'tkazilishi kerak bo'lgan zarar summasi miqdoriga faqat yil yakunlari bo'yicha kamaytirilishi mumkin.

Birdan ortiq kalendrar yilda ko'rilgan zararlar ular ko'rilgan ketma-ketlikda taqsimlab o'tkaziladi.

3.1.1-jadval

Zararlarni taqsimlab o'tkazish tartibi²²

(mln. so'm hisobida)

№	Ko'rsatkichlar	Hisobot yillari					
		2014	2015	2016	2017	2018	2019
1.	Foyda solig'ini to'lagunga qadar moliyaviy natija	-600	150	190	180	220	150
2.	Soliq solinadigan bazaga kiritiladigan xarajatlar	100	150	240	210	300	150
3.	Soliq solinadigan foyda	-500	300	430	390	520	300
4.	Amaldagi soliq qonunchiligiga muvofiq soliq solinadigan foydaning kamayishi	-	50	30	40	20	50
5.	Imtiyozlarni hisobga olganda soliq solinadigan foyda	-	250	400	350	500	250
6.	Hisobot yilidagi soliq solinadigan foydani kamaytiradigan zarar yoki zararining bir qismi summasi (5-satr x 50%, biroq 10-satrdagi o'tgan davrdagi zarar yoki zararining bir qismi qoldig'idan ko'p emas)	-	125	200	175	0	0
7.	Foyda solig'ini hisoblab chiqarish uchun soliq solinadigan foyda (5-satr - 6-satr)	-	125	200	175	500	250
8.	Foyda solig'ining belgilangan stavkasi	8%	7.5%	7.5%	7.5%	7.5%	7.5%
9.	Byudjetga to'lanadigan foyda solig'i summasi (7-satr x 8-satr)	-	9.37	15	13.1	37.5	18.75
10.	Keyingi yilda taqsimlab o'tkaziladigan zarar yoki zararining bir qismi qoldig'i	500	375	175	0	0	0

Zarar (zararlar)ni taqsimlab o'tkazishni qo'llashga doir misol quyidagi jadvalda keltirilgan: 2014-yilning yakuni bo'yicha soliq to'lovchi foyda solig'i to'langunga qadar 600,0 mln. so'm summada manfiy moliyaviy natijaga ega bo'ldi.

Soliq to'lovchining yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ini to'lashdan ozod qilingan soliq davrida ko'rgan zararlari keyingi soliq davrlariga taqsimlab o'tkazilishi mumkin emas.

²² Jadval shartli ravishda tuzildi.

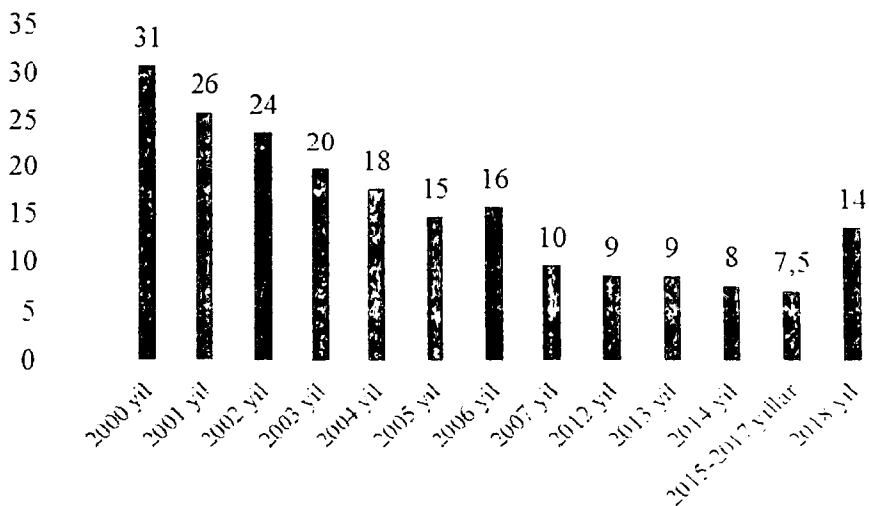
Soliq to'lovchi qayta tashkil etilishi munosabati bilan faoliyatini tugatgan taqdirda, soliq to'lovchi-huquqiy voris soliq solinadigan foydani qayta tashkil etilgan yuridik shaxsning qayta tashkil etish paytigacha ko'rgan zararlari summasiga ushbu moddada nazarda tutilgan tartibda va shartlarda kamaytirishga haqli.

Soliq stavkalari va soliqdan imtiyozlar

Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ining stavkalari O'zbekiston Respublikasi Prezidentining tegishli qarori bilan tabaqalashtirilgan holda tasdiqlanadi.

Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i stavkasi 1998-yilda 36 foizni tashkil etgani holda 2001-yilda 26 foizga tushirilgan. 2002-yilda esa 24 foiz, 2003-yilda 20 foiz, 2004-yilda 18 foiz, 2005-yilda 15 foiz, 2006-yilda 12 foiz, 2007-yilda 10 foiz, 2009-yildan boshlab esa 9 foiz qilib belgilangan. 2010–2013-yillarda mazkur miqdor saqlab qolindi. 2014-yil 1-yanvardan boshlab yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i stavkasi 8 foiz etib belgilandi. 2015-yil 1-yanvardan boshlab mazkur stavka 7,5 foiz miqdorida tasdiqlandi. 2018-yil 1-yanvardan boshlab esa mazkur stavka 14 foiz miqdorida belgilandi.

Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i stavkasi qator yillar b'uyicha ўrganilganda, uning miqdori kamayish tendentsiyasiga ega эканлигини кузатиш мумкин.

3.1.2-diagramma. Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i stavkasining o'garish dinamikasi (foizda)²³

²³ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti va Vazirlar Mahkamasining tegishli qarorlari asosida tayyorlangan.

Diagramma ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ining stavkasi yillar bo'yicha kamayib borgan, jumladan 1995-yilda uning miqdori 38 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2018-yilga kelib 14 foizgacha pasaytirilgan, ya'ni 2018-yilda 1995-yilga nisbatan soliq stavkasi 24 foizli punktga kamaytirilgan.

3.1.2-jadval

Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'I STAVKALARI²⁴

N	To'lovchilar	Soliq stavkalari, soliq solinadigan bazaga nisbatan foizda
1	Yuridik shaxslar (2-3-bandlarda nazarda tutilganlaridan tashqari)	14
2	Tijorat banklari	22
3	Rentabellik* darajasiga bog'liq holda mobil aloqa xizmatlarini ko'rsatadigan yuridik shaxslar (uyali aloqa kompaniyalari):	
	20 foizgacha	14
	20 foizdan yuqori**	rentabellikning 20 foizlik darajasidan oshadigan foyda summasining 50 foizi**

Izoh.

Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i yoki obodonlashtirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish solig'ini to'lashdan to'liq ozod qilish ko'rinishidagi vaqtinchalik imtiyozlarga ega bo'lgan yuridik shaxslar yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ini imtiyozlar amal qilish muddati tugaguncha ikki baravar pasaytirilgan stavkada to'laydilar.

*) Rentabellik foyda solig'i to'lanishiga qadar foydaning realizatsiya qilingan mahsulot (tovarlar, ishlar va xizmatlar)ning ishlab chiqarish tannarxi summasiga nisbati sifatida aniqlanadi. Mobil aloqa xizmatlarini ko'rsatadigan yuridik shaxslar (uyali aloqa kompaniyalari) tomonidan foyda solig'ini hisoblab chiqarish va to'lash tartibini O'zbekiston Respublikasining Moliya vazirligi va Davlat soliq qo'mitasi belgilaydi.

***) Uyali aloqa kompaniyalarining mobil aloqa xizmatlari narxlarini davlat tomonidan tartibga solish yuzasidan joriy qilindi.

²⁴ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 29 dekabrda «O'zbekiston Respublikasining 2018 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va davlat byudjeti parametrlari to'g'risida»gi PQ-3454-sonli qaroridan olindi.

Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i stavkasini yildan yilga kamaytirilganligi mamlakatimizda olib borilayotgan soliq siyosati, avvalombor, korxonalar investitsion faoliyatini rag'batlantirishga, ishlab chiqarishni yangi texnik va texnologik asbob-uskunalar bilan qayta jihozlashga, korxonalar moliyaviy holatini yanada barqarorlashtirishga hamda eksport salohiyatini oshirishga qaratilganligi bilan izohlanadi.

Yuqorida 3.1.2-jadval ma'lumotlarida 2018-yilda yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i stavkalari keltirilgan.

O'zbekiston Respublikasida faoliyatni doimiy muassasa orqali amalga oshiradigan O'zbekiston Respublikasi norezidentining yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'iga qo'shimcha ravishda sof foydasiga ham 10 foizli stavka bo'yicha soliq solinadi.

Sof foyda deganda O'zbekiston Respublikasining norezidenti tomonidan O'zbekiston Respublikasida doimiy muassasa orqali amalga oshiriladigan faoliyatdan olingan, yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ining hisoblangan summasi chegirib tashlangan foyda tushuniladi.

Doimiy muassasa bilan bog'liq bo'lmagan O'zbekiston Respublikasida faoliyat olib borgan norezidentning daromadi hech qanday chegirmasiz daromad manbayida quyidagi stavkalarda soliqqa tortiladi:

- dividendlar va foizlarga - 10 foiz;
- sug'urta qilish, birgalikda sug'urta qilish va qayta sug'urta qilish shartnomalari bo'yicha sug'urta mukofotlariga - 10 foiz;
- xalqaro aloqa uchun telekommunikatsiyalar, xalqaro tashishlarga (fraxtdan olinadigan daromadlarga) - 6 foiz;
- royalti, ijara daromadlari, xizmat ko'rsatish, shu jumladan boshqaruv xizmati, maslahatlar, tekinga olingan mol-mulk va boshqa daromadlar - 20 foiz.

Yuridik shaxslarga to'lanadigan dividend va foizlar to'lov manbayida 10 foizli stavka bilan soliqqa tortiladi.

Soliqqa tortish maqsadida dividend deb, aksiyalardan va boshqa xo'jalik subyektlarining ustav kapitalidagi qatnashish ulushidan olgan daromadlari tushuniladi. Foizlarga esa depozit qo'yilmalar, qarz majburiyatlari va boshqa qimmatli qog'ozlardan olgan daromadlar kiradi. Manbayida soliqqa tortilgan va dividend, foiz olgan norezident jami daromadidan tegishli tartibda belgilangan hujjatlarni taqdim etgan taqdirda chegirma olish huquqiga ega bo'ladi.

Soliq kodeksining 158-moddasiga ko'ra yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ini to'lashdan ichki ishlar organlari huzuridagi qo'riqlash bo'linmalari ozod etiladi.

Yuridik shaxslarning quyidagi foydasi yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ini to'lashdan ozod qilinadi:

- protez-ortopediya buyumlari, nogironlar uchun inventarlar ishlab chiqarishdan, shuningdek, nogironlarga ortopedik protezlash xizmati ko'rsatishdan, nogironlar uchun mo'ljallangan protez-ortopediya buyumlari va inventarlarni ta'mirlash hamda ularga xizmat ko'rsatishdan olingan foydasi;

- shahar yo'lovchilar transportida (taksidan, shu jumladan yo'nalishli taksidan tashqari) yo'lovchilarni tashish bo'yicha xizmatlar ko'rsatishdan olingan foydasi;

- tarix va madaniyat yodgorliklarini ta'mirlash hamda qayta tiklash ishlarini amalga oshirishdan olingan foydasi;

- Xalq banki tomonidan fuqarolarning shaxsiy jamg'arib boriladigan pensiya hisobvaraqlaridagi mablag'lardan foydalanishdan olingan foydasi.

Ishlovchilari umumiy sonining 3 foizidan ko'prog'ini nogironlar tashkil etgan yuridik shaxslar uchun yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i summasi belgilangan normadan ortiq ishga joylashtirilgan nogironlarning har bir foiziga yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ining summasi bir foiz kamaytiriladigan hisob-kitob asosida kamaytiriladi.

Ushbu imtiyoz yanada yaqqol tushunarli bo'lishi uchun quyidagi jadvalga e'tiborimizni qaratamiz:

3.1.3-jadval

Nogironlar mehnatidan foydalanadigan korxonalar uchun foyda solig'ining shartli hisob-kitobi²⁵

1.	Xodimlarning umumiy soni, kishi	60
	shu jumladan nogironlar, kishi	15
	Xodimlarning umumiy sonida nogironlar salmog'i, foizda	25
	Ishga joylashtirilgan nogironlarning belgilangan me'yori, foizda	3
	Belgilangan me'yordan oshish (25-3), foizda	22
2.	Hisoblab yozilgan soliq summasi, so'mda	450 000
3.	Imtiyozni hisobga olganda soliq summasi $450000 - ((450000 \times 22) / 100)$, so'mda	351 000

Demak, korxonada imtiyozdan foydalangan holda hisobot davri uchun byudjetga 450 000 so'm emas, balki 1-variantda 351 000 so'm, 2-

²⁵ Jadval shartli ravishda tuzildi.

variantda 238 500 so‘m foyda solig‘i to‘laydi, ya‘ni mos ravishda 99 000 so‘m yoki 211 500 so‘m korxonada ixtiyorida qoladi.

Soliq kodeksining 159-moddasiga ko‘ra yuridik shaxslarning soliq solinadigan foydasi quyidagi summaga kamaytiriladi:

- ekologiya, sog‘lomlashtirish va xayriya jamg‘armalariga, madaniyat, sog‘liqni saqlash, mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish, jismoniy tarbiya va sport muassasalariga, ta‘lim muassasalariga, mahalliy davlat hokimiyati organlariga, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlariga beriladigan badallar, homiylik va xayriya tariqasidagi mablag‘lar summasiga, biroq soliq solinadigan foydaning ikki foizidan ko‘p bo‘lmagan miqdorda;

- ishlab chiqarishni modernizatsiyalashga, texnik va texnologik jihatdan qayta jihozlashga, yangi texnologik jihoz xarid qilishga, ishlab chiqarishni yangi qurilish shaklida kengaytirishga, ishlab chiqarish ehtiyojlari uchun foydalaniladigan binolar va inshootlarni rekonstruksiya qilishga, shuningdek, ushbu maqsadlar uchun olingan kreditlarni uzishga, lizing obyekti qiymatining o‘mini qoplashga yo‘naltiriladigan mablag‘lar summasiga, tegishli soliq davrida hisoblangan amortizatsiyani chegirib tashlagan holda, biroq soliq solinadigan foydaning 30 foizidan ko‘p bo‘lmagan miqdorda. Soliq solinadigan foydani kamaytirish yuqorida ko‘rsatib o‘tilgan xarajatlar qilingan soliq davridan e‘tiboran, texnologik jihoz bo‘yicha esa u foydalanishga topshirilgan paytdan e‘tiboran besh yil ichida amalga oshiriladi. Yangi texnologik jihoz xarid qilingan (import qilingan) paytdan e‘tiboran uch yil ichida realizatsiya qilingan yoki tekinga berilgan taqdirda, yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig‘ini to‘lash bo‘yicha majburiyatlar tiklangan holda, mazkur imtiyozning amal qilishi imtiyoz qo‘llanilgan butun davr uchun bekor qilinadi. Ushbu imtiyoz tovarlar (ishlar, xizmatlar) ishlab chiqarishni amalga oshiruvchi soliq to‘lovchilar tomonidan qo‘llaniladi;

- yosh oilalar toifasiga kiruvchi xodimlarga ipoteka kreditlari badallari to‘lashga va (yoki) mulk sifatida uy-joy olishga tekin yo‘naltiriladigan mablag‘lar summasiga, biroq soliq solinadigan bazaning 10 foizidan oshmagan miqdorda;

- diniy va jamoat birlashmalarining (kasaba uyushmalari, siyosiy partiyalar va harakatlardan tashqari), xayriya jamg‘armalarining mulkida bo‘lgan korxonalar foydasidan shu birlashmalar va jamg‘armalarining ustavda belgilangan faoliyatini amalga oshirish uchun yo‘naltiriladigan ajratmalari summasiga;

- qo‘shimcha foyda solig‘ini to‘lovchilar uchun sof qo‘shimcha foyda summasiga.

**Soliq hisobotlarini taq-
dim etish va soliqni
byudjetga to'lash**

Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ini hisoblab chiqarish soliq solinadigan bazadan va belgilangan stavkadan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi. Kalendar yil soliq davri, yilning choragi hisobot davridir.

Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ining hisob-kitobi davlat soliq xizmati organlariga ortib boruvchi yakun bilan yilning har choragida hisobot choragidan keyingi oyning 25-kunidan kechiktirmay, yil yakunlari bo'yicha esa, yillik moliyaviy hisobot taqdim etiladigan muddatda taqdim etiladi. Foyda solig'i bo'yicha hisobotlar hisob-kitoblar qonun hujjatlarida belgilangan shakl va tartibda taqdim etiladi (1-ilova).

O'zbekiston Respublikasida faoliyatni doimiy muassasa orqali amalga oshirayotgan O'zbekiston Respublikasi norezidentlari doimiy muassasa joylashgan joydagi davlat soliq xizmati organiga O'zbekiston Respublikasidagi faoliyatining xususiyati haqidagi hisobotni (erkin shaklda), shuningdek, yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ining hisob-kitobini chet el investitsiyalari ishtirokidagi korxonalar uchun yillik moliyaviy hisobotni topshirish uchun belgilangan muddatlarda taqdim etadi. Bunda yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ining hisob-kitobida byudjetga to'lanadigan sof foydadan olinadigan soliq summasi alohida satrda ko'rsatiladi. Faoliyat kalendar yil tugashidan avval tugatilgan taqdirda bu hujjatlar faoliyat tugatilganidan keyin bir oydan kechiktirmasdan taqdim etilishi shart.

Hisobot davri mobaynida soliq to'lovchilar yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ini joriy to'lovlarni kiritish orqali to'laydilar.

Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i bo'yicha joriy to'lovlarning summasini aniqlash uchun soliq to'lovchilar joriy hisobot davri birinchi oyining 10-kunigacha davlat soliq xizmati organiga joriy hisobot davri uchun taxmin qilinayotgan soliq solinadigan foydadan va yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ining belgilangan stavkasidan kelib chiqib hisoblangan yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ining summasi haqida ma'lumotnoma taqdim etadilar.

Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i bo'yicha joriy to'lovlar har oyning 10-kunidan kechiktirmay hisoblab chiqarilgan yil choragi bo'yicha yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i summasining uchdan bir qismi miqdorida to'lanadi.

Hisobot davrida taxmin qilinayotgan soliq solinadigan foyda eng kam ish haqining ikki yuz baravaridan kam miqdorni tashkil etadigan soliq to'lovchilar joriy to'lovlarni to'lamaydi. Joriy to'lovlar belgilangan muddatlargacha byudjetga to'lanmasa ularga nisbatan soliq

qonunchiligida ko'zda tutilgan har bir kechiktirilgan kun uchun hisoblangan soliq summasiga nisbatan 0,033 foiz miqdorida penya (moliyaviy jarima) qo'llaniladi.

Taxmin qilinayotgan soliq solinadigan foydadan kelib chiqqan holda hisoblab chiqarilgan yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i summasi hisobot davri uchun byudjetga to'lanishi lozim bo'lgan yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i summasiga nisbatan 10 foizdan ko'proq kamaytirilgan taqdirda, davlat soliq xizmati organi joriy to'lovlarni yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ining haqiqiy summasidan kelib chiqib penya hisoblagan holda qayta hisoblashga haqli.

Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ini to'lash hisob-kitoblarni topshirish muddatlaridan kechiktirmay amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasi norezidentining doimiy muassasasi yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ini, shuningdek, sof foydadan olinadigan soliqni joriy to'lovlarni to'lamasdan yiliga bir marta, hisob-kitobni taqdim etish muddatidan keyin bir oy ichida to'laydi.

Ortiqcha to'langan soliq summasi kelgusi to'lovlarga o'tkaziladi yoki soliq to'lovchiga boshqa soliqlar va boshqa majburiy to'lovlardan qarzi bo'lmasa undan yozma ariza olgan kundan boshlab 30 kun ichida yuridik shaxsga qaytariladi.

Yuridik shaxslardan to'lov manbayida olinadigan foyda solig'i belgilangan stavkalarni chegirmalarni amalga oshirmasdan to'lanadigan daromad summasiga nisbatan qo'llash orqali hisoblab chiqariladi.

Yuridik shaxslardan to'lov manbayida olinadigan foyda solig'ini yuridik shaxslar quyidagilarni to'lash paytida ushlab qolishlari shart:

- dividendlar va foizlarni;
- O'zbekiston Respublikasi norezidentlariga daromadlarni.

Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ini ushlab qolish va byudjetga o'tkazish uchun javobgarlik daromadni to'lash manbayi, shuningdek, Soliq kodeksiga muvofiq O'zbekiston Respublikasida faoliyatni doimiy muassasa orqali amalga oshiruvchi, O'zbekiston Respublikasining boshqa norezidentlariga daromad to'lovchi O'zbekiston Respublikasi norezidentlari zimmasida bo'ladi.

Yuridik shaxslardan to'lov manbayida olinadigan foyda solig'ini ushlab qoluvchi yuridik shaxslar:

- yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ini O'zbekiston Respublikasi norezidentlariga dividendlar, foizlar va to'lovlarni to'lash sanasidan kechiktirmay byudjetga o'tkazishi. Banklar O'zbekiston Respublikasining norezidentlariga amalga oshirilgan to'lovlar (dividendlar va foizlar to'lovidan tashqari) bo'yicha yuridik shaxslardan olinadigan

foyda solig'ini to'lov amalga oshirilgan oydan keyingi oyning beshinchi kunidan kechiktirmay byudjetga o'tkazadi;

- yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i hisob-kitobini davlat soliq xizmati organlariga to'lov amalga oshirilgan hisobot davri tugagandan keyin yigirma besh kundan kechiktirmay taqdim etishi;

- davlat soliq xizmati organlariga O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi va O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan tasdiqlanadigan shakldagi, bu shaxslarning soliq to'lovchining identifikatsiya raqami, ularning nomi, daromadining umumiy summasi va soliq davri uchun ushlab qolingani yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ining umumiy summasi ko'rsatilgan ma'lumotnomani soliq davri tugaganidan keyin o'ttiz kun ichida taqdim etishi;

- daromad oluvchi shaxslarga ularning talabiga binoan, daromad summasi va soliq davri uchun ushlab qolingani soliqning umumiy summasi haqida O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi va O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan tasdiqlanadigan shaklda ma'lumotnoma taqdim etishi shart.

Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ini to'g'ri hisoblash va byudjetga o'z vaqtida to'lash javobgarligi soliq to'lovchi yuridik shaxs zimmasiga yuklanadi.

Yuridik shaxslar - O'zbekiston Respublikasining rezidentlari tomonidan O'zbekiston Respublikasidan tashqarida olingan daromad qilingan xarajatlar hamda O'zbekiston Respublikasidan tashqarida to'langan yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i chegirib tashlanguniga qadar to'liq miqdorda soliq to'lovchining jami daromadiga qo'shiladi. Soliq solinadigan bazani aniqlashda O'zbekiston Respublikasidan tashqarida foyda olish munosabati bilan qilingan hamda hujjatlar bilan tasdiqlangan xarajatlar Soliq kodeksida belgilangan tartibda va miqdorlarda chegiriladi.

O'zbekiston Respublikasidan tashqarida to'langan yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ining summasi O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalariga muvofiq O'zbekiston Respublikasida yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ini to'lash paytida hisobga olinadi.

O'zbekiston Respublikasidan tashqarida to'langan yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ining summasini hisobga olish uchun chet davlat vakolatli organining to'lov xabarnomasi, ma'lumotnomasi yoki O'zbekiston Respublikasidan tashqarida yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i to'langanligini tasdiqlovchi boshqa hujjat asos bo'ladi.

Mavzuga doir masalalar

1-masala. Quyidagi ma'lumotlar asosida yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ini hisoblang (ming so'm hisobida):

- Tovarlar (ish, xizmatlar)ni sotishdan tushgan tushum – 5765
- Qo'shilgan qiymat solig'i – 688
- Aksiz solig'i – 380
- Sotilgan mahsulotning ishlab chiqarish tannarxi – 3195
- Sotish xarajatlari – 55
- Ma'muriy xarajatlar – 93
- Asosiy faoliyatning boshqa jarayonlaridan daromad – 25
- Olingan dividendlar – 105
- Valuta kursi bo'yicha ijobiy farq – 66
- Moliyaviy faoliyat bo'yicha boshqa xarajatlar – 22
- Favqulodda foyda – 5
- Chegirilmaydigan xarajatlar - 408
- Soliq imtiyozi – 125
- Foyda solig'i stavkasi – 14 foiz

2-masala. Quyidagi ma'lumotlar asosida yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ini hisoblang (ming so'm hisobida):

- Tovarlar (ish, xizmatlar)ni sotishdan tushgan tushum – 3192
- shundan eksport faoliyatidan – 670
- Foyda solig'i to'langunga qadar foyda – 508
- Olingan dividendlar – 115
- Soliq imtiyozi – 92
- Foyda solig'i stavkasi – 14 foiz

3-masala. Ishlab chiqarish korxonasi ikkinchi yil faoliyat yuritmoqda, uning foyda solig'i to'lagungacha bo'lgan foydasi 3500 ming so'm bo'lgan.

Hisobot davri uchun qo'shimcha ravishda quyidagi ma'lumotlar mavjud:

- Xayriya jamg'armasiga homiylik yordami ko'rsatilgan – 180 ming so'm.
- Nuroniylar oromgohiga yordam mablag'i o'tkazib berilgan – 249 ming so'm.

Hisobot davri uchun korxonaning to'lashi lozim bo'lgan foyda solig'i summasini aniqlang.

4-masala. Qo‘shilgan qiymat solig‘i va foyda solig‘i to‘lovchisi hisoblangan ishlab chiqarish korxonasi bo‘yicha 2018 yil hisobot davri uchun quyidagi ko‘rsatkich berilgan:

- ichki bozorda mahsulotni sotishdan tushgan tushum – 12800 ming so‘m;
- chet el valutasiga sotilgan mahsulot 14 ming AQSh dollari miqdorida (yuk ortilgan vaqtda 1 AQSh dollari – 2430 so‘m);
- omborxonalarni ijaraga berishdan olingan daromad – 2700 ming so‘m;
- uskunalarni o‘z vaqtida olib kelib o‘rnatilmagani uchun mol yetkazib beruvchi korxonadan tushgan jarima va shartnomada ko‘rsatilgan qo‘shimcha to‘lov – 998 ming so‘m;
- olingan dividendlar (dividenddan undirilgan soliq haqidagi ma‘lumotnoma mavjud) – 1339 ming so‘m;
- «RAYXON» firmasi beg‘araz yordam sifatida kadrlar bo‘limiga komp’yuter dasturini o‘rnatib berdi;
- 2015-yilda qonunchilikka asosan hisobdan chiqarilgan 3010 ming so‘mlik sotilgan mahsulotning puli kelib tushgan;
- sotilgan mahsulotlarning ishlab chiqarish tannarxi – 11375 ming so‘m;
- belgilangan me‘yorlarga 2 oshiriluvchi koeffitsiyentni qo‘llagan holda ishlab chiqarish jarayonida foydalaniladigan asosiy vositalar amortizatsiyasi - 2100 m.so‘m.

O‘tgan davr uchun quyidagi xarajatlar amalga oshirilgan:

- o‘z mahsulotlarini reklama qilish xarajatlari – 125 ming;
- ma‘muriy boshqaruv xodimlarining (MBH) ish haqi xarajatlari – 4495 ming so‘m;
- ma‘muriy boshqaruv xodimlarining xizmat safari xarajatlari, me‘yordagisi – 392 ming so‘m, me‘yordan yuqori – 85 ming so‘m;
- xizmat avtomobilini saqlash uchun xarajatlar – 145 ming so‘m;
- uyali (mobil) aloqa xarajatlari – 1200 ming so‘m;
- ishlab chiqarishga daxldor bo‘lmagan asosiy vositalar amortizatsiyasi – 895 ming so‘m;
- hisobot davrida olingan schyot-fakturalar bo‘yicha to‘langan QQS – 925 ming so‘m.

Hisobot davri uchun quyidagilarni aniqlang:

1. Byudjetga to‘lanishi lozim bo‘lgan foyda solig‘i va qo‘shilgan qiymat solig‘i summasini;
2. Korxonaning hisobot davri uchun sof foydasi (zarari) summasini.
3. Korxonaning moliyaviy natijalari bo‘yicha hisobotini tuzing.

4. Hisobot davri uchun foyda solig'ining shaklini to'ldiring.

O'z-o'zini nazorat qilish uchun savollar

1. Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i O'zbekistonda qachon joriy qilingan?

2. Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ining to'lovchilari kimlar?

3. Rezident va nerezidentlar kim va ular qanday tartibda soliqqa tortiladi?

4. Soliq obyekt va soliq solinadigan baza qanday tartibda aniqlanadi?

5. Korxonaning moliyaviy faoliyati natijalari qanday aniqlanadi?

6. Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i stavkalari qaysi mezonlar asosida tabaqalashtirilgan?

7. Tovarlar (ish, xizmatlar)ni eksport qiluvchi eksportyor korxonalar uchun qanday foyda solig'ining qanday stavkalari belgilangan?

8. Qanday yuridik shaxslar foyda solig'idan ozod etiladi?

9. Yuridik shaxslarning qanday foydasi yuridik shaxslar foyda solig'ini to'lashdan ozod etiladi?

10. Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ining hisob-kitobi qanday muddatdan kechiktirmasdan taqdim etiladi?

11. Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i qanday muddatdan kechiktirmasdan byudjetga to'lanadi?

3.2. Soliq solishning soddalashtirilgan tartibi

3.2.1. Yagona soliq to'lovi

Soliq solishning soddalashtirilgan tartibining soliq amaliyotiga tatbiq etilishi, uning iqtisodiy mohiyati

Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida kichik biznesni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish, mulkdorlar sinfini shakllantirish, bozorlarni tovarlar bilan to'ldirish, raqobat muhitini yaratish, ishsizlikka barham berish mamlakat oldida turgan asosiy vazifalardan biri sanaladi.

Soliqqa tortish tizimida olib borilayotgan islohotlarning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, kichik biznes subyektlarini soliqqa tortish mexanizmini takomillashtirish hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998-yil 15-apreldagi «Kichik korxonalar uchun ixchamlashgan soliqqa tortish tizimiga o'tishni qo'llash to'g'risida»gi 159-sonli qaroriga asosan mikrofirma va kichik korxonalar soliqqa tortishning umumbelgilangan tartibidan soddalashtirilgan, ya'ni ixchamlashtirilgan soliq rejimiga o'tkazildi. Bunda kichik korxonalar uchun yagona soliq to'lash yoki umumbelgilangan tartibda soliq majburiyatlarini bajarish ixtiyoriy ekanligi qat'iy belgilandi. Kichik korxonalar uchun yagona soliqning o'rnatilishi soliq hisob-kitobini tuzishni osonlashtirdi hamda ular bir nechta soliq turi o'miga faqatgina bitta yagona soliq bo'yicha soliq idoralariga soliq hisob-kitobini topshirish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Natijada korxonalar hisobchilarining ishi birmuncha osonlashdi.

O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 348-moddasiga muvofiq soliq solishning soddalashtirilgan tartibi soliq to'lovchilarning ayrim toifalari uchun qo'llaniladi va yagona soliq to'lovini, yagona yer solig'ini hamda tadbirkorlik faoliyatining ayrim turlari bo'yicha qat'iy belgilangan soliqni hisoblab chiqarish hamda to'lashning maxsus qoidalari qo'llanilishini, shuningdek, mazkur soliqlar bo'yicha soliq hisoboti taqdim etilishini nazarda tutadi.

Qat'iy belgilangan soliqni to'lash belgilangan faoliyat turlarini amalga oshiruvchi yagona soliq to'lovi to'lovchilar va yagona yer solig'ini to'lovchilar ushbu faoliyat turlari bo'yicha alohida-alohida hisob yuritishlari hamda qat'iy belgilangan soliq to'lashlari shart.

Yagona soliq to'lovi, yagona yer solig'i hamda tadbirkorlik faoliyatining ayrim turlari bo'yicha qat'iy belgilangan soliq Soliq kodeksida nazarda tutilgan jami umumbelgilangan soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarning o'rni to'lanadi.

Soliq solishning soddalashtirilgan tartibi nazarda tutilgan soliq to'lovchilar uchun to'lov manbayida soliqlarni va boshqa majburiy to'lovlarni ushlab qolish majburiyatlari hamda byudjetga va davlat maqsadli jamg'armalariga quyidagi soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni to'lash majburiyatlari saqlanib qoladi:

- to'lov manbayida undiriladigan foyda solig'i;
- O'zbekiston Respublikasining norezidentlari tomonidan bajariladigan (ko'rsatiladigan) ishlar (xizmatlar) bo'yicha qo'shilgan qiymat solig'i;
- aksiz to'lanadigan mahsulot ishlab chiqarishda solinadigan aksiz solig'i;

- yer qa'ridan foydalanuvchilar uchun soliqlar va maxsus to'lovlar;
- qonun hujjatlarida belgilangan ayrim turdagi mahsulotlarni ishlab chiqaruvchilar uchun suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq;
- bojxona to'lovlari;
- yagona ijtimoiy to'lov;
- davlat bojlari;
- tovarlarning ayrim turlari bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlar ko'rsatish huquqi uchun yig'im;
- davlat maqsadli jamg'armalariga majburiy ajratmalar (yagona soliq to'lovini va yagona yer solig'ini to'lovchilar bundan mustasno);
- avtotransport vositalarini olganlik va (yoki) vaqtinchalik olib kirganlik uchun Respublika yo'l jamg'armasiga yig'im.

Yagona soliq to'lovi, uning to'lovchilari va to'lovchilar tarkibiga kiritish mezonlari

Mikrofirmalar va kichik korxonalarni jadal rivojlantirishni yanada rag'batlantirish hamda uning mamlakat iqtisodiyotida ahamiyati va ulushini tubdan oshirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005-yil 20-iyundagi «Mikrofirmalar va kichik korxonalarni rivojlantirishni rag'batlantirish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi PF-3620-sonli farmoniga muvofiq 2005-yilning 1-iyulidan boshlab O'zbekiston soliq tizimi amaliyotida kichik biznes subyektlarining ba'zi toifalari uchun yagona soliq to'lovi joriy qilindi.

U birxillashtirilgan bo'lib, quyidagi majburiy to'lovlarni to'lash o'rniga joriy qilindi:

- yagona soliq;
- byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga majburiy ajratma;
- Respublika yo'l jamg'armasiga majburiy ajratma;
- Maktab ta'limini rivojlantirish jamg'armasiga majburiy ajratmalar.

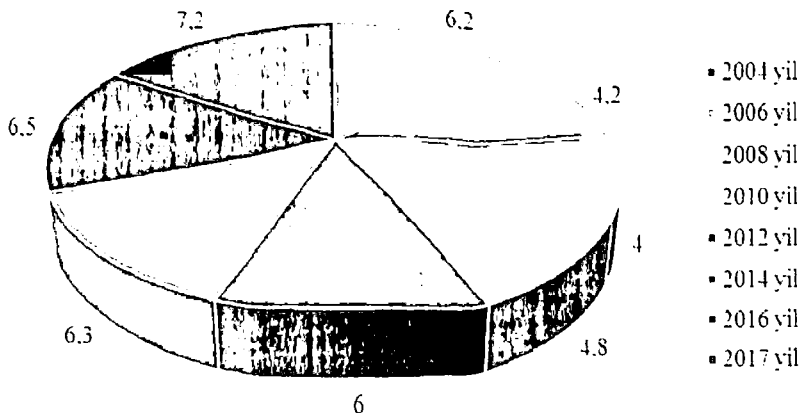
Yagona soliq to'lovini to'lovchilar uning summasini soliq solinadigan baza va tasdiqlangan stavkalardan kelib chiqqan holda hisob-kitob qiladilar. Bunda soliq organlariga davlat maqsadli jamg'armalariga majburiy ajratmalar bo'yicha hisob-kitoblari alohida taqdim etilmaydi, shuningdek, pensiya, yo'l va maktab ta'limini rivojlantirish jamg'armalariga majburiy ajratmalar summalari alohida to'lanmaydi.

Yagona soliq to'lovi kichik biznes subyektlari - mikrofirmalar va kichik korxonalariga tatbiq etiladi.

Yagona soliq to'lovi umumdavlat soliqlari tarkibiga kirib, respublika byudjetining daromad manbalaridan biri hisoblanadi. Yagona

soliq to'lovining davlat byudjeti daromadlaridagi salmog'i 2004-yilda 6,2 foizni, 2006-yilda 4,2 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2012-yilga kelib mazkur ko'rsatkich 6,0 foiz bo'lgan. 2017-yilgi davlat byudjeti parametrlari bo'yicha ushbu soliq davlat byudjeti daromadlarining 7,2 foizini, to'g'ri soliqlardagi salmog'i esa 30,3 foizni tashkil etmoqda (3.2.1-diagramma).

3.2.1-diagramma. Yagona soliq to'lovining davlat byudjeti daromadlaridagi salmog'i dinamikasi (foizda)²⁶

Yagona soliq to'lovini to'lovchilar ro'yxati 2007-yil 1-yanvardan boshlab kengaydi. Jumladan, ular tarkibiga soliq solishning boshqa tizimini tanlash huquqisiz savdo (Ulgurji savdo korxonalari uyushmasi tizimiga kiruvchi respublika ixtisoslashtirilgan ulgurji baza – kontoralari va ularning hududiy bazalari bundan mustasno. Ular uchun O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2006-yil 8-iyundagi «Ixtisoslashtirilgan ulgurji baza – kontoralarni soliqqa tortish tartibini takomillashtirish to'g'risida»gi PQ-374-sonli qarori bilan nazarda tutilgan soliq solish tartibi saqlab qolinadi) va umumiy ovqatlanish korxonalari; mikrofirmalar va kichik korxonalar toifasiga tegishli bo'lgan tayyorlov va ta'minot-sotish tashkilotlari, brokerlik firmalari, komissiya shartnomasi (topshirig'i) bo'yicha xizmatlar ko'rsatuvchi korxonalar va tashkilotlar; soliq solishning boshqa tizimini tanlash huquqisiz lotereyalar va tavakkalchilikka

²⁶ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti va Vazirlar Mahkamasining 2003-2016 yillardagi «O'zbekiston Respublikasining asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida»gi qarorlari asosida tayyorlangan.

asoslangan boshqa o'yinlarni tashkil qilish bo'yicha faoliyatni amalga oshirish doirasidagi yuridik shaxslar kiritildi.

Soliqlar va majburiy to'lovlarni umumbelgilangan tartibda to'lovchilar hisoblangan xususiy amaliyot bilan shug'ullanadigan notariuslar esa soliq solishning boshqa tartibini tanlash huquqisiz yagona soliq to'lovini to'lashga o'tkazildi.

2007-yil 1-yanvardan yagona soliq to'lovi to'lovchilari hisoblangan alkogolli mahsulot ishlab chiqaruvchi mikrofirmalar va kichik korxonalar yagona soliq to'lovini to'lash huquqisiz, soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni umumbelgilangan tartibda to'lashga o'tkazildi. Yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq solinadigan foydali qazilmalarni qazib olishni amalga oshiruvchi mikrofirma va kichik korxonalar yagona soliq to'lovi tatbiq etilmaydi (bundan maxsus pechlardan foydalangan holda energiya tejaydigan zamonaviy texnologiyalar asosida pishiq g'isht ishlab chiqaruvchi mikrofirmalar va kichik korxonalar mustasno). Bundan tashqari Soliq kodeksining 350-moddasiga ko'ra yagona yer solig'ini to'lovchilarga, qat'iy belgilangan soliqni to'lash nazarda tutilgan mikrofirma va kichik korxonalar hamda mahsulot taqsimotiga oid bitimlar ishtirokchisi bo'lgan mikrofirma va kichik korxonalar ham yagona soliq to'lovi tatbiq etilmaydi.

Hozirgi kunda yagona soliq to'lovini to'lovchilar bo'lib, O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 350-moddasiga muvofiq quyidagilar hisoblanadi:

- xodimlarning soniga bog'liq holda:
mikrofirmalar va kichik korxonalar;
- xodimlarning sonidan qat'iy nazar:
savdo va umumiy ovqatlanish korxonalari;

lotereyalar tashkil qilish bo'yicha faoliyatni amalga oshirish doirasidagi yuridik shaxslar.

oddiy shirkat ishlarini yuritish zimmasiga yuklatilgan (ishonchli shaxs) sherik (ishtirokchi) - yakka tartibdagi tadbirkor.

Yagona soliq to'lovi quyidagi mikrofirmalar va kichik korxonalar yagona soliq to'lovi tatbiq etilmaydi:

- aksiz solig'i to'lanadigan mahsulot ishlab chiqarishni va yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq solinadigan foydali qazilmalarni qazib olishni amalga oshiruvchi mikrofirmalar va kichik korxonalar, bundan maxsus pechlardan foydalangan holda energiya tejaydigan zamonaviy texnologiyalar asosida pishiq g'isht ishlab chiqaruvchi mikrofirmalar va kichik korxonalar mustasno;

- yagona yer solig'i va qat'iy belgilangan soliq to'lash nazarda tutilgan faoliyat doirasidagi mikrofirmalar va kichik korxonalar;
- mahsulot taqsimotiga oid bitimlar ishtirokchisi bo'lgan mikrofirmalar va kichik korxonalar.

Mikrofirmalar va kichik korxonalar jumlasiga xodimlarining soni bo'yicha qonun hujjatlarida belgilangan mezonga mos keladigan yuridik shaxslar kiradi. Bunda:

xodimlarning soni hisobot yili uchun xodimlarning o'rtacha yillik sonidan kelib chiqqan holda aniqlanadi;

xodimlarning o'rtacha yillik sonini aniqlashda o'rindoshlik, pudrat shartnomalari va boshqa fuqarolik-huquqiy tUSDagi shartnomalar bo'yicha ishga qabul qilingan xodimlarning, shuningdek, unitar (sho'ba) korxonalarda, vakolatxonalar va filiallarda ishlayotganlarning soni ham hisobga olinadi;

yuridik shaxslarni mikrofirmalar va kichik korxonalar toifasiga kiritishda yuridik shaxsning asosiy faoliyat (ixtisosligi) turiga to'g'ri keladigan xodimlar sonining mezoni qabul qilinadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2003-yil 30-avgustdagi «O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1998-yil 9-apreldagi «Xususiy tadbirkorlik, kichik va o'rta biznesni rivojlantirishni yanada rag'batlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Farmoniga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish haqida»gi PF-3305 sonli farmoniga ko'ra 2004-yilning 1-yanvaridan boshlab kichik tadbirkorlik (biznes) subyektlari toifasiga quyidagilar kiritilgan:

- yakka tartibdagi tadbirkorlar;
- kichik korxonalar;
- mikrofirmalar.

Mikrofirmalar va kichik korxonalar jumlasiga xodimlarining soni bo'yicha qonun hujjatlarida belgilangan mezonga mos keladigan yuridik shaxslar kiradi.

Mikrofirma va kichik korxonalar mezonini belgilovchi xodimlar soni to'g'risidagi ma'lumot²⁷

Faoliyat tarmoqlari	Ishlovchilar soni	
	mikrofirmada	kichik korxonada
Yengil va oziq-ovqat sanoati, metallga ishlov berish va asbobsozlik, yog'ochni qayta ishlash, mebel sanoati va qurilish materiallari sanoati	-	100 kishigacha
Mashinasozlik, metallurgiya, yoqilg'i-energetika va kimyo sanoati, qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirish va qayta ishlash, qurilish hamda boshqa sanoat-ishlab chiqarish sohalari	-	50 kishigacha
Fan, ilmiy xizmat ko'rsatish, transport, aloqa, xizmat ko'rsatish sohasi (sug'urta kompaniyalaridan tashqari), savdo va umumiy ovqatlanish hamda boshqa ishlab chiqarishga aloqador bo'lmagan sohalari	-	25 kishigacha
Ishlab chiqarish tarmoqlarida	20 kishigacha	-
Xizmat ko'rsatish sohasi va boshqa ishlab chiqarishga aloqador bo'lmagan tarmoqlarda	10 kishigacha	25 kishigacha
Ulgurji, chakana savdo va umumiy ovqatlanish sohasida	5 kishigacha	25 kishigacha

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subektlarini yanada rivojlantirishni rag'batlantirish, mamlakat iqtisodiyotining barqaror faoliyat yuritishida ularning rolini oshirish, tadbirkorlik subyektlarini davlat ro'yxatidan o'tkazish tartibini yanada takomillashtirish va xarajatlarini kamaytirish, yoshlarni avvalambor, kasb-hunar kollejlari, akademik litseylar va oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarini tadbirkorlik faoliyatiga keng jalb etish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining tegishli farmon va qarorlari e'lon qilindi. Jumladan:

- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2009-yil 15-maydagi «Tadbirkorlik faoliyatini yanada qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-1112-sonli qaroriga muvofiq, kichik korxonalar o'z uylarida ishlayotgan (kasanachilik bilan shug'ullanayotgan) fuqarolar bilan, qonun hujjatlarida belgilangan xodimlar sonining

²⁷ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2003 yil 30 avgustdagi ««O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1998 yil 9 apreldagi «Xususiy tadbirkorlik, kichik va o'rta biznesni rivojlantirishni yanada raqbatlantirish chora tadbirlari to'g'risida»gi 1987-sonli farmoniga qo'shimchalar va o'zgartirishlar kiritish haqida»gi 3305-sonli farmoni.

cheklangan normatividan ko'pi bilan 30 foiz oshgan miqdorda mehnat shartnomalari tuzganda, kichik korxonalar uchun nazarda tutilgan kafolatlar, imtiyozlar va preferensiyalar mazkur korxonalar uchun saqlanib qolinishi belgilandi.

- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2010-yilning 28-iyuldagi «Ta'lim muassasalarining bitiruvchilarini tadbirkorlik faoliyatiga jalb etish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi PF-4232-sonli farmoniga muvofiq, mikrofirmalar va kichik korxonalar tomonidan respublikaning kasb-hunar kollejlari, akademik litseylari va oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilari bilan mehnat shartnomalari tuzilganda, band xodimlarning o'rtacha yillik soni qonun hujjatlarida belgilangan cheklangan normativdan ko'pi bilan 20 foiz oshirilgan hollarda, mikrofirmalar va kichik korxonalar uchun nazarda tutilgan imtiyozlar, kafolatlar va huquqlar ularda saqlanib qoladi.

- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2011-yil 12-maydagi «Tadbirkorlik subyektlarini tashkil etish va davlat ro'yxatidan o'tkazish tartibini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-1529-sonli qarori bilan tadbirkorlik subyektlariga qo'shimcha yengilliklar berildi. Ushbu qarorga ko'ra, 2011-yilning 1-iyunidan boshlab, plastmassa, lak-bo'yoq mahsulotlari, maishiy-kimyolar va poyabzal ishlab chiqarish, yuk va yengil avtomobillar, avtobuslarni ta'mir qilish va boshqa korxonalarda (ro'yxat bo'yicha jami 44 faoliyat turi) xodimlarning o'rtacha yillik chegara soni 50 tadan 100 taga oshirildi.

Soliq kodeksining 351-moddasiga muvofiq faoliyat ko'rsatayotgan mikrofirmalar va kichik korxonalar yagona soliq to'lovini to'lashga o'tish uchun keyingi hisobot davri boshlanishiga kamida bir oy qolganda, yangi tashkil etilgan mikrofirmalar va kichik korxonalar esa, davlat ro'yxatidan o'tkazilgan kundan e'tiboran o'n besh kundan kechiktirmasdan soliq bo'yicha hisobga olish joyidagi davlat soliq xizmati organini yagona soliq to'lovini to'lashga o'tishi to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi tomonidan belgilangan shaklda yozma ravishda xabardor etadi.

Mikrofirmalar va kichik korxonalar yagona soliq to'lovini to'lashdan ixtiyoriy ravishda voz kechgan taqdirda hisobot davri tugaganidan so'ng o'n kun ichida davlat soliq xizmati organlariga taqdim qilinadigan yozma bildirish asosida keyingi hisobot davridan boshlab umumbelgilangan soliqlar to'lashga o'tadi.

Hisobot yili tugashi bilan xodimlar soni mezoniga mos kelmaydigan yagona soliq to'lovini to'lovchilar davlat soliq xizmati organlariga yillik moliyaviy hisobot taqdim etish muddatidan kechiktirmay taqdim

etiladigan yozma bildirish asosida keyingi hisobot yilidan boshlab umumbelgilangan soliqlar to'lashga o'tadi. Yagona soliq to'lovini to'lovchilar yagona soliq to'lovini to'lash huquqidan mahrum bo'lgan o'tgan hisobot yili uchun umumbelgilangan soliqlar bo'yicha hisob-kitoblar asosida yagona soliq to'lovi yuzasidan qayta hisob-kitobni amalga oshiradi.

Yagona soliq to'lovi bo'yicha qayta hisob-kitob o'tkazish uchun yagona soliq to'lovini to'lovchilar yil yakunlari bo'yicha yagona soliq to'lovi hisob-kitobini taqdim etish muddatidan kechiktirmay soliq bo'yicha hisobga olish joyidagi davlat soliq xizmati organlariga quyidagilarni taqdim etadilar:

- belgilangan shaklda va tartibda umumbelgilangan soliqlarning har bir turi bo'yicha hisob-kitoblarni;

- O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi tomonidan belgilangan shaklda hisoblab chiqarilgan umumbelgilangan soliqlar summasi to'g'risidagi ma'lumotnomani.

Umumbelgilangan soliqlar summasi hisoblangan yagona soliq to'lovi summasidan oshib ketgan taqdirda oshgan summa byudjetga to'lanishi lozim. Hisoblangan yagona soliq to'lovi summasi umumbelgilangan soliqlar summasidan oshib ketgan taqdirda, byudjet bilan qayta hisob-kitoblar amalga oshirilmaydi. Yagona soliq to'lovi bo'yicha qayta hisob-kitob o'tkazish tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) sotib oluvchilar bilan tegishli qayta hisob-kitoblarsiz amalga oshiriladi. Agar hisob-kitoblar va ma'lumotnoma:

- yil yakunlari bo'yicha yagona soliq to'lovi hisob-kitobini taqdim etish muddatidan kechiktirmay taqdim etilsa, moliyaviy sanksiyalar qo'llanilmaydi;

- yil yakunlari bo'yicha yagona soliq to'lovi hisob-kitobini taqdim etish muddatidan kechiktirib taqdim etilsa, qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda moliyaviy sanksiyalar qo'llaniladi.

Umumbelgilangan soliqlarni to'lashga o'tgan yagona soliq to'lovini to'lovchilar kamida o'n ikki oydan so'ng yagona soliq to'lovini to'lashga qayta o'tishga haqlidir.

Yagona soliq to'lovini to'lashdan umumbelgilangan soliqlarni to'lashga o'tgan soliq to'lovchilar umumbelgilangan soliqlarni to'lashga o'tgan birinchi chorak uchun foyda solig'i bo'yicha joriy to'lovlarni to'lashdan ozod qilinadi.

Agar yagona soliq to'lovini to'lovchilar qo'shilgan qiymat solig'i solinadigan oborotni amalga oshirsalar, qo'shilgan qiymat solig'ini ixtiyoriy asosda to'lashlari mumkin. Yuridik shaxslar qo'shilgan qiymat solig'ini to'lashga o'tish uchun hisobot davri boshlanishidan kamida bir

oy oldin, yangi tashkil etilgan yuridik shaxslar esa, o'z faoliyatini amalga oshirishni boshlaguniga qadar soliq bo'yicha hisobga olish joyidagi davlat soliq xizmati organiga yozma bildirish taqdim etadi.

Yagona soliq to'lovini to'lovchilar tomonidan qo'shilgan qiymat solig'ini to'lashni rad etish keyingi soliq davri boshlanguniga qadar bir oydan kechiktirmay soliq bo'yicha hisobga olish joyidagi davlat soliq xizmati organiga O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi tomonidan tasdiqlangan shaklda taqdim etiladigan yozma bildirish asosida faqat navbatdagi soliq davrining boshidan amalga oshirilishi mumkin. Qo'shilgan qiymat solig'ini hisoblab chiqarish va to'lash Soliq kodeksida belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

Agar yuridik shaxslar hisobot yili yakunlari bo'yicha belgilangan shartlarga javob bermasalar, ular kelgusi yil boshidan boshlab umumbelgilangan soliqlar to'lashga o'tishlari kerak, soliq solish tartibini tanlash huquqi saqlab qolinadigan mikrofirmalar va kichik korxonalar bundan mustasno. Bunda mikrofirmalar va kichik korxonalar belgilangan shartlarga javob bermay qolingan hisobot yili tugaganidan keyingi yilning I fevralidan kechiktirmay soliq bo'yicha hisobga olish joyidagi davlat soliq xizmati organiga soliq solish tartibi tanlaganligi to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi tomonidan tasdiqlangan shaklda yozma bildirish taqdim etishlari shart.

Soliq to'lovchi tomonidan yozma bildirishning belgilangan muddatda taqdim etilmaganligi uning umumbelgilangan soliqlarni to'lashga berilgan roziligi, deb hisoblanadi.

Soliq obyektini, yalpi tushum tarkibi va soliq bazasi

Yagona soliq to'lovi obyektini (soliq solinadigan aylanma) bo'lib, yalpi tushum hisoblanadi.

Quyidagilar yalpi tushum tarkibiga kiritiladi:

1) tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) qo'shilgan qiymat solig'ini, aksiz solig'ini va benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliqni chegirgan holda (ushbu soliqlarni to'laydigan soliq to'lovchilar uchun) realizatsiya qilishdan tushgan tushum.

Tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) sotilishidan tushgan tushum, deganda quyidagilar tushiniladi:

- qurilish, qurilish-montaj, ta'mirlash-qurilish, ishga tushirish-sozlash, loyiha-qidiruv va ilmiy-tadqiqot tashkilotlari uchun - o'z kuchlari bilan bajarilgan tegishincha qurilish, qurilish-montaj, ta'mirlash-qurilish, ishga tushirish-sozlash, loyiha-qidiruv va ilmiy-tadqiqot ishlarini realizatsiya qilishdan tushgan tushum. Bunda, agar yuqorida qayd etilgan ishlarni materiallar bilan ta'minlash majburiyati

shartnomaga binoan buyurtmachining zimmasida bo'lsa, ushbu materiallarga bo'lgan mulk huquqi buyurtmachining o'zida saqlanib qolgan taqdirda, o'z kuchlari bilan bajarilgan ishlarni realizatsiya qilishdan olinadigan tushum bajarilgan hamda tasdiqlangan ishlarning buyurtmachi materiallarining qiymati kiritilmagan holdagi qiymati sifatida belgilanadi;

- mol-mulkni moliyaviy ijaraga (lizingga) beruvchi yuridik shaxslar uchun - moliyaviy ijara (lizing) bo'yicha foizli daromad summasi;

- vositachilik va topshiriq shartnomalari hamda vositachilik xizmatlari ko'rsatishga oid boshqa shartnomalar bo'yicha vositachilik xizmatlari ko'rsatadigan yuridik shaxslar uchun - ko'rsatilgan xizmatlar uchun haq summasi;

- tayyorlov tashkilotlari uchun - realizatsiya qilingan tovarlarning xarid qiymati bilan sotish qiymati o'rtasidagi farq sifatida hisoblab chiqarilgan yalpi daromad;

- lotereya o'yinlarini tashkil etish bo'yicha faoliyatni amalga oshirish doirasida yuridik shaxslar uchun - o'yin chiptalarini ularda ko'rsatilgan narx bo'yicha tarqatishdan tushgan tushum;

- tovarlarni tannarxidan yoki olish bahosidan past baholarda realizatsiya qiluvchi, shuningdek, tovarlarni tekinga beruvchi yuridik shaxslar uchun - tovarlar tannarxi yoki ularni olish bahosi. Bunda baholari (tariflari) davlat tomonidan tartibga solinishi nazarda tutilgan tovarlar uchun realizatsiya qilishdan olinadigan tushum belgilangan baholardan (tariflardan) kelib chiqqan holda aniqlanadi. Ushbu norma ekologiya, sog'lomlashtirish hamda xayriya jamg'armalariga, madaniyat, sog'liqni saqlash, mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish, jismoniy tarbiya va sport, ta'lim muassasalariga tekinga beriladigan tovarlarga tatbiq etilmaydi.

2) asosiy faoliyatdan boshqa daromadlar.

Quyidagilar asosiy faoliyatdan boshqa daromadlarga kiritiladi:

- undirilgan yoki qarzdor e'tirof etgan jarimalar, penyalar hamda xo'jalik shartnomalarining shartlarini buzganlik uchun boshqa jazo turlari, shuningdek, yetkazilgan zararlarni qoplash bo'yicha daromadlar;

- hisobot yilida aniqlangan, o'tgan yillardagi daromadlar;

- mikrofirma va kichik korxonalar huzuridagi oshxonalaridan tushumlar, yordamchi xizmatlardan daromadlar singari bevosita mahsulot (ishlar, xizmatlar) ishlab chiqarish va sotish bilan bog'lanmagan operatsiyalardan boshqa daromadlar;

- mikrofirma va kichik korxonaning asosiy fondlari va boshqa mol-mulkini sotishdan daromadlar;

- kreditorlik va debitorlik qarzini qonun bilan belgilangan tartibda hisobdan chiqarishdan olingan daromadlar;

- tovar-moddiy boyliklarni qo‘shimcha baholashlar;
- tekin moliyaviy yordam, shu jumladan tekinga olingan mol-mulk;
- boshqa operatsion daromadlar kiradi.

3) moliyaviy faoliyatdan daromadlar.

Moliyaviy faoliyatdan olingan daromadlar tarkibiga quyidagi daromadlar kiritiladi:

- olingan royalti;

- O‘zbekiston Respublikasi hududi va undan tashqarida boshqa xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatida ulushli ishtirok etishdan olingan daromadlar, aksiyalar bo‘yicha dividendlar hamda mikrofirma va kichik korxonaga tegishli bo‘lgan obligatsiyalar va boshqa qimmatli qog‘ozlar bo‘yicha daromadlar;

- mol-mulkni uzoq muddatli ijara (lizing)ga berishdan daromad (marja);

- chet el valutasidagi operatsiyalar bo‘yicha kursdagi farqdan daromadlar;

- qimmatli qog‘ozlar, sho‘ba korxonalar va hokazolarga qo‘yilgan mablag‘larni qayta baholashlarni o‘tkazishdan daromadlar;

- moliyaviy faoliyatdan boshqa daromadlar.

4) favqulodda daromadlar.

Tovarlar (xizmatlar ko‘rsatish, ishlar bajarish) bepul berilganda soliq solish obyektiga ularning qiymati ham kiritiladi, bu qiymat ularni ishlab chiqarishga ketgan amaldagi xarajatlardan, mol-mulk bepul berilganda esa balansda qayd etilgan qoldiq qiymatdan kelib chiqib belgilanadi.

Soliq kodeksining 355-moddasiga muvofiq soliq solinadigan yalpi tushum hisoblab chiqilayotganda quyidagilar soliq solish obyektiga sifatida qaralmaydi:

1) ustav fondiga (ustav kapitaliga) olingan hissalar, shu jumladan aksiyalarni (ulushlarni) joylashtirish bahosining ularning nominal qiymatidan (dastlabki miqdoridan) ortiq summasi, oddiy shirkat shartnomasi bo‘yicha birgalikdagi faoliyatni amalga oshirish uchun birlashtiriladigan mablag‘lar;

2) muassislar (ishtirokchilar) tarkibidan chiqilayotganda (chiqarilayotganda), shuningdek, tugatilayotgan yuridik shaxsning mol-mulki uning muassislari (ishtirokchilari) o‘rtasida taqsimlanayotganda ustav fondiga (ustav kapitaliga) hissalar doirasida olingan mablag‘lar (mol-mulk yoki mulkiy huquqlar);

3) shartnoma muassislari (ishtirokchilari) umumiy mulkidagi hissasi qaytarib berilgan yoki bunday mol-mulk bo'lingan taqdirda, oddiy shirkat shartnomasi sherigi (ishtirokchisi) tomonidan hissasi miqdorida olingan mablag'lar (mol-mulk yoki mulkiy huquqlar);

4) realizatsiya qilinadigan tovarlar (ishlar, xizmatlar) uchun oldindan haq to'lash (bo'nak) tariqasida boshqa shaxslardan olingan mablag'lar (mol-mulk yoki mulkiy huquqlar);

5) mulk huquqi ularga o'tgan paytga qadar majburiyatlarni qonun hujjatlariga muvofiq ta'minlash sifatida garov yoki zakalat tarzida olingan mablag'lar (mol-mulk yoki mulkiy huquqlar);

6) byudjetdan berilgan subsidiyalar;

7) agar mablag'larni (mol-mulkni yoki mulkiy huquqlarni) o'tkazish, ishlar bajarish, xizmatlar ko'rsatish O'zbekiston Respublikasi Prezidenti yoki O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori asosida amalga oshirilsa, tekin olingan mablag'lar (mol-mulk yoki mulkiy huquqlar), ishlar va xizmatlar;

8) olingan grantlar va insonparvarlik yordami;

9) sug'urta shartnomalari bo'yicha sug'urta to'voni (sug'urta summasi) tariqasida olingan mablag'lar;

10) vositachiga yoki boshqa ishonchli vakilga vositachilik, topshiriq shartnomasi yoki vositachilik xizmatlarini ko'rsatishga oid boshqa shartnoma bo'yicha majburiyatlarni bajarish munosabati bilan, shuningdek, komitent yoxud boshqa topshiriq beruvchi uchun vositachi yoki boshqa ishonchli vakil tomonidan qilingan xarajatlarni qoplash hisobiga kelib tushgan mol-mulk (haq to'lovi bundan mustasno);

11) obyekt qiymatining ijaraga beruvchi (lizing beruvchi) tomonidan olingan ijara (lizing) to'lovining bir qismi tarzida qoplanishi;

12) telekommunikatsiya tarmoqlarida tezkor-qidiruv tadbirlari tizimining tekin olingan texnik vositalari, shuningdek, mazkur vositalardan foydalanishga va ularga xizmat ko'rsatishga doir xizmatlar;

13) ixtiyoriy tugatilayotgan tadbirkorlik subyektining muassislaridan (ishtirokchilaridan) uning majburiyatlarini bajarish uchun olingan mablag'lar. Ixtiyoriy tugatish qonun hujjatlarida belgilangan muddatlarda tugallanmagan yoki tugatish tartib-taomili tugatilgan va faoliyat qayta tiklangan taqdirda ushbu mablag'lar soliq solish obyektiga kiritiladi va ularga soliq solinishi lozim;

14) investor bilan davlat mulkini boshqarish bo'yicha vakolatli davlat organi o'rtasida tuzilgan shartnomaga muvofiq investitsiya majburiyatlari sifatida kiritilayotgan mol-mulk.

Balansning valuta moddalarini qayta baholash chog'ida kursdagi ijobiy va salbiy farqlar o'rtasidagi saldo soliq solish obyektini hisoblanadi.

Salbiy kurs farqi summasi ijobiy kurs farqi summasidan ortiq bo'lgan taqdirda oshib ketgan summa yagona soliq to'lovini hisoblab chiqarishda soliq solinadigan bazani kamaytirmaydi.

Soliq kodeksining 356-moddasiga ko'ra soliq solinadigan bazani aniqlash uchun yalpi tushum summasidan quyidagilar chegirib tashlanadi:

1) davlat qimmatli qog'ozlari bo'yicha daromadlar;

2) to'lov manbayida soliq solinadigan dividendlar va foizlar tariqasida olingan daromadlar;

3) hisobot yilida aniqlangan o'tgan yillardagi daromadlar. Mazkur daromadlarga ular qaysi davrda paydo bo'lgan bo'lsa, o'sha davrdagi qonun hujjatlariga muvofiq soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar bo'yicha o'tkazilgan hisob-kitoblar inobatga olingan holda soliq solinishi kerak;

4) ko'p oborotli qaytariladigan taraning qiymati, agar uning qiymati tovarlarni (ishlar va xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olingan tushumning tarkibiga ilgari kiritilgan bo'lsa;

5) mahsulot yetkazib beruvchilarning siylovi (skidka) tariqasida va asosiy vositalarni tugatish (hisobdan chiqarish) natijasida olingan boshqa daromadlar;

Soliq solinadigan baza yuqorida nazarda tutilgan chegirmalardan tashqari quyidagilar uchun kamaytiriladi:

1) lotereya o'yinlarini tashkil etish bo'yicha faoliyatni amalga oshirish doirasida yuridik shaxslar uchun - yutuq (mukofot) fondining summasiga, biroq tarqatilgan chiptalarga chiqqan yutuqlarning (mukofotlarning) umumiy summasidan ortiq bo'lmagan miqdoriga;

2) brokerlik tashkilotlari uchun - bitim summasidan birjaga o'tkaziladigan vositachilik yig'imi summasiga;

3) vositachilik, topshiriq shartnomasi bo'yicha vositachilik xizmatlari ko'rsatuvchi yuridik shaxslar uchun - realizatsiya qilingan tovar ulushida tovarlarni import qilishda to'langan bojxona to'lovlari summasiga.

Hisoblab chiqarilgan soliq solinadigan baza quyidagilarga yo'naltirilgan mablag'lar summasiga kamaytiriladi:

- yangi texnologik asbob-uskunalar olishga, sifatni boshqarish tizimlarini joriy etishga, mahsulotlarning xalqaro standartlarga muvofiqligini sertifikatlashtirishdan o'tkazishga, laboratoriya testlari va sinovlarini o'tkazish uchun komplekslar olishga, biroq soliq solinadigan bazaning ko'pi bilan 25 foiziga. Soliq solinadigan bazani kamaytirish yuqorida ko'rsatilgan xarajatlar amalga oshirilgan soliq davridan

boshlab, texnologik asbob-uskuna bo'yicha esa u foydalanishga topshirilgan paytdan boshlab besh yil ichida amalga oshiriladi:

- yosh oilalar jumlasidan bo'lgan xodimlarga ipoteka kreditlari bo'yicha badallar to'lashga va (yoki) mulk qilib uy-joy olishga tekin yo'naltirilgan mablag'lar summasiga, lekin soliq solinadigan bazaning ko'pi bilan 10 foiziga.

Soliq kodeksining 357-moddasiga muvofiq yalpi tushumga tuzatish kiritilishi ham mumkin. Bu quyidagi hollarda amalga oshiriladi:

- tovarlar to'liq yoki qisman qaytarilganda;
- bitim shartlari o'zgarganda;
- baholar o'zgarganda, sotib oluvchi siylovdan (skidkadan) foydalanganda;
- bajarilgan ishlar, ko'rsatilgan xizmatlardan voz kechilganda.

Yalpi tushumga tuzatish kiritish bir yillik muddat doirasida, kafolat muddati belgilangan tovarlar (ishlar, xizmatlar) bo'yicha esa kafolat muddati doirasida amalga oshiriladi.

Soliq stavkalari va soliqdan imtiyozlar

Yagona soliq to'lovini yuridik shaxslar mustaqil ravishda belgilangan soliq stavkalaridan kelib chiqib hisoblaydilar.

Yagona soliq to'lovi stavkalari 2018-yil uchun O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 29-dekabrda «O'zbekiston Respublikasining 2018-yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va davlat byudjeti parametrlari to'g'risida»gi PQ-3454-sonli qarori bilan tasdiqlangan bo'lib, u quyidagicha tabaqalashtirilgan holda belgilangan:

3.2.2-jadval

Mikrofirmalar va kichik korxonalar uchun (savdo va umumiy ovqatlanish korxonalaridan tashqari) yagona soliq to'lovi STAVKALARI²⁸

T/r	Soliq to'lovchilar	Soliq stavkalari, soliq solinadigan bazaga nisbatan foizda
1	2	3
1.	Iqtisodiyotning barcha tarmoqlari korxonalarini (2-10 bandlarda ko'rsatib o'tilganlaridan tashqari)	5*
2.	Bojxona rasmiylashtiruvini bo'yicha xizmatlarni ko'rsatadigan yuridik shaxslar (bojxona brokerlari)	5

²⁸ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 29 dekabrda «O'zbekiston Respublikasining 2018 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va davlat byudjeti parametrlari to'g'risida»gi PQ-3454-sonli qaroridan olindi.

3.	Lombardlar	30
4.	Konsert-tomoshga ko'rsatish faoliyati bilan shug'ullanish uchun litsenziyaga ega bo'lgan yuridik va jismoniy shaxslarni (shu jumladan, norezidentlarni) jalb etish yo'li bilan ommaviy tomosha tadbirlarini tashkil etishdan daromad oladigan korxonalar	30
5.	Brokerlik idoralari (6-bandda ko'rsatilganlaridan tashqari), shuningdek vositachilik, topshiriq shartnomasi va vositachilik xizmatlari ko'rsatishga doir boshqa shartnomalar bo'yicha vositachilik xizmatlari ko'rsatadigan yuridik shaxslar	33**
6.	Qimmatli qog'ozlar bozorida brokerlik faoliyatini amalga oshiradigan korxonalar	13**
7.	Oziq-ovqat va nooziq-ovqat mahsulotlarini realizatsiya qilish uchun turg'un savdo shoxobchalarini ijaraga berishga ixtisoslashgan korxonalar (ijaraga berishdan olingan daromadlar 60 foizdan ko'pni tashkil etadi)	30

Izoh: *) mol-mulkini moliyaviy ijara (lizing)ga beradigan korxonalar uchun moliyaviy ijara (lizing) bo'yicha foizli daromad summasi.

***) haq summasiga (yalpi daromadga) nisbatan foizlarda.

Yagona soliq to'lovini to'lashdan nogironlarning jamoat birlashmalari, «Nuroniy» jamg'armasi va «O'zbekiston chernobilchilari» assotsiatsiyasi mulkida bo'lgan, ishlovchilari umumiy sonining kamida 50 foizini nogironlar, 1941–1945-yillardagi urush va mehnat fronti faxriylari tashkil etadigan yuridik shaxslar ozod qilinadi, bundan savdo, vositachilik, ta'minot-sotish va tayyorlov faoliyati hamda lotereyalar tashkil etish faoliyati bilan shug'ullanuvchi yuridik shaxslar mustasno. Ushbu imtiyozni olish huquqi belgilanayotganda xodimlarning umumiy soniga shtatda bo'lgan xodimlar kiritiladi.

2005-yil 1-iyuldan boshlab yagona soliq to'lovini to'lovchilar hisoblangan mikrofirmalar va kichik korxonalarga quyidagi preferensiyalar nazarda tutilgan:

1) ilgari kichik biznes subyektlariga yagona soliq bo'yicha berilgan imtiyozlardan foydalanish huquqi. Bu uni to'lashdan to'liq ozod qilishga nisbatan ham, soliq stavkasini pasaytirishga nisbatan ham belgilanadi;

2) yagona soliq to'lovini to'lash muddatini bir yilga kechiktirish huquqi, ya'ni yagona soliq to'lovini to'lovchilar yagona soliq to'lovi to'lash muddatini davlat ro'yxatidan o'tkazilgan paytdan e'tiboran bir yil muddatga kechiktirish huquqiga ega, kechiktirilgan summalar qonun

hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda imtiyozli davr tugaganidan so'ng o'n ikki oy ichida teng ulushlar bilan to'lanadi, ushbu me'yor savdo va umumiy ovqatlanish korxonalari, lotereyalar tashkil qilish bo'yicha faoliyatni amalga oshirish doirasidagi yuridik shaxslarga nisbatan qo'llanilmaydi;

3) qonun hujjatlariga muvofiq ijaraga olingan yer maydonlari uchun byudjetga ijara haqini to'lamaslik huquqi, ya'ni yagona soliq to'lovini to'lovchilar - yuridik shaxslar O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi va mahalliy davlat hokimiyati organlarining qarorlari bo'yicha ijaraga olingan yer uchastkalari uchun byudjetga ijara haqi to'lashdan ozod qilinadi, umumbelgilangan soliqlar to'lanadigan faoliyat turlarida foydalanilayotgan yer uchastkalari bundan mustasno.

Soliq amaliyotiga yagona soliq to'lovining kiritilishi kichik biznes subyektlarini va mikrofirmalarni soliqqa tortish uslubiyatini yanada soddalashtirdi.

Soliq hisobini taqdim etish va soliqni byudjetga to'lash

Yagona soliq to'lovi soliq solinadigan bazadan va belgilangan stavkalardan kelib chiqqan holda hisoblab chiqariladi.

Qo'shilgan qiymat solig'i to'lovchilar uchun yagona soliq to'lovi summasi byudjetga to'lanishi lozim bo'lgan qo'shilgan qiymat solig'i summasiga, lekin yagona soliq to'lovi summasining 50 foizidan ko'p bo'lmagan miqdorga kamaytiriladi.

Qo'shilgan qiymat solig'ini ixtiyoriy ravishda to'lashga kalendar yil boshidan e'tiboran o'tmagan to'lovchilar yagona soliq to'lovi summasini qo'shilgan qiymat solig'i hisoblab chiqarilgan hisobot davriga to'g'ri keladigan summaga kamaytiradi.

Yagona soliq to'lovining hisob-kitobi soliq bo'yicha hisobga olish joyidagi davlat soliq xizmati organlariga ortib boruvchi yakun bilan yilning har choragida, hisobot davridan keyingi oyning 25-kunidan kechiktirmay, yil yakunlari bo'yicha esa yillik moliyaviy hisobot topshiriladigan muddatda taqdim etiladi (2-ilova).

Yagona soliq to'lovi quyidagicha to'lanadi:

- mikrofirmalar va kichik korxonalar tomonidan - hisob-kitobni taqdim etish muddatidan kechiktirmay;
- mikrofirmalar va kichik korxonalar jumlasiga kirmaydigan soliq to'lovchilar tomonidan - har oyda, keyingi oyning 25-kunidan kechiktirmay, yil yakunlari bo'yicha esa yillik moliyaviy hisobot taqdim etiladigan muddatdan kechiktirmay.

Yuridik shaxslar - O'zbekiston Respublikasi rezidentlari tomonidan O'zbekiston Respublikasidan tashqarida olingan tushum soliq to'lovchining yalpi tushumiga to'liq miqdorda qo'shiladi.

O'zbekiston Respublikasidan tashqarida to'langan foyda solig'ining summasi O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalariga muvofiq yuridik shaxslar tomonidan O'zbekiston Respublikasida yagona soliq to'lovini to'lash chog'ida hisobga olinadi.

To'lov xabarnomasi, chet davlat soliq organining ma'lumotnomasi yoki chet elda soliq to'langanligi faktini tasdiqlovchi boshqa hujjat chet elda to'langan foyda solig'ining summasini hisobga olish uchun asos bo'ladi.

Yagona soliq to'lovi bo'yicha to'lovni kechiktirish tartibi hamda uning ahamiyati

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti-ning 2005-yil 20-iyundagi «Mikrofimlar va kichik korxonalarini rivojlantirishni rag'batlantirish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi PF-3620-sonli farmoniga muvofiq yangi tashkil etilgan mikrofirma va kichik korxonalariga yagona soliq to'lovini to'lash muddatini kechiktirish huquqini berish tartibi belgilangan. To'lashni kechiktirish yagona soliq to'lovi bo'yicha soliq majburiyatini to'lash muddatini muayyan muddatga ko'chirishni anglatadi.

To'lash muddatini kechiktirish huquqini olish uchun korxonalar, yagona soliq to'lovini to'lashning birinchi muddati boshlanishiga ko'pi bilan 15 kun qolganda, unga to'lash muddatini kechiktirish huquqini berish to'g'risida tegishli tuman (shahar) davlat soliq inspeksiyasiga belgilangan shaklda ariza topshiradi.

Tuman (shahar) davlat soliq inspeksiyasi to'lash muddatini kechiktirish huquqini berish to'g'risidagi arizani ariza kelib tushgan kundan boshlab 3 ish kuni mobaynida ko'rib chiqadi, so'ngra to'lash muddatini kechiktirish yoki rad etish to'g'risida qaror chiqarib, korxonaning taqdim etilgan arizasiga qabul qilingan qaror natijasining tegishli belgisini qo'yadi.

Tuman (shahar) davlat soliq inspeksiyasining rad etish to'g'risidagi qarori quyidagi hollarda qabul qilinishi mumkin:

- to'lash muddatini kechiktirish huquqini berish to'g'risidagi ariza belgilangan shaklda taqdim etilmagan bo'lsa;
- to'lash muddatini kechiktirish huquqini berish to'g'risidagi ariza belgilangan muddatdan keyin topshirilsa;
- korxonalar yagona soliq to'lovining to'lovchisi hisoblanmasa.

Yagona soliq to'lovini to'lash muddatini kechiktirish huquqini boshqa sabablarga ko'ra rad etishga yo'l qo'yilmaydi.

Korxonada arizada ko'rsatilgan ma'lumotlarning to'g'riligi (haqqoniyligi) uchun qonun hujjatlariga muvofiq javob beradi.

To'lash muddatini kechiktirish huquqi korxonaga korxonada davlat ro'yxatidan o'tkazilgan oyning 1-kunidan boshlab bir yilga beriladi.

Misol uchun, agar korxonada davlat ro'yxatidan 15- yoki 25-yanvarda o'tkazilgan bo'lsa, mazkur korxonaga soliqni to'lash muddatini kechiktirish huquqi joriy yilning 1 yanvaridan keyingi yilning 1-yanvarigacha bo'lgan davrga beriladi.

Korxonaning xohishiga ko'ra soliqni to'lash muddatini kechiktirish huquqi uning yozma arizasiga asosan bir yildan kam bo'lgan muddatga berilishi mumkin. Korxonada to'lash muddatini kechiktirish huquqi berilgan davrda boshqa soliq rejimiga o'tganida, o'tgan paytidan boshlab korxonada to'lash muddatini kechiktirish huquqidan mahrum bo'ladi va unda qonunga muvofiq soliqlar, yig'imlar va boshqa majburiy to'lovlarni to'lash bo'yicha majburiyatlar vujudga keladi.

To'lash muddatini kechiktirish yoki muddati kechiktirilgan to'lov summasini so'ndirish huquqi berilgan davrda korxonada tugatilsa, to'lash muddati kechiktirilgan to'lov summasi qonunda nazarda tutilgan tartibda to'lanadi.

To'lash muddatini kechiktirish huquqi berilgan korxonada tuman (shahar) davlat soliq inspeksiyasiga belgilangan tartibda, hisobot choragidan keyingi oyning 25-kuniga qadar yagona soliq to'lovining hisob-kitobini taqdim etadi. Bunda korxonada yagona soliq to'lovi hisob-kitobining o'ngdagi yuqori burchagiga «O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005 yil 20 iyundagi PF-3620-sonli farmoniga muvofiq to'lash muddati kechiktirilgan» belgisini qo'yadi. Agar to'lash muddatini kechiktirish huquqini berish muddati chorak oxiriga qadar tugasa, ushbu davrlar uchun yagona soliq to'lovining summasini aniqlash uchun korxonada davlat soliq xizmati organlariga yagona soliq to'lovi hisob-kitobining belgilangan shakli bo'yicha yagona soliq to'lovi bo'yicha ma'lumotnoma-hisob-kitobni taqdim etadi.

Misol uchun, agar to'lash muddatini kechiktirish huquqining muddati 1 iyunda tugasa, korxonada tuman (shahar) davlat soliq inspeksiyasiga aprel va may oylari uchun yagona soliq to'lovining ma'lumotnoma-hisob-kitobini taqdim etadi, iyun oyi uchun yagona soliq to'lovining hisob-kitobi esa 25-iyulga qadar taqdim etadi.

Muddati kechiktirilgan to'lov summasini so'ndirish 12 oy davomida, to'lash muddatini kechiktirish huquqini berishning belgilangan muddati tugashidan so'ng boshlanadigan oyning 1-kunidan boshlab, keyingi yilning o'sha oyi 1-kunigacha teng ulushlar bilan (to'lanadigan yagona soliq to'lovining hisoblab yozilgan yillik

summasining kamida o'n ikkidan bir qismi hisobida) amalga oshiriladi. Bunda muddati kechiktirilgan to'lovni to'lash har bir oyning 25-kuniga qadar bajariladi.

To'lovchining xohishiga qarab qarz summasi muddatidan avval so'ndirilishi mumkin. Bunda to'lash muddati kechiktirilgan to'lovni har oyda to'lash miqdori to'lanadigan yagona soliq to'lovi hisoblab yozilgan yillik summasining o'n ikkidan bir qismidan kam bo'lmasligi kerak. Yagona soliq to'lovining hisob-kitobi taqdim etilmagan yoki o'z vaqtida taqdim etilmagan taqdirda, shuningdek, muddati kechiktirilgan to'lov summasi o'z vaqtida so'ndirilmaganda korxonaga nisbatan qonunga muvofiq moliyaviy jazo qo'llanadi.

Mavzuga doir masalalar

1-masala. Yagona soliq to'lovi to'lovchisi bo'lgan ishlab chiqarish korxonasi joriy yilda quyidagi ko'rsatkichlarga ega bo'lgan:

- o'zi ishlab chiqargan mahsulotlarni sotishdan tushgan tushum – 65000 ming so'm;
- davlat qimmatli qog'ozlaridan olingan daromad – 350 ming so'm;
- valuta hisobvaraqlari bo'yicha, shuningdek, chet el valutasidagi operatsiyalar bo'yicha kursdagi ijobiy farq – 52 ming so'm;
- valuta hisobvaraqlari bo'yicha, shuningdek, chet el valutasidagi operatsiyalar bo'yicha kursdagi salbiy farq – 45 ming so'm;
- sud qarori bilan korxonaga undirib berilgan jarima summasi – 250 ming so'm;
- da'vo muddati o'tgan kreditor qarzdorlikning hisobdan chiqarilgan summasi – 550 ming so'm;
- tekinga olingan mol-mulk qiymati – 280 ming so'm.

Hisobot davri uchun yagona soliq to'lovi summasini aniqlang.

2-masala. Yagona soliq to'lovi va qo'shilgan qiymat solig'i to'lovchisi bo'lgan ishlab chiqarish korxonasi bo'yicha quyidagi ko'rsatkichlar berilgan:

- tovar (ish, xizmat)larni sotishdan tushgan tushum (QQS bilan) – 650000 ming so'm;
- asosiy vositalarni realizatsiya qilishdan tushgan tushum – 66000 ming so'm (asosiy vositalarning boshlang'ich qiymati 100000 ming so'm, hisoblangan amortizatsiya summasi – 50000 ming so'm);
- mol yetkazib beruvchilar tomonidan xo'jalik shartnomasiga muvofiq to'lab berilgan jarima summalari – 250 ming so'm;

- binoni ijaraga berishdan olingan daromadlar – 25000 ming soʻm.

Hisobot davri uchun byudjetga hisoblangan va toʻlangan yagona soliq toʻlovi va qoʻshilgan qiymat soligʻi summasini aniqlang.

Oʻz-oʻzini nazorat qilish uchun savollar

1. Soliq solishning soddalashtirilgan tartibini soliq amaliyotida tatbiq etishning zarurligi nimada?

2. Soliq amaliyotida soliq solishning soddalashtirilgan tartibi va u qaysi meʼyoriy hujjat asosida ilk bor qachon joriy qilingan?

3. Kichik biznes subyektlari tarkibi qaysi mezonlar asosida belgilanadi?

4. Yagona soliq toʻlovi qachon joriy etildi?

5. Yagona soliq bilan yagona soliq toʻlovining farqi nimada?

6. Yagona soliq toʻlovi toʻlovchilari kimlar?

7. Yagona soliq toʻlovining stavkalari qaysi mezonlar asosida belgilanadi?

8. Qanday yuridik shaxslar yagona soliq toʻlovidan imtiyozga ega?

9. Yagona soliq toʻlovi byudjetga qaysi muddatdan kechiktirmasdan toʻlanadi?

10. Yagona soliq toʻlovini toʻlash muddatini kechiktirish huquqini berish tartibi qanday?

11. Tuman (shahar) davlat soliq inspeksiyasining yagona soliq toʻlovini toʻlash muddatini kechiktirishni rad etish toʻgʻrisidagi qarori qanday hollarda qabul qilinishi mumkin?

3.2.2. Savdo va umumiy ovqatlanish korxonalarini soliqqa tortish

Savdo va umumiy ovqatlanish korxonalarini uchun yagona soliq toʻlovining joriy etilishi

Maʼlumki, savdo va umumiy ovqatlanish korxonalarini 2007-yil 1-yanvarga qadar byudjetga toʻlab kelgan yalpi daromadidan yalpi daromad soligʻi, mol-mulk soligʻi, tovarlar aylanmasidan Pensiya jamgʻarmasiga, Respublika Yoʻl jamgʻarmasiga hamda Maktab taʼlimini rivojlantirish jamgʻarmasiga majburiy toʻlovlar toʻlash oʻrniga Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2006-yil 18-dekabrda «Oʻzbekiston Respublikasining 2007-yilgi asosiy makroiqtisodiy koʻrsatkichlari prognozi va Davlat byudjetining parametrlari toʻgʻrisida»gi PQ-532-sonli qaroriga muvofiq

2007-yil 1-yanvardan boshlab yagona soliq to'lovini to'lashga o'tkazildi.

Soliq solish maqsadida savdo va umumiy ovqatlanish korxonalari jumlasiga savdo faoliyati, umumiy ovqatlanish sohasidagi faoliyat o'tgan hisobot yili yakunlari bo'yicha asosiy faoliyat turi bo'lgan yuridik shaxslar kiradi.

Quyidagilarga savdo faoliyati sifatida qaralmaydi:

- o'zi ishlab chiqargan mahsulot bo'lgan tovarlarni realizatsiya qilish, shu jumladan ularni mustaqil yuridik shaxs bo'lmagan firma do'konlari orqali realizatsiya qilish;

- vositachi, ishonchli vakil tomonidan vositachilik, topshiriq shartnomasi bo'yicha tovarlarni realizatsiya qilish, shu jumladan davlat daromadiga o'tkaziladigan mol-mulkni realizatsiya qilish;

- tayyorlov faoliyatini amalga oshiruvchi korxonalar tomonidan tovarlarni realizatsiya qilish.

Umumiy ovqatlanish sohasidagi faoliyat deganda kulinariya, shuningdek, boshqa oziq-ovqat mahsulotini tayyorlash, realizatsiya qilish va ularni iste'mol qilishni tashkil etish bo'yicha faoliyat tushuniladi.

O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 349-moddasiga muvofiq savdo va umumiy ovqatlanish korxonalari to'lov manbayida soliqlarni va boshqa majburiy to'lovlarni ushlab qolish majburiyatlari hamda byudjetga va davlat maqsadli jamg'armalariga quyidagi soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni to'lash majburiyatlari saqlanib qoladi:

- to'lov manbayida undiriladigan foyda solig'i;

- O'zbekiston Respublikasining norezidentlari tomonidan bajariladigan (ko'rsatiladigan) ishlar (xizmatlar) bo'yicha qo'shilgan qiymat solig'i;

- aksiz to'lanadigan mahsulot ishlab chiqarishda solinadigan aksiz solig'i;

- yer qa'ridan foydalanuvchilar uchun soliqlar va maxsus to'lovlar;

- qonun hujjatlarida belgilangan ayrim turdagi mahsulotlarni ishlab chiqaruvchilar uchun suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq;

- bojxona to'lovlari;

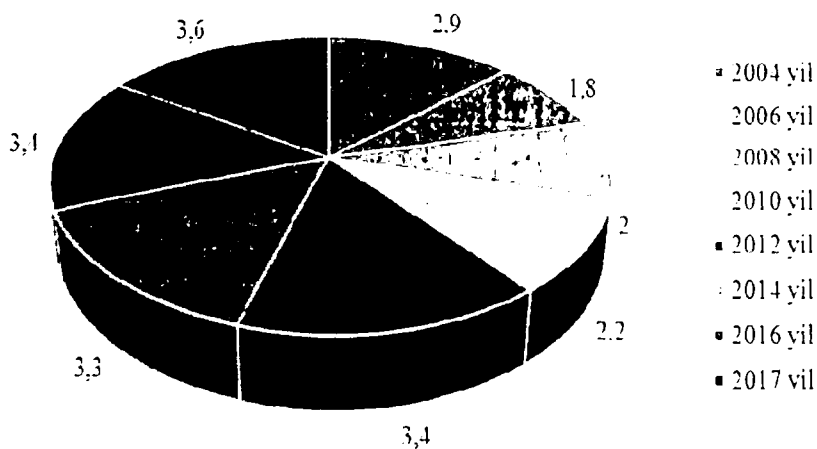
- yagona ijtimoiy to'lov;

- davlat bojlari;

- tovarlarning ayrim turlari bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlar ko'rsatish huquqi uchun yig'im;

- avtotransport vositalarini olganlik va (yoki) vaqtinchalik olib kirganlik uchun Respublika yo'l jamg'armasiga yig'im.

Savdo va umumiy ovqatlanish korxonalaridan olinadigan yagona soliq to'lovi respublikamiz davlat byudjetining daromad manbai hisoblanib, uning salmog'ini yillar bo'yicha tahlil etganda quyidagicha holatni kuzatish mumkin, ya'ni 2004-yilda byudjet daromadlaridagi uning salmog'i 2,9 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2006-yilda 1,8 foizni tashkil etgan holda 1,1 foizli punktga kamaygan. 2006–2012-yillarda esa uning ulushini oshganini ko'rish mumkin, jumladan, uning salmog'i ushbu yillarda mos ravishda 1,8; 2,0; 2,2; 3,4 foizni tashkil etgan. 2017-yilgi davlat byudjeti parametrlari bo'yicha ushbu soliq davlat byudjeti daromadlarining 3,6 foizini tashkil etmoqda (3.2.2-diagramma).

3.2.2-diagramma. Savdo va umumiy ovqatlanish korxonalaridan olinadigan yagona soliq to'lovining davlat byudjeti daromadlaridagi salmog'i dinamikasi (foizda)²⁹

O'tgan yil yakunlari bo'yicha asosiy (soha) faoliyat turi savdo faoliyati va umumiy ovqatlanish sohasidagi faoliyat bo'lgan yuridik shaxslar belgilangan tartibda hisobot yili boshidan boshlab yagona soliq to'lovini to'lashi kerak.

Savdo va umumiy ovqatlanish korxonalari sifatida ro'yxatdan o'tkazilgan yangi tashkil etilgan yuridik shaxslar yagona soliq to'lovini davlat ro'yxatidan o'tkazilgan sanadan e'tiboran joriy yil tugaguniga qadar, 1-oktabrdan keyin ro'yxatdan o'tkazilgan yuridik shaxslar esa keyingi yil tugaguniga qadar to'laydi.

²⁹ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti va Vazirlar Mahkamasining 2003-2016 yillardagi «O'zbekiston Respublikasining asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida»gi qarorlari asosida tayyorlangan.

Agar yagona soliq to'lovi to'lovchilarda joriy soliq davrining ketma-ket keluvchi ikki choragi davomida savdo faoliyati va umumiy ovqatlanish sohasidagi faoliyat asosiy faoliyat turi bo'lmasa, ular umumbelgilangan soliqlarni to'lashga o'tishga haqli.

Hisobot yili yakunlari bo'yicha savdo faoliyati, umumiy ovqatlanish sohasidagi faoliyat o'tgan hisobot yili yakunlari bo'yicha asosiy faoliyat turi bo'lmagan yuridik shaxslar ular kelgusi yil boshidan e'tiboran umumbelgilangan soliqlar to'lashga o'tishi kerak, bundan soliq solish tartibini tanlash huquqi saqlab qolinadigan mikrofirmalar va kichik korxonalar mustasno.

Hisobot yili yakunlari bo'yicha savdo faoliyati, umumiy ovqatlanish sohasidagi faoliyat o'tgan hisobot yili yakunlari bo'yicha asosiy faoliyat turi bo'lmagan yuridik shaxslar (bundan mikrofirmalar va kichik korxonalar mustasno) yagona soliq to'lovini to'lash huquqidan mahrum bo'lgan o'tgan hisobot yili uchun umumbelgilangan soliqlar bo'yicha hisob-kitoblar asosida yagona soliq to'lovi yuzasidan qayta hisob-kitobni amalga oshiradi.

Hisobot yili tugaganidan keyin hisobot yili yakunlari bo'yicha savdo faoliyati, umumiy ovqatlanish sohasidagi faoliyat o'tgan hisobot yili yakunlari bo'yicha asosiy faoliyat turi bo'lmagan mikrofirmalar va kichik korxonalar 1 fevraldan kechiktirmay soliq bo'yicha hisobga olish joyidagi davlat soliq xizmati organiga soliq solish tartibi tanlanganligi to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi tomonidan tasdiqlangan shakl bo'yicha yozma bildirish taqdim etishi shart. Soliq to'lovchi tomonidan yozma bildirishning belgilangan muddatda taqdim etilmaganligi uning umumbelgilangan soliqlarni to'lashga berilgan roziligi deb hisoblanadi.

Ishchilar sonidan qat'iy nazar ulgurji, chakana savdo va umumiy ovqatlanish korxonalari (shu jumladan kichik korxonalar va mikrofirmalar) yagona soliq to'lovini to'lovchilari hisoblanadi.

Yagona soliq to'lovi to'lovchisini aniqlashda asosiy mezon bo'lib, yuridik shaxsni davlat ro'yxatidan o'tkazganlik to'g'risidagi guvohnomada ko'rsatilgan korxonalar faoliyatining kodi hisoblanadi.

Bunda korxonaning ixtisoslashishi xalq xo'jaligining umumdavlat tasniflagichi (XXTUT) bo'yicha tarmoq kodiga to'g'ri kelishi kerak. Agar korxonaning faoliyati XXTUT bo'yicha tarmoq kodiga to'g'ri kelmasa, o'z faoliyati kodini qonun hujjatlarida belgilangan tartibda davlat statistika organlarida qayta ro'yxatdan o'tkazishga va ushbu

toifadagi korxonalar (faoliyati turlari) uchun belgilangan tegishli soliqlarni to'lashga majbur.

Agar joriy yil yakuni bo'yicha realizatsiya (tovaroborot)ning umumiy yillik hajmida tushum ulushi faoliyati turlari bo'yicha bir xil miqdorni tashkil etsa, asosiy faoliyat turi o'tgan hisobot yil yakuni bo'yicha aniqlanadi.

Yagona soliq to'lovini hisoblashda soliq solish obyekti bo'lib savdo va umumiy ovqatlanish korxonalari uchun tovar oboroti hisoblanadi.

Bundan tashqari savdo korxonalarining asosiy faoliyatdan tashqari boshqa daromadlari, moliyaviy faoliyatdan daromadlari va O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksiga muvofiq belgilanadigan boshqa daromadlar yalpi tushum tarkibiga kiritiladi.

Shuningdek, yagona soliq to'lovi hisob-kitob bazasini aniqlashda tushumdan quyidagilar chegirib tashlanadi:

- davlat qimmatli qog'ozlari bo'yicha daromadlar;
- to'lov manbayida soliq solinadigan dividendlar va foizlar tariqasida olingan daromadlar;
- dividendlar tariqasida olingan va qaysi yuridik shaxsdan olingan bo'lsa, o'sha yuridik shaxsning ustav fondiga (ustav kapitaliga) yo'naltirilgan daromadlar. Muassislar (ishtirokchilar) tarkibidan chiqilayotganda (chiqib ketganda) yoxud tugatilayotgan yuridik shaxsning mol-mulki imtiyoz qo'llanilganidan so'ng bir yil ichida uning ishtirokchilari o'rtasida taqsimlanganda ilgari soliq solinadigan bazadan chegirilgan daromatlarga to'lov manbayida umumiy asoslarda soliq solinadi;
- hisobot yilida aniqlangan o'tgan yillardagi daromadlar. Mazkur daromatlarga ular qaysi davrda paydo bo'lgan bo'lsa, o'sha davrdagi qonun hujjatlariga muvofiq soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar bo'yicha o'tkazilgan hisob-kitoblar inobatga olingan holda soliq solinishi kerak.
- mahsulot yetkazib beruvchilarning siylovi (skidka) tariqasida va asosiy vositalarni tugatishda ularning ilgari qayta baholashlardagi qiymatining kamayishi summasidan ortgan qismi hisobiga olingan boshqa daromadlar;
- ko'p oborotli qaytariladigan taraning qiymati, agar uning qiymati tovarlarni (ishlar va xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olingan tushumning tarkibiga ilgari kiritilgan bo'lsa;

Savdo va umumiy ovqatlanish korxonalarini uchun yagona soliq to'lovi stavkalari, soliqni hisoblash va to'lash tartibi

Savdo va umumiy ovqatlanish korxonalarini uchun yagona soliq to'lovi stavkalari O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori bilan tasdiqlanadi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil

29-dekabrda 3454-sonli qaroriga muvofiq 2018-yildan boshlab savdo va umumiy ovqatlanish korxonalarini uchun ishchilari sonidan qat'iy nazar yalpi tushumdan (tovar aylanmasi hajmidan) quyidagi stavkalarda yagona soliq to'lovi to'lash joriy qilingan (3.2.3-jadval).

3.2.3-jadval

Savdo va umumiy ovqatlanish korxonalarini, shu jumladan mikrofirmalar va kichik korxonalar uchun yagona soliq to'lovi STAVKALARI³⁰

<i>N</i>	To'lovchilar	Soliq stavkalari, soliq solinadigan bazaga nisbatan %da
1	Umumiy ovqatlanish korxonalarini <ul style="list-style-type: none"> ulardan: umumta'lim maktablari, maktab-internatlar. o'rta maxsus, kasb-hunar va oliy o'quv yurtlariga xizmat ko'rsatuvchi ixtisoslashgan umumiy ovqatlanish korxonalarini	10 8
2	Chakana savdo korxonalarini, 3 va 4-bandlarda ko'rsatilganlaridan tashqari:	
2.1	joylashgan joyiga qarab:	
	aholisi soni 100 ming va undan ko'p kishidan iborat shaharlarda	4
	boshqa aholi punktlarida	2
	borish qiyin bo'lgan va tog'li tumanlarda	1
2.2	joylashgan joyidan qat'i nazar:	
	alkogolli mahsulot, tamaki mahsuloti, benzin, dizel yoqilg'isi va suyultirilgan gaz realizatsiyasidan tovar oboroti bo'yicha	4
3	Ulgurji, shuningdek ulgurji-chakana savdo bilan shug'ullanuvchi savdo korxonalarini (4-bandda ko'rsatilganlaridan tashqari)	5
4	Quyidagi joylarda joylashgan ulgurji va chakana dorixona tashkilotlari:	
	aholisi soni 100 ming va undan ko'p kishidan iborat shaharlarda	3

³⁰ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 29 dekabrda «O'zbekiston Respublikasining 2018 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va davlat byudjeti parametrlari to'g'risida»gi PQ-3454-sonli qaroriga olindi.

	boshqa aholi punktlarida	2
	borish qiyin bo'lgan va tog'li tumanlarda	1
5	Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini sotib oluvchi, saralovchi, saqlovchi va qadoqlovchi tayyorlov tashkilotlari	4

Agar savdo korxonalari, jumladan ulgurji va chakana dorixonalar, yagona soliq to'lovining turli stavkalari o'rnatilgan aholi punktlarida mustaqil yuridik shaxslar hisoblanmagan bir necha savdo shahobchalariga ega bo'lsalar, ular har bir savdo shahobchasi bo'yicha tovarlar aylanmasini alohida-alohida hisobini yuritishlari va shu aholi punktlari uchun o'rnatilgan soliq stavkalari bo'yicha yagona soliq to'lovini to'lashlari shart.

Bunda savdo korxonalarining asosiy faoliyatdan tashqari boshqa daromadlari, moliyaviy faoliyatdan daromadlari va O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksiga muvofiq belgilanadigan boshqa daromadlari savdo korxonasi davlat soliq xizmati organlarida ro'yxatdan o'tgan joy uchun o'rnatilgan stavkasi bo'yicha yagona soliq to'lovini to'laydilar.

Savdo va umumiy ovqatlanish korxonalari yagona soliq to'lovini mustaqil ravishda soliq solinadigan baza va belgilangan stavkalardan kelib chiqqan holda hisoblab chiqadilar va byudjetga to'laydilar.

Yagona soliq to'lovining hisob-kitobi soliq bo'yicha hisobga olish joyidagi davlat soliq xizmati organlariga ortib boruvchi yakun bilan yilning har choragida, hisobot davridan keyingi oyning 25-kunidan kechiktirmay, yil yakunlari bo'yicha esa yillik moliyaviy hisobot topshiriladigan muddatda taqdim etiladi(2-ilova).

Yagona soliq to'lovi quyidagicha to'lanadi:

- mikrofirma va kichik korxonalar jumlasiga kirgan savdo va umumiy ovqatlanish korxonalari tomonidan - hisob-kitobni taqdim etish muddatidan kechiktirmay;

- mikrofirmalar va kichik korxonalar jumlasiga kirmaydigan savdo va umumiy ovqatlanish korxonalari tomonidan - har oyda, keyingi oyning 25-kunidan kechiktirmay, yil yakunlari bo'yicha esa yillik moliyaviy hisobot taqdim etiladigan muddatdan kechiktirmay.

Mavzuga doir masalalar

1-masala. Toshkent shahrida ro'yxatdan o'tgan chakana savdo korxonasi hisobot davrida 35600 ming so'mlik mahsulot sotgan. Shu jumladan, 24800 ming so'mlik mahsulot plastik kartalar orqali to'lov

terminallaridan foydalangan holda sotilgan. Sotilgan tovarlarning xarid qiymati 29800 ming soʻmni tashkil etadi. Bundan tashqari savdo korxonasi quyidagi koʻrsatkichlarga ham ega:

- asosiy vositalar obyekti realizatsiya qilingan – 380 ming soʻm (boshlangʻich qiymat – 1000 ming soʻm, hisoblangan amortizatsiya summasi – 640 ming soʻm);

- muddati oʻtgan deponent qarzdorlik hisobdan chiqarilgan – 360 ming soʻm;

- valuta hisobvaraqlari boʻyicha, shuningdek, chet el valutasidagi operatsiyalar boʻyicha kursdagi ijobiy farq – 120 ming soʻm;

- valuta hisobvaraqlari boʻyicha, shuningdek, chet el valutasidagi operatsiyalar boʻyicha kursdagi salbiy farq – 140 ming soʻm;

Hisobot davri uchun yagona soliq toʻlovi summasini aniqlang.

2-masala. Savdo korxonasi shartnoma qiymati 50 ming AQSh dollari boʻlgan shokolad qandolat mahsulotini import qilmoqda. Olingan tovarning bojxona qonunchiligi boʻyicha aniqlangan bojxona qiymati 55 ming AQSh dollarini tashkil etmoqda. Bojxona yuk deklaratsiyani rasmiylashtirish vaqtidagi 1 AQSh dollarining soʻmga nisbatan ayirboshlash kursi 2430 soʻmni tashkil etadi.

Bojxona bojining stavkasi 10 foiz, bojxonada rasmiylashtiruv yigʻimi esa 0,2 foizni tashkil etadi

Savdo korxonasi tomonidan toʻlanadigan bojxona toʻlovlari summasini aniqlang.

Oʻz-oʻzini nazorat qilish uchun savollar

1. 2007-yil 1-yanvarga qadar savdo va umumiy ovqatlanish korxonalarini uchun qanday soliqqa tortish tartibi qoʻllanilgan?

2. Savdo va umumiy ovqatlanish korxonalarining yagona soliq toʻlovini toʻlovchilari tarkibiga oʻtishining ahamiyati va zarurligi nimada?

3. Savdo va umumiy ovqatlanish korxonalarini uchun yagona soliq toʻlovidan tashqari yana qanday toʻlovlar va boshqa majburiy toʻlovlarni toʻlash tartibi saqlab qolinadi?

4. Savdo faoliyati, deganda nimani tushunasiz?

5. Umumiy ovqatlanish faoliyati, deganda nimani tushunasiz?

6. Savdo va umumiy ovqatlanish korxonalarini uchun yagona soliq toʻlovi obyekti qanday aniqlanadi?

7. Yagona soliq toʻlovini hisoblashda yalpi tushum tarkibi qanday aniqlanadi?

8. Soliq solinadigan bazani aniqlashda yalpi tushum tarkibidan nimalar chegiriladi?

9. 2015-yil uchun savdo va umumiy ovqatlanish korxonalaridan olinadigan yagona soliq to'lovi stavkalari qanday miqdorlarda belgilangan?

10. Soliq stavkalari qaysi mezonlar asosida tabaqalashtirilgan?

11. Savdo va umumiy ovqatlanish korxonalarini tomonidan yagona soliq to'lovi hisob-kitobi qanday muddatlarda taqdim etiladi va to'lanadi?

3.2.3. Yagona yer solig'i

Yagona yer solig'ining joriy etilishi va ahamiyati

O'zbekistonda 1999-yilda qishloq xo'jaligi korxonalarini soliqqa tortishda tub o'zgarishlar yuz berdi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1998-yil 10-oktabrdagi «Qishloq xo'jaligi tovarlari ishlab chiqaruvchilar uchun yagona yer solig'ini joriy etish to'g'risida»gi PF-2086-sonli farmoniga muvofiq 1999-yilning 1-yanvaridan boshlab qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari uchun yagona yer solig'i joriy etildi.

Qishloq xo'jalik tovar ishlab chiqaruvchilari uchun yagona yer solig'ini joriy etilishi, o'z navbatida ularni quyidagi soliqlar va yig'imlarni to'lashdan ozod qildi:

- foyda solig'i;
- qo'shilgan qiymat solig'i;
- ekologiya solig'i;
- suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq;
- er solig'i;
- er osti boylıklaridan foydalanganlik uchun soliq;
- mol-mulk solig'i;
- obodonlashtirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish solig'i;
- boshqa mahalliy soliqlar va yig'imlar.

Yagona yer solig'i to'lovchilari hisoblangan qishloq xo'jalik tovarlari ishlab chiqaruvchilari uchun bojxona to'lovlari, davlat boji, litsenziya yig'imlari, byudjetdan tashqari fondlarga ajratmalar, shuningdek, aksizosti mahsulotlarga aksiz solig'ini to'lashning amaldagi tartibi saqlab qolindi.

Yagona yer solig'ini joriy qilishdan maqsad qishloq xo'jalik yerlaridan foydalanish samaradorligini oshirish, qishloq xo'jalik tovar

ishlab chiqaruvchilari mehnatining pirovard natijalaridan iqtisodiy manfaatdorligini kuchaytirish, qishloq xo'jalik korxonalarini soliqqa tortish tizimini soddalashtirish va bixillashtirishdan iboratdir.

Mazkur soliqning amalga kiritilishi qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilarni tasarrufidagi yerlaridan yanada oqilona foydalanishga da'vat etadi, chunki har bir gektar yer maydoni uchun undan daromad olish yoki daromad olmaslik holatidan qat'iy nazar belgilangan miqdordagi soliq summasini to'lash lozim bo'ladi.

Qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari uchun yagona yer solig'ining joriy etilishi soliqqa tortish tizimida uning amal qilishi jarayonini yanada takomillashtirishdan dalolat beradi. Soliqqa tortishning ushbu tizimi xo'jaliklar hisobchilarining soliqlarni hisoblash va to'lash borasidagi ishlarini keskin kamaytirdi. Ilgari qishloq xo'jalik korxonalari o'nlab turdagi soliqlar va yig'implarni to'lashar edi. Agar ayrim soliq turlarining har oyda va har chorakda to'lanishini hisobga oladigan bo'lsak, unda ayrim xo'jaliklar davlat soliq organlariga soliqlar bo'yicha 30 dan ortiq hisob-kitoblarni taqdim etishi, 1 yilda ana shuncha to'lov topshiriqnomalarini to'ldirishi kerak bo'lar edi. Endilikda esa xo'jaliklar 1 yilda 1 marta bir turdagi soliq summasini hisoblab chiqishadi.

Yagona yer solig'i to'lovchilari, soliq obyekti va soliq bazasi

Amaldagi soliq qonunchiligiga ko'ra qishloq xo'jaligi tovarlari ishlab chiqaruvchi korxonalar hamda qishloq xo'jaligi yo'nalishidagi ilmiy-tadqiqot tashkilotlarining tajriba-eksperimental xo'jaliklari va ta'lim muassasalarining o'quv-tajriba xo'jaliklari yagona yer solig'ining to'lovchilari bo'lib hisoblanishadi.

Bir vaqtning o'zida quyidagi shartlarga javob beradigan yuridik shaxslar soliq solish maqsadida qishloq xo'jaligi tovarlari ishlab chiqaruvchilar jumlasiga kiradi:

- yer uchastkalaridan foydalangan holda qishloq xo'jaligi mahsulotini yetishtirish va o'zi yetishtirgan mazkur mahsulotni qayta ishlash yoxud yer uchastkalaridan foydalangan holda faqat qishloq xo'jaligi mahsulotini yetishtirish asosiy faoliyat turi bo'lgan yuridik shaxslar;

- qishloq xo'jaligini yuritish uchun mahalliy davlat hokimiyati organlari tomonidan o'zlariga belgilangan tartibda berilgan yer uchastkalariga ega bo'lgan yuridik shaxslar;

- qishloq xo'jaligi mahsulotini yetishtirish va o'zi yetishtirgan mazkur mahsulotni qayta ishlash ulushi realizatsiya qilish yoki qayta ishlash uchun olingan qishloq xo'jaligi mahsulotini o'z ichiga oluvchi

qishloq xo'jaligi mahsulotini yetishtirish va qayta ishlash umumiy hajmida kamida 50 foizni tashkil etadigan yuridik shaxslar.

O'rmon va ovchilik xo'jaliklari hamda yuridik shaxs tashkil etgan va tashkil etmagan holda tuzilgan dehqon xo'jaliklari yagona yer solig'ini to'lovchilar sifatida qaralmaydi.

Yagona yer solig'ini to'lash tartibini qo'llash uchun soliq to'lovchi har yili joriy soliq davrining 1-fevraliga qadar soliq bo'yicha hisobga olish joyidagi davlat soliq xizmati organlariga o'tgan soliq davrida qishloq xo'jaligi mahsulotini yetishtirish va qayta ishlashning umumiy hajmida qishloq xo'jaligi mahsulotining o'zi yetishtirgan va qayta ishlagan ulushi ko'rsatilgan ma'lumotnomani taqdim etadi.

Qishloq xo'jaligi mahsulotini yetishtirish va qayta ishlashning umumiy hajmida qishloq xo'jaligi mahsulotining o'zi yetishtirgan va qayta ishlagan ulushini aniqlashda Soliq kodeksining 132-moddasida nazarda tutilgan boshqa daromadlar hisobga olinmaydi.

Agar o'tgan soliq davri yakunlari bo'yicha yagona yer solig'i to'lovchi belgilangan shartlarga javob bermasa, joriy soliq davrining boshidan boshlab umumbelgilangan soliqlarni yoki yagona soliq to'lovini to'lashga o'tishi kerak.

Mikrofirmalar va kichik korxonalar toifasiga kiradigan soliq to'lovchi belgilangan shartlarga javob bermay qo'ygan soliq davridan keyingi yilning 1 fevralidan kechiktirmay davlat soliq xizmati organiga soliq solish tartibini tanlash to'g'risida yozma bildirish taqdim etadi. Soliq to'lovchining yozma bildirishni belgilangan muddatda taqdim etmaganligi uning umumbelgilangan soliqlarni to'lashga roziligi deb hisoblanadi.

Yagona yer solig'ini to'lashdan umumbelgilangan soliqlarni to'lashga o'tgan soliq to'lovchi umumbelgilangan soliqlarni to'lashga o'tgan soliq davrining birinchi choragi uchun yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i bo'yicha joriy to'lovlarni to'lashdan ozod qilinadi.

Umumbelgilangan soliqlarni yoki yagona soliq to'lovini to'lashga o'tgan yagona yer solig'ini to'lovchi faqat navbatdagi soliq davri boshidan boshlab yana yagona yer solig'ini to'lashga o'tishga haqlidir.

Belgilangan shartlarga javob beradigan qishloq xo'jaligi tovarlari ishlab chiqaruvchilar, shuningdek, qishloq xo'jaligi yo'nalishidagi ilmiy-tadqiqot tashkilotlarining tajriba-eksperimental xo'jaliklari va ta'lim muassasalarining o'quv-tajriba xo'jaliklari faoliyatning yagona yer solig'ini to'lash tatbiq etiladigan qismi bo'yicha soliq solishning boshqacha tartibini tanlash huquqiga ega emas.

Qishloq xo'jaligi mahsulotini yetishtirish va qayta ishlash bilan bog'liq bo'lmagan faoliyat turlarini amalga oshirishda yagona yer solig'i to'lovchi mazkur faoliyat turlari bo'yicha alohida-alohida hisob yuritishi va yagona soliq to'lovini yoki Soliq kodeksining 58-bobiga muvofiq qat'iy belgilangan soliq to'lanishi nazarda tutilgan faoliyat doirasida qat'iy belgilangan soliqni to'lashi shart.

Yagona yer solig'ini to'lovchilar uchun boshqa daromadlarga soliq solinmaydi, dividendlar va foizlar, birgalikdagi faoliyatdan olingan daromadlar bundan mustasno.

Birgalikdagi faoliyatdan olinadigan daromadlarga yagona yer solig'i to'lovchida dividendlarga soliq solish uchun belgilangan stavkalar bo'yicha soliq solinadi.

Yer uchastkalari ijaraga (shu jumladan ichki xo'jalik pudratiga) berilganida yagona yer solig'ini to'lash majburiyati ijaraga beruvchining zimmasida saqlanib qoladi.

Qonun hujjatlariga muvofiq qishloq xo'jaligini yuritish uchun egalik qilishga, foydalanishga yoki ijaraga berilgan yer uchastkasi soliq solish obyektidir.

Soliq solinadigan yer uchastkalarining qonun hujjatlariga muvofiq belgilangan normativ qiymati soliq solinadigan bazadir.

Soliq solinadigan qishloq xo'jaligi yer maydonlari, yer uchastkalarining joylashishi, tuproq boniteti va yer mulkining boshqa tavsiflari yer kadastru ma'lumotlari bo'yicha qabul qilinadi.

Egalik qilish huquqi, foydalanish huquqi yoki ijara huquqi yil mobaynida vujudga kelgan yer uchastkalari uchun soliq solinadigan baza yer uchastkalariga bo'lgan huquq vujudga kelgan oydan keyingi oydan boshlab hisoblab chiqariladi. Yer uchastkasi maydoni kamaytirilgan taqdirda, soliq solinadigan baza yer uchastkasi maydoni kamaytirilgan oydan boshlab kamaytiriladi.

Yuridik shaxslarda yagona yer solig'i bo'yicha imtiyozga bo'lgan huquqlar vujudga kelganda soliq solinadigan baza bu huquq vujudga kelgan oydan boshlab kamaytiriladi. Yagona yer solig'i bo'yicha imtiyozga bo'lgan huquq tugatilgan taqdirda, soliq solinadigan baza bu huquq tugatilgan oydan keyingi oydan boshlab ko'paytiriladi.

Yagona yer solig'i stavkasi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori asosida yer maydonlarining normativ qiymatiga nisbatan foizda belgilanadi. Har bir xo'jalik bo'yicha qishloq xo'jaligi yerlarining normativ qiymati O'zbekiston Respublikasi yer resurslari, geodeziya, kartografiya va davlat kadastru davlat qo'mitasi tomonidan belgilanadi. Belgilangan mezonlarga muvofiq yagona yer

solig'i to'lovchilariga kiritiladigan baliqchilik xo'jaliklari sug'oriladigan yerlarning tuman bo'yicha o'rtacha normativ qiymatidan kelib chiqib, yagona yer solig'ini to'laydilar.

Qishloq xo'jaligi tovarlari ishlab chiqaruvchilari uchun yagona yer solig'ining 2018 yil uchun uning stavkasi quyidagi miqdorlarda belgilangan:

3.2.4-jadval

Yagona yer solig'i stavkasi³¹

To'lovchilar	Normativ qiymatga nisbatan stavka, foizda ³²
Qishloq xo'jaligi tovarlari ishlab chiqaruvchilar	0.95

Yagona yer solig'ini to'lashdan quyidagilar ozod qilinadi:

- ixtiyoriy tugatilayotgan tadbirkorlik subyektlari - yuridik shaxslar davlat ro'yxatidan o'tkazuvchi organ ixtiyoriy tugatish to'g'risida qabul qilingan qaror haqida xabardor qilingan kundan e'tiboran. Ixtiyoriy tugatish qonun hujjatlarida belgilangan muddatlarda tugallanmagan yoki tugatish tartib-taomili tugatilgan va faoliyat qayta tiklangan taqdirda ushbu imtiyoz qo'llanilmaydi hamda soliq summasi imtiyoz qo'llanilgan butun davr uchun to'liq miqdorda undiriladi.

- yuridik shaxslar, yer uchastkasining qaysi qismida tomchilatib sug'orishdan foydalanilayotgan bo'lsa, o'sha qismida tomchilatib sug'orish tizimi joriy qilingan oydan boshlab besh yil muddatga.

Qishloq xo'jaligi tovarlari ishlab chiqaruvchilar - yagona yer solig'i to'lovchilarga Soliq kodeksining 282-moddasining ikkinchi qismida nazarda tutilgan yer solig'i bo'yicha imtiyozlar ham tatbiq etiladi. Ularga quyidagilar kiradi:

- bog'dorchilik, uzumchilik yoki polizchilik shirkatlarining umumiy foydalanishdagi (kirish yo'llari, sug'orish ariqlari, kollektorlar va umumiy foydalanishdagi boshqa yerlar), jamoa garajlarining yerlari;

- davlat qo'riqxonalarining, kompleks (landshaft) buyurtma qo'riqxonalarining, tabiat bog'larining, davlat tabiat yodgorliklarining, buyurtma qo'riqxonalarining (ovchilik xo'jaliklarida tashkil etiladigan buyurtma qo'riqxonalar bundan mustasno), tabiiy pitomniklarning, davlat biosfera rezervatlarining, milliy bog'larning yerlari, yuqorida ko'rsatilgan

³¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 29 dekabrda «O'zbekiston Respublikasining 2018 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va davlat byudjeti parametrlari to'g'risida»gi PQ-3454-sonli qaroridan olindi.

³² Bunda jamoat imoratlari va hovlilari bilan band bo'lgan erlar 2,0 koeffitsientini qo'llagan holda baholanadi.

muhofaza etiladigan tabiiy hududlarning xo'jalik faoliyati yuritilayotgan yerlari bundan mustasno;

- sog'lomlashtirish ahamiyatiga molik yerlar (xo'jalik faoliyati yuritilayotgan yerlar bundan mustasno) - tegishli muassasalar va tashkilotlarga belgilangan tartibda doimiy foydalanishga berilgan, profilaktika va davolash ishlarini tashkil etish uchun qulay tabiiy shifobaxsh omillarga ega bo'lgan yer uchastkalari;

- rekreatsiya ahamiyatiga molik yerlar (xo'jalik faoliyati yuritilayotgan yerlar bundan mustasno) - aholining ommaviy dam olishi va turizmini tashkil etish uchun tegishli muassasalar hamda tashkilotlarga berilgan yerlar;

- suv fondi yerlari.

- elektr uzatish liniyalari, ularning podstansiyalari va inshootlari egallagan yerlar;

- madaniyat, ta'lim va sog'liqni saqlash obyektlari egallagan yerlar;

- sport va jismoniy tarbiya-sog'lomlashtirish majmualari, onalar va bolalarning dam olish hamda sog'lomlashtirish joylari, dam olish uylari hamda o'quv-mashq bazalari egallagan yerlar;

- O'zbekiston Respublikasining Investitsiya dasturiga kiritilgan obyektlar qurilishi uchun ajratilgan yerlar, normativ qurilish muddati davrida;

- konservatsiyaga qo'yilishi to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari qabul qilingan obyektlar egallagan yerlar, ularning konservatsiyasi davrida;

- yuridik shaxs balansida bo'lgan va xo'jalik faoliyatida foydalanilmaydigan fuqaro muhofazasi hamda safarbarlik ahamiyatiga molik alohida joylashgan obyektlar egallagan yerlar;

- ihota o'rmon daraxtzorlari egallagan yerlar.

- qishloq xo'jaligi maqsadlari uchun yangi o'zlashtirilayotgan yerlar, ularni o'zlashtirish ishlari bajariladigan davrda va ular o'zlashtirilgan vaqtdan e'tiboran besh yil mobaynida;

- melioratsiya ishlari amalga oshirilayotgan mavjud sug'oriladigan yerlar, ishlar boshlanganidan e'tiboran besh yil muddatga;

- yangi barpo etilayotgan bog'lar, tokzorlar va tutzorlar egallagan yerlar, daraxtlarning qator oralaridan qishloq xo'jaligi ekinlarini ekish uchun foydalanilishidan qat'iy nazar uch yil muddatga;

- ilmiy tashkilotlarning qishloq xo'jaligi ahamiyatiga molik va o'rmon fondidagi yerlari, qishloq xo'jaligi va o'rmon xo'jaligi sohasidagi ilmiy-tadqiqot tashkilotlari hamda o'quv yurtlariga qarashli tajriba, eksperimental va o'quv-tajriba xo'jaliklarining bevosita ilmiy hamda o'quv maqsadlari uchun foydalaniladigan yerlari.

Qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilariga soliqdan imtiyoz belgilanganda ular soliqni ushbu huquq paydo bo'lgan oydan boshlab to'lashni to'xtatadilar. Soliq imtiyozlari bekor qilingan taqdirda ular yagona yer solig'ini ushbu huquq bekor qilingan oydan keyingi oydan boshlab to'lashni boshlaydilar.

Soliqni hisoblash, hisob-kitoblarni taqdim etish va to'lash tartibi

Soliq to'lovchilar yagona yer solig'i summasini belgilangan shakl bo'yicha soliq solinadigan bazaga qarab yer uchastkalarining normativ qiymati hamda yer uchastkalarining maydonidan kelib chiqqan holda hisoblab chiqadilar. Yagona yer solig'ining hisob-kitobi yer uchastkasi joylashgan yerdagi davlat soliq xizmati organiga joriy soliq davrining 1 mayigacha taqdim etiladi (3-ilova).

Yil davomida berilgan yer uchastkalari uchun yagona yer solig'i yer uchastkasi berilganidan keyingi oydan boshlab to'lanadi. Yer uchastkasi olib qo'yilgan (kamaytirilgan) taqdirda, yagona yer solig'ini to'lash yer uchastkasi olib qo'yilgan (kamaytirilgan) oydan boshlab to'xtatiladi (kamaytiriladi).

Yer uchastkasining tarkibi va maydoni yil davomida o'zgargan, shuningdek, yagona yer solig'i bo'yicha imtiyozlarga bo'lgan huquq vujudga kelgan (tugatilgan) taqdirda, soliq to'lovchilar davlat soliq xizmati organlariga hisobot yilining 1 dekabrigacha yagona yer solig'ining aniqlik kiritilgan hisob-kitobini taqdim etishlari shart.

Yagona yer solig'ini to'lash quyidagi muddatlarda amalga oshiriladi:

- hisobot yilining 1 sentabrigacha - yillik soliq summasining 30 foizi;
- hisobot yilining 1 dekabrigacha - soliqning qolgan summasi.

Qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari buxgalteriya hisobida yagona yer solig'i bo'yicha byudjet bilan hisob-kitobni byudjetga to'lovlar bo'yicha qarzlarni hisobga olish hisobvarag'ida yuritadilar.

Qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari buxgalteriya hisobida yagona yer solig'i bo'yicha byudjet bilan hisob-kitobni byudjetga to'lovlar bo'yicha qarzlarni hisobga olish hisobvarag'ida yuritadilar.

Qishloq xo'jalik korxonalarini soliqqa tortishda xorijiy davlatlar tajribasi

Globalashuv sharoitida jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, agrar tarmoqning jadal o'sishi mamlakatda iqtisodiyotning yuksalishi uchun asosiy omillardan biri bo'lib hisoblanadi. Rivojlangan mamlakatlarda qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilarining soliqqa tortish tizimi yanada soddalashtirilishga qarab ketmoqda. Xorijiy mamlakatlar amaliyotida soliqlar tabaqalashtirilgan bo'lib, o'rnatilgan soliqlar soliq obyektidan yoki daromad olish darajasidan kelib chiqib byudjetga to'lanadi. Agrar sektorga ma'lum bir imtiyozlar hamda maxsus soliq rejimi qo'llaniladi va ular albatta ishlab chiqarish xususiyatlari bilan bog'liq bo'ladi. Bu xususiyatlarga fasllar almashinuvi, tabiiy ob-havo sharoitlarini misol qilish mumkin. Rivojlangan davlatlarda qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari to'laydigan soliqlar tarkibiga nazar tashlanganda, ularning turli mamlakatlar miqyosida soliq turlariga qarab soliqlarni tabaqalashganini ko'rish mumkin (3.2.5-jadval).

3.2.5-jadval

Ayrim rivojlangan mamlakatlar qishloq xo'jalik subyektlari to'laydigan asosiy soliq turlari

Soliq turlari	AQSh	Fransiya	Italiya	Buyuk Britaniya	Germaniya
Daromad solig'i	+	+	+	+	+
Korporativ soliq	+	+	+	+	+
Mol-mulk solig'i	-**	+	-	+	-**
Yer solig'i	+	+	-*	-	+
Mahalliy soliqlar (yer solig'idan tashqari)	+	+	+	+	+
QQS	-	+	+	+	+
Sotuvga soliq	+	-	-	-	-
Ijtimoiy to'lovlar	+	+	+	+	+

* - daromad solig'iga kiritilgan.

** - yer solig'iga kiritilgan.

Germaniya, Fransiya, Italiyada qishloq xo'jaligi subyektlari hisoblangan fermerlik kooperativlariga korporativ soliqni to'lash bo'yicha imtiyozlar keng tarqalgan. Rivojlangan davlatlarda qishloq

xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari to'laydigan yer solig'i boshqa yuridik shaxslarga nisbatan ancha past miqdorda belgilangan.

Gollandiyada bevosita qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida mehnatga qobiliyatli aholining 4 foizigina ishlaydi. Bu davlatning hududi va aholisi O'zbekiston bilan solishtirilganda bir necha barobarga kam. Tabiiy sharoiti esa qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishi uchun anchagina noqulay. Shunga qaramasdan ushbu mamlakat qishloq xo'jaligi mahsulotlarini eksport qilish bo'yicha dunyoda uchinchi o'rinda turadi. Eksportning yillik hajmi taxminan 35 mlrd. AQSh dollarini tashkil etadi.

Jahonda samarali faoliyat ko'rsatayotgan fermer xo'jaliklari AQSh davlatida mukammal shakllangan deb atash mumkin. Buning asosiy sabablari, fermer xo'jaliklariga yordam dasturlarini mablag' bilan ta'minlashda federal hukumat yetakchilikni o'zida saqlab turganligi bilan izohlanadi.

Buyuk Britaniya soliq tizimida fermer xo'jaliklarini soliqqa tortish alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu mamlakatda fermerlar to'laydigan asosiy soliq turi daromad solig'i hisoblanib, u moliya yilida xo'jalikda hosil qilingan daromad yoki foydadan belgilangan shkala bo'yicha undiriladi. Daromad solig'ini undirish maqsadida fermer xo'jaliklariga beshta soliq shkalasi ishlab chiqilgan bo'lib, unda er, mol-mulklarni ijaraga berishdan olingan daromadlarga soliq solish, o'rmon xo'jaliklaridan olinadigan foydaga soliq solish, asosiy faoliyatdan tashqari olingan daromad manbalariga soliq solish, ishchi xodimlar va yollanma mehnat qiluvchilarning daromadlariga soliq solish jarayonlari aks ettiriladi. Fermer xo'jaliklari uchun moliya yili 1 apreldan boshlanib keyingi kalendar yilining 31 martida tugaydi. Foyda solig'i moliya yil yakuni bo'yicha hisob-kitob qilinadi va hisoblangan soliq summasining 50 foizini 1 yanvarda va qolgan qismini 1 iyunda byudjetga to'lab beriladi. Ya'ni bu yerda soliqni byudjetga undirishda qishloq xo'jaligining mavsumiyliги hisobga olingan.

Mavzuga doir masalalar

1-masala. «BOBUR» fermer xo'jaligining quyidagi jadval ma'lumotlari asosida 2018 yil uchun yagona yer solig'ini hisoblang va hisob-kitob shaklini to'ldiring:

Ko'rsatkichlar	Maydon, ga	Yerning normativ qiymati, ming so'm.
		1 ga uchun
Jami yer maydoni, shu jumladan:	17.0	
Ekin yerlar:		
sug'oriladigan	4.0	383.5
lalmi	5.6	62.9
pichanzor va yaylovlar	7.4	31.6

2-masala. «MIRZO ULUGBEK» fermer xo'jaligining quyidagi jadval ma'lumotlari asosida 2018 yil uchun yagona yer solig'ini hisoblang va hisob-kitob shaklini to'ldiring:

Ko'rsatkichlar	Maydon, ga	Yerning normativ qiymati, ming so'm.
		1 ga uchun
Jami yer maydoni, shu jumladan:	1408.4	
Ekin yerlar:		
lalmi	327.8	47.9
Boshqa ko'p yillik daraxtzorlar:		
lalmi	2	1422.1
Pichanzor va yaylovlar:		
sug'orilmaydigan	975.4	25.2
Ijtimoiy imoratlar va hovlilar	2	2844.2
Jami soliq solinmaydigan yerlar	101.2	

O'z-o'zini nazorat qilish uchun savollar

1. Qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari uchun yagona yer solig'i qachon joriy etilgan hamda uning ahamiyati qanday?

2. Qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari yagona yer solig'ini to'lashga o'tishlari bilan ular qanday soliqlar va yig'implarni to'lashdan ozod etildi?

3. Qanday yuridik shaxslar yagona yer solig'ining to'lovchilari hisoblanadi?

4. Qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari asosiy faoliyatdan tashqari boshqa faoliyat turi bilan shug'ullanganda ham yagona yer solig'ini to'lovchilari bo'lib hisoblanishadimi?

5. Yagona yer solig'ining obyekti va bazasi qanday aniqlanadi?

6. Yagona yer solig'i qanday miqdorda undiriladi?

7. Soliq solinmaydigan yer uchastkalariga qanday yerlar kiradi?

8. Yagona yer solig'ini to'lashdan kimlar ozod etiladi?

9. Yagona yer solig'i bo'yicha hisob-kitob qaysi muddatda soliq xizmati organlariga taqdim etiladi?

10. Yagona yer solig'i summasi qaysi muddatda byudjetga o'tkaziladi?

11. Qishloq xo'jaligi korxonalarini soliqqa tortishda rivojlangan xorijiy davlatlar tajribasi qanday?

3.3. Qo'shilgan qiymat solig'i

Qo'shilgan qiymat solig'i haqida tushuncha. Soliqning iqtisodiy mohiyati va uning joriy qiylinishi

Hozirgi vaqtda O'zbekiston va xalqaro soliq amaliyotida egri soliqlarning asosiy turlaridan biri - qo'shilgan qiymat solig'i hisoblanadi.

Qo'shilgan qiymat solig'i - har bir ishlab chiqarish bosqichida va realizatsiya jarayonida undiriladigan ko'p qirrali bilvosita soliqdir. Korxonada kundalik xo'jalik faoliyatida mahsulot yetkazib beruvchilardan tovar va xom-ashyo sotib oladi va ulardan mahsulot ishlab chiqaradi, ishlar bajaradi yoki xizmatlar ko'rsatadi. Demak, qayta ishlab chiqarish, ishlab chiqarish va sotishda qo'shilgan qiymat yaratiladi.

Qo'shilgan qiymat o'zining iqtisodiy mohiyatiga ko'ra, sotilgan mahsulotlar, bajarilgan ishlar va ko'rsatilgan xizmatlarning qiymati bilan ishlab chiqarish jarayonida iste'mol qilingan tovarlar, xom-ashyolar va xizmatlarning qiymati o'rtasidagi farqdan iboratdir. Tabiiyki, ishlab-chiqarish jarayonida va keyinchalik mehnat taqsimoti natijasida ma'lum bir tovar bozorga olib chiqilgunga qadar ishlab chiqarish va muomala jarayonidagi bir nechta bosqichlardan o'tadi, bu bosqichlarning har birida qo'shilgan qiymat yaratiladi.

Qo'shilgan qiymat solig'ini davlat byudjetining daromad qismiga jalb qilish g'oyasi dastlab XX asrning boshlarida yuzaga keldi. Bu taklifni birinchi marta Germaniya byudjet amaliyotida joriy etishni 1919 yilda Vilgelm fon Simens ilgari surdi.

Qo'shilgan qiymat solig'ini amaliyotga joriy etish va undirish mexanizmi birinchi marta fransuz moliyachisi Morris Lore tomonidan ishlab chiqildi. Ammo qo'shilgan qiymat solig'i M.Lorening taklifidan so'ng o'tgan 10 yildan ortiq vaqt mobaynida tajriba uchun taklif etilgan shaklda qo'llanildi. Fransiyada qo'shilgan qiymat solig'i 1968 yildan boshlab joriy etildi.

XX asrning 70-yillarida qo'shilgan qiymat solig'i G'arbiy Yevropaning qator mamlakatlarining soliq amaliyotida joriy qilindi. Buning asosiy sababi va huquqiy asosi bo'lib, Yevropa iqtisodiy hamjamiyati tomonidan hamjamiyatga a'zo mamlakatlarda qo'shilgan qiymat solig'ini undirishni tartibga solishning huquqiy me'yorlarini umumlashtirish to'g'risidagi maxsus Direktivaning qabul qilinishi hisoblanadi. Mazkur Direktiva 1977 yilda qabul qilindi va unda egri soliqlarning asosiy turi sifatida qo'shilgan qiymat solig'i e'tirof etildi.

Qo'shilgan qiymat solig'iga xos bo'lgan muhim xususiyatlardan biri shundaki, soliqa tortishning obyekti bo'lib, nafaqat ichki bozordagi tovaroborot, balki mamlakat korxonalarining tashqi bozorlaridagi tovaroboroti ham hisoblanadi.

Iqtisodiy adabiyotlarda, ko'pchilik hollarda, qo'shilgan qiymat solig'ini «Yevropacha» soliq, deb ham atashadi. Buning asosiy sababi shundaki, birinchidan, qo'shilgan qiymat solig'i dunyoda birinchi marta Yevropa davlati bo'lgan Fransiyada joriy etildi; ikkinchidan, 1977-yilda qabul qilingan Direktivaga asosan qo'shilgan qiymat solig'i bir vaqtning o'zida Yevropaning bir necha davlatlarida joriy etildi; uchinchidan, qo'shilgan qiymat solig'i G'arbiy Yevropadagi integratsion jarayonlarni shakllantirish va rivojlantirishda muhim rol o'ynadi.

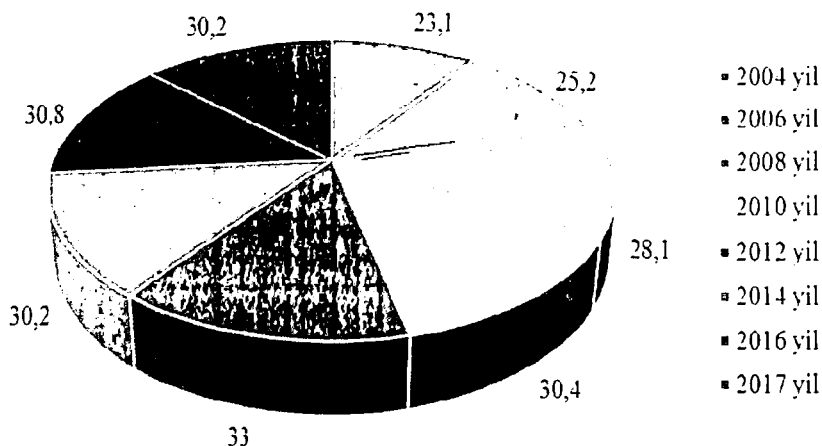
Hozirgi vaqtda qo'shilgan qiymat solig'i Yevropa Ittifoqiga a'zo bo'lgan mamlakatlarning davlat byudjetlarining daromadlarini shakllantirishda muhim o'rin egallaydi. Yevropa mamlakatlarida egri soliqlarning roli AQSh, Yaponiya, Kanada va Avstraliyaga qaraganda yuqoridir. Yevropa mamlakatlarida jami soliq tushumlarining hajmida egri soliqlarning salmog'i 40 foizdan yuqori bo'lib, ayrim mamlakatlarda 50 foizni tashkil etadi. Mazkur ko'rsatkich 50 foizdan yuqori bo'lgan mamlakatlar guruhiga Meksika, Turkiya va Koreya kiradi. AQSh, Yaponiya, Kanada va Avstraliyada esa ushbu ko'rsatkich 25-30 foizni tashkil qiladi.

Yevropa Ittifoqiga a'zo bo'lgan mamlakatlarda soliq tushumlarining tarkibida egri soliqlarni yuqori salmoqqa ega ekanligining asosiy sabablaridan biri, bu mamlakatlarda soliq stavkalarini umumlashtirilganligi va soliqa tortish bazasini o'zaro uyg'unlashtirilganligi hisoblanadi. Bu masalaning O'zbekiston Respublikasi uchun amaliy ahamiyatga ega ekanligi shundaki, mamlakatimiz tovaroborotining sezilarli qismi Rossiya Federatsiyasi, Ukraina va Qozog'iston Respublikalariga to'g'ri keladi. Hozirga qadar mazkur mamlakatlar o'rtasida qo'shilgan qiymat solig'i stavkalarini

umumlashtirish va soliqqa tortish bazasini uyg'unlashtirish masalasi hal qilinmagan. Bu esa, ushbu mamlakatlar o'rtasidagi o'zaro tashqi savdo munosabatlarini rivojlantirishga to'sqinlik qiladi.

O'zbekiston soliq tizimida qo'shilgan qiymat solig'i 1992 yildan buyon amal qilmoqda. Ushbu soliq oborotdan olinadigan soliq va sotuvdan olinadigan soliq o'rniga aksiz solig'i bilan birgalikda kiritilgan. Bu soliq oborot solig'idan farqli ravishda faqat qo'shilgan qiymatdan undiriladi. Oborot solig'i esa bir marotaba umumiy oborotdan olinar edi.

O'zbekiston Respublikasi davlat byudjetining daromad manbai sifatida qo'shilgan qiymat solig'i hozirga qadar o'zining muhim o'rnini va amaliy ahamiyatini saqlab kelmoqda. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 27 dekabrda «O'zbekiston Respublikasining 2017 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida» gi PQ-2699-sonli qaroriga ko'ra 2017 yilda qo'shilgan qiymat solig'ining davlat byudjeti daromadlari tarkibidagi salmog'i 30,2 foizni, egri soliqlardagi ulushi esa 55,3 foizni tashkil etishi prognozlashtirilgan. Ushbu ko'rsatkichlar qo'shilgan qiymat solig'ini byudjet daromadlarining asosiy manbai ekanligini bildiradi (3.3.1-diagramma).

3.3.1-diagramma. Qo'shilgan qiymat solig'ining davlat byudjeti daromadlaridagi salmog'i dinamikasi³³

³³ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti va Vazirlar Mahkamasining 2003-2016 yillardagi «O'zbekiston Respublikasining asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida»gi qarorlari asosida tayyorlangan.

Quyidagi diagramma ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, respublikamiz byudjeti daromadlarida qo'shilgan qiymat solig'ining salmog'i 2004-2012 yillar davomida o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan. Jumladan, 2004 yilda jami daromadlarga nisbatan 23.1 foizni, 2006 yilda 25.2 foizni, 2008 yilda 28.1 foizni, 2010 yilda 30.4 foizni, 2012 yil 33.0 foizni tashkil etgan. Biroq mazkur salmoq 2017 yil byudjet ko'rsatkichlarida 30.2 foizni tashkil etmoqda. Ushbu ko'rsatkich 2012 yilga nisbatan 2.8 foizli punktga kamdir. Bu holatni byudjet daromadlarida mol-mulk solig'i va resurs to'lovlari salmog'ini ortganligi bilan izohlash mumkin.

Soliq to'lovchilar tarkibi, soliq obyeksi va soliq stavkalari Qo'shilgan qiymat solig'ining to'lovchilari bo'lib, amaldagi qonun hujjatlariga asosan ushbu soliqni byudjet oldida hisob-kitobini amalga oshiruvchi tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi yuridik shaxslar tushuniladi. Jumladan:

- soliq solinadigan oborotlarga ega bo'lgan yuridik shaxslar;
- O'zbekiston Respublikasi norezidentlari tomonidan amalga oshirilayotgan soliq solinadigan oborotlar uchun qo'shilgan qiymat solig'i to'lash bo'yicha majburiyat yuklatiladigan yuridik shaxslar;
- tovarlarni O'zbekiston Respublikasi hududiga import qiluvchi yuridik va jismoniy shaxslar (o'z ehtiyojlari uchun bojsiz olib kirish normalari doirasida tovarlar olib kiruvchi jismoniy shaxslar bundan mustasno);
- oddiy shirkat soliq solinadigan oborotlarni amalga oshirayotganda zimmasiga uning ishlarini yuritish yuklatilgan (ishonchli shaxs) oddiy shirkat shartnomasining sherigi (ishtirokchisi).

Notijorat tashkilotlar (tadbirkorlik faoliyati doirasida tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya qilish oborotlari mustasno) hamda soliq solishning soddalashtirilgan tartibi bo'yicha soliq to'lovchilar qo'shilgan qiymat solig'ini to'lovchilari bo'lib hisoblanishmaydi.

Soliq qonunchiligida nazarda tutilgan holda yagona soliq to'lovini to'lovchilar bo'lgan yuridik shaxslar soliq bo'yicha hisobga olish joyidagi davlat soliq xizmati organlariga yilning navbatdagi choragi boshlanguniga qadar bir oydan kechiktirmasdan, yangi tashkil etilayotgan yagona soliq to'lovini to'lovchilar bo'lgan yuridik shaxslar esa faoliyat boshlanguniga qadar taqdim etiladigan yozma bildirishga asosan ixtiyoriy asosda qo'shilgan qiymat solig'ini to'lashi mumkin.

Amaldagi Soliq kodeksining 198-moddasiga ko'ra qo'shilgan qiymat solig'ining obyekti bo'lib, soliq solinadigan oborot hamda soliq solinadigan import hisoblanadi.

Soliq solinadigan oborot - soliq to'lovchining tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya qilish oboroti tushuniladi.

Soliq solinadigan import - O'zbekiston Respublikasining bojxona hududiga olib kirilayotgan tovarlar tushuniladi.

Soliq kodeksining 199-moddasiga muvofiq tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya qilish oboroti deb quyidagilar e'tirof etiladi:

- mol-mulkka bo'lgan mulk huquqini o'tkazish, ishlar bajarish, xizmatlar ko'rsatish, shu jumladan:

- tovarni va boshqa mol-mulkni jo'natish (sotish);

- ustav fondiga (ustav kapitaliga) qo'shilgan hissa;

- mol-mulkni bepul berish (ishlarni bepul bajarish, xizmatlarni bepul ko'rsatish), shu jumladan yuridik shaxs xodimlariga ularning mazkur yuridik shaxsdagi faoliyati bilan bog'liq bo'lmagan shaxsiy ehtiyojlari uchun mol-mulkni bepul berish (ishlarni bepul bajarish, xizmatlarni bepul ko'rsatish);

- qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollarda boshqa tovarlarga (ishlarga, xizmatlarga) almashtirish uchun mol-mulkni berish (ishlar bajarish, xizmatlar ko'rsatish);

- qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollarda xodimga ish haqi hisobiga yoki muassisga (ishtirokchiga) dividendlar to'lash hisobiga mol-mulk berish (ishlarni bajarish, xizmatlar ko'rsatish);

- garov bilan ta'minlangan majburiyatlar bajarilmagan taqdirda, garovga qo'yuvchi tomonidan garov narsasini berish;

- zayom shartnomalari asosida tovar-moddiy zaxiralarni berish;

- bitta yuridik shaxsning bir tarkibiy bo'linmasi tomonidan boshqa tarkibiy bo'linmasiga, agar tarkibiy bo'linmalar mustaqil soliq to'lovchilar bo'lsa, mol-mulkni berish, ishlar bajarish, xizmatlar ko'rsatish;

- mol-mulkni moliya ijarasiga (shu jumladan lizingga) berish;

- to'lovni bo'lib-bo'lib to'lash sharti bilan tovarni jo'natish;

- mol-mulkni operativ ijaraga berish;

- intellektual mulk obyektlariga bo'lgan huquqni o'tkazish yoki ulardan foydalanish huquqini berish;

- yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ini hisoblab chiqarishda Soliq kodeksining 147-moddasiga muvofiq xarajatlari chegirilmaydigan soliq to'lovchining o'z ehtiyojlari uchun o'zi ishlab

chiqargan tovarlarni berish, o'z kuchi bilan ishlarni bajarish, xizmatlar ko'rsatish.

Quyidagilar tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya qilish oboroti bo'lmaydi:

- soliq to'lovchining xarajatlari sifatida qaraladigan, uning o'z ehtiyojlari uchun tovarlarni berish, ishlarni bajarish, xizmatlar ko'rsatish;

- bitta yuridik shaxsning bir tarkibiy bo'linmasi tomonidan boshqa tarkibiy bo'linmasiga ishlab chiqarish ehtiyojlari (zavod ichki oboroti) uchun, agar tarkibiy bo'linmalar mustaqil soliq to'lovchilar bo'lmasa, mol-mulk berilishi, ishlar bajarilishi, xizmatlar ko'rsatilishi;

- soliq to'lovchining o'z ehtiyojlari uchun o'z kuchi bilan qurilish, montaj, qurilish-montaj ishlarini bajarishi;

- qaytariladigan tarani jo'natish. Qaytariladigan tara mahsulot solib jo'natilgan, qiymati ushbu mahsulot qiymatiga kiritilmaydigan hamda shu mahsulotni yetkazib berish uchun tuzilgan shartnomada (kontrakt)da belgilangan shartlarda va muddatlarda mahsulot yetkazib beruvchiga qaytarilishi lozim bo'lgan taradir. Agar tara belgilangan muddatda qaytarilmasa, bunday tarani berish soliq solinadigan oborotga kiritiladi;

- yuridik shaxsning ishtirokchisi (muassisi) muassislar (ishtirokchilar) tarkibidan chiqqanda (chiqib ketganda), shu jumladan tugatilganlik (bankrotlik) yoki qayta tashkil etilganlik munosabati bilan chiqqanda (chiqib ketganda) unga dastlabki hissa doirasida mol-mulkni berish, shuningdek, oddiy shirkat shartnomasi bo'yicha sherikka (ishtirokchiga) uning mazkur shartnoma bo'yicha sheriklari (ishtirokchilari) umumiy mulkida bo'lgan ulushi qaytarilayotganda yoki bunday mol-mulk taqsimlanganda mol-mulkni berish;

- asosiy vositalarni, nomoddiy aktivlarni va tugallanmagan qurilish obyektlarini bepul asosda berish;

- banklar va sug'urta tashkilotlari tomonidan mol-mulkni o'z filiallariga berish;

- oddiy shirkat shartnomasi bo'yicha sherikning (ishtirokchining) ulushi sifatida tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni), boshqa mol-mulk va mulkiy huquqlarni berish;

- tovarlarni va boshqa mol-mulkni qayta ishlash asosida berish;

- ishonchli boshqaruv shartnomasi asosida mol-mulkni mulkdordan ishonchli boshqaruvchiga berish;

- ishonchli boshqaruv shartnomasi tugatilgan taqdirda, mol-mulkni mulkdorga berish;

- obyekt qiymatini ijaraga beruvchi (lizingga beruvchi) oladigan ijara (lizing) to'lovining bir qismi tarzida qoplash.

- tovarlardan foydalanishning kafolatli muddati davrida ularni ta'mirlash va ularga texnik xizmat ko'rsatish bo'yicha qo'shimcha haq olmasdan ishlarni bajarish va xizmatlar ko'rsatish.

Soliq kodeksining 204 moddasiga muvofiq soliq solinadigan baza realizatsiya qilinayotgan tovarlarning (ishlarning, xizmatlarning) qiymati asosida, unga qo'shilgan qiymat solig'ini kiritmagan holda belgilanadi.

Tovarlar (ishlar, xizmatlar) tannarxidan yoki tovarlar olingan narxdan (tovarni olish bilan bog'liq xarajatlar hisobga olingan holda) past narxlarda realizatsiya qilingan taqdirda, soliq to'lovchiga o'z ehtiyojlari uchun tovarlar berilganda (ishlar bajarilganda, xizmatlar ko'rsatilganda), shuningdek, tovarlar (ishlar, xizmatlar) bepul berilganda soliq solish maqsadlari uchun soliq solinadigan baza tovarlarning (ishlarning, xizmatlarning) tannarxidan yoki tovarlar olingan narxdan (tovarni olish bilan bog'liq xarajatlar hisobga olingan holda) kelib chiqib belgilanadi.

Tovarlar qayta ishlashga berilgan xom ashyo va materiallardan tayyorlangan taqdirda, soliq solinadigan baza qo'shilgan qiymat solig'ini kiritmagan holda ularni qayta ishlash xizmatlarining qiymati asosida, aksiz to'lanadigan tovarlar bo'yicha esa, ularni qayta ishlash xizmatlari qiymati asosida aksiz solig'ini hisobga olgan holda belgilanadi.

Qurilish, qurilish-montaj va ta'mirlash-qurilish, ishga tushirish-sozlash, loyiha-qidiruv va ilmiy ishlar, xizmatlar bo'yicha, shuningdek, obyektlarni foydalanishga tayyor holda qurishda shartnomaviy narxlardan kelib chiqqan holda hisob-kitob hujjatlari haq to'lash uchun taqdim etilgan, bajarilgan va buyurtmachi tomonidan tasdiqlangan ishlarning, xizmatlarning qo'shilgan qiymat solig'i kiritilmagan qiymati soliq solinadigan bazadir. Agar shartnomaga binoan bu ishlarni materiallar bilan ta'minlash majburiyati buyurtmachining zimmasida bo'lsa, ushbu materiallarga bo'lgan mulk huquqi buyurtmachining o'zida saqlanib qolgan taqdirda, bajarilgan hamda tasdiqlangan ishlarning buyurtmachi materiallarining qiymati kiritilmagan holdagi qiymati soliq solinadigan bazadir. Import qilingan tovarlar realizatsiya qilinganda, soliq solinadigan baza realizatsiya qilinayotgan tovarlarning qo'shilgan qiymat solig'i kiritilmagan qiymatidan kelib chiqqan holda belgilanadi. Bunda soliq solinadigan baza mazkur tovar import qilinganda qo'shilgan qiymat solig'ini hisoblab chiqarish uchun qabul qilingan qiymatdan past bo'lishi mumkin emas.

Aksiz to'lanadigan tovarlar bo'yicha soliq solinadigan bazaga aksiz solig'ining summasi kiritiladi.

Asosiy vositalar va nomoddiy aktivlar realizatsiya qilingan taqdirda, soliq solinadigan baza qo'shilgan qiymat solig'i summasini ham o'z ichiga oladigan, ularning realizatsiya qilish narxi bilan qoldiq qiymati o'rtasidagi ijobiy farq sifatida belgilanadi.

Mol-mulk moliyaviy ijaraga, shu jumladan lizingga berilganda, soliq solinadigan baza qo'shilgan qiymat solig'i summasini o'z ichiga oladigan, chiqib ketayotgan aktiv qiymati bilan uning balans (qoldiq) qiymati o'rtasidagi ijobiy farq sifatida belgilanadi. soliq to'lovchi tomonidan ishlab chiqarilgan tovarlar moliyaviy ijaraga (lizingga) berilganda esa, qo'shilgan qiymat solig'ini o'z ichiga oladigan, chiqib ketayotgan aktivning qiymati soliq solinadigan bazadir. Bunda chiqib ketayotgan aktivning qiymati buxgalteriya hisobi to'g'risidagi qonun hujjatlariga muvofiq aniqlanadigan, moliyaviy ijara ijaraga beruvchining buxgalteriya hisobida aktiv sifatida e'tirof etiladigan summa tarzida belgilanadi.

Qurilishi tugallanmagan obyekt realizatsiya qilingan taqdirda, soliq solinadigan baza qo'shilgan qiymat solig'i summasini ham o'z ichiga oladigan, qurilishi tugallanmagan obyektni realizatsiya qilish narxi bilan balans qiymati o'rtasidagi ijobiy farq sifatida belgilanadi.

Kredit tashkiloti tomonidan garov bilan ta'minlangan majburiyatni qoplash hisobiga olingan mol-mulk realizatsiya qilingan taqdirda, soliq solinadigan baza qo'shilgan qiymat solig'i summasini o'z ichiga oladigan, realizatsiya qilish narxi bilan qarzni qoplash hisobiga mazkur garov mol-mulki olingan qarz summasi o'rtasidagi ijobiy farq sifatida aniqlanadi.

Baholari (tariflari) davlat tomonidan tartibga solinishi nazarda tutilgan tovarlar (ishlar, xizmatlar) realizatsiya qilinganda, soliq solinadigan baza belgilangan baholardan (tariflardan) kelib chiqqan holda aniqlanadi. Transport ekspeditsiyasi shartnomasi bo'yicha xizmatlar ko'rsatilgan taqdirda, ekspeditorning soliq solinadigan bazasi qo'shilgan qiymat solig'i summasini ham o'z ichiga oladigan, ko'rsatilgan xizmatlar uchun haq tariqasida olinishi lozim bo'lgan summadan kelib chiqqan holda belgilanadi.

Vositachilik shartnomasi, topshiriq yoki vositachilik xizmatlari ko'rsatish bo'yicha boshqa shartnoma asosida o'zga shaxsning manfaatlarini ko'zlab xizmatlar ko'rsatilgan taqdirda, qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha soliq solinadigan baza qo'shilgan qiymat solig'i summasini ham o'z ichiga oladigan, ko'rsatilgan xizmatlar uchun haq (foiz) tariqasida olinishi lozim bo'lgan summadan kelib chiqqan holda belgilanadi.

Vositachilik, topshiriq shartnomasiga binoan komitent yoki topshiriq beruvchi O'zbekiston Respublikasining norezidenti bo'lgan taqdirda, soliq solinadigan baza realizatsiya qilinayotgan tovarlarning qo'shilgan qiymat solig'i kiritilmagan qiymatidan kelib chiqqan holda belgilanadi. Bunda soliq solinadigan baza mazkur tovar import qilinganida qo'shilgan qiymat solig'ini hisoblab chiqarish uchun qabul qilingan qiymatdan past bo'lishi mumkin emas. Garovga qo'yuvchi garov mol-mulkini garov bilan ta'minlangan majburiyatni bajarish hisobiga topshirgan taqdirda, garovga qo'yuvchining soliq solinadigan oboroti miqdori garovga oluvchi tomonidan realizatsiya qilingan mol-mulk qiymatidan kelib chiqqan, biroq qo'shilgan qiymat solig'ini qo'shmagan holda mazkur garovga qo'yilgan mol-mulkka olingan zayom mablag'lari summasidan kam bo'lmagan miqdorda belgilanadi. Garovga topshirilgan asosiy vositalar, nomoddiy aktivlar va qurilishi tugallanmagan obyektlar bo'yicha garovga qo'yuvchining soliq solinadigan bazasi qo'shilgan qiymat solig'ini ham o'z ichiga oladigan, ularning realizatsiya qilish narxi bilan balans (qoldiq) qiymati o'rtasidagi ijobiy farqdan kelib chiqqan holda belgilanadi.

Qaytariladigan tara soliq solinadigan oborotga kiritilgan taqdirda, tara belgilangan muddatda qaytarilmasa, soliq solinadigan baza mazkur taraning qo'shilgan qiymat solig'i summasini ham o'z ichiga oladigan garov qiymati asosida belgilanadi.

Keyinchalik realizatsiya qilish uchun yuridik shaxslar tomonidan davlat rezervidan olingan, narxlari davlat tomonidan tartibga solinishi belgilangan tovarlar bo'yicha soliq solinadigan baza realizatsiya qilish narxi va davlat rezervidan olingan narx o'rtasidagi ijobiy farq sifatida aniqlanadi.

Benzin, dizel yoqilg'isi va gaz realizatsiya qilinganda soliq solinadigan baza ularni realizatsiya qilish qiymati asosida, unga qo'shilgan qiymat solig'i hamda benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliq kiritilmagan holda aniqlanadi.

O'zbekiston Respublikasida qo'shilgan qiymat solig'i stavkasi 1992 yilda 30 foizni tashkil qilgani holda, bugunga qadar bir-necha marta o'zgartirildi. Jumladan, 1996-yilda 17 foizni, 1997-yilda 18 foizni, ayrim oziq-ovqat mahsulotlari turlariga (un, non, go'sht, sut va sut mahsulotlari) esa kamaytirilgan 10 foizli stavka belgilandi. 1999-yilda respublikada qo'shilgan qiymat solig'ining 3 xil stavkasi (2 foiz, 15 foiz va nollik) amalda qo'llanildi. Faqat uchta band, ya'ni eksport, qishloq xo'jaligi ehtiyojlari uchun qishloq xo'jalik korxonalariga beriladigan mineral o'g'it va yoqilg'i moylash materiallari hamda diplomatik vakolatxonalar va unga tenglashtirilgan vakolatxonalarga realizatsiya

qilinadigan tovar (ish va xizmat)lar «0» stavkasi bo'yicha soliqqa tortildi. 15 foizli qo'shilgan qiymat solig'i stavkasi esa un, non, go'sht, sut va sut mahsulotlari hamda import qilinadigan tirik mol va bug'doy kabi mahsulotlarga nisbatan belgilandi.

2000 yildan hozirgi kunga qadar respublikamizda 20 foizli va nollik stavkalar qo'llanilib kelinmoqda. Umuman olganda nollik stavka deganda korxonalar ishlab chiqarayotgan tovarlarning (ishlarning, xizmatlarning) qiymatiga qo'shilgan qiymat solig'i nollik stavkada tortiladi, soliq summasi «nol»ga teng bo'ladi.

Quyidagilarga nollik darajali stavka bo'yicha soliq solinadi:

1. Tovarlarini chet el valutasida eksportga realizatsiya qilish (qimmatbaho metallar bundan mustasno).

Ayrim MDH davlatlarida bu tartib boshqacha. Masalan: Armanistonda Tojikistonda, Turkmanistonda MDH davlatlaridan tashqariga eksport soliqqa tortilmaydi, Nollik stavka ham qo'llanilmaydi. Qozog'istonda esa MDHdan tashqariga eksport nollik stavkada soliqqa tortiladi.

Eksport qilingan tovarlarni qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha soliqqa tortish masalasida O'zbekiston bilan boshqa davlatlar o'rtasida davlatlararo bilvosita soliqlarni undirish prinsiplari bo'yicha shartnomalar tuzilgan bo'lib, ammo ratifikatsiya qilinmagan (tasdiqlanmagan) holatlarda imtiyozni qo'llashning iloji bo'lmaydi, ya'ni imtiyoz qo'llash uchun qonuniy asos bo'lmaydi.

Hozirgi vaqtda Qirg'iziston, Ozarbayjon, Moldova, Rossiya, Qozog'iston bilan ham bilvosita soliqlarni undirish prinsiplari bo'yicha shartnomalar tuzilgan. Shartnomada kelishilgan davlatlar bojxona hududlarida tovarlar (ish va xizmatlar) eksport qilinganda «0» stavkadagi qo'shilgan qiymat solig'ini qo'llash ko'zda tutilgan;

2. Chet el tarafi o'zarolik prinsipiga amal qilgan taqdirda, chet el diplomatik vakolatxonalari hamda ularga tenglashtirilgan vakolatxonalarining rasmiy foydalanishi uchun, shuningdek, bu vakolatxonalar diplomatik va ma'muriy-texnik xodimlarining, shu jumladan ular bilan birga yashayotgan oila a'zolarining, agar ular O'zbekiston Respublikasi fuqarosi bo'lmasalar hamda O'zbekiston Respublikasida doimiy yashayotgan bo'lmasalar, shaxsiy foydalanishi uchun realizatsiya qilinayotgan tovarlarga (ishlarga, xizmatlarga).

O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligining Diplomatik servis xizmati tomonidan keyinchalik chet el diplomatik vakolatxonalari va ularga tenglashtirilgan vakolatxonalarga realizatsiya qilish uchun olinayotgan tovarlarga (ishlarga, xizmatlarga) nol darajali stavka bo'yicha qo'shilgan qiymat solig'i solinadi.

Tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya qilishda nol darajali stavka qo'llanilishi tatbiq etiladigan O'zbekiston Respublikasida akkreditatsiya qilingan chet el diplomatik vakolatxonalarining va diplomatik vakolatxonalariga tenglashtirilgan xalqaro tashkilotlarning ro'yxati O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi tomonidan tasdiqlanadi;

3. Bojxona to'g'risidagi qonun hujjatlariga muvofiq, «bojxona hududida qayta ishlash» bojxona rejimiga joylashtirilgan tovarlarni qayta ishlash bo'yicha bajarilgan ishlarga (ko'rsatilgan xizmatlarga).

4. Xorijiy davlatlarning O'zbekiston Respublikasi hududi orqali olib o'tiladigan tranzit yuklarini tashish bo'yicha ko'rsatiladigan xizmatlarga, jumladan yo'lovchilar, bagajlar va pochmani xalqaro yo'nalishda tashish;

5. Suv ta'minoti, kanalizatsiya, sanitariya tozalash, issiqlik ta'minoti bo'yicha aholiga ko'rsatiladigan xizmatlarga, shu jumladan xususiy uy-joy mulkdorlari shirkatlari aholi nomidan oladigan, shuningdek, idoraviy uy-joy fondi uylarida yashayotgan aholi uchun O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligining bo'linmalari tomonidan olinadigan ana shunday xizmatlarga.

2006 yildan boshlab qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi ehtiyojlari uchun qishloq xo'jalik korxonalariga yetkazib beriladigan mineral o'g'itlar va yonilg'i-moylash materiallariga nollik stavka bekor qilindi.

Qo'shilgan qiymat solig'idan ozod bo'lgan (imtiyozli) oborotlardan farqli nollik stavka qo'llanilganda qo'shilgan qiymat solig'i tovarlarning tannarxiga olib borilmasdan, balki byudjet mablag'lari hisobidan qoplanadi.

Agarda hisobot davrida hisobga kiritilishi lozim bo'lgan qo'shilgan qiymat solig'i summasidan nollik stavkada hisoblanishi lozim bo'lgan qo'shilgan qiymat solig'ining summasi qiymati jihatidan ko'p bo'lsa, u holda oshiqcha summa soliq to'lovchining boshqa soliq va to'lovlar bo'yicha qarzi bo'lmagan taqdirda, unga belgilangan tartibda qaytariladi.

Qo'shilgan qiymat solig'ini qoplash (ya'ni qaytarish) tartibi 2003 yil 13 maydagi hisob-kitoblar mexanizmini takomillashtirish va byudjetga undiriladigan to'lovlar intizomini mustahkamlash bo'yicha Hukumat komissiyasi tomonidan tasdiqlangan (30-sonli bayonnoma) «Xo'jalik yurituvchi subyektlarga qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha yuzaga kelgan manfiy farqni qoplash to'g'risida»gi Nizom asosida olib boriladi.

Qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha salbiy qoldiqni paydo bo'lishi muammosi asosan mahsulotini eksport qiluvchi yirik korxonalarda

kuzatiladi. Bu korxonalar toifasiga Olmaliq tog'-kon metallurgiya kombinati, Navoiy tog'-kon metallurgiya kombinati, Qabul Tekstaylz – O'zbek qo'shma korxonalarini kiritish mumkin (mazkur korxonalarda eksport jami sotilgan tovarlarning 90 foizni tashkil qiladi). Bu muammo nollik stavkada soliqqa tortish natijasida ortilgan mahsulotga qo'shilgan qiymat solig'i hisoblanmasligini va olingan materiallarga qo'shilgan qiymat solig'i hisobga olinishi oqibatida yuzaga keladi.

Qo'shilgan qiymat solig'ining vatani hisoblangan Fransiyada qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha to'rtta stavka amal qiladi, ya'ni standart stavka, qisqartirilgan stavka, oraliq stavka va oshirilgan stavka.

Standart soliq stavkasi 19,6 foiz qilib belgilangan. Bu stavka o'zgacha stavkalar qo'llanilishi ko'zda tutilgan operatsiyalardan tashqari barcha operatsiyalarga nisbatan qo'llaniladi. Pasaytirilgan stavka (2,2; 5,5 foiz) oziq-ovqat mahsulotlarining ko'pchiligi, qishloq xo'jaligi mahsulotlari uchun, kitoblar va dori-darmonlar uchun amal qiladi. Shunday pasaytirilgan stavka ayrim xizmat turlariga: turizm va mehmonxona xizmatlari, yuk va yo'lovchi tashish, tomosha tadbirlari, korxonalarining xodimlariga beriladigan ovqatlarga tegishlidir. Oraliq stavka gaz, elektr, issiq suv, ko'mir, neft mahsulotlari, spirt, kofe kabi tovarlarni soliqqa tortish uchun qo'llaniladi. Oshirilgan stavka (22 foiz) ayrim mahsulot turlariga, jumladan, avtomobillar, kino-foto tovarlar, tamaki mahsulotlari, parfyumeriya, qimmatbaho mo'ynalarga nisbatan qo'llaniladi.

Buyuk Britaniyada qo'shilgan qiymat solig'ining uchta stavkasi amal qiladi: 8; 17,5 va nollik. Soliqning nollik stavkasi tovarlarning 17ta guruhiga, jumladan, oziq-ovqat mahsulotlari, suv ta'minoti va kanalizatsiya, ko'zi ojizlar uchun mo'ljallangan kitoblar va qo'llanmalar, yoqilg'i va isitish, transport vositalari, xalqaro xizmatlar, kiyim-kechak va poyabzal, xayr-ehsonlarga nisbatan qo'llaniladi. 8 foizli stavka ta'minotning kommunal turlari borasidagi xizmatlarga nisbatan qo'llaniladi. 17,5 foizli stavka tovarlar (ish va xizmatlar)ning barcha boshqa turlariga nisbatan qo'llaniladi.

Ispaniya Qirolligi mamlakatida qo'shilgan qiymat solig'ining standart stavkasi 16 foizni tashkil etadi. Pasaytirilgan stavkalar, ya'ni nollik stavka – eksport bilan bog'liq tovar va xizmatlar uchun; 4 foizli stavka – birinchi zarur tovarlar uchun (non, g'alla, sut, tuxum, mevalar, sabzavotlar, kitoblar, gazetalar, dori-darmonlar, munitsipial uylar, nogironlar uchun mashinalar va h.k.); 7 foizli stavka – oziq-ovqat mahsulotlari, uy-joy qurilishi, transport, turizm uchun, 28 foizli stavka esa zeb-ziynat buyumlari va avtomobillar bo'yicha belgilangan.

Rossiya Federatsiyasida qo‘shilgan qiymat solig‘ining 20; 10 va nollik stavkalari qo‘llaniladi. Nollik stavka tovarlar (ish va xizmatlarning) ayrim turlariga, 10 foizli stavka oziq-ovqat va bolalar tovarlariga, 20 foizli stavka esa tovarlar (ish va xizmatlar)ning boshqa turlariga nisbatan qo‘llaniladi³⁴.

Soliq imtiyozlari

Qo‘shilgan qiymat solig‘idan boshqa soliq turlariga nisbatan ko‘proq imtiyozlar ko‘zda tutilgan bo‘lib, ular Soliq kodeksida to‘rt guruhga bo‘lib berilgan. Bular:

- 1) soliqdan ozod etiladigan tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya qilish oboroti (208-modda);
- 2) soliqdan ozod qilinadigan moliyaviy xizmatlar (209-modda);
- 3) soliqdan ozod etiladigan sug‘urta xizmatlari (210-modda);
- 4) soliqdan ozod etiladigan import.

Qo‘shilgan qiymat solig‘idan quyidagi tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya qilish oborotlari ozod etiladi:

- yuridik va jismoniy shaxslarga muayyan huquqlar berilganda davlat organlari, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari hamda vakolatli tashkilotlar tomonidan ko‘rsatiladigan, davlat boji, patent boji, yig‘im yoki boshqa to‘lovlar undiriladigan xizmatlar;
- maktabgacha ta‘lim muassasalarida bolalarni tarbiyalashga doir xizmatlar;
- bemorlar va keksalarni parvarish qilishga doir xizmatlar;
- dafn etish byurolari va qabristonlarning marosim xizmatlari, diniy ashyolarni realizatsiya qilish, diniy tashkilotlar hamda birlashmalarning udumlar va marosimlar o‘tkazishga doir xizmatlari;
- protez-ortopediya buyumlari, nogironlar uchun mo‘ljallangan inventarlar, shu jumladan ularni ishlab chiqaruvchilar tomonidan realizatsiya qilinayotgan buyumlar va inventarlar, shuningdek, nogironlarga ko‘rsatilayotgan ortopedik protezlash xizmatlari, protez-ortopediya buyumlari va nogironlar uchun mo‘ljallangan inventarlarni ta‘mirlash hamda ulardan foydalanishga doir ishlar bo‘yicha xizmatlar;
- davolash muassasalari huzuridagi davolash-ishlab chiqarish ustaxonalarining mazkur muassasalar tomonidan realizatsiya qilinadigan mahsulotlari;
- pochta markalari (kolleksiya qilinadiganlaridan tashqari), markali otkritkalar, konvertlar;
- aloqa tashkilotlarining pensiya va nafaqalar to‘lash bo‘yicha xizmatlari;

³⁴ Abduraxmonov O. Xorijiy mamlakatlarda soliq tizimlari. O‘quv qo‘llanma. –T.: TDIU, 2003. 158-bet

- byudjet mablagʻlari hisobidan bajariladigan ilmiy-tadqiqot va innovatsiya ishlari;

- shahar yoʻlovchilar transportining xizmatlari (taksidan, shu jumladan yoʻnalishli taksidan tashqari), shuningdek, temir yoʻl va umumiy foydalanishdagi avtomobil transportida (taksidan, shu jumladan yoʻnalishli taksidan tashqari) shahar atrofidagi yoʻnalishlarda yoʻlovchilar tashish xizmatlari;

- oliy, oʻrta, oʻrta maxsus, kasb-hunar oʻquv yurtlarida, shuningdek, kadrlarning malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash bilan shugʻullanuvchi tashkilotlarda taʼlim berishning haq evaziga oʻqitishga doir qismi boʻyicha xizmatlar;

- tibbiy (veterinariya) xizmatlari (kosmetologiya xizmatlari bundan mustasno), dori vositalari va tibbiyot (veterinariya) uchun moʻljallangan buyumlar, shu jumladan ularni ishlab chiqaruvchilar tomonidan realizatsiya qilinayotgan shunday vositalar va buyumlar;

- chet el havo kemalariga xizmat koʻrsatish yuzasidan bevosita Oʻzbekiston Respublikasi aeroportlarida va Oʻzbekiston Respublikasining havo boʻshligʻida amalga oshiriladigan xizmatlar, shu jumladan aeronavigatsiya xizmati;

- sanatoriy-kurort, sogʻlomlashtirish, turistik-ekskursiya xizmatlari, shuningdek, jismoniy tarbiya va sport muassasalarining xizmatlari;

- gidrometeorologiya va aerologiya ishlari;

- geologiya va topografiya ishlari;

- bosma mahsulotlar, shuningdek, bosma mahsulotlar ishlab chiqarish va ularni realizatsiya qilish bilan bogʻliq tahririy, matbaa va noshirlik ishlari (xizmatlari);

- Oʻzbekiston Milliy teleradiokompaniyasining, uning tarkibiga kiruvchi korxonalar va tashkilotlarning hamda Oʻzbekiston Milliy axborot agentligining asosiy faoliyatiga doir mahsulot va xizmatlar;

- Oʻzbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalari boʻyicha xalqaro va chet el hukumat moliya tashkilotlari tomonidan berilgan qarzar (kreditlar) yuridik shaxslar oladigan, shuningdek, grantlar hisobiga olingan tovarlar (ishlar, xizmatlar);

- uy-joy fondini saqlash va taʼmirlash yuzasidan aholiga koʻrsatilayotgan xizmatlar;

- vakolatli davlat organining ixtisoslashgan ekspertiza boʻlinmalari oʻtkazadigan ekologik ekspertiza xizmatlari;

- davlat tilini va davlat tilida ish yuritishni oʻrgatish xizmatlari;

- oʻzi yetishtirgan qishloq xoʻjaligi mahsuloti;

- ichki ishlar organlari huzuridagi qo‘riqlov bo‘linmalari xizmatlari;
- byudjet mablag‘lari hisobidan bajariladigan er-kadastr, yer tuzish, tuproq va geobotanika ishlari;
- davlat rezervining tovar-moddiy zaxiralari, ular yangilanayotganda;
- telekommunikatsiyalar tarmoqlarida tezkor-qidiruv tadbirlari tizimining texnika vositalari, shuningdek, mazkur vositalardan foydalanishga va ularga xizmat ko‘rsatishga doir xizmatlar;
- investor va davlat mulkini boshqarish bo‘yicha vakolatli davlat organi o‘rtasida tuzilgan shartnomaga binoan investitsiya majburiyatlari sifatida topshirilayotgan mol-mulk;
- davlat mulkini ijaraga berish bo‘yicha xizmatlar;
- ommaviy axborot vositalarini va kitob mahsulotlarini yetkazib berish xizmatlari;
- O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qaroriga ko‘ra tijorat banklari tomonidan o‘z mablag‘lari hisobidan qurilayotgan ko‘chmas mulk obyektlari.

Moliyaviy xizmatlarning quyidagi turlari qo‘shilgan qiymat solig‘idan ozod etilgan:

- kreditlar, zayomlar bo‘yicha foizlarni hisoblab chiqarish va undirish, kreditlar, zayomlar berish, kafilliklar (kafolatlar), shu jumladan bank kafolatlari berish;
- depozitlar qabul qilish, yuridik va jismoniy shaxslarning bank hisobvaraqlarini, shu jumladan vakil banklarda hisobvaraqlarini ochish va yuritish;
- to‘lovlar, o‘tkazmalar, qarz majburiyatlari, cheklar va to‘lov vositalari bilan bog‘liq operatsiyalar, inkasso bo‘yicha operatsiyalar;
- milliy valuta va chet el valutasini bilan bog‘liq operatsiyalar, numizmatika maqsadlarida foydalaniladiganlari bundan mustasno;
- yuridik va jismoniy shaxslarning qimmatli qog‘ozlar depohisobvaraqlarini, shu jumladan vakil depozitariylarini ochish hamda yuritish;
- qimmatli qog‘ozlar (aksiyalar, obligatsiyalar va boshqa qimmatli qog‘ozlar) bilan bog‘liq operatsiyalar;
- qimmatli qog‘ozlarni, yuridik shaxslarning ustav fondidagi (ustav kapitalidagi) ulushlarni (paylarni) realizatsiya qilish;
- kliring operatsiyalari;
- akkreditivlar ochish va ularga xizmat ko‘rsatish;
- pul mablag‘larini konvertatsiya qilish bo‘yicha operatsiyalar;

- chet el valutasini bilan ayirboshlash operatsiyalarini tashkil etish;
- kassa operatsiyalari (banknot va tangalarni qabul qilib olish, berish, qayta hisoblab chiqish, maydalab berish, almashtirish, saralash va saqlash);

- moliyaviy ijara (lizing) shartnomasining ijaraga beruvchining (lizingga beruvchining) foiz tariqasidagi daromadiga tegishli qismi bo'yicha xizmatlar ko'rsatish;

- forfeyting va faktoring operatsiyalari;

- lombard operatsiyalari (garovga qo'yilgan mol-mulkka qisqa muddatli kreditlar berish);

- jamg'arib boriladigan pensiya tizimi mablag'larining oboroti;

- mijozlarning hisob raqamlariga banklar tomonidan elektron masofali xizmat ko'rsatish bo'yicha xizmatlar.

Sug'urta qilish, birgalikda sug'urta qilish va qayta sug'urta qilish xizmatlari bo'yicha sug'urta bozorining professional ishtirokchilari tomonidan amalga oshiriladigan sug'urta qilish bo'yicha xizmatlar bu xizmatlar natijasida:

- sug'urta bozorining professional ishtirokchisi quyidagilarni olsa, qo'shilgan qiymat solig'idan ozod qilinadi:

- sug'urta qilish, birgalikda sug'urta qilish va qayta sug'urta qilish shartnomalari bo'yicha sug'urta mukofotlari;

- qayta sug'urta qilishga topshirilgan shartnomalar bo'yicha vositachilik haqi va tantemalar;

- sug'urta agenti, sug'urta va qayta sug'urta brokeri, syurveyer hamda sug'urta bozorining boshqa professional ishtirokchilarining xizmatlari uchun vositachilik haqi;

- qayta sug'urta qilishga topshirilgan shartnomalar bo'yicha sug'urta to'lovlari ulushining qayta sug'urtalovchilar tomonidan to'lanadigan to'lovini;

- sug'urta qilish, birgalikda sug'urta qilish va qayta sug'urta qilish shartnomalari bo'yicha uchinchi shaxslardan subrogatsiya (regress) tartibida talab qilish bo'yicha daromadlar;

- sug'urta bozorining professional ishtirokchilari (aktuariylar, ajasterlar, syurveyerlar, assistans xizmatlari va shu singarilar) ko'rsatgan xizmatlardan olinadigan daromadlar;

- qayta sug'urta qilish shartnomalari bo'yicha depo mukofotlariga hisoblangan hamda qayta sug'urta qildiruvchi tomonidan qayta sug'urtalovchiga o'tkazilgan foizlar;

- hayotni sug'urta qilish shartnomalari bo'yicha sug'urta qildiruvchilar taqdim etgan zayomlardan olinadigan daromadlar;

– sugʻurtalovchining (qayta sugʻurtalovchining) investitsiya faoliyatidan olinadigan daromadlar, shu jumladan sugʻurta rezervlari va sugʻurta fondlari mablagʻlarini investitsiyalashdan olinadigan daromadlar;

– sugʻurta qilish, birgalikda sugʻurta qilish va qayta sugʻurta qilish shartnomalari boʻyicha franshizlarni qoplashdan olinadigan daromadlar;

– qonun hujjatlariga muvofiq sugʻurtalovchiga oʻtgan, sugʻurta qildiruvchining (naf oluvchining) yetkazilgan zarar uchun javobgar shaxslardan talab qilish huquqini realizatsiya qilishdan olinadigan daromadlar;

– qayta sugʻurta qilish shartnomalari muddatidan ilgari tugatilgan taqdirda, ular boʻyicha sugʻurta mukofotlarining qaytarib berilgan qismi summalari;

– bevosita sugʻurta faoliyatini amalga oshirishdan olinadigan boshqa daromadlar.

• sugʻurta qildiruvchi (naf oluvchi) quyidagilarni olsa, qoʻshilgan qiymat soligʻidan ozod qilinadi:

– sugʻurta toʻlovi (sugʻurta toʻvoni);

– preventiv tadbirlar oʻtkazish uchun beriladigan mablagʻlar;

– sugʻurta qilish shartnomasi zararsiz amal qilishi uchun sugʻurtalovchi toʻlaydigan mablagʻlar;

– sugʻurta qilish shartnomasiga muvofiq boshqa mablagʻlar.

Qoʻshilgan qiymat soligʻini hisoblash tartiblarining oʻziga xos xususiyatlari

Soliq qonunchiligiga asosan qoʻshilgan qiymat soligʻini hisoblanishi soliq toʻlovchilarning olib borayotgan xoʻjalik operatsiyalariga bogʻliq ravishda soliqqa tortiladigan bazani aniqlashning oʻziga xos xususiyatlari mavjud.

Tovarlar sotilganda, ishlar bajarilganda va xizmatlar koʻrsatilganda qoʻshilgan qiymat soligʻining hisoblanishi. Respublikamizda qoʻshilgan qiymat soligʻi joriy etilgandan buyon soliqni hisoblashning ikki turdagi usuli amal qilgan, yaʼni ishlab chiqarilgan tovarlarni joʻnatish, ishlar bajarish va xizmatlar koʻrsatish boʻyicha hisobga olish usuli yoki hisobvara-q-faktura usuli hamda ulgurji va chakana savdo, vositachilik xizmati koʻrsatish sohalarida hisobdan chiqarish usuli qoʻllanilgan. Bunda qoʻshilgan qiymat soligʻiga tortiladigan baza narxlar farqi sifatida, ustama va mukofot haqi summasi sifatida aniqlanib shu summadan soliq hisoblangan.

1992 yildan 1994 yilga qadar savdo va umumiy ovqatlanish korxonalari qoʻshilgan qiymat soligʻi toʻlovchisi boʻlib hisoblanar edi.

1994 yildan ular byudjetga qo'shilgan qiymat solig'i va foyda solig'i o'rniga yalpi daromad solig'i hamda mol-mulk solig'ini to'laydigan bo'lishdi. Keyingi davrlarda soliq hisoblashning «yalpi foyda» (chegirish) usuli asta-sekin «hisobga olish-hisobvaraqq» usuliga aylanib bordi. Soliq kodeksi kuchga kirgandan boshlab qo'shilgan qiymat solig'ini hisoblashning «yalpi foyda» (chegirish) usuli faqat vositachilik va «O'zdonmaxsulot» DAK tizimi tarkibiga kiradigan, birlamchi ishlovdan keyingi don, qo'shimcha mahsulot va chiqindilarni sanoatdan donni qayta ishlashga sotishni amalga oshiradigan korxonalar uchun qo'llaniladi. Boshqa holatlarda «hisobga olish hisob-faktura» usuli qo'llaniladi.

Qo'shilgan qiymat solig'i hisoblashning «hisobga olish hisob-faktura» usulining mohiyati shundaki, korxonaga byudjetga to'lanishi lozim bo'lgan soliq summasi ishlab chiqarilgan mahsulotlarga (xizmatlarga) hisoblangan soliq miqdoridan shu mahsulotni ishlab chiqarish uchun sotib olingan xom-ashyo, materiallar uchun to'langan soliq miqdorini chiqarib tashlash yo'li bilan aniqlanadi. Chegirishga hisobot davrida hisob-faktura bilan qabul qilingan xom-ashyo, materiallar, shu jumladan import qilingan tovarlarga to'g'ri keladigan qo'shilgan qiymat solig'i summasi qabul qilinadi.

Quyidagi shartlarni bajargan holda hisobga olish amalga oshiriladi:

- birinchidan, bu hisobot davrida tovar va xizmatlar haqiqatda sotib olingan bo'lishi kerak;
- ikkinchidan, ular bo'yicha tovar yetkazuvchidan hisob-faktura to'ldirilgan bo'lishi;
- uchinchidan, ular soliqqa tortiladigan faoliyatda ishlatilgan bo'lishi kerak.

Asosiy vosita va nomoddiy aktivlarni sotishda qo'shilgan qiymat solig'ini hisoblash. Korxonaning o'z ehtiyoji uchun olingan asosiy vosita va nomoddiy aktivlari korxonaning buxgalteriya balansida mol yetkazib beruvchiga to'langan qo'shilgan qiymat solig'i summasi bilan birga yozilib kirim qilinadi. Agar balansdagi asosiy vositalar va nomoddiy aktivlar sotilsa, u holda asosiy vositalar va nomoddiy aktivlar bo'yicha soliqqa tortish obyekti bo'lib, sotish bahosi bilan qoldiq qiymat o'rtasidagi farq hisoblanadi. Bunda, agar korxonaga asosiy vositalar va nomoddiy aktivlarni qoldiq qiymatida sotsa, u holda soliqqa tortiladigan obyekt bo'lmaydi va byudjetga soliq to'lanmaydi. Shuningdek, asosiy vositalar va nomoddiy aktivlarni ishlab chiqaruvchi va uni oldi-sotti faoliyati bilan shug'ullanuvchi korxonalar uchun qo'shilgan qiymat solig'i hisoblashning alohida tartibi mavjud.

Vositachilik xizmatlari ko'rsatilganda qo'shilgan qiymat solig'ining hisoblanishi. Vositachilik xizmatlari bo'yicha qo'shilgan qiymat solig'ini hisoblashda «yalpi foyda» (chegirish) usuli qo'llaniladi. Ushbu usulning mohiyati shundaki, soliq baho farqi, ustama va mukofotlar sifatida olingan daromaddan hisoblanadi. Byudjetga soliq to'lashda hisoblangan soliq summasi ushbu daromadni olishga sarflanadigan xizmatlarning qo'shilgan qiymat solig'i summasiga kamaytiriladi.

Demak, qo'shilgan qiymat solig'i summasini vositachilik korxonalari mukofotlar summasidan hisoblaydilar.

Qo'shilgan qiymat solig'ini hisobga olish. Umumdavlat soliqlarini to'lovchi korxonalarda qo'shilgan qiymat solig'ini hisoblashning amaldagi mexanizmi soliqni ishlab chiqarish jarayonida paydo bo'lgan yangidan yaratilgan qiymatdan to'lanishini ko'zda tutadi. Qo'shilgan qiymat ikki marotaba soliqqa tortilmaydi.

1998 yil 1 yanvardan Soliq kodeksining joriy etilishi bilan birga hisobvara-q-fakturalar kiritilgan bo'lib, u kirimdagi soliq summasini hisobga olish uchun asosiy hujjat hisoblanadi. Ammo, amaliyotda bu tartib o'zining vazifasini to'laqonli bajara olmadi, chunki bu davrda byudjetga to'lanadigan qo'shilgan qiymat solig'i summasi - yetkazib beriladigan mahsulotga hisoblangan soliq summasi bilan bevosita ishlab chiqarishga sarflangan material resurslarga hisoblangan soliq summasi o'rtasidagi farqi sifatida aniqlanar edi. Bu tartibdagi hisoblash mexanizmi 1999 yilga qadar amaliyotda qo'llanilib kelindi va uning ayrim kamchiliklari mavjud edi. Jumladan:

- ishlab chiqarishga sarflangan paytda xom-ashyo va materiallarga hisoblangan soliq summasini byudjet bilan hisob-kitobda chegirilishi – korxonalarining oborot mablag'larini cheklanishiga olib keldi;
- qo'shilgan qiymat solig'ini hisobvara-q faktura asosida hisoblanish mexanizmi ishlamadi, chunki amalda hisobvara-q fakturada ko'rsatilgan soliq summasi byudjetga hisobga olib borishda asos bo'lmadi;
- bunday hisoblash tartibi xalqaro soliq amaliyotidagi qo'shilgan qiymat solig'ini hisoblash tamoyillariga zid kelardi.

Ushbu holatlar tahlil qilinib 1999 yildan boshlab qo'shilgan qiymat solig'ini hisoblash mexanizmi o'zgartirildi va xalqaro amaliyotga qo'shilgan qiymat solig'ini hisoblash tamoyillariga moslashtirildi. Quyida qo'shilgan qiymat solig'ini hisoblashning taqqoslama usuli keltirilgan (3.3.1-jadval).

Bu tartibdagi hisoblash mexanizmi korxonalarining oborot mablag'larini chetlanishini keskin kamaytiradi.

1999 yildan qo‘shilgan qiymat solig‘ini hisoblashning yangi tartibini joriy etilishi uni hisoblashning soddalashtirilgan mexanizmini qo‘llanilishiga olib keldi.

3.3.1-jadval

Qo‘shilgan qiymat solig‘ini hisoblashning 1999 yildan joriy etilgan usulining taqqoslama tahlili (raqamlar shartli)

№	Ko‘rsatkichlar	1999 yilga qadar		1999 yildan keyin	
		oborot	qo‘shilgan qiymat solig‘i	oborot	qo‘shilgan qiymat solig‘i
1.	Hisobot davrida sotib olingan xom-ashyo, materiallar	100	20	100	20
2.	Ishlab chiqarishga ishlatilgan xom-ashyo, materiallar	50	10	50	10
3.	Tovarlar (ish va xizmatlar)ni sotish oboroti, ya‘ni soliqqa tortiladigan oborot	200	40	200	40
4.	Byudjetga hisoblangan soliq summasi	X	30 (40-10)	X	20 (40-20)

Ya‘ni hisobvaraqa faktura usulining ishlab ketishini ta‘minladi va bunda material resurslarining ishlab chiqarishga sarflanishidan qat‘iy nazar hisobot davrida sotib olingan material resurslarga to‘langan soliq summasi hisobvaraqa faktura asosida byudjet bilan hisob-kitobga olib boriladigan bo‘ldi.

Qo‘shilgan qiymat solig‘ini byudjetga to‘lash va hisob-kitoblarni taqdim etish mud-datlari. Hisobvaraqa faktura va uni to‘ldirish tartibi

Soliq solinadigan oborotlar bo‘yicha qo‘shilgan qiymat solig‘i soliq solinadigan baza va belgilangan stavkalardan kelib chiqqan holda hisoblab chiqariladi.

Byudjetga to‘lanishi lozim bo‘lgan qo‘shilgan qiymat solig‘i soliq solinadigan oborot bo‘yicha hisoblab chiqarilgan soliq summasi bilan hisobga olinadigan soliq summasi o‘rtasidagi farq sifatida aniqlanadi.

Qo‘shilgan qiymat solig‘ining hisob-kitobi soliq bo‘yicha hisobga olish joyidagi davlat soliq xizmati organlariga ortib boruvchi yakun bilan:

- qo‘shilgan qiymat solig‘i to‘lovchi mikrofirmalar va kichik korxonalar tomonidan - yilning har choragida hisobot davridan keyingi oyning 25-kunidan kechiktirmay, yil yakunlari bo‘yicha esa - yillik moliyaviy hisobot topshiriladigan muddatda;

- mikrofirmalar va kichik korxonalar jumlasiga kirmaydigan soliq to‘lovchilar tomonidan - har oyda hisobot davridan keyingi oyning 25-kunidan kechiktirmay, yil yakunlari bo‘yicha esa yillik moliyaviy hisobot topshiriladigan muddatda taqdim etiladi (4-ilova).

Soliq to‘lovchilar, bundan kredit va sug‘urta tashkilotlari mustasno, qo‘shilgan qiymat solig‘ining hisob-kitobi bilan bir vaqtda soliq davri mobaynida olingan tovarlar (ishlar, xizmatlar) bo‘yicha hisobvaraqq-fakturalar reyestrini taqdim etadi. Soliq to‘lovchilar, bundan kredit va sug‘urta tashkilotlari mustasno, qo‘shilgan qiymat solig‘ining hisob-kitobi bilan bir vaqtda soliq davri mobaynida olingan va realizatsiya qilingan tovarlar (ishlar, xizmatlar) bo‘yicha hisobvaraqq-fakturalar reyestrlarini taqdim etadi.

Qo‘shilgan qiymat solig‘ini to‘lash quyidagicha amalga oshiriladi:

- qo‘shilgan qiymat solig‘i to‘lovchisi bo‘lgan mikrofirmalar va kichik korxonalar tomonidan - qo‘shilgan qiymat solig‘i hisob-kitobini taqdim etish uchun belgilangan kundan kechiktirmay;

- mikrofirmalar va kichik korxonalar jumlasiga kirmaydigan soliq to‘lovchilar tomonidan - har oyda, keyingi oyning 25-kunidan kechiktirmay, yil yakunlari bo‘yicha esa yillik moliyaviy hisobot taqdim etiladigan muddatdan kechiktirmay.

Agar korxonalar hisoblangan soliq summasini byudjetga o‘z vaqtida o‘tkazib bermasa, bunday holatda davlat soliq xizmati organlari mas‘ul xodimlari tomonidan hisoblangan soliq sumasiga nisbatan kechiktirilgan har bir kun uchun 0,033 foiz miqdorida penya (moliyaviy jarima) hisoblashga olib keladi. Bunda korxonalar rahbariyatiga nisbatan ma‘muriy chora qo‘llanilmaydi.

Soliq to‘lovchilar, bundan kredit va sug‘urta tashkilotlari mustasno, qo‘shilgan qiymat solig‘ining hisob-kitoblari bilan bir vaqtda hisobot davri mobaynida olingan tovarlar (ishlar, xizmatlar) bo‘yicha hisobvaraqq-fakturalar reyestrini ham taqdim etadilar. Hisobvaraqq-fakturalar reyestrining shakli davlat soliq qo‘mitasi tomonidan belgilanadi.

1998 yil 1 yanvardan O‘zbekistondagi barcha korxonalar va tashkilotlar uchun, shu jumladan soliqqa tortishning alohida tartibi o‘rnatilgan kichik korxonalar, savdo va umumiy ovqatlanish korxonalari hamda qo‘shilgan qiymat solig‘idan ozod bo‘lgan korxonalar ham

tovarlarni sotganda, ish va xizmatlar ko'rsatganda hisobvaraƒ fakturani to'ldirishi qonun asosida shart qilib belgilandi.

Hisobvaraƒ-faktura mahsulot yetkazib beruvchi tomonidan tovarlarni yuklab jo'natilishi, ish va xizmatlar ko'rsatilishi sanasi (kuni)dan kechiktirmasdan yoziladi.

Hisobvaraƒ-fakturada - uning tartib raqami va yozilgan sanasi, jo'natiladigan tovarlar bo'yicha shartnomalar raqami va sanasi hamda soliq to'lovchi va xaridorning nomi, manzili, solii to'lovchining identifikatsion raqami va shu kabi rekvizitlari ko'rsatiladi.

Jadvalli shaklning to'ldirishda quyidagilarni qayd etish kerak:

1-ustunda - realizatsiya qilingan tovarlar, bajarilgan ishlar, ko'rsatilgan xizmatlar nomi;

2-ustunda - o'lchov birliklari (ularni ko'rsatishning imkoniyati bo'lsa);

3-ustunda - o'lchov birligidan (ularni ko'rsatishning imkoniyati bo'lsa) kelib chiqib hisobvaraƒ-faktura bo'yicha realizatsiya qilingan tovarlar miqdori (hajmi);

4-ustunda - shartnoma (kontrakt) bo'yicha QQSni hisobga olmagan holda, QQSni o'z ichiga oladigan davlat tomonidan tartibga solinadigan narxlar (tariflar) qo'llanilgan taqdirda esa, soliq summasini hisobga olgan holda tovar o'lchov birligiga to'g'ri keladigan narxi (tarifi);

5-ustunda - realizatsiya qilingan tovarlar, bajarilgan ishlar va ko'rsatilgan xizmatlar jami sonining (hajmining) aksiz solig'i va QQSsiz qiymati;

6-ustunda - aksiz to'lanadigan tovarlar bo'yicha aksiz solig'i stavkasi;

7-ustunda - aksiz to'lanadigan tovarlar bo'yicha aksiz solig'i summasi. Aksiz solig'i to'lovchilari hisoblanmaydigan yuridik shaxslar 6 va 7-ustunlarda aksiz solig'ini ko'rsatmaydilar va «Aksiz solig'isiz» shtampini qo'yadilar (yoki yozib qo'yadilar);

8-ustunda - QQS stavkasi;

9-ustunda - tovarlar (ishlar, xizmatlar) sotib oluvchisiga taqdim etiladigan QQS summasi. QQS to'lovchilari hisoblanmagan, shuningdek, QQSDan ozod etiladigan tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya qiluvchi yuridik shaxslar 8 va 9-ustunlarda QQS summalarini ko'rsatmaydilar va «Qo'shilgan qiymat solig'isiz» shtampini qo'yadilar (yoki yozib qo'yadilar);

10-ustunda - tovarlar realizatsiyasi, bajariladigan ishlar, ko'rsatiladigan xizmatlarning, aksiz to'lanadigan tovarlar bo'yicha aksiz solig'ini va QQS hamda benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliqni qo'shgan holda jami qiymati. Aksiz solig'i va

QQS hamda benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliqni to'lovchisi hisoblanmaydigan korxonalar 10-ustunni to'ldirmaydilar.

Hisobvara-q-fakturaning yakunlovchi satrida 5, 7, 9 va 10-ustunlar bo'yicha summalar jamlanadi.

Hisobvara-q-faktura rahbar va bosh buxgalter tomonidan imzolanadi va korxonaga muhri bilan tasdiqlanadi.

Hisobvara-q-faktura yetkazib beruvchi korxonaga tomonidan 2 nusxada to'ldiriladi, 1-nusxasi xaridorga beriladi va u xaridorga qo'shilgan qiymat solig'i summasini belgilangan tartibda hisobga kiritish uchun huquq beradi, 2-nusxasi esa korxonaning o'zida qoladi.

Ta'kidlash joizki, bevosita aholiga pullik xizmatlar (ishlar)ni ko'rsatadigan korxonalar uchun tovarlar (ishlar, xizmatlar)ni sotishda kassa cheki yoki xizmatlar ko'rsatilishi (ishlar bajarilishi)ni tasdiqlovchi boshqa hujjatlar hisobvara-q-faktura hisoblanadi. Bunda bu hujjatlarda qo'shilgan qiymat solig'i ajralib turishi lozim.

O'z mahsulotlarini (tovarlarini, ishlarini, xizmatlarini) uzluksiz yetkazib beradigan korxonalar bo'yicha hisobvara-q-fakturalar iste'molchilarga hisobvara-qni rasmiylashtirish bilan bir vaqtda, lekin bir oyda bir martadan kam bo'lmagan tarzda yoziladi. Bunda hisobvara-q-fakturalarning yozilishi mahsulot sotilgan hisobot davrida amalga oshiriladi.

Banklar uchun, qo'shilgan qiymat solig'idan ozod qilingan operatsiyalar bajarilganda, hisobvara-q-faktura bo'lib mijoz shaxsiy hisobvara-q'idan ko'chirma hisoblanadi.

Lizing operatsiyalari bo'yicha lizing beruvchilar uchun hisobvara-q-faktura bo'lib lizing obyektini qabul qilish-topshirish dalolatnomasi hisoblanadi. Bunda tegishli hujjatlar (lizingning tarkibiy qismi hisoblanadigan lizing to'lovlari jadvali; hisobvara-q; lizing to'lovlarini to'lash bo'yicha lizing oluvchiga taqdim etiladigan bildiruvnoma va hokazo) bilan rasmiylashtiriladigan har bir lizing to'loviga qo'shimcha hisobvara-q-faktura yozilmaydi.

Agar lizing shartnomasi lizing beruvchiga qo'shilgan qiymat solig'i solinadigan qo'shimcha xizmatlar ko'rsatishni nazarda tutsa, bunda mazkur xizmatlarga belgilangan tartibda hisobvara-q-faktura yoziladi.

Qo'shilgan qiymat solig'idan ozod qilingan sug'urta xizmatlarini ko'rsatishda, hisobvara-q-faktura o'rniga birlamchi hujjat bo'lib quyidagi hujjatlar:

- sug'urta korxonalari uchun - sug'urta polisi;
- sug'urta agentlari uchun - sug'urta polisi va shartnoma topshirig'i (agentlik bitimi);

- sug'urta brokerlari uchun - sug'urta polisi va shartnoma topshirig'i hisoblanadi.

Ishlar (qurilish, ta'mirlash-qurilish, loyiha-qidiruv, ilmiy-tadqiqot va boshqa ishlar) bajarish yoki xizmatlar (transportga doir, mol-mulkning ijaraga berish, aloqa xizmatlari va boshqalar) ko'rsatish bilan shug'ullanadigan korxonalar ham hisobvara-q-faktura yozishi shart.

Qo'shilgan qiymat solig'i solinadigan elektr energiyasi, suv, gaz, aloqa xizmatlari, kommunal xizmatlar, temir yo'lda tashishlar, bank operatsiyalari, shuningdek, tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) uzluksiz yetkazib berishni amalga oshirayotgan soliq to'lovchilar hisobot davrining oxirgi kunida bir marta hisobvara-q-faktura yozadi.

Agar ishlar bajaradigan korxonalarda buyurtmachiga imzo chekish uchun taqdim etiladigan, bajarilgan ishlar (qilingan xarajatlar) qiymati to'g'risidagi ma'lumotnoma - hisobvara-q-fakturada yoki hujjatda hisobvara-q-fakturaning belgilangan shaklida aks ettirilgan barcha majburiy rekvizitlar ushbu hujjatda qo'shilgan qiymat solig'i to'lovchilari uchun qo'shilgan qiymat solig'i summasi ko'rsatilgan yoki qo'shilgan qiymat solig'i to'lovchisi bo'lmaganlar uchun «Qo'shilgan qiymat solig'isiz» yozuvi (shtampi) qo'yilgan holda mavjud bo'lsa, bunda mazkur hujjatlar hisobvara-q-fakturaga tenglashtiriladi va bunday korxonalar qo'shimcha ravishda hisobvara-q-faktura yozmasligi mumkin.

Import tovarlarga nisbatan qo'shilgan qiymat solig'ini hisoblash tartibi

Import qilinadigan tovarlarga nisbatan qo'shilgan qiymat solig'i to'lovchilari bo'lib, tovarlarni import qiladigan yuridik shaxslar, shuningdek, o'z ehtiyojlari uchun bojsiz olib kirish normalari doirasidan ortiq tovarlar olib kiruvchi jismoniy shaxslar hisoblanadi (demak, jismoniy shaxslar ham bevosita qo'shilgan qiymat solig'i to'lovchisi bo'lishi mumkin).

Qo'shilgan qiymat solig'i solinadigan obyekt bo'lib, O'zbekiston Respublikasining bojxona qonunlariga binoan belgilangan bojxona rejimlariga muvofiq O'zbekiston hududiga import qilinadigan tovarlar hisoblanadi.

Tovar deganda iste'molga mo'ljallangan va qiymatga ega bo'lgan barcha narsalar tushuniladi.

Import tovarlar bo'yicha qo'shilgan qiymat solig'ini hisoblab chiqarish uchun asos bo'lib, bojxona qonunchiligiga muvofiq belgilanadigan bojxona qiymati hisoblanadi.

Tovarlar importi bo'yicha soliq solinadigan oborot hajmiga bojxona qiymati bilan bir qatorda bojxona boji summasi va aksiz solig'i summasi (aksiz solig'iga tortiladigan tovarlar bo'yicha) kiritiladi.

Import qilinadigan tovarlar bo'yicha qo'shilgan qiymat solig'i quyidagi formula orqali hisoblanadi:

$$S_{QQS} = \frac{(IQTBO + BBS + AS) \times QQS_{ST}}{100}$$

Bu yerda:

S_{QQS} – qo'shilgan qiymat solig'i summasi

$IQTBO$ – import qilinadigan tovarlarning bojxona qiymati;

BBS – bojxona boji summasi;

AS – aksiz solig'i;

QQS_{ST} – qo'shilgan qiymat solig'i stavkasi.

Import qilinadigan tovarlar bo'yicha qo'shilgan qiymat solig'i 20 foizli stavka bo'yicha to'lanadi.

Quyidagi tovarlarni import qilish qo'shilgan qiymat solig'idan ozod qilinadi:

- jismoniy shaxslar tomonidan tovarlarni bojsiz olib kirishning bojxona to'g'risidagi qonun hujjatlarida tasdiqlangan normalari doirasida olib kirilayotgan tovarlar;

- chet el diplomatik vakolatxonalari va ularga tenglashtirilgan vakolatxonalar rasmiy foydalanishi uchun, shuningdek, ushbu vakolatxonalarning diplomatik va ma'muriy-texnik xodimlari, shu jumladan ularning o'zlari bilan birga yashayotgan oila a'zolari shaxsiy foydalanishi uchun mo'ljallangan tovarlar;

- O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilangan tartibda insonparvarlik yordami tariqasida olib kirilayotgan tovarlar;

- davlatlar, hukumatlar, xalqaro tashkilotlar tomonidan xayriya yordami maqsadida, shu jumladan texnik ko'mak ko'rsatish maqsadida olib kirilayotgan tovarlar;

- O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalari bo'yicha xalqaro va chet el hukumat moliya tashkilotlari tomonidan berilgan qarzar (kreditlar) mablag'lari, shuningdek, grantlar hisobiga yuridik shaxslar tomonidan olib kirilayotgan tovarlar;

- dori vositalari va tibbiyot (veterinariya) uchun mo'ljallangan buyumlar, shuningdek, dori vositalari va tibbiyot (veterinariya) uchun mo'ljallangan buyumlar ishlab chiqarish uchun qonun hujjatlarida belgilanadigan ro'yxat bo'yicha olib kirilayotgan xom ashyo;

- O'zbekiston Respublikasi hududiga qonun hujjatlariga muvofiq tasdiqlanadigan ro'yxat bo'yicha olib kirilayotgan texnologik asbob-uskunalar, shuningdek, butlovchi buyumlar va ehtiyot qismlar, agar ularni yetkazib berish texnologik asbob-uskunalarini yetkazib berish kontrakti shartlarida nazarda tutilgan bo'lsa;

- investor bilan davlat mulkini boshqarish bo'yicha vakolatli davlat organi o'rtasida tuzilgan shartnomaga muvofiq investitsiya majburiyatlari sifatida olib kiriladigan mol-mulk;

- vakolatli davlat organining yozma shakldagi tasdig'i mavjud bo'lgan taqdirda, telekommunikatsiyalar operatorlari va tezkor-qidiruv tadbirlari tizimining texnik vositalarini sertifikatlashtirish bo'yicha maxsus organ tomonidan olinadigan tezkor-qidiruv tadbirlari tizimining texnik vositalari;

- qonun hujjatlarida belgilanadigan ro'yxat bo'yicha yog'och-taxta materiallari va yog'och.

Tovarlar respublika hududiga import qilinishida qo'shilgan qiymat solig'i bojxona deklaratsiyasi qabul qilinishiga qadar yoki u bilan bir vaqtda to'lanadi. Agar bojxona deklaratsiyasi belgilangan muddatda topshirilmasa qo'shilgan qiymat solig'ini to'lash muddatlari bojxona deklaratsiyasi topshirish muddati tugagan kundan boshlab hisoblab chiqariladi.

Jismoniy shaxslar soliqni bojxona organi posti kassasiga naqd pul yoki naqd pulsiz orqali belgilangan tartibda to'lashlari mumkin.

Qo'shilgan qiymat solig'ining to'langan summolari hududiy bojxona organlarining depozit hisobvaraqlariga kiritilgan va keyin ular respublika byudjeti daromadlariga qayd etiladi. Bojxona organlari 3 kun muddat ichida undirilgan qo'shilgan qiymat solig'i summasini respublika byudjetiga o'tkazadilar.

Mavzuga doir masalalar

1-masala. Qo'shilgan qiymat solig'i to'lovchisi bo'lgan korxonada bo'yicha quyidagi ma'lumotlar berilgan:

- hisobot davrida xarid qilingan xom-ashyo va materillar qiymati – 6500 ming so'm;

- hisobot davrida yuklab jo'natilgan tovarlar qiymati – 13200 ming so'm.

Hisobot davri uchun davlat byudjetiga to'lanishi lozim bo'lgan qo'shilgan qiymat solig'i summasini aniqlang?

2-masala. Qo‘shilgan qiymat solig‘i to‘lovchisi bo‘lgan qayta ishlash korxonasi hisobot davrida quyidagi ko‘rsatkichlarga ega:

- mahsulotni sotishdan tushgan tushum – 14000 ming so‘m, shu jumladan, qaytarib berilishi lozim bo‘lgan taraning qiymati – 2500 ming so‘m;

- beg‘araz yordam sifatida tannarxida 1200 ming so‘mlik mahsulot berilgan;

- olingan jarimalar summasi – 250 ming so‘m;

- olingan bank foizlari – 100 ming so‘m;

- korxonaning nomoddiy aktivlari sotilgan - 3000 ming so‘m (boshlang‘ich narxi – 5000 ming so‘m, hisoblangan amortizatsiya summasi – 3200 ming so‘m);

- nolikvid xom-ashyo zaxiralarini sotishdan tushgan tushum – 870 ming so‘m, ularning tannarxi – 750 ming so‘m;

Olingan hisobvaraqa-faktura bo‘yicha to‘langan qo‘shilgan qiymat solig‘i summasi:

- xom ashyo uchun – 3200 ming so‘m;

- ishlab chiqarish inshootlarining ijarasida – 1500 ming so‘m;

- ko‘rsatilgan uyali aloqa xizmatida – 700 ming so‘m.

Hisobot davri uchun davlat byudjetiga to‘lanishi lozim bo‘lgan qo‘shilgan qiymat solig‘i summasini aniqlang?

O‘z-o‘zini nazorat qilish uchun savollar

1. Qo‘shilgan qiymat qanday tarkib topadi?

2. Qo‘shilgan qiymat solig‘i ilk bor qaysi davlatda joriy etilgan?

3. Qo‘shilgan qiymat solig‘ining davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishdagi ahamiyati qanday?

4. Qo‘shilgan qiymat solig‘ini qanday shaxslar to‘laydi?

5. Qo‘shilgan qiymat solig‘i obyekti nima?

6. Soliqqa tortiladigan obrot deganda nimani tushunasiz?

7. Qo‘shilgan qiymat solig‘i solish bazasi qanday aniqlanadi?

8. Qo‘shilgan qiymat solig‘i stavkalari va ularni qo‘llash tartibi qanday?

9. Nollik stavka qaysi tovarlar (ish va xizmatlar)ga nisbatan qo‘llaniladi?

10. Qanday tovarlar (ishlar, xizmatlar) qo‘shilgan qiymat solig‘idan ozod qilinadi?

11. Nollik stavka bilan imtiyoz o'rtasida qanday farq mavjud?
12. Hisobvaraqq-faktura qanday to'ldiriladi va unda qo'shilgan qiymat solig'i qaysi bandda ko'rsatiladi?
13. Qo'shilgan qiymat solig'ini to'lash va hisob-kitobni taqdim etish tartibi qanday?
14. Import tovarlarga nisbatan qo'shilgan qiymat solig'ini solish tartibi qanday?

3.4. Aksiz solig'i

Aksiz solig'ining iqtisodiy mohiyati va byudjet daromadlarida tutgan

O'zbekistonda aksiz solig'i 1992 yilda qo'shilgan qiymat solig'i bilan birgalikda oborot solig'i va sotuvga solinadigan soliq o'rniga joriy qilingan.

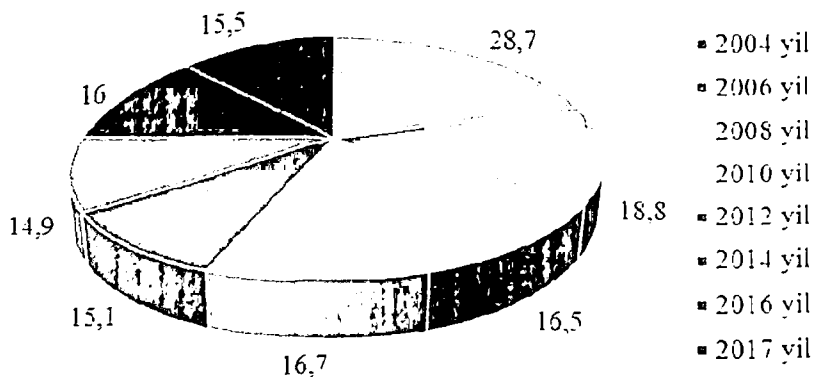
Uning qo'shilgan qiymat solig'idan farqli tomoni shundaki, u ayrim tovarlar va mahsulotlarni chegaralab olgan va u bajarilgan ish, ko'rsatilgan xizmatlarga nisbatan qo'llanilmaydi. Aksiz solig'i individual xarakterga ega bo'lib, faqat aksiz solig'iga tortiladigan tovarlarga nisbatan qo'llaniladi.

Aksiz solig'i qo'shilgan qiymat solig'iga tortiladigan bazada va narxda hisobga olinadigan yuklab jo'natilgan tovarlar qiymatining bir qismini egri soliq sifatida byudjetga undirish shakli hisoblanadi.

Ma'lumki, aksiz solig'i davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishda salmoqli o'rin egallaydi, jumladan, davlat byudjetining solikli daromadlari tarkibida uning salmog'i 2004 yilda 28.7 foizni, 2008 yilda 16.5 foizni, 2012 yilda 15.1 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2017 yil ko'rsatkichlarida esa 15,5 foizni tashkil etmoqda (3.4.1-diagramma).

Aksiz solig'ini davlat byudjeti daromadlari tarkibidagi ulushining pasayish tendensiyaga ega ekanligi shu bilan izohlanadiki, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2002-yil 13 noyabrdagi 390-son «Bozorni iste'mol tovarlari bilan to'ldirishni rag'batlantirish hamda ishlab chiqaruvchilar va savdo tashkilotlarini o'zaro munosabatlarini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qaroriga asosan «O'zDEUAvto» YoAJi (hozirgi «Jeneral Motors O'zbekiston» YoAJi) ishlab chiqarayotgan avtomobillari (Lasetti, Neksiya, Damas, Matiz), billurdan qilingan mahsulotlar, mebel, video va audioapparatura hamda kumushdan yasalgan pichoq va sanchqilarga hisoblangan aksiz soliqlari ishlab chiqarishni rivojlantirish, iste'mol tovarlarining assortimentini ko'paytirish va raqobatbardosh tovarlar ishlab chiqarish uchun

korxonalarining o'z ixtiyorlarida qoldiriladigan bo'ldi. Bundan tashqari respublikamizda ishlab chiqarilayotgan ayrim tovarlarning (guruch, mebel, atir sovun va boshqa tovarlar) aksiz osti tovarlari ro'yxatidan chiqarib tashlandi. Shuning hisobiga hozirgi vaqtda aksiz solig'ining ulushi davlat byudjeti daromadlari tarkibida kam salmoqni egallamoqda. Aksiz solig'i to'liq respublika byudjetiga kelib tushadi va soliq yuki iste'molchilar zimmasida bo'ladi.

3.4.1-diagramma. Aksiz solig'ining davlat byudjeti daromadlaridagi salmog'i dinamikasi³⁵

Aksiz solig'i to'lovchilar. Soliq obyekt va bazasi

Aksiz solig'ini to'lovchilari bo'lib, mulk shaklidan va soliqqa tortishning qanday tartibi o'rnatilganligidan qat'iy nazar O'zbekiston Respublikasi hududida aksiz solig'i solinadigan tovarlarni (aksiz to'lanadigan tovarlarni) ishlab chiqaruvchi, O'zbekiston Respublikasining bojxona hududiga aksiz to'lanadigan tovarlarni import qiluvchi yuridik va jismoniy shaxslar hisoblanadi. Bundan tashqari oddiy shirkat aksiz to'lanadigan tovarlarni ishlab chiqarganda oddiy shirkat shartnomasining oddiy shirkat ishlarini yuritish zimmasiga yuklatilgan sherigi aksiz solig'ini to'lovchi bo'lib hisoblanadi.

³⁵ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti va Vazirlar Mahkamasining 2003-2016 yillardagi «O'zbekiston Respublikasining asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida»gi qarorlari asosida tayyorlangan.

Aksiz to'lanadigan tovarlarning ayrim turlari bo'yicha aksiz to'lanadigan tovarlar ishlab chiqaruvchi bo'lmagan shaxs O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qaroriga binoan aksiz solig'ini to'lovchi etib belgilanishi mumkin (masalan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2011 yil 30 dekabrdaqi «O'zbekiston Respublikasining 2012 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida»gi PQ-1675-sonli qaroriga muvofiq 2012 yilning 1 yanvardan boshlab chakana savdo tarmog'ida sotiladigan oltindan ishlangan zargarlik mahsulotlariga 1 gramm zargarlik buyumi uchun 10 AQSh dollari ekvivalentida aksiz solig'i joriy etildi). Mazkur tartib O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 10 avgustdagi PQ-3199-son qarori asosida 2018 yil 1 yanvardan boshlab bekor qilindi.

Soliqqa tortish maqsadida yuridik shaxslar deganda O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlariga muvofiq tashkil etilgan, o'z mulkida, xo'jalik yuritishida yoki operativ boshqaruvida alohida mol-mulkka ega bo'lgan hamda o'z majburiyatlari yuzasidan ushbu mol-mulk bilan javob beradigan, mustaqil balansiga yoki smetasiga ega bo'lgan, o'z nomidan mulkiy va shaxsiy nomulkiy huquqlarga ega bo'la oladigan hamda ularni amalga oshira oladigan, majburiyatlarni bajara oladigan, sudda da'vogar va javobgar bo'la oladigan tashkilot tushuniladi³⁶.

Soliq kodeksining 230-moddasiga ko'ra quyidagi operatsiyalar aksiz solig'i solinadigan obyekt hisoblanadi:

- aksiz to'lanadigan tovarlarni realizatsiya qilish, shu jumladan:
  - tovarni sotish (jo'natish);
  - garov bilan ta'minlangan majburiyat bajarilmagan taqdirda, garovga qo'yilgan aksiz to'lanadigan tovarlarni garovga qo'yuvchi tomonidan topshirish;
    - aksiz to'lanadigan tovarlarni bepul topshirish;
    - aksiz to'lanadigan tovarlarni ish beruvchi tomonidan ish haqi hisobiga yollangan xodimga qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollarda topshirish yoki hisoblangan dividendlar hisobiga yuridik shaxsning muassisiga (ishtirokchisiga) topshirish;
    - aksiz to'lanadigan tovarlarni qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollarda boshqa tovarlarga (ishlarga, xizmatlarga) ayirboshlash uchun topshirish;

---

³⁶ O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. –T.: «Adolat», 2018. 16-modda

- aksiz to‘lanadigan tovarlarni yuridik shaxsning ustav fondiga (ustav kapitaliga) hissa yoki pay badali tariqasida yoxud oddiy shirkat shartnomasi bo‘yicha sherikning (ishtirokchining) hissasi sifatida topshirish;

- aksiz to‘lanadigan tovarlarni yuridik shaxsning ishtirokchisiga (muassisiga) u yuridik shaxs tarkibidan chiqqan (chiqib ketgan) taqdirda yoki yuridik shaxs qayta tashkil etilganligi, tugatilganligi (bankrotligi) munosabati bilan topshirish, shuningdek, oddiy shirkat shartnomasi doirasida ishlab chiqarilgan aksiz to‘lanadigan tovarlarni mazkur shartnoma sherigiga (ishtirokchisiga) uning shartnoma ishtirokchilari umumiy mulkidagi mol-mulkdan ulushi ajratib berilgan yoki bunday mol-mulk taqsimlangan taqdirda topshirish;

- aksiz to‘lanadigan tovarlarni ulush qo‘shish asosida qayta ishlashga topshirish, shuningdek, ulush qo‘shish asosida xom ashyo va materiallarni, shu jumladan aksiz to‘lanadigan xom ashyo va materiallarni qayta ishlash mahsuli bo‘lgan aksiz to‘lanadigan tovarlarni ishlab chiqaruvchi tomonidan qayta ishlashga berilgan xom ashyo va materiallarning mulkdoriga topshirish;

- ishlab chiqarilgan va (yoki) qazib olingan aksiz to‘lanadigan tovarlarni o‘z ehtiyojlari uchun topshirish;

- aksiz to‘lanadigan tovarlarni O‘zbekiston Respublikasining bojxona hududiga import qilish.

Quyidagilarga aksiz solig‘i solinmaydi:

- aksiz to‘lanadigan tovarlarni ularning ishlab chiqaruvchilari tomonidan eksportga realizatsiya qilishga, bundan O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadigan aksiz to‘lanadigan tovarlarning ayrim turlari mustasno;

- keyinchalik O‘zbekiston Respublikasining bojxona hududidan olib chiqib ketilishi sharti bilan «bojxona hududida qayta ishlash» bojxona rejimiga joylashtirilgan tovarlardan ishlab chiqarilgan qayta ishlash mahsuli bo‘lgan aksiz to‘lanadigan tovarlarni topshirishga;

- O‘zbekiston Respublikasining bojxona hududiga:

- O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadigan tartibda insonparvarlik yordami sifatida;

- davlatlar, hukumatlar, xalqaro tashkilotlar tomonidan xayriya yordami maqsadida, shu jumladan texnik ko‘mak ko‘rsatish maqsadida;

- O‘zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalari bo‘yicha xalqaro va chet el hukumat moliya tashkilotlari tomonidan berilgan zayomlar (kreditlar) mablag‘lari hisobiga, shuningdek, grantlar hisobiga

yuridik shaxslar tomonidan olib kirilayotgan, aksiz to'lanadigan tovarlarni import qilishga.

- aksiz to'lanadigan tovarlarni O'zbekiston Respublikasining bojxona hududiga aksiz solig'i solinmaydigan tovarlarni olib kirish normalari doirasida jismoniy shaxslar tomonidan import qilishga. O'zbekiston Respublikasining bojxona hududiga aksiz solig'i solinmaydigan tovarlarni jismoniy shaxslar tomonidan olib kirish normalarining eng yuqori chegarasi qonun hujjatlarida belgilanadi;

- vakolatli davlat organining yozma tasdig'i mavjud bo'lgan taqdirda, telekommunikatsiyalar operatorlari va tezkor-qidiruv tadbirlari tizimining texnik vositalarini sertifikatlashtirish bo'yicha maxsus organ tomonidan olinadigan tezkor-qidiruv tadbirlari tizimi texnik vositalarini import qilishga.

Aksiz solig'iga tortiladigan tovarlar uchun soliq solish bazasi bo'lib quyidagilar hisoblanadi:

- aksiz solig'ining stavkalari mutlaq summada (qat'iy) belgilangan aksiz to'lanadigan tovarlar (etil spirti, vino, konyak, aroq, pivo, o'simlik (paxta) yog'i, sigaretalar) bo'yicha aksiz to'lanadigan tovarlarning naturada ifodalangan hajmi;

- aksiz solig'ining stavkalari foizlarda (advalor) belgilangan ishlab chiqarilayotgan aksiz to'lanadigan tovarlar (zargarlik buyumlari, kumushdan ishlangan oshxona anjomlari, qimmatbaho metallar, neft mahsulotlari, tabiiy gaz, suyultirilgan gaz, paxta tolasi) bo'yicha realizatsiya qilingan aksiz to'lanadigan tovarlarning aksiz solig'i hamda qo'shilgan qiymat solig'i kiritilmagan qiymati;

- ish haqi hisobiga, hisoblab chiqarilgan dividendlar hisobiga, bepul yoki boshqa tovarlarga (ishlarga, xizmatlarga) ayirboshlash uchun beriladigan aksiz to'lanadigan tovarlar bo'yicha, shuningdek, tovarlar tannarxidan past narxlarda realizatsiya qilingan taqdirda soliq to'lovchi tovarlarni topshirish paytida uning haqiqiy tannarxidan kam bo'lmagan darajada belgilaydigan narx asosida hisoblangan qiymat;

- qayta ishlashga berilgan xom ashyo va materiallardan ishlab chiqarilgan aksiz to'lanadigan tovarlar bo'yicha aksiz to'lanadigan tovarlarni ishlab chiqarishga doir ishlar qiymatini hamda qayta ishlashga berilgan xom ashyo va materiallar qiymatini o'z ichiga olgan qiymat;

- aksiz solig'ining stavkalari foizlarda (advalor) belgilangan import qilinayotgan aksiz to'lanadigan tovarlar bo'yicha bojxona to'g'risidagi qonun hujjatlariga muvofiq aniqlanadigan bojxona qiymati.

Soliq solinadigan bazaga quyidagi hollarda soliq to'lovchida tuzatish kiritiladi:

- tovarlar to'liq yoki qisman qaytarilganda;
- bitim shartlari o'zgartirilganda;
- baholar o'zgarganda, sotib oluvchi siylovdan (skidkadan) foydalanganda.

Aksiz solig'i stavkalari, xorijiy davlatlar tajribasi Aksiz solig'i stavkalari tovarning qiymatiga nisbatan foizlarda (advalor) va (yoki) naturada ifodalangan o'lchov birligiga mutlaq summada (qat'iy) belgilanadi. Aksiz solig'i stavkalari va aksiz to'lanadigan tovarlar ro'yxati O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori bilan belgilanadi va soliq to'lovchilarga Moliya vazirligi va Davlat soliq qo'mitasining quyi organlari tomonidan belgilangan tartibda yetkaziladi.

2018 yilda aksizosti tovarlarga belgilangan soliq stavkalari quyidagilardan iborat:

3.4.1-jadval

O'zbekiston Respublikasida ishlab chiqariladigan aksiz solig'iga tortiladigan tovarlarga nisbatan aksiz solig'i stavkalari³⁷

Tovarlar nomi	Soliq stavkasi	
	aksiz solig'i va QQSni hisobga olmagan holda sotilgan tovarlar qiymatiga nisbatan foizlarda	bir o'lchov birligiga so'mda
1. Etil spirti (1 dal uchun)		7 844
2. Vino (1 dal tayyor mahsulot uchun): tabiiy ravishda achitilgan natural vinolar (etil spirti qo'shilmagan holda) boshqa vinolar		6 994
3. Konyak (1 dal tayyor mahsulot uchun)		12 000
4. Aroq va boshqa alkogolli mahsulotlar (1 dal tayyor mahsulot uchun)		73 997*
5. Pivo (1 dal tayyor mahsulot uchun)		67 571**
6. O'simlik (paxta) yog'i (1 tonna uchun): ozuq-ovqat yog'i		7 699
7. Texnik moy (ozuq-ovqat mahsulotlari tarkibiga qo'shishga yaroqsiz bo'lgan)		459 724
8. Filtrli, filtrsiz sigaretalar, papiroslar (1 ming dona uchun)		252 887
8. Zargarlik buyumlari	25	84 222

³⁷ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 29 dekabrda «O'zbekiston Respublikasining 2018 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va davlat byudjeti parametrlari to'g'risida»gi PQ-3454-sonli qarorida olinadi.

9. "Jeneral Motors O'zbekiston" AJ ishlab chiqargan avtomobillar(2)	5	
10. Kumushdan ishlangan oshxona anjomlari	11	
11. Qimmatbaho metallar(2)		
12. Neft mahsulotlari(3):		
Ai-80 benzini		321 430 so'm/tonna
Ai-91, Ai-92, Ai-93 benzini		353 430 so'm/tonna
Ai-95 benzini		408 890 so'm/tonna
dizel yoqilg'isi		273 400 so'm/tonna
EKO dizel yoqilg'isi		284 250 so'm/tonna
aviakerosin		50 580 so'm/tonna
dizel yoki karbyurator (injektor) dvigatellari uchun motor moyi		207 000 so'm/tonna
13. Tabiiy gaz, shu jumladan, eksport(2)	25	
14. Ishlab chiqaruvchi korxonalar tomonidan sotiladigan suyultirilgan gaz ("O'ztransgaz" AK mintaqalararo unitar korxonalari orqali aholiga sotiladigan hajmlar bundan mustasno), shu jumladan, eksport(2)	26	

*) Hajmiy ulushda spirt 40 foizdan ko'p bo'lgan konyakka aktsiz solig'i stavkasi 1 dal tayyor mahsulot uchun 121 928 so'm miqdorida belgilanadi.

**) Hajmiy ulushda spirt 40 foizdan ko'p bo'lgan aroq va hoshqa alkogolli mahsulotlarga aktsiz solig'i stavkasi 1 dal tayyor mahsulot uchun 111 339 so'm miqdorida belgilanadi.

Izohlar:

1. Qat'iy miqdorlarda belgilangan aktsiz solig'i stavkalari O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan narxlarning dinamikasi hamda mahsulotning sotilish hajmidan kelib chiqqan holda yil mobaynida qayta ko'rib chiqilishi mumkin.

2. "Jeneral Motors O'zbekiston" AJ avtomobillari, tabiiy va suyultirilgan gaz, qimmatbaho metallarga aktsiz solig'ini to'lovchilar va uni to'lash tartibi O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi bilan kelishilgan holda belgilanadi.

3. Neft mahsulotlari bo'yicha aktsiz solig'i summasi mablag'larni uglevodorod xom ashyosi importini moliyalashtirish va ushbu maqsadlarga jalb etilgan kreditlarga xizmat ko'rsatish, shuningdek milliy valyutani ayirboshlash kursi o'zgarishi munosabati bilan yuzaga keladigan salbiy kurs farqini qoplashga maqsadli yo'naltirgan holda "O'zneftmahsulot" AJning neftni qayta ishlash zavodlari tasarrufida qoladi.

Ayrim rivojlangan davlatlarda, masalan, Fransiyada aksizlar tovarlarning natural birligiga nisbatan qat'iy stavkalarda belgilab qo'yilgan³⁸.

AQShda aksiz soliqlari Federal ahamiyatga ega bo'lgan soliq hisoblanadi. Lekin ularning davlat byudjeti daromadlarining hajmidagi salmog'i nisbatan kichik. Aksiz solig'i tamaki va alkogolli mahsulotlarga, transport xizmatlariga nisbatan joriy qilingan. Aksiz solig'ining stavkasi 10 foizni tashkil etadi.

Buyuk Britaniyada aksiz soliqlari egri soliqlarning tarkibida salmog'iga ko'ra qo'shilgan qiymat solig'idan keyingi o'rinni egallaydi. Aksiz solig'i yoqilg'i, alkogol va tamaki mahsulotlariga, transport vositalari va xizmatlariga nisbatan joriy qilingan. Uning stavkalari 10 foizdan 30 foizgacha oraliqda tebranadi.

Germaniyada aksiz solig'i bo'yicha tushumlarning asosiy qismi Federal byudjetga o'tkaziladi, faqat pivoga nisbatan joriy qilingan aksiz solig'i bo'yicha tushumlar federal byudjetga kelib tushmaydi. Aksiz solig'ining stavkalari tovarlarga nisbatan foizlarda va qat'iy summada belgilangan. Masalan, sug'urta bitimlari bo'yicha aksiz solig'ining stavkasi sug'urta polisi summasining 12 foiz miqdorida belgilangan. Shampan vinosiga nisbatan belgilangan soliq stavkasi 0,75 litr uchun 2 evroni tashkil qiladi.

Rossiya Federatsiyasida 2001 yilning 1 yanvaridan boshlab, Soliq kodeksining 2-qismini kuchga kiritilishi munosabati bilan aksizlarni qo'llash doirasi sezilarli darajada kengaytirildi, ya'ni an'anaviy aksiz solig'i to'lovchilar qatoriga ulgurji savdo tashkilotlari ham kiritildi.

Rossiya Federatsiyasida aksiz solig'ining davlat byudjeti daromadlarining manbayi sifatidagi roli juda muhim bo'lib, u aksiz soliqlari bo'yicha tushum summalarini Federal byudjet daromadlari tarkibidagi salmog'ini yuqori ekanligida namoyon bo'ladi. Masalan, 2003 yilda aksiz solig'i bo'yicha tushumlarning Rossiya Federal byudjeti daromadlari tarkibidagi salmog'i 9,6 foizni tashkil qildi³⁹.

Aksiz solig'i hisob-kitoblarini taqdim etish va to'lash tartibi

Aksiz solig'ini hisoblab chiqarish soliq solinadigan bazadan va aksiz solig'ining belgilangan stavkalaridan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi.

Aksiz to'lanadigan tovarlar olinayotganda yoki O'zbekiston Respublikasining bojxona hududiga import qilinayotganda, agar mazkur tovarlardan keyinchalik aksiz to'lanadigan tovarlar ishlab chiqarish

³⁸ T.Malikov. Soliqlar va soliqqa tortishning dolzarb masalalari. -T.: Akademiya, 2002. 15-bet

³⁹ Налоги и налогообложение. Учебник. -Санкт-Петербург: «ПИТЕР», 2003. С.190

uchun xom ashyo sifatida foydalanilgan bo'lsa, O'zbekiston Respublikasi hududida to'langan aksiz solig'i summasi chegirib tashlanadi.

Aksiz to'lanadigan tovar (xom ashyo) yetkazib beruvchilar mazkur tovar (xom ashyo) bo'yicha aksiz solig'i summasini hisobvaraqq-fakturada ajratib ko'rsatishlari kerak. Olinayotgan aksiz to'lanadigan tovar (xom ashyo) bo'yicha aksiz solig'i summasi hisobvaraqq-fakturada ajratib ko'rsatilmagan bo'lsa, aksiz solig'ining mazkur summasi chegirib tashlanmaydi.

Chegirma soliq davrida realizatsiya qilingan aksiz to'lanadigan tovarlar hajmiga to'g'ri keladigan aksiz to'lanadigan tovar (xom ashyo) hajmidan kelib chiqqan holda aniqlangan aksiz solig'ining hisobvaraqq-fakturada yoki bojxona yuk deklaratsiyasida ko'rsatilgan summasiga nisbatan amalga oshiriladi.

Yuqoridagi qoidalar qayta ishlashga berilgan xom ashyo va materiallardan tayyorlangan aksiz to'lanadigan tovarlar topshirilayotganda ham qayta ishlashga berilgan aksiz to'lanadigan xom ashyo va materiallarning mulkdori aksiz solig'i to'laganligini tasdiqlashi sharti bilan qo'llaniladi.

Aksiz solig'ining hisob-kitobi soliq bo'yicha hisobga olish joyidagi davlat soliq xizmati organlariga yilning har choragida, soliq davridan keyingi oyning 10-kunidan kechiktirmay, yil yakunlari bo'yicha esa yillik moliyaviy hisobot topshiriladigan muddatda taqdim etiladi (5-ilova).

Soliq to'lovchilar soliq davri mobaynida joriy to'lovlarni kiritish orqali aksiz solig'ini to'laydilar.

Aksiz solig'i bo'yicha joriy to'lovlarning summasini aniqlash uchun soliq to'lovchilar joriy soliq davri birinchi oyining 10-kunigacha davlat soliq xizmati organiga joriy soliq davri uchun aksiz to'lanadigan tovarlarni realizatsiya qilishning taxmin qilinayotgan hajmi hamda aksiz solig'ining belgilangan stavkasidan kelib chiqib hisoblangan aksiz solig'ining summasi haqida ma'lumotnoma taqdim etadilar.

Aksiz solig'i bo'yicha joriy to'lovlar har oyning 10-kunidan kechiktirmay yil choragi bo'yicha aksiz solig'i summasining uchdan bir qismi miqdorida to'lanadi.

Aksiz to'lanadigan tovarlarni realizatsiya qilishning taxmin qilinayotgan hajmidan kelib chiqqan holda hisoblab chiqarilgan aksiz solig'i summasi soliq davri uchun byudjetga to'lanishi lozim bo'lgan aksiz solig'i summasiga nisbatan 10 foizdan ko'proq kamaytirilgan taqdirda, davlat soliq xizmati organi joriy to'lovlarni byudjetga to'lanishi lozim

bo'lgan aksiz solig'ining haqiqiy summasidan kelib chiqib penya hisoblagan holda qayta hisoblashga haqli.

Aksiz solig'ini to'lash hisob-kitoblarni topshirish muddatlaridan kechiktirmay amalga oshiriladi.

Import qilinadigan tovarlar bo'yicha aksiz solig'ini to'lash bojxona to'g'risidagi qonun hujjatlarida belgilangan muddatlarda amalga oshiriladi.

Aksiz markalari bilan tamg'alanishi lozim bo'lgan import qilinadigan aksiz to'lanadigan tovarlar bo'yicha aksiz solig'i aksiz markalari olinguniga qadar to'lanadi.

Dam olish (ishlanmaydigan) yoki bayram kuniga to'g'ri keladigan aksiz solig'ini to'lash muddatlari, tegishincha, hisob-kitobni taqdim etish muddatlari ham dam olish yoki bayram kundan keyingi birinchi ish kuniga ko'chiriladi.

Hisobot davri mobaynida o'n kunlik to'lovlar bilan kiritilgan aksiz solig'i summalari tegishli hisobot davri uchun hisob-kitob bo'yicha hisoblab chiqarilgan soliq summasida hisobga olinishi kerak.

Ortiqcha kiritilgan aksiz solig'i summalari bo'lg'usi to'lovlar hisobiga kiritiladi yoki uning yozma arizasi olingan kundan boshlab Davlat soliq xizmati organi tomonidan 30 kun ichida to'lovchiga qaytariladi (agar byudjetga boshqa soliq turlari bo'yicha qarz mavjud bo'lmasa).

Aksiz markalari

Tamaki mahsulotlari va alkogolli ichimliklar ishlab chiqarilishi, import qilinishi, saqlanishi, tashilishi va sotilishi ustidan davlat nazoratini o'rnatish, shuningdek, aksiz solig'i to'liq undirilishi, ko'rsatilgan tovarlarni yashirincha ishlab chiqarish yoki O'zbekiston Respublikasi hududiga olib kelishning oldini olish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1996 yil 14 avgustdagi «O'zbekiston Respublikasi hududida tamaki mahsulotlari va alkogolli ichimliklarga aksiz markalarini joriy etish tartibi to'g'risida»gi 285-sonli qaroriga muvofiq 1996 yil 1 oktabrdan boshlab O'zbekiston Respublikasida ishlab chiqariladigan va uning hududiga olib kelinadigan tamaki mahsulotlari va alkogolli ichimliklarni, pivodan tashqari, majburiy tarzda belgilangan namunadagi aksiz markalari bilan markalash joriy etildi va ularni aksiz markalarini yopishtirmasdan O'zbekiston Respublikasi hududiga olib kelish, tashish (xalqaro tranzitdan tashqari), saqlash va sotish ta'qiqlandi.

Aksiz tovarlarini ishlab chiqaruvchi korxonalar respublika byudjetiga nominal qiymati bo'yicha buyurtma berilayotgan aksiz

markalari miqdorining butun summasini to'lagach, davlat soliq inspeksiyalariga turlari bo'yicha aksiz markalarining zarur miqdorini xarid qilishga buyurtmanoma topshiradilar.

Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar davlat soliq boshqarmalari soliq inspeksiyalarining aksiz markalariga doir kelib tushgan buyurtmanomalarini hudud bo'yicha umumlashtiradilar va qonunchilikda belgilangan tartibda Davlat soliq qo'mitasiga taqdim etadilar, bunda ishlab chiqaruvchi korxonalar ular buyurtirgan miqdorda aksiz markalarining nominal qiymatini to'plashganini tasdiqlaydilar. Kelayotgan yilga buyurtmanoma umuman yil bo'yicha, choraklarga taqsimlagan holda beriladi.

Aksiz markalarini bosish uchun buyurtmanomani «Davlat belgisi» Davlat ishlab-chiqarish birlashmasi (DICHB)ga joylashtirishni O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi amalga oshiradi.

Importchilar, shu jumladan aksiz tovarlarini O'zbekiston Respublikasiga olib keladigan jismoniy shaxslar buyurtmanomani Davlat bojxona qo'mitasining Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar hududiy organlariga topshiradilar. Bu organlar taqdim etilgan buyurtmanomalar asosida, yuqorida keltirilgan tartibga o'xshab, aksiz tovarlari uchun aksiz markalariga yig'ma buyurtmanoma tuzadilar va belgilangan tartibda Davlat bojxona qo'mitasiga taqdim etadilar.

Davlat soliq inspeksiyalari va Davlat bojxona qo'mitasining Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahridagi hududiy organlari aksiz markalarini sotishni belgilangan shaklga binoan ana shu markalarni xarid qilishga doir buyurtmanoma – hisob-kitobga muvofiq «Agrobank» aksiyadorlik tijorat bankining mintaqaviy bo'linmalari orqali amalga oshiradilar.

«Agrobank» aksiyadorlik tijorat bankining mintaqaviy bo'linmalari aksiz markalarini:

- alkogolli ichimliklarning mahalliy ishlab chiqaruvchilariga – aksiz markalarining nominal qiymatining 50 foizi to'langanidan keyin;
- tamaki mahsulotlarining mahalliy ishlab chiqaruvchilariga – aksiz markalarining nominal qiymati to'liq to'langanidan keyin;
- tamaki mahsulotlari va alkogolli ichimliklar importchilariga – nominal qiymati bo'yicha aksiz markalari to'liq to'langanidan va aksiz solig'i to'liq hajmda to'langanidan keyin beradilar.

Ishlab chiqaruvchilar va importchilar nominal qiymati bo'yicha xarid qiladigan aksiz markalari uchun pul mablag'lari respublika

byudjetiga kiritiladi va aksiz solig'ini to'lash chog'ida aksiz markalarining qiymati hisobiga olinmaydi.

Aksiz markalarining nominal qiymatini O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi «Davlat belgisi» DICHB hisob-kitoblari bo'yicha tasdiqlaydi.

«Davlat belgisi» DICHBning aksiz markalarini ishlab chiqarishga doir xarajatlarini O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi respublika byudjeti mablag'lari hisobiga ularning nominal qiymati doirasida qoplaydi.

Quyidagi aksiz tovarlarni markalash majburiy emas:

- Respublikadan tashqariga eksport qilinadigan;
- respublika hududiga bojsiz savdo do'konlari uchun olib kelinadigan;
- O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi ruxsati bo'lganda ko'rgazmalar o'tkazish uchun olib kelinadigan;
- O'zbekiston Respublikasi hududiga xalqaro tranzit bo'yicha olib kelinadigan va olib chiqish uchun mo'ljallangan;
- jismoniy shaxslar tomonidan O'zbekiston Respublikasi hududiga O'zbekiston Respublikasining qonunida belgilangan aksizsiz olib kirish me'yorlari doirasida keltirilayotgan.

Respublika hududida ishlab chiqariladigan va import qilinadigan pivo O'zbekiston Respublikasining aksiz markalari bilan markalanmaydi.

Respublikaga ko'rgazmalar o'tkazish uchun olib kelingan aksiz tovarlari, ular ko'rgazmalar yakunlanganidan keyin O'zbekiston Respublikasi hududida sotilgan taqdirda, O'zbekiston Respublikasi aksiz markalari bilan majburiy tarzda markalanishi kerak va ular bo'yicha umumiy belgilangan tartibda aksiz solig'i to'lanadi.

Aksiz markalari ishlab chiqariladigan va import qilinadigan aksiz tovarlarining turlariga bog'liq ravishda harfiy va raqamli belgilar bilan markalanadi hamda quyidagi turlarga bo'linadi:

- IM – mahsulot O'zbekiston Respublikasi hududiga import bo'yicha olib kelingan;
- O'Z – mahsulot O'zbekiston Respublikasi hududida ishlab chiqarilgan;
- 98 – dastlabki ikki belgi – aksiz markasi bosib chiqarilgan yil;
- 01 yoki 001 – keyingi ikki yoki uchta belgi – ishlab chiqaruvchi korxonalariga (importchilarga) tegishli tamaki mahsuloti yoki alkogolli ichimlik bo'yicha beriladigan kod raqamlari;

- 4 raqam belgisi aksiz markalarida tamaki mahsuloini bildiradi;
- 5 raqam belgisi aksiz markalarida alkogolli mahsulotni bildiradi;
- 98 bilan tugaydigan oxirgi raqamlar O'zbekiston Respublikasi hududiga aksiz tovarlari mayda turkumlar bilan olib kelinganligini anglatadi;
- 99 bilan tugaydigan oxirgi raqamlar musodara qilingan aksiz tovarlari anglatadi.

Mavzuga doir masalalar

1-masala. Quyidagi ma'lumotlarga asosan aksiz solig'ini hisoblang (ming so'm):

1. Korxonaning bir birlik mahsulot bahosi – 2200;
2. Mahsulot uchun belgilangan aksiz solig'i stavkasi – 25 foiz.

2-masala. Quyidagi ma'lumotlarga asosan aksiz solig'i va qo'shilgan qiymat solig'ini hisoblang (ming so'm):

1. Hisobot davrida xarid qilingan xom-ashyo va materiallar qiymati – 3800;
2. Korxonaning mahsulot bahosi (egri soliqlarsiz) – 7000;
3. Mahsulot uchun belgilangan aksiz solig'i stavkasi – 11 foiz.

3-masala. Korxonada aksiz tovari bo'lgan konyak ichimligini ishlab chiqarmoqda. 1 butilka (0.5 litr) konyakning egri soliqlarsiz narxi - 12000 so'mni tashkil etadi. Konyakning quvvati - 42 foiz.

Konyak ichimligining egri soliqlarni o'z ichiga olgan narxi va byudjetga to'lanadigan aksiz solig'ini aniqlang.

4-masala. QQS to'lovchisi bo'lgan korxonada qayta ishlashga berilgan xom-ashyo va materiallardan aksiz tovarini ishlab chiqarmoqda. Qayta ishlashga berilgan xom-ashyo va materiallarning qiymati 16500 ming so'mni tashkil etadi. Mazkur tovarni tayyorlash bo'yicha xizmatlar qiymati egri soliqlarsiz 6500 ming so'm. Ishlab chiqarilayotgan tovarning aksiz solig'i stavkasi 25 foizni tashkil etadi.

Korxonaning byudjetga to'laydigan QQS va aksiz solig'i summalarini aniqlang.

O'z-o'zini nazorat qilish uchun savollar

1. O'zbekistonda aksiz solig'i qachon joriy etilgan?

2. Aksiz solig'i to'lovchilari qanday guruhlanadi?
3. Aksiz tovarlarini aniqlash mezonlari qanday?
4. Aksiz solig'i obyektini nimalardan iborat?
5. Aksiz solig'ini solish bazasi qanday aniqlanadi?
6. Aksiz solig'i qanday hollarda solinmaydi?
7. Aksiz solig'i stavkalari va aksiz tovarlari ro'yxati kim tomonidan belgilanadi?
8. Aksiz solig'ini hisobga olish tartibi qanday?
9. Aksiz solig'ining hisob-kitobini taqdim etish va soliqni to'lash muddatlari qanday?
10. Aksiz markalari qachon va nima maqsadda joriy etilgan?
11. Qanday holatda aksizga tortiladigan tovarlar markalanmaydi?
12. Aksiz markalarini xarid qilishga doir buyurtmanoma qaysi bank orqali amalga oshiriladi?

3.5. Yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq

O'zbekiston Respublikasi soliq tizimida mol-mulk solig'ining joriy etilishi va uning iqtisodiy mohiyati

O'zbekistonda korxonalar faoliyatini soliqqa tortish yo'lidagi muhim qadamlardan biri korxonalarning mol-mulkiga solinadigan soliqning joriy qilinishi bo'ldi. Yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq O'zbekiston Respublikasining 1991-yil 15-fevralda qabul qilingan «Korxonalar, birlashmalar va tashkilotlardan olinadigan soliqlar to'g'risida»gi Qonuniga asosan 1992-yildan boshlab joriy etildi va shu bilan birga korxonalarning ishlab chiqarish fondlariga to'lov hamda transport vositalariga solinadigan soliq bekor qilindi.

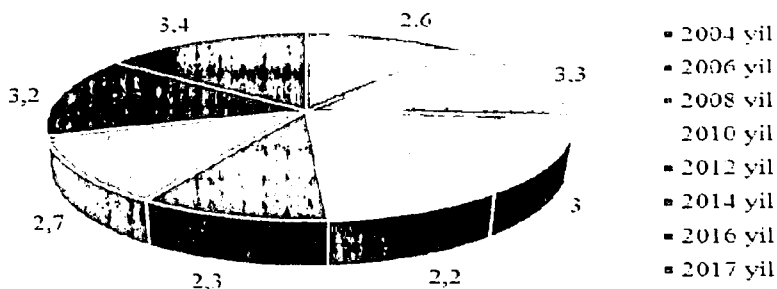
Hozirgi vaqtda ushbu soliqning huquqiy asosi bo'lib, O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi, «Davlat soliq xizmati to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarorlari hamda boshqa soliq qonunchiligi bilan bog'liq bo'lgan me'yoriy hujjatlar hisoblanadi.

O'zbekiston soliq tizimida yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq to'g'ri soliqlar tarkibiga kiradi va mohiyatiga ko'ra bu soliq asosiy fondlar shaklidagi resurslarga nisbatan belgilangan soliq hisoblanadi. Mazkur soliq bo'yicha tushumlar summasi to'liq mahalliy byudjetlarga tushadi va u byudjetning barqaror daromad manbalaridan biri hisoblanadi.

Mamlakat soliq tizimida mol-mulk solig'ini joriy qilishdan ko'zlangan maqsad birinchidan, korxonalar o'zlarining xo'jalik faoliyatini yuritishda ortiqcha va foydalanilmayotgan mol-mulkini sotishga qiziqishini uyg'otish bo'lsa, ikkinchidan, korxonalar balansidagi mol-mulkdan samarali foydalanishni rag'batlantirishdan iborat. Chunki korxonalarning ma'naviy va jismoniy tomondan eskirgan asosiy vositalarini yangi, ilg'or texnologiya-uskunalar bilan yangilashi ishlab chiqarilayotgan tovarlarning bahosini arzonlashtiradi va raqobatbardosh tovarlar ishlab chiqarishga imkon beradi.

Xo'jalik yurituvchi subyektlarning balansidagi barcha mulklardan soliq to'lashga majbur qilish uni ortiqcha bino, inshootlar, mashina va uskunalar qutilishiga undaydi. Bu esa, o'z navbatida, ishlab chiqarish vositalari bozorini shakllantirishga, mahsulot tannarxini pasaytirishga hamda raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarish imkoniyatini yaratadi. Shuningdek, mol-mulk solig'i daromad va mulk taqsimotidagi nomutanosiblikni bartaraf etishning muhim vositasi hisoblanadi.

Yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqning davlat byudjeti daromadlari tarkibidagi ulushi yuqori salmoqqa ega emas. Hozirgi vaqtda ushbu soliqdan tushumlar O'zbekiston Respublikasi davlat byudjetining solikli daromadlarida 2.2 – 3.4 foiz oralig'ida tebranmoqda (3.5.1- diagramma).

3.5.1-diagramma. Yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqning davlat byudjeti daromadlaridagi salmog'i dinamikasi⁴⁰

Diagramma ma'lumotlariga ko'ra davlat byudjetining jami solikli daromadlarida yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqning

⁴⁰ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti va Vazirlar Mahkamasining 2003-2016 yillardagi «O'zbekiston Respublikasining asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida»gi qarorlari asosida tayyorlangan.

ulushi 2012 yilda 2004 yilga nisbatan 0,3 foizli punktga kamayganligini ko'rish mumkin. Bu holatni soliqqa tortish tartiblarini yanada takomillashib borayotganligi bilan izohlamoq kerak. Bunga bir xil ahamiyatli va samarasiz bo'lgan imtiyozlarni bekor qilinayotganligini misol keltirish mumkin.

Mol-mulk solig'i to'lovchilar, soliqqa tortish obyekti va mol-mulkning o'rtacha yillik qoldiq qiymatini aniqlash tartibi

Soliq qonunchiligiga asosan mol-mulk solig'ining to'lovchilari bo'lib, O'zbekiston Respublikasi hududida soliq solinadigan mol-mulkka ega bo'lgan yuridik shaxslar – O'zbekiston Respublikasining rezidentlari hamda O'zbekiston

Respublikasida faoliyatni doimiy muassasa orqali amalga oshirayotgan va (yoki) O'zbekiston Respublikasi hududida o'z mulkida ko'chmas mulkka ega bo'lgan yuridik shaxslar - O'zbekiston Respublikasining norezidentlaridir. Agar ko'chmas mulk mulkdorining joylashgan erini aniqlash imkoni bo'lmasa, bu mol-mulk qaysi shaxsning egaligida va (yoki) foydalanishida bo'lsa, shu shaxs soliq to'lovchidir.

Quyidagilar yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqni to'lovchilar bo'lmaydi:

- notijorat tashkilotlar. Notijorat tashkilotlar tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirgan taqdirda, belgilangan tartibda yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqni to'lovchilardir;
- soliq solishning soddalashtirilgan tartibi nazarda tutilgan yuridik shaxslar.

Yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqning obyekti bo'lib, ko'chmas mulk, shu jumladan moliyaviy ijara (lizing) shartnomasi bo'yicha olingan ko'chmas mulk, tugallanmagan qurilish obyektlari hamda belgilangan muddatda ishga tushirilmagan asbob-uskunalar qiymati hisoblanadi.

Tugallanmagan qurilish obyektlari jumlasiga muayyan qurilish obyektiga doir loyiha-smeta hujjatlarida belgilangan normativ muddatda, agar qurilishning normativ muddati belgilanmagan bo'lsa, qurilish boshlanganidan e'tiboran yigirma to'rt oy ichida qurilishi tugallanmagan obyektlar kiradi.

Belgilangan muddatda ishga tushirilmagan asbob-uskunalar jumlasiga montaj qilinishi talab etiladigan hamda rekonstruksiya va (yoki) modernizatsiya qilinayotgan obyektlarda loyiha-smeta hujjatlarida belgilangan muddatlarga muvofiq kapital qo'yilmalar hisobiga ishga tushiriladigan asbob-uskunalar kiradi. Loyiha-smeta hujjatlarida asbob-uskunalarini ishga tushirish muddatlari bo'lmagan

taqdirda, buyurtmachi sifatida ish ko'rayotgan yuridik shaxsning rahbari tomonidan tasdiqlangan muddatlar soliq solish obyektini belgilash uchun qabul qilinadi, lekin bu muddatlar asbob-uskunalar montaj qilishga topshirilgan paytdan e'tiboran bir yildan ko'p bo'lmasligi kerak.

Ko'chmas mulkka bo'lgan huquqlarni davlat ro'yxatidan o'tkazuvchi organ O'zbekiston Respublikasining norezidenti tomonidan mulk qilib olingan (realizatsiya qilingan) ko'chmas mulk objekti to'g'risidagi ma'lumotlarni ushbu obyektlar joylashgan yerdagi davlat soliq xizmati organiga ro'yxatdan o'tkazilganidan keyin o'n kun ichida ma'lum qilishi shart.

Qonun hujjatlariga muvofiq mulk qilib olingan yer uchastkalari soliq solish objekti sifatida qaralmaydi.

Soliq kodeksining 267-moddasiga muvofiq yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqning bazasi bo'lib:

- ko'chmas mulk bo'yicha - o'rtacha yillik qoldiq qiymati. Ko'chmas mulkning qoldiq qiymati ushbu mol-mulkning boshlang'ich (tiklanish) qiymati bilan soliq to'lovchining hisob siyosatida belgilangan usullardan foydalanilgan holda hisoblab chiqilgan amortizatsiya hajmi o'rtasidagi farq sifatida aniqlanadi;

- normativ muddatlarda tugallanmagan qurilish obyektining o'rtacha yillik qiymati;

- belgilangan muddatlarda o'rnatilmagan asbob-uskunalarining o'rtacha yillik qiymati hisoblanadi.

Soliq solish obyektlarining o'rtacha yillik qoldiq qiymati (o'rtacha yillik qiymat) hisobot davridagi har bir oyning oxirgi kunidagi holatga ko'ra soliq solish obyektlarining qoldiq qiymatlarini (o'rtacha yillik qiymatlarini) qo'shishdan olingan summaning o'n ikkidan bir qismi sifatida ortib boruvchi yakun bilan quyidagi formula bo'yicha aniqlanadi:

$$\text{O'rtacha yillik (qoldiq) qiymati} = \frac{31 \text{ yanvar} + 28 (29) \text{ fevral} + \dots + 30 \text{ noyabr} + 31 \text{ dekabr}}{12}$$

O'zbekiston Respublikasi norezidentlarining ko'chmas mulk obyektlari bo'yicha soliq solinadigan baza mazkur obyektlarga bo'lgan mulk huquqini tasdiqlovchi hujjatlarda ko'rsatilgan qiymat asosida aniqlanadi.

Yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqni to'lovchi tomonidan yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqni to'lash

nazarda tutilmagan faoliyat turlari amalga oshirilgan taqdirda, soliq solinadigan baza soliq solinadigan va soliq solinmaydigan mol-mulk hisobini alohida-alohida yuritish asosida aniqlanadi. Alohida-alohida hisob yuritish imkoniyati bo'lmagan taqdirda, soliq solinadigan baza faoliyatdan olinadigan sof tushumning umumiy hajmida yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqni to'lash nazarda tutilgan sof tushumning solishtirma salmog'idan kelib chiqqan holda aniqlanadi.

Mol-mulk solig'i stavkalarini, soliqdan imtiyozlar

Yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqning stavkalari O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori asosida belgilanadi. 2015 yil uchun yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqning stavkasi quyidagi miqdorlarda belgilangan (3.5.1-jadval):

3.5.1-jadval

Yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqning STAVKALARI⁴¹

T/r	To'lovchilar	Soliq stavkasi, soliq solinadigan bazaga nisbatan foizda
1.	Yuridik shaxslar	5

Belgilangan muddatlarda o'rnatilmagan asbob-uskunalar uchun mol-mulk solig'i ikki baravar miqdorda to'lanadi. Bundan tashqari tugallanmagan qurilish va belgilangan (meyoriy) muddatlarda ishga tushirilmagan asbob-uskunalar qiymatiga pasaytirilgan stavkalar qo'llanilmaydi.

Amaldagi soliq qonunchiligiga ko'ra yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq hisoblab chiqarilayotganda soliq solinadigan baza quyidagilarning o'rtacha yillik qoldiq qiymatiga (o'rtacha yillik qiymatiga) kamaytiriladi:

- kommunal xo'jaligi obyektlarining. Kommunal xo'jaligi obyektlariga quyidagilar kiradi: vodoprovod tarmoqlari (suv chiqarish inshootlari bilan), kanalizatsiya tarmoqlari (tozalash inshootlari bilan), gaz va issiqlikni taqsimlash tarmoqlari (ulardagi inshootlar bilan), kommunal-maishiy ehtiyojlar uchun qozonxonalar (shu jumladan asbob-uskunalar);

- madaniyat va san'at, ta'lim, sog'liqni saqlash, jismoniy tarbiya va sport, ijtimoiy ta'minot sohasiga kiradigan ijtimoiy-madaniy soha obyektlarining;

⁴¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 29 dekabrda «O'zbekiston Respublikasining 2018 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va davlat byudjeti parametrlari to'g'risida»gi PQ-3454-sonli qarorida olindi.

- sug'orish va kollektor-drenaj tarmoqlari obyektlarining;
- tabiatni muhofaza qilish va sanitariya-tozalash maqsadlari, yong'in xavfsizligi uchun foydalaniladigan obyektlarning. Obyektlarni tabiatni muhofaza qilish, sanitariya-tozalash maqsadlari va yong'in xavfsizligi uchun foydalaniladigan obyektlarga kiritish tegishli tabiatni muhofaza qilish yoki davlat yong'in nazorati organining ma'lumotnomasi asosida amalga oshiriladi;

- umumiy foydalanishdagi temir yo'llar va avtomobil yo'llari, magistral truboprovodlar, aloqa va elektr uzatish liniyalarining, shuningdek, ushbu obyektlarning ajralmas texnologik qismi bo'lgan inshootlarning;

- konservatsiya qilinishi to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori qabul qilingan asosiy ishlab chiqarish fondlarining;

- soliq to'lovchining balansida bo'lgan hamda tadbirkorlik faoliyatida foydalanilmayotgan, fuqaro muhofazasi va safarbarlik ahamiyatiga molik obyektlarning.

Yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqdan quyidagilar ozod qilinadi:

- sog'liqni saqlash, jismoniy tarbiya hamda ijtimoiy ta'minot, ta'lim, madaniyat va san'at tashkilotlari;

- uy-joy-kommunal xo'jaligi va boshqa umumfuqaroviy ahamiyatga molik shahar xo'jaligi korxonalari. Uy-joy-kommunal va boshqa umumfuqaroviy ahamiyatga molik shahar xo'jaliklari jumlasiga uy-joy fondini bevosita boshqarish, saqlash hamda undan foydalanishni amalga oshiruvchi tashkilotlar, sanitariya tozalash va yig'ishtirish, obodonlashtirish va ko'kalamzorlashtirish, shaharlar hamda shaharchalarni tashqi yoritish, vodoprovod suv olish inshootlaridan, taqsimlanadigan tarmoqlardan (tozalovchi inshootlari bilan) foydalanish va suvni taqsimlash, kanalizatsiya tarmoqlaridan foydalanish (tozalash inshootlari bilan), gaz taqsimlanadigan tarmoqlardan foydalanish hamda gazni taqsimlash, qozonxona, issiqlik taqsimlanadigan tarmoqlardan foydalanish va kommunal-maishiy ehtiyojlarga hamda aholiga issiqlikni taqsimlashni bevosita amalga oshiruvchi tashkilotlar, xizmat binolarining xo'jalik boshqarmalari, o't o'chirish komandalari, uy-joy-kommunal xo'jaligining xo'jalik boshqarmalari, uy-joy-kommunal xo'jaligi va shahar xo'jaligining umumfuqaroviy ahamiyatga molik boshqa korxonalari kiradi;

• yangi tashkil etilgan korxonalar - davlat ro'yxatidan o'tkazilgan paytdan e'tiboran ikki yil mobaynida. Mazkur imtiyoz qayta tashkil etilgan yuridik shaxslar negizida tashkil etilgan korxonalarga, shuningdek, boshqa korxonalar hududida shu korxonalardan ijaraga olingan asbob-uskunalardan foydalangan holda o'z faoliyatini amalga oshirayotgan yuridik shaxslarga nisbatan qo'llanilmaydi;

• ixtiyoriy tugatilayotgan tadbirkorlik subyektlarini - yuridik shaxslarni davlat ro'yxatidan o'tkazuvchi organ ixtiyoriy tugatish to'g'risida qabul qilingan qaror haqida xabardor qilingan kundan e'tiboran. Ixtiyoriy tugatish qonun hujjatlarida belgilangan muddatlarda tugallanmagan yoki tugatish tartib-taomili to'xtatilgan va faoliyat qayta tiklangan taqdirda, ushbu imtiyoz qo'llanilmaydi hamda soliq summasi imtiyoz qo'llanilgan butun davr uchun to'liq miqdorda undiriladi.

Soliq hisob-kitobini taqdim etish va hisoblangan soliq summasini byudjetga to'lash

Yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqni hisoblab chiqarish soliq solinadigan baza va belgilangan stavkadan kelib chiqqan holda soliq to'lovchi - O'zbekiston

Respublikasining rezidenti tomonidan amalga oshiriladi.

Yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqning hisob-kitobi soliq bo'yicha hisobga olish joyidagi davlat soliq xizmati organiga yilda bir marta, yillik moliyaviy hisobot topshiriladigan muddatda taqdim etiladi (6-ilova).

Soliq davri mobaynida soliq to'lovchilar yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq bo'yicha joriy to'lovlar to'laydilar.

Joriy to'lovlar miqdorini hisoblab chiqarish uchun soliq to'lovchilar joriy soliq davrining 10 yanvarigacha, yangi tashkil qilinganlari esa davlat ro'yxatidan o'tkazilgan sanadan e'tiboran o'ttiz kundan kechiktirmay, soliq bo'yicha hisobga olish joyidagi davlat soliq xizmati organlariga mo'ljallanayotgan soliq solinadigan bazadan (tegishli yil uchun mol-mulkning o'rtacha yillik qoldiq qiymatidan (o'rtacha yillik qiymatidan) va belgilangan stavkadan kelib chiqqan holda hisoblangan joriy soliq davri uchun yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq summasi to'g'risidagi ma'lumotnomani taqdim etadilar.

Hisoblab chiqarilgan joriy to'lovlar quyidagicha to'lanadi:

• mikrofirmalar va kichik korxonalar tomonidan - yuridik shaxslar mol-mulkiga solinadigan soliq yillik summasining to'rt dan bir qismi miqdorida yilning har choragi uchinchi oyining 25-kunidan kechiktirmay;

- mikrofirmalar va kichik korxonalar jumlasiga kirmaydigan soliq to'lovchilar tomonidan - yuridik shaxslar mol-mulkiga solinadigan soliq yillik summasining o'n ikkidan bir qismi miqdorida har oying 10-kunidan kechiktirmay.

Soliq davri mobaynida mo'ljallanayotgan soliq solinadigan baza o'zgargan taqdirda soliq to'lovchi yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq summasi to'g'risida aniqlashtirilgan ma'lumotnoma taqdim etishga haqli. Bunda soliq davrining qolgan qismi uchun joriy to'lovlarga yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqning o'zgarish summasiga teng ulushlarda tuzatish kiritiladi.

Soliq davrida to'lanishi lozim bo'lgan yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq summasi joriy to'lovlar hisobga olingan holda, hisob-kitobni taqdim etish muddatidan kechiktirmay byudjetga o'tkaziladi.

Soliq davrida yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq bo'yicha joriy to'lovlar summasi hisob-kitobga ko'ra byudjetga to'lanishi lozim bo'lgan soliq summasiga nisbatan 10 foizdan ortiq kamaytirilgan taqdirda, davlat soliq xizmati organi joriy to'lovlarni yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqning haqiqiy summasidan kelib chiqib, penya hisoblagan holda qaytadan hisoblab chiqadi.

O'zbekiston Respublikasining norezidentlari bo'yicha yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqni hisoblab chiqarish soliq solinadigan bazadan va belgilangan stavkadan kelib chiqqan holda davlat soliq xizmati organlari tomonidan quyidagi tartibda amalga oshiriladi:

O'zbekiston Respublikasida faoliyatni doimiy muassasa orqali amalga oshirayotgan O'zbekiston Respublikasining norezidenti doimiy muassasaning soliq bo'yicha hisobga olish joyidagi davlat soliq xizmati organiga soliq solinadigan mavjud mol-mulk to'g'risidagi ma'lumotnomani hisobot yilidan keyingi yilning 25 yanvaridan kechiktirmay taqdim etishi shart. Taqdim etilgan ma'lumotnoma asosida davlat soliq xizmati organi yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq summasi hisob-kitobini o'n kun ichida amalga oshiradi va to'lov xabarnomasini yozib beradi;

O'zbekiston Respublikasining ko'chmas mulkka ega bo'lgan norezidentlariga ko'chmas mulk joylashgan yerdagi O'zbekiston Respublikasi davlat soliq xizmati organlari soliq to'lovchining yoki

ko'chmas mulkka bo'lgan huquqlarni davlat ro'yxatidan o'tkazuvchi organning ma'lumotlari asosida to'lov xabarnomasini yozib beradi.

Yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq O'zbekiston Respublikasining norezidentlari tomonidan yilda bir marta, soliq hisoboti davridan keyingi yilning 15 fevralidan kechiktirmay to'lanishi kerak.

Belgilangan muddatlarda tugallanmagan qurilish obyektlari va me'yoriy muddatlarda o'rnatilmagan uskuna uchun mol-mulk solig'ini to'lash tartibi

Normativ muddatlarda tugallanmagan qurilish obyekti uchun mol-mulk solig'ini to'lovchilar bo'lib qurilishni amalga oshiruvchi yuridik shaxslar, ya'ni buyurtmachilar hisoblanadi.

Soliqqa tortish obyekti bo'lib, normativ muddatlarda tugallanmagan qurilish obyektining qiymati, ya'ni buyurtmachi tomonidan F-3 shaklida (bajarilgan ishlar va xarajatlar hajmi to'g'risida ma'lumotnoma) rasmiylashtirilgan statistika hisobiga obyekt bo'yicha kiritilgan va tugallanmagan qurilish hisobvarag'ida hisoblanadigan barcha ishlar va xarajatlar hajmi hisoblanadi.

Qurilishning me'yoriy muddati deb qurilishni tashkil qilish loyihasi (QTQL) tarkibida 1.04.03-85-son QMQ «Korxonalar, binolar va inshootlarni qurish muddati me'yorlari»ga muvofiq loyihalash tashkiloti tomonidan aniqlanadigan obyekt qurilishining me'yoriy muddati hisoblanadi. Loyihalash tashkilotlari loyiha-smeta hujjatlarida tayyorlash muddatlarini ajratgan holda qurilish muddati me'yorini ko'rsatishlari shart. Loyiha-smeta hujjatlarida qurilish muddati me'yori ko'rsatilmagan taqdirda, buyurtmachi loyihalash tashkilotidan muayyan obyekt bo'yicha qurilish muddatining me'yori to'g'risida xulosa olishga majbur.

Belgilangan muddatlarda o'rnatilmagan uskunalar uchun mol-mulk solig'ini to'lovchilar bo'lib kapital mablag'lar hisobiga qayta jihozlanadigan obyektlarda montaj qilish talab qilinadigan va o'rnatishga belgilangan texnologik, energetik va ishlab chiqarish uskunalari bo'lgan yuridik shaxslar hisoblanadi.

Belgilangan muddatlarda o'rnatilmagan uskunalar uchun soliq solish obyekti bo'lib o'rnatishga belgilangan uskunalar qiymati hisoblanadi, ular qatoriga montaj qilishni talab qiladigan, faqat qismlarini yig'ish va poydevorga yoki ustunlarga, polga, qavatlararo to'siqlarga va boshqa bino va inshootlarni ko'tarib turuvchi konstruksiyalarga o'rnatiladigan uskunalar hamda uskunalarni hisobga olish hisobvarag'ida hisoblanadigan shunday uskunalarning ehtiyot

qismlar to'plami (belgilangan muddatda o'rnatilmagan uskunalar qismida) hisoblanadi. Ushbu uskunalar tarkibiga o'rnatiladigan uskunalar qatorida montaj qilish uchun belgilangan nazorat-o'lchov apparaturasi yoki boshqa asboblari ham kiradi.

Korxonalar, binolar va inshootlar qurilishida tasdiqlangan qurilish muddati va tayyorlab qo'yilgan zaxiralar me'yoriga muvofiq har bir obyekt bo'yicha texnologik yoki boshqa uskunalarni yetkazib berish va montaj qilish jadvali belgilangan bo'lishi lozim.

Mamlakatimizda ishlab chiqarilgan va import qilingan uskunalarni yetkazib berish va montaj qilish jadvalida quyidagi muddatlarda topshirish hisobga olinadi:

- yirik texnologiya va energetika uskunolari - ularni nomma-nom ro'yxatlari bo'yicha montaj qilish va yetkazib berish jadvallarining rejadagi muddati o'tib ketgandan keyin;

- texnologiya uskunolari, texnologiya liniyalari, qurilmalar va boshqa umumzavod uskunolari - uskunalarni montajga topshirishining rejadagi muddati o'tgandan keyin, lekin olti oydan ortiq bo'lmagan muddatda;

- komplekt import uskunolari - ularni montajga topshirishning rejadagi muddati o'tib ketgandan keyin, lekin bir yildan ortiq bo'lmagan muddatga, agar texnik shart-sharoitlariga ko'ra uskunani qismlar bo'yicha montaj qilish mumkin bo'lmasa, ularni montajga topshirish muddati uskunalar butun komplektining kelib tushishi paytidan hisoblanadi;

- qismlarga ajratilgan import uskunolari, shuningdek, kabel mahsulotlari, simlar va trosalar - ularni montajga topshirishning rejadagi muddati o'tgandan keyin, lekin olti oydan ortiq bo'lmagan muddatda.

Uskunalarni montaj qilish va o'rnatish uchun me'yorlar va jadvallar bo'lmaganida soliq quyidagi muddatlarda to'lanadi:

- ishlab chiqarish maqsadlaridagi obyektlar bo'yicha mamlakatimizda ishlab chiqarilgan va import qilingan uskunalarning o'rnatilmaganligi uchun - sotib olinganiga bir yillik muddat to'lganidan keyingi oydan boshlab;

- noishlab chiqarish maqsadlaridagi obyektlar bo'yicha - sotib olinganiga olti oy tugagandan keyin;

Uskunalarni yetkazib berish va montaj qilishning yuqorida ko'rsatilgan muddatlarini buzganligi uchun korxonalar va tashkilotlar, O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollardan

tashqari, mol-mulk solig'ini ikki baravar ko'paytirilgan stavka bo'yicha to'laydilar.

Mavzuga doir masalalar

1-masala. Korxonada mol-mulking o'rtacha yillik qoldiq qiymati 8500 ming so'mni tashkil etadi, bundan tashqari korxonada quyidagilar ham mavjud:

- normativ muddatda tugallanmagan qurilish obyektlari qiymati – 2000 ming so'm;

- konservatsiya qilinishi to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori qabul qilingan asosiy ishlab chiqarish fondlarining qiymati – 2035 ming so'm.

Korxonaning mahsulotlarni sotishdan tushgan umumiy tushumi 25300 ming so'mni, shundan 5400 ming so'mi eksport faoliyatidan tashkil etadi.

Korxonaning soliq davri uchun mol-mulk solig'ini hisoblang?

O'z-o'zini nazorat qilish uchun savollar

1. Yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq qachon joriy etilgan va uni joriy etishdan ko'zlangan maqsad nimadan iborat?

2. Yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqning davlat byudjeti daromadlari tarkibidagi ahamiyati qanday?

3. Yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq to'lovchilari kimlar?

4. Soliqqa tortishning alohida tartibi o'rnatilgan korxonalar asosiy faoliyatidan tashqari boshqa faoliyat bilan shug'ullanganlarida mol-mulk solig'ini to'lashadimi?

5. Yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqning obyekti va bazasi qanday aniqlanadi?

6. Korxonada mol-mulking o'rtacha yillik qoldiq qiymati (o'rtacha yillik qiymati) qanday tartibda aniqlanadi?

7. Yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqning stavkasi qanday miqdorda belgilangan?

8. Yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqdan qanday yuridik shaxslar imtiyozga ega?

9. Yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqning hisob-kitobi davlat soliq xizmati organlariga qaysi muddatda taqdim etiladi?

10. Yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq qanday muddatlarda to'lanadi?

11. Me'yoriy muddatlarda tugallanmagan qurilish obyektlari uchun mol-mulk solig'ini to'lash tartibi qanday belgilangan?

12. Belgilangan muddatlarda o'rnatilmagan asbob-uskunalar uchun mol-mulk solig'ini to'lash tartibi qanday?

3.6. Yuridik shaxslardan olinadigan yer solig'i

Yer solig'ining huquqiy asoslari, iqtisodiy mohiyati

1990-yilda O'zbekistonda «Yer to'g'risida» qonun qabul qilindi va ushbu qonunga ko'ra yerga egalik qilish va yerdan foydalanishning pullik bo'lishi belgilandi hamda yer uchun haq yillik yer solig'i sifatida undiriladigan bo'ldi.

1991 yilda «Korxonalar, birlashmalar va tashkilotlardan olinadigan soliqlar to'g'risida», 1993 yilda «Yer solig'i to'g'risida» O'zbekiston Respublikasi Qonuni qabul qilinib, unda yer solig'ini undirishda soliqqa tortish obyekti, subyektlari, soliq bo'yicha imtiyozlar, soliqni hisoblash va byudjetga to'lash tartibi ko'rsatib berildi. 1997 yilda Soliq kodeksining qabul qilinishi hamda 1998 yildan uning kuchga kiritilishi bilan yer solig'ining to'laqonli huquqiy asoslari yaratildi.

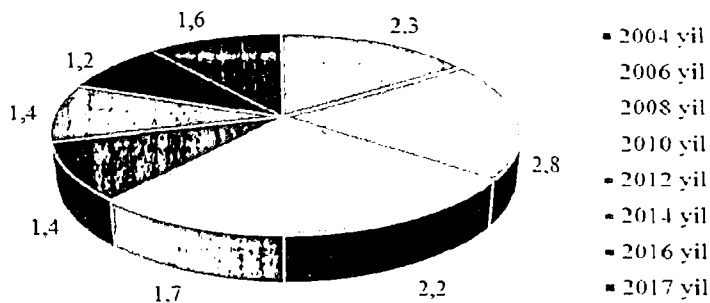
Yer solig'i O'zbekiston soliq tizimida mahalliy soliqlar tarkibiga kiradi hamda mahalliy byudjetlarning barqaror daromad manbayi hisoblanadi.

Yuridik shaxslardan olinadigan yer solig'i davlat byudjetining solikli daromadlarida yuqori ulushga ega bo'lmay hozirgi vaqtda ushbu soliqdan tushumlar davlat byudjetining 1.4 - 1.6 foizini tashkil etmoqda (3.6.1- diagramma).

3.6.1-diagramma ma'lumotlariga ko'ra davlat byudjeti daromadlarida yuridik shaxslardan olinadigan yer solig'ining salmog'i 2012 yilda 2004 yilga nisbatan 0.9 foizli punktga kamayganligini kuzatish mumkin.

Yer solig'i boshqa soliq turlaridan farqli o'laroq, o'ziga xos xususiyatlarga ega. Jumladan, o'zining iqtisodiy mohiyatiga ko'ra u renta to'lovidir yoki boshqacha qilib aytganda ushbu soliq yer egalari va yerdan foydalanuvchi xo'jalik yurituvchi subyektlar moliyaviy faoliyatining natijalari bilan bog'liq emas. Demak, ushbu soliqni joriy etilishidan maqsad – yerdan oqilona foydalanishni rag'batlantirish,

tuproq unumdorligini oshirish, sifati turlicha bo'lgan yerlarda xo'jalik yuritishning ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlarini tenglashtirish, aholi yashaydigan joylarda infrastruktura rivojlanishini ta'minlash hamda yerni talon-taroj qilinishiga yo'l qo'ymaslik hisoblanadi.

3.6.1-diagramma. Yuridik shaxslardan olinadigan yer solig'ining davlat byudjeti daromadlaridagi salmog'i dinamikasi⁴²

O'zbekiston Respublikasida jami yer fondi 2004 yilda 44410,3 ming gektarni tashkil etib, shundan 57,8 foizi qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari ixtiyoridagi yer maydonlariga to'g'ri kelgan. 2005 yilda esa 57,9 foizi, 2006 yilda 58,2 foizini tashkil qilgan

Yer fondi hajmida qishloq ho'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari yer maydonlarining o'sishi fermer xo'jaliklari sonining yildan-yilga ko'payib borayotganligi va o'rmon xo'jaliklari ixtiyoridagi yer maydonlarining bir qismining ular tasarrufiga o'tkazilishi hamda zaxira yerlarning o'zlashtirilishi bilan izohlanadi.

Yer solig'ini to'lovchilar Ma'lumki, yer uchastkalaridan foydalanganlik uchun byudjetga to'lovlar yer solig'i yoki yer uchun ijara haqi tariqasida amalga oshiriladi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, mahalliy davlat hokimiyati organlari tomonidan ijaraga berilgan yer uchastkalari uchun to'lanadigan ijara haqi yer solig'iga tenglashtiriladi. Yer uchastkalarini ijaraga olgan yuridik shaxslarga yuridik shaxslardan

⁴² O'zbekiston Respublikasi Prezidenti va Vazirlar Mahkamasining 2003-2016 yillardagi «O'zbekiston Respublikasining asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida»gi qarorlari asosida tayyorlangan.

olinadigan yer solig'i stavkalari, yuridik shaxslardan olinadigan yer solig'ini to'lovchilar uchun belgilangan imtiyozlar, soliqni hisoblab chiqarish, soliq hisob-kitoblarini taqdim etish va soliqni to'lash tartibi tatbiq etiladi.

Yuridik shaxslar mulk huquqi, egalik qilish huquqi, foydalanish huquqi yoki ijara huquqi asosida foydalaniladigan yer uchastkalari uchun yer solig'i to'laydilar.

Soliq qonunchiligiga ko'ra, mulk huquqi, egalik qilish huquqi, foydalanish huquqi yoki ijara huquqi asosida yer uchastkalariga ega bo'lgan yuridik shaxslar, shu jumladan O'zbekiston Respublikasining norezidentlari yer solig'ini to'lovchilari bo'lib hisoblanadi.

Ko'chmas mulk ijaraga berilgan taqdirda, ijaraga beruvchi yer solig'ini to'lovchi bo'ladi.

Yer uchastkasidan bir nechta yuridik shaxs birgalikda foydalangan taqdirda, har bir yuridik shaxs yer uchastkasining foydalanilayotgan maydonidagi o'z ulushi uchun yer solig'ini to'lovchidir.

Quyida keltirilgan yuridik shaxslar yer solig'ini to'lovchilar bo'lmaydi:

- notijorat tashkilotlar. Agar notijorat tashkilotlari tadbirkorlik faoliyati amalga oshirsalar, tadbirkorlik faoliyatida foydalanilgan yer uchastkalari bo'yicha belgilangan tartibda yer solig'i to'lovchilar bo'ladi;

- soliq solishning soddalashtirilgan tartibi nazarda tutilgan yuridik shaxslar.

Yer uchastkasidan foydalanganlik uchun soliq solish maqsadlarida mashina-traktor parklari (shu jumladan qayta tashkil etilayotgan qishloq xo'jalik korxonalari hududida barpo etiladigan muqobil mashina-traktor parklari), pilla urug'i tayyorlash, pilla tayyorlash va birlamchi ishlov berish korxonalari qishloq xo'jaligi korxonalariga tenglashtiriladi.

Yer solig'i obyektini, bazasi va soliq stavkalari Soliq kodeksining 280-moddasiga ko'ra mulk huquqi, egalik qilish huquqi, foydalanish huquqi yoki ijara huquqi asosida yuridik shaxslarda bo'lgan yer uchastkalari soliq solish obyektini hisoblanadi. Quyidagilarga soliq solish obyektini sifatida qaralmaydi:

- aholi punktlarining umumiy foydalanishdagi yerlari. Aholi punktlarining umumiy foydalanishdagi yerlari jumlasiga: maydonlar, ko'chalar, tor ko'chalar, yo'llar, sug'orish tarmog'i, sohil bo'yi yerlari va boshqa shu kabi yerlar;

- aholining madaniy-maishiy ehtiyojlarini qondirish va dam olishi uchun foydalaniladigan yerlar (daraxtzorlar, bog'lar, sayilgozlar, xiyobonlar, shuningdek, ariq tarmoqlari egallagan yerlar);

- kommunal-maishiy ahamiyatga molik yerlar (dafn etish joylari, maishiy chiqindilarni yig'ish, qaytadan ortish va saralash joylari, shuningdek, chiqindilarni zararsizlantirish hamda utilizatsiya qilish joylari va boshqa shu kabi joylar);

- zaxira yerlar.

Mavjud yer uchastkalaridan qonun hujjatlariga muvofiq soliq solinmaydigan yer uchastkalari maydonlari chegirib tashlangan holdagi umumiy maydoni soliq solinadigan bazadir.

Qaysi yer uchastkalariga bo'lgan mulk huquqi, egalik qilish huquqi, foydalanish huquqi yoki ijara huquqi yil mobaynida soliq to'lovchiga o'tgan bo'lsa, o'sha yer uchastkalari uchun soliq solinadigan baza yer uchastkalariga tegishli huquq vujudga kelganidan keyingi oydan e'tiboran hisoblab chiqariladi. Yer uchastkasining maydoni kamaytirilgan taqdirda, soliq solinadigan baza yer uchastkasi maydoni kamaytirilgan oydan e'tiboran kamaytiriladi.

Yuridik shaxslarda yer solig'i bo'yicha imtiyoz huquqlari vujudga kelgan taqdirda, soliq solinadigan baza ushbu huquq vujudga kelgan oydan e'tiboran kamaytiriladi. Yer solig'i bo'yicha imtiyoz huquqi bekor qilingan taqdirda, soliq solinadigan baza ushbu huquq bekor qilinganidan keyingi oydan e'tiboran hisoblab chiqariladi (ko'paytiriladi).

Yuridik shaxslardan olinadigan yer solig'i stavkalari O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori bilan belgilanadi va soliq to'lovchilarga Moliya vazirligi va Davlat soliq qo'mitasi va ularning quyi organlari tomonidan belgilangan tartibda yetkaziladi.

Yer solig'i stavkalari jahon amaliyotida qabul qilinganidek, yer qiymatidan kelib chiqib belgilanadi. Yer solig'i stavkalari turli mamlakatlarda turlicha belgilanadi, lekin o'rtacha olganda yer qiymatining 5 foizidan oshmaydi.

O'zbekiston Respublikasida yerning bozor qiymati shakllanmaganligi sababli, 1 gektar sug'oriladigan yerdan olinadigan dehqonchilik yalpi mahsulotining o'rtacha qiymatidan kelib chiqib, uni shartli baholash amalga oshiriladi.

Soliq stavkalarini belgilashda tuproq boniteti (sifati) hisobga olinadi. Bonitetni aniqlashda tuproqning genetik kelib chiqishi, mexanik tarkibi, sho'rlanganlik darajasi, tuproq qatlamining suv o'tkazaolishi,

zichligi kabi boshqa tabiiy xossalari hisobga olinadi. Tuproq boniteti 100 balli tizim bo'yicha aniqlanadi. 100 ball 10 ta klassga bo'linadi, ya'ni 1 klass yerlar nol balldan 10 ballgacha, 2 klass yerlar 11 balldan 20 ballgacha, 3 klass yerlar 21 balldan 30 ballgacha va h.k. 10 klass yerlar 91 balldan 100 ballgacha baholanadi. Bunda yerning ball boniteti qancha yuqori bo'lsa soliq stavkasi ham shuncha yuqori belgilanadi.

Yerlardan noqishloq xo'jalik maqsadlarida foydalanadigan yuridik shaxslardan olinadigan yer solig'i stavkalari O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 29 dekabrda «O'zbekiston Respublikasining 2018 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va davlat byudjeti parametrlari to'g'risida»gi PQ-3454-sonli qaroriga asosan quyidagicha guruhlanadi:

- sug'oriladigan jamoat qishloq xo'jaligi yerlari uchun undiriladigan yer solig'i stavkalari;

- lalmi ekinzorlar, bo'z yerlar va ko'p yillik ko'chatlar uchun undiriladigan yer solig'i stavkalari;

- sug'orilmaydigan pichanzorlar va yaylovlar uchun undiriladigan yer solig'i stavkalari;

- qishloq xo'jaligi va o'rmon xo'jaligida foydalanilmaydigan boshqa yerlar uchun undiriladigan yer solig'i stavkalari;

- Toshkent shahrida yer uchastkalaridan foydalanganlik uchun yer solig'i stavkalari;

- shaharlar va qo'rg'onlarda yer uchastkalaridan foydalanganlik uchun yer solig'i stavkalari;

- qishloq joylarda joylashgan yer uchastkalaridan foydalanganlik uchun yuridik shaxslardan undiriladigan yer solig'i stavkalari;

- qishloq joylarda joylashgan yer uchastkalaridan foydalanganlik uchun fuqarolardan undiriladigan yer solig'i stavkalari.

Yer uchastkasi mulkdorining, yer egasi, yerdan foydalanuvchi yoki ijarachining aybi bilan qishloq xo'jaligi yerlarining sifati yomonlashgan (bonitet balli pasaygan) taqdirda, yer solig'i yerning sifati yomonlashguniga qadar belgilangan stavkalar bo'yicha yuridik shaxslar tomonidan to'lanadi.

Shaharlar va shaharchalarning ma'muriy chegaralarida joylashgan qishloq xo'jaligi ahamiyatiga molik yerlar uchun yer solig'i qishloq xo'jaligi yerlari uchun belgilangan stavkalarining ikki baravari miqdorida to'lanadi.

Yuridik shaxslar foydalanadigan (shu jumladan, yer solig'ini to'lashdan ozod etilgan), davlat mahalliy hokimiyati organlari

tomonidan ajratilgan maydonlardan ortiqcha yer uchastkalari uchun yer solig'i yuridik shaxslar uchun 4,0 koeffitsiyentini qo'llagan holda to'lanadi. Davlat mahalliy hokimiyati organlari tomonidan ajratilgan maydonlardan ortiqcha foydalaniladigan yerlar uchun yuqorida ko'rsatilgan koeffitsiyentni qo'llagan holda yer solig'i to'lanmagan taqdirda soliq to'lovchilarga nisbatan qonun hujjatlariga muvofiq moliyaviy jazo choralari qo'llanadi.

Qishloq joylarda joylashgan yer uchastkalaridan foydalanganlik uchun yuridik shaxslar va fuqarolardan undiriladigan yer solig'i stavkalariga yer uchastkalarining joylashish joyiga bog'liq holda quyidagi koeffitsiyentlar qo'llaniladi:

- Toshkent shahri atrofida 20 km lik aylanada - 1.30;
- Qoraqalpog'iston Respublikasi poytaxti va viloyat markazlari atrofida 15 km lik aylanada - 1.20;
- tuman markazlari atrofida 10 km lik aylanada - 1,15;
- boshqa shaharlar atrofida 5 km lik aylanada - 1,10.

Yer uchastkalarigacha bo'lgan masofa avtomobil yo'llari bo'yicha shaharlar va tuman markazlarining ma'muriy chegaralaridan boshlab belgilanadi. Agar yer uchastkasi ikki shahar yaqinida joylashgan bo'lsa, shaharning yuqoriroq funksional vazifasiga muvofiq keladigan koeffitsiyent qo'llaniladi.

Bir qishloq aholi punkti doirasida yagona stavkalarni belgilash maqsadida soliq to'lovchilarga berilgan yerlar, yerlarning qanday qismi ushbu zonaga kirishiga bog'liq holda, butunlay shahar atrofi zonasiga kiritiladi yoki ushbu zonadan butunlay chiqariladi.

Dehqon xo'jaliklaridan undiriladigan yer solig'ini hisoblab chiqarish chog'ida qishloq joylarda joylashgan yer uchastkalaridan foydalanganlik uchun fuqarolardan undiriladigan yer solig'i stavkalarig, yer sifatiga bog'liq holda quyidagi koeffitsiyentlar qo'llaniladi:

- tuproq boniteti 40 ballgacha bo'lsa - 0,75;
- tuproq boniteti 41 dan 70 ballgacha bo'lsa - 1,0;
- tuproq boniteti 70 balldan ortiq bo'lsa - 1,25.

Shahar va qo'rg'onlarning ma'muriy chegaralarida joylashgan kon va karerlar band etgan yerlar uchun soliq korxonalar, muassasalar va tashkilotlar uchun belgilangan stavkalariga 0,1 koeffitsiyentini qo'llagan holda to'lanadi.

O'rmon xo'jaliklarida mollarni o'tlatish uchun foydalanilmaydigan yaylov yerlar uchun yer solig'i boshqa yerlar uchun stavkalar bo'yicha to'lanadi.

Yer solig'i bo'yicha imtiyozlar

Soliq kodeksining 282-moddasiga muvofiq yer solig'i to'lashdan quyidagilar ozod qilinadi:

- madaniyat, ta'lim, sog'liqni saqlash, aholini ijtimoiy muhofaza qilish tashkilotlari - o'z zimmlariga yuklatilgan vazifalarni amalga oshirishda foydalanadigan yer uchastkalari uchun;

- nogironlarning jamoat birlashmalari, «Nuroniylar» jamg'armasi va «O'zbekiston chernobilchilari» assotsiatsiyasi mulkida bo'lgan, ishlovchilari umumiy sonining kamida 50 foizini nogironlar, 1941-1945 yillardagi urush va mehnat fronti faxriylari tashkil qilgan yuridik shaxslar, bundan savdo, vositachilik, ta'minot-sotish va tayyorlov faoliyati bilan shug'ullanuvchi yuridik shaxslar mustasno. Mazkur imtiyozni olish huquqi belgilanayotganda xodimlarning umumiy soniga shtatda bo'lgan xodimlar kiritiladi;

- ixtiyoriy tugatilayotgan tadbirkorlik subyektlari - yuridik shaxslarni davlat ro'yxatidan o'tkazuvchi organ ixtiyoriy tugatish to'g'risida qabul qilingan qaror haqida xabardor qilingan kundan e'tiboran. Ixtiyoriy tugatish qonun hujjatlarida belgilangan muddatlarda tugallanmagan yoki tugatish tartib-taomili to'xtatilgan va faoliyat qaytadan boshlangan taqdirda, ushbu imtiyoz qo'llanilmaydi hamda soliq summasi imtiyoz qo'llanilgan butun davr uchun to'liq miqdorda undiriladi.

Soliq kodeksining 282-moddasiga ko'ra soliq solinmaydigan yer uchastkalariga quyidagi yerlar kiradi:

- bog'dorchilik, uzumchilik yoki polizchilik shirkatlarining umumiy foydalanishdagi (kirish yo'llari, sug'orish ariqlari, kollektorlar va umumiy foydalanishdagi boshqa yerlar), jamoa garajlarining yerlari;

- davlat qo'riqxonalarining, kompleks (landshaft) buyurtma qo'riqxonalarining, tabiat bog'larining, davlat tabiat yodgorliklarining, buyurtma qo'riqxonalarining (ovchilik xo'jaliklarida tashkil etiladigan buyurtma qo'riqxonalar bundan mustasno), tabiiy pitomniklarning, davlat biosfera rezervatlarining, milliy bog'larning yerlari, yuqorida ko'rsatilgan muhofaza etiladigan tabiiy hududlarning xo'jalik faoliyati yuritilayotgan yerlari bundan mustasno;

- sog'lomlashtirish ahamiyatiga molik yerlar (xo'jalik faoliyati yuritilayotgan yerlar bundan mustasno) - tegishli muassasalar va tashkilotlarga belgilangan tartibda doimiy foydalanishga berilgan, profilaktika va davolash ishlarini tashkil etish uchun qulay tabiiy shifobaxsh omillarga ega bo'lgan yer uchastkalari;

- rekreatsiya ahamiyatiga molik yerlar (xo'jalik faoliyati yuritilayotgan yerlar bundan mustasno) - aholining ommaviy dam olishi va turizmini tashkil etish uchun tegishli muassasalar hamda tashkilotlarga berilgan yerlar;

- tarixiy-madaniy ahamiyatga molik yerlar (xo'jalik faoliyati yuritilayotgan yerlar bundan mustasno) - tegishli muassasalar va tashkilotlarga doimiy foydalanishga berilgan tarixiy-madaniy qo'riqxonalar, xotira bog'lari, sag'analar, arxeologiya yodgorliklari, tarix va madaniyat yodgorliklari egallagan yerlar;

- suv fondi yerlari. Suv fondi yerlari jumlasiga suv havzalari (daryolar, ko'llar, suv omborlari va boshqa shu kabilar), gidrotexnika va boshqa suv xo'jaligi inshootlari egallagan yerlar, shuningdek, suv xo'jaligi ehtiyojlari uchun yuridik shaxslarga belgilangan tartibda berilgan suv havzalari hamda boshqa suv obyektlari sohillari bo'ylab ajratilgan mintaqa yerlari kiradi;

- elektr uzatish liniyalari, ularning podstansiyalari va inshootlari egallagan yerlar;

- umumdavlat aloqa liniyalari (havo va kabelli aloqa liniyalari, tirgakli liniyalar va radiofikatsiyalar, yer osti kabelli liniyalari, ularni bildiruvchi signalli va harakatsiz belgilar, radiorele aloqa liniyalari, kabelli telefon kanalizatsiyalari, yer ustidagi va yer ostidagi xizmat ko'rsatilmaydigan kuchaytirgich punktlari, taqsimlagich shkaflar, yerga ulash konturi qutilari hamda boshqa aloqa inshootlari) egallagan yerlar;

- madaniyat, ta'lim va sog'liqni saqlash obyektlari egallagan yerlar;

- umumiy foydalanishdagi avtomobil yo'llari egallagan yerlar;

- umumiy foydalanishdagi temir yo'llar, shu jumladan tuproq ko'tarmasi, sun'iy inshootlar, liniya-yo'l binolari, temir yo'l aloqasi hamda elektr ta'minoti qurilmalari, inshootlar va yo'l qurilmalaridan iborat temir yo'llar stansiyalari hamda saralash joylari, shuningdek, belgilangan tartibda temir yo'l transporti korxonalari, muassasalari va tashkilotlariga doimiy yoki vaqtinchalik foydalanishga berilgan ihota daraxtzorlari egallagan yerlar;

- shahar elektr transporti yo'llari va metropoliten liniyalari, shu jumladan jamoat transporti bekatlari va metropoliten stansiyalari hamda ularning inshootlari egallagan yerlar;

- sport va jismoniy tarbiya-sog'lomlashtirish majmualari, onalar va bolalarning dam olish hamda sog'lomlashtirish joylari, dam olish uylari hamda o'quv-mashq bazalari egallagan yerlar;

- aholi punktlarining suv ta'minoti va kanalizatsiya inshootlari: magistral suv quvurlari, vodoprovod tarmoqlari, kanalizatsiya kollektorlari va ularning inshootlari, nasos stansiyalari, suv olish va tozalash inshootlari, vodoprovod va kanalizatsiya tarmoqlaridagi kuzatish quduqlari va dyukerlari, suv bosimi hosil qiladigan minoralar hamda shunga o'xshash inshootlar egallagan yerlar;

- magistral neft va gaz quvurlari, shu jumladan kompressor, nasos stansiyalari, yong'inga qarshi va avariyaqa qarshi stansiyalar, truboprovodlarni katodli himoyalash stansiyalari ularni tarmoqqa ulash uzellari bilan, truboprovodlarni tozalash qurilmalari hamda shunga o'xshash inshootlar egallagan yerlar;

- magistral issiqlik trassalari, shu jumladan nasos (ko'paytiruvchi, kamaytiruvchi, aralashtiruvchi, drenaj) stansiyalari, issiq suv ta'minotining issiqlikni hisobga olish va nazorat qilish asboblari, isitkichlari, tsirkulyatsiya nasoslari hamda shunga o'xshash inshootlar egallagan yerlar;

- samolyotlarning uchish-qo'nish maydonlari, yerda boshqarish yo'lkalari va to'xtash joylari, fuqaro aviatsiyasi aeroportlarining radionavigatsiya va elektr-yoritish uskunalari egallagan yerlar;

- O'zbekiston Respublikasining Investitsiya dasturiga kiritilgan obyektlar qurilishi uchun ajratilgan yerlar, normativ qurilish muddati davrida;

- konservatsiyaga qo'yilishi to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari qabul qilingan obyektlar egallagan yerlar, ularning konservatsiyasi davrida;

- gidrometeorologiya va gidrogeologiya stansiyalari hamda postlari egallagan yerlar;

- yuridik shaxs balansida bo'lgan va xo'jalik faoliyatida foydalanilmaydigan fuqaro muhofazasi hamda safarbarlik ahamiyatiga molik alohida joylashgan obyektlar egallagan yerlar;

- ihota o'rmon daraxtzorlari egallagan yerlar. Ihota o'rmon daraxtzorlari jumlasiga quyidagilar kiradi: o'rmonlarning daryolar, ko'llar, suv omborlari va boshqa suv obyektlari sohillari bo'ylab o'tgan taqiqlangan mintaqalari; o'rmonlarning ovlanadigan qimmatli baliqlar uvildiriq sohadigan joylarni muhofaza qiluvchi taqiqlangan mintaqalari; eroziyadan saqlaydigan o'rmonlar; o'rmonlarning temir yo'llar va avtomobil yo'llari yoqalab o'tgan ihota mintaqalari; cho'l va chala cho'l zonalaridagi o'rmonlar; shahar o'rmonlari va o'rmon-bog'lari; shaharlar, boshqa aholi punktlari va sanoat markazlarining

ko'kalamzorlashtirilgan zonalari atrofidagi o'rmonlar; suv ta'minoti manbalarini sanitariya jihatidan muhofaza qilish zonalaridagi o'rmonlar; kurort tabiiy hududlarni sanitariya jihatidan muhofaza qilish tegrasidagi o'rmonlar; alohida qimmatga ega bo'lgan o'rmonlar; ilmiy yoki tarixiy ahamiyatga ega bo'lgan o'rmonlar;

- qishloq xo'jaligi maqsadlari uchun yangi o'zlashtirilayotgan yerlar, ularni o'zlashtirish ishlari bajariladigan davrda va ular o'zlashtirilgan vaqtdan e'tiboran besh yil mobaynida;

- melioratsiya ishlari amalga oshirilayotgan mavjud sug'oriladigan yerlar, ishlar boshlanganidan e'tiboran besh yil muddatga;

- yangi barpo etilayotgan bog'lar, tokzorlar va tutzorlar egallagan yerlar, daraxtlarning qator oralaridan qishloq xo'jaligi ekinlarini ekish uchun foydalanilishidan qat'iy nazar uch yil muddatga. Kuzda o'tkazilgan yangi ko'chatlar uchun beriladigan imtiyoz muddatini hisoblab chiqarish keyingi yilning 1 yanvaridan e'tiboran boshlanadi, bahorda o'tkazilgan ko'chatlar uchun esa joriy soliq davrining 1 yanvaridan e'tiboran boshlanadi;

- ilmiy tashkilotlarning qishloq xo'jaligi ahamiyatiga molik va o'rmon fondidagi yerlari, qishloq xo'jaligi va o'rmon xo'jaligi sohasidagi ilmiy-tadqiqot tashkilotlari hamda o'quv yurtlariga qarashli tajriba, eksperimental va o'quv-tajriba xo'jaliklarining bevosita ilmiy hamda o'quv maqsadlari uchun foydalaniladigan yerlari. Ushbu bandga muvofiq ilmiy tajribalar, eksperimental ishlar, yangi navlarning seleksiyasi o'tkazilishi uchun hamda mavzulari tasdiqlangan boshqa ilmiy va o'quv maqsadlari uchun foydalaniladigan ekinlar hamda daraxtzorlar egallagan yer uchastkalarini soliq to'lashdan ozod qilinadi.

Belgilangan maqsadda bevosita foydalanilmayotgan yer uchastkalariga yuqorida belgilangan imtiyozlar tatbiq etilmaydi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2012 yil 2 oktabrdagi 281-sonli qarori bilan tasdiqlangan «Mahalliy davlat hokimiyati organlari tomonidan ayrim toifadagi yuridik shaxslarga mol-mulk solig'i, yer solig'i, yagona yer solig'i bo'yicha imtiyozlar berish tartibi to'g'risida»gi nizomga muvofiq mahalliy davlat hokimiyati organlari tomonidan ayrim toifadagi yuridik shaxslarga belgilangan shartlar asosida yer solig'i bo'yicha qo'shicha imtiyozlar taqdim etishi mumkin.

**Yer solig'ini hisoblab
chiqarish va
byudjetga to'lash**

Soliq kodeksining 285-moddasiga ko'ra yer solig'i har bir soliq davrining 1-yanvariga bo'lgan holatga ko'ra hisoblab

chiqariladi va yer solig'ining hisob-kitobi yer uchastkasi joylashgan yerdagi davlat soliq xizmati organiga hisobot yilining 10 yanvariga qadar taqdim etiladi (7-ilova).

Yuridik shaxslar tomonidan yer solig'ini hisoblab chiqarish soliq solinadigan baza va belgilangan stavkadan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi.

Soliq solinadigan bazada (hisoblangan soliq summasida) soliq davri mobaynida o'zgarish bo'lganda yuridik shaxslar bir oylik muddat ichida davlat soliq xizmati organiga yer solig'ining aniqlashtirilgan hisob-kitobini taqdim etishi shart.

Soliq davri mobaynida qishloq xo'jaligi ekinlarining umumiy maydonida va tarkibida o'zgarishlar yuz bergan yagona yer solig'ini to'lashga o'tmagan qishloq xo'jaligi korxonalari yer solig'ining aniqlashtirilgan hisob-kitobini davlat soliq xizmati organiga joriy yilning 1 dekabriga qadar taqdim etadi.

Yil mobaynida yagona soliq to'lovini to'lashga o'tayotgan umumbelgilangan soliqlarni to'lovchilar - mikrofirmalar va kichik korxonalar umumbelgilangan soliqlar ular tomonidan to'langan davr uchun er solig'ining aniqlashtirilgan hisob-kitobini yagona soliq to'lovini to'lashga o'tilayotgan oyning 10-sanasidan kechiktirmay taqdim etadi.

Soliq davri mobaynida yer solig'i to'lashning belgilangan muddatidan keyin majburiyatlar yuzaga kelganda, ushbu summani to'lash majburiyatlar yuzaga kelgan sanadan e'tiboran o'ttiz kundan kechiktirmay amalga oshiriladi.

Yer solig'ini to'lash yuridik shaxslar tomonidan har oyning 10-kuniga qadar yer solig'i yillik summasining o'n ikkidan bir qismi miqdorida amalga oshiriladi.

Yagona yer solig'i to'lashga o'tmagan qishloq xo'jaligi korxonalari tomonidan yer solig'ini to'lash quyidagi tartibda amalga oshiriladi:

- hisobot yilining 1 sentabriga qadar - yillik soliq summasining 30 foizi;
- hisobot yilining 1 dekabriga qadar - soliqning qolgan summasi.

Soliq to'lovchi tomonidan ortiqcha soliq summalari to'langan taqdirda, agar boshqa soliqlar va yig'imlar bo'yicha qarz mavjud bo'lmasa, ushbu summalar soliq to'lovchiga o'ttiz kun ichida uning yozma arizasi bo'yicha qaytariladi yoki bo'lg'usi to'lovlar hisobiga qayd etiladi.

Yer solig'i, soliq to'lovchining joylashgan eridan qat'iy nazar hududida yer uchastkasi joylashgan tuman yoki shaharning mahalliy byudjetiga to'lanadi. Agar yer uchastkasi ham tuman, ham shahar hududida joylashgan bo'lsa, soliq xuddi shu tartibda to'lanadi.

Yuridik shaxslarning byudjet bilan yer solig'i bo'yicha hisob-kitoblari buxgalteriya hisobi byudjetga to'lovlar bo'yicha qarzlarni hisobga olish hisobvarag'ida yuritiladi.

Mavzuga doir masalalar

1-masala. Toshkent shahrining 2 zonasida joylashgan ishlab chiqarish korxonasi shahar hokimi qarori bo'yicha ajratilgan yer maydoni 5.5 ga ni tashkil etadi.

Korxonaning hisobot yilida to'lashi lozim bo'lgan yer solig'i summasini hisoblang.

2-masala. Toshkent shahrining 3 zonasida joylashgan korxonaga shahar hokimi qarori bo'yicha ajratilgan yer maydoni 3.75 ga, haqiqiy foydalanilishdagi yer maydoni esa 4.5 ga ekanligi aniqlandi.

Korxonaning hisobot yilida to'lashi lozim bo'lgan yer solig'i summasini hisoblang.

O'z-o'zini nazorat qilish uchun savollar

1. Yer solig'ini yuridik shaxslardan undirishning sababi nimada?
2. Yer solig'ining huquqiy asoslari O'zbekistonda qachon shakllangan?
3. O'zbekistonda yer fondi qanday tarkib topgan?
4. Qanday yuridik shaxslar yer solig'ining to'lovchilari bo'lib hisoblanadi?
5. Soliq solishning soddalashtirilgan tartibidagi yuridik shaxslar yer solig'ini to'lovchilari bo'lib hisoblanadimi?
6. Qanday hollarda notijorat tashkilotlar yer solig'i to'lovchilar hisoblanadi?
7. Yer solig'ini undirish obyekti nima?
8. Yer solig'i stavkalari qanday mezonlar asosida belgilanadi?
9. Qanday yerlar soliq solinmaydigan yer uchastkalari hisoblanadi?
10. Qanday yuridik shaxslar yer solig'idan ozod qilinadi?

11. Yuridik shaxslar yer solig'ining hisob-kitobini qanday muddatlarda davlat soliq xizmati organlariga taqdim etadi?

12. Yuridik shaxslar yer solig'i summasini byudjetga qanday muddatlardan kechiktirmay to'laydilar?

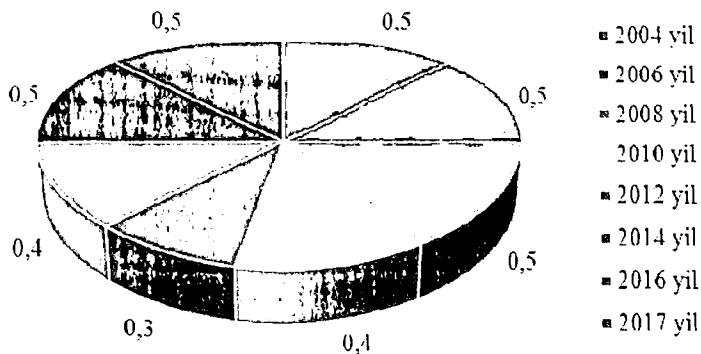
3.7. Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq

Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqning joriy etilishi

O'zbekiston sharoitida suv qadrligi hisoblanadi. Chunki respublikamizda qishloq ho'jaligida foydalaniladigan yerlar asosan sug'oriladigan yerlardan iborat. Suv har qanday davlat uchun asosiy boylik

hisoblanadi.

1982-yildan 1998-yilga qadar suv resurslaridan foydalanayotgan yuridik shaxslar «suv uchun to'lov» to'lashar edi. Iste'molchilarning suvdan samarali, tejab foydalanish maqsadida respublikamiz soliq qonunchiligiga hamda O'zbekiston Respublikasining «Suv va suvdan foydalanish to'g'risida»gi qonuniga ko'ra 1998 yil 1 yanvardan boshlab suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq joriy etildi. Ushbu soliq umumdavlat soliqlari tarkibiga kiritildi.

3.8.1-diagramma. Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqning davlat byudjeti daromadlaridagi salmog'i dinamikasi⁴³

⁴³ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti va Vazirlar Mahkamasining 2003-2016 yillardagi «O'zbekiston Respublikasining asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida»gi qarorlari asosida tayyorlangan.

Davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishda suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqning ahamiyati xilma-xildir. Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqning davlat byudjeti daromadlaridagi salmog'i 2004-2008 yillarda 0,5 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2012 yilda 0,3 foiz bo'lgan. 2017 yilgi davlat byudjeti parametrlari bo'yicha ushbu soliq davlat byudjeti daromadlarining 0,5 foizini, mol-mulk solig'i va resurs to'lovlarida esa 3,5 foizni tashkil etmoqda (3.8.1-diagramma).

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2014 yil 4 dekabrda 2270-sonli qaroriga asosan ushbu soliqdan tushumlar mahalliy byudjetlarning Davlat byudjetidagi ulushini ko'paytirish maqsadida to'liq miqdorda mahalliy byudjetlar daromadiga o'tkazilmoqda.

Soliq to'lovchilar tarkibi Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq to'lovchilar bo'lib O'zbekiston Respublikasi hududida suvdan foydalanishni yoki suv iste'molini amalga oshiruvchi quyidagi shaxslar

hisoblanadi:

- yuridik shaxslar - O'zbekiston Respublikasi rezidentlari;
- faoliyatini doimiy muassasa orqali amalga oshirayotgan O'zbekiston Respublikasi norezidentlari;
- tadbirkorlik faoliyati uchun suvdan foydalanuvchi yakka tartibdagi tadbirkorlar;
- yuridik shaxs tashkil etgan va tashkil etmagan holda tuzilgan dehqon xo'jaliklari.

O'zbekistonda davlat byudjeti daromadlarini ushbu manba bo'yicha ta'minlab beradigan asosiy soliq to'lovchilar bo'lib, Shirin GRES, Taxiyatosh GRES, Toshkent GRES va boshqa shu kabi GRESlar hisoblanishadi.

Aholi punktlarining suv ta'minoti uchun suv yetkazib berishni amalga oshiruvchi yuridik shaxslar faqat o'z ehtiyojlariga ishlatiladigan suv uchun suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqni to'lovchidir.

Quyidagi yuridik shaxslar suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqni to'lovchilar bo'lmaydi:

- notijorat tashkilotlar. Notijorat tashkilotlar tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirgan taqdirda belgilangan tartibda tadbirkorlik faoliyatida foydalaniladigan suv hajmlari bo'yicha suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqni to'lovchi bo'ladi;
- soliq solishning soddalashtirilgan tartibi nazarda tutilgan yuridik shaxslar.

Soliq solish obyekti, bazasi va soliq stavkalari

Soliq kodeksining 258-moddasiga muvofiq yer usti va yer osti manbalaridan olib foydalaniladigan suv resurslari soliq

solish obyekti hisoblanadi.

Suv resurslarining yer usti manbalariga quyidagilar kiradi: daryolar, ko‘llar, suv omborlari, turli xil kanallar va hovuzlar, yer ustidagi boshqa suv havzalari hamda suv manbalari.

Suv resurslarining yer osti manbalariga artezian quduqlari va skvajinalar, vertikal va gorizontal drenaj tarmoqlari hamda boshqa inshootlar yordamida chiqazib olinadigan suvlar kiradi.

Foydalanilgan suv resurslarining hajmi soliq solish bazasi hisoblanadi.

Suv resurslarining yer usti va yer osti manbalaridan olingan suv hajmi suvdan foydalanishning buxgalteriya (birlamchi) hisobga olish hujjatlarida aks ettirilgan suv o‘lchagich asboblarning ko‘rsatkichlari asosida aniqlanadi.

Suvdan o‘lchagich asboblarsiz foydalanilgan taqdirda, uning hajmi suv obyektlaridan suv olish limitlaridan, suv iste‘molining texnologik va sanitariya normalaridan, ekinlar hamda dov-daraxtlarni sug‘orish normalaridan yoki ma‘lumotlarning to‘g‘riligini ta‘minlovchi boshqa usullardan kelib chiqqan holda aniqlanadi.

Soliq to‘lovchilar yer usti va yer osti manbalaridan olib foydalanilgan suv resurslari hajmlarining alohida-alohida hisobini yuritadi. Suv resurslarining yer usti va yer osti manbalaridan suv keladigan vodoprovod tarmog‘idagi suvdan foydalanilgan taqdirda, soliq solinadigan baza manbaning har bir turi bo‘yicha alohida-alohida aniqlanadi. Suv yetkazib beruvchi yuridik shaxslar vodoprovod tarmog‘iga suv resurslarining yer usti va yer osti manbalaridan keladigan suv hajmlarining nisbati to‘g‘risidagi ma‘lumotlarni davlat soliq xizmati organlariga joriy soliq davrining 15 yanvariga qadar taqdim etishlari kerak. Davlat soliq xizmati organlari besh kun ichida ushbu ma‘lumotlarni soliq to‘lovchilar e‘tiboriga yetkazishi lozim.

Soliq to‘lovchi issiq suv hamda bug‘ hosil qilinishi bo‘yicha soliq solinadigan bazani ishlab chiqarish va texnik ehtiyojlar uchun o‘zi foydalangan suv resurslari hajmidan kelib chiqqan holda aniqlaydi.

Binolarning bir qismi, alohida joylar ijaraga topshirilganda soliq solinadigan baza suv yetkazib beruvchi yuridik shaxs bilan shartnoma tuzgan ijaraga beruvchi tomonidan aniqlanadi.

Binolarning bir qismini, alohida joylarni ijaraga olgan va suv yetkazib beruvchi yuridik shaxs bilan shartnoma tuzgan yuridik shaxslar soliq solinadigan bazani mustaqil ravishda aniqlaydi.

Soliq to'lovchilar yuridik shaxslar bilan suv yetkazib berilishi yuzasidan solishtirib ko'rish jarayonida olingan suvning hajmini aniqlashtirishda suv hajmi farqini solishtiruv amalga oshirilgan davrdagi hisob-kitoblarda aks ettiradi.

Yuridik shaxslarning hududida ta'mirlash-qurilish va boshqa ishlarni bajaruvchi soliq to'lovchilar bu ishlarni bajarish jarayonida foydalaniladigan suv uchun suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq to'lamaydi. Ta'mirlash-qurilish va boshqa ishlarni bajarayotganda foydalaniladigan suv hajmi uchun bu ishlar qaysi yuridik shaxslar uchun bajarilayotgan bo'lsa, o'sha yuridik shaxslar suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq to'laydi. Qurilish ishlari yangi qurilish maydonida bajarilgan taqdirda, qurilishda foydalaniladigan suv hajmi uchun qurilish tashkiloti suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq to'laydi.

Yagona yer solig'i to'lovchilari bo'lmagan qishloq xo'jaligi korxonalari soliq solinadigan bazani soliq davrida bir gektar sug'oriladigan yerlarni sug'orish uchun sarflanadigan suvning butun xo'jalik bo'yicha o'rtacha hajmidan kelib chiqqan holda aniqlaydi.

Yuridik shaxs tashkil etgan va tashkil etmagan holda tuzilgan dehqon xo'jaliklari uchun soliq solinadigan baza soliq davrida bir gektar sug'oriladigan yerlarni sug'orish uchun sarflanadigan suvning butun xo'jalik bo'yicha o'rtacha hajmidan kelib chiqqan holda davlat soliq xizmati organlari tomonidan aniqlanadi.

Suvdan qishloq xo'jalik ekinlari va ko'chatlarini sug'orish uchun foydalanadigan yordamchi xo'jaliklarga ega yuridik shaxslar, shuningdek, ilmiy-tadqiqot tashkilotlari va o'quv yurtlarining o'quv-tajriba xo'jaliklari soliqni qishloq xo'jalik korxonalari uchun belgilangan stavkalar bo'yicha to'laydilar.

2018 yilda amalda bo'lgan suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq stavkalari quyidagi jadval ma'lumotlarida keltirilgan (3.9.1-jadval).

**Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq
STAVKALARI⁴⁴**

	To'lovchilar	I kub. metr uchun stavka (so'm)	
		Yer usti suv resurslari manbalari	Yer osti suv resurslari manbalari
1.	Iqtisodiyotning barcha tarmoqlari korxonalari (2-4 bandlarda ko'rsatilganlaridan tashqari), dehqon xo'jaliklari (yuridik va jismoniy shaxslar) shuningdek, tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish jarayonida suv resurslaridan foydalanadigan jismoniy shaxslar	98.2	124.8
2.	Elektr stansiyalari	28.4	42.2
3.	Kommunal xizmat ko'rsatish korxonalari	53.9	69.7
4.	Alkogolsiz ichimliklarni ishlab chiqaruvchi korxonalar*:		
	alkogolsiz ichimliklarni ishlab chiqarish uchun foydalaniladigan suv hajmi bo'yicha	15 870,0	15 870,0
	boshqa maqsadlarda	98.2	124.8

*Izoh: Mazkur korxonalar suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqni soliq solish tizimidan (soliq solishning umumbelgilangan yoki soddalashtirilgan tartibi) qat'iy nazar to'laydilar.

**Soliq bo'yicha taqdim
etilgan imtiyozlar**

Soliq kodeksining 261-moddasiga muvofiq suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqdan quyidagilar ozod qilinadi:

- suv uchun byudjetga soliq o'tkazgan yuridik shaxslardan suv olgan iste'molchilar;
- birlamchi foydalanilgan suv uchun to'lov amalga oshirilgan suvdan ikkilamchi foydalanuvchi suv iste'molchilari;
- ixtiyoriy tugatilayotgan yuridik shaxslar - tadbirkorlik subyektlari - yuridik shaxslarni davlat ro'yxatidan o'tkazuvchi organ ixtiyoriy tugatish to'g'risida qabul qilingan qaror haqida xabardor qilingan kundan e'tiboran. Ixtiyoriy ravishda tugatish qonun hujjatlarida belgilangan muddatlarda tugallanmagan yoki tugatish tartib-taomili to'xtatilgan va faoliyat qaytadan boshlangan taqdirda, ushbu imtiyoz

⁴⁴ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 29 dekabrda «O'zbekiston Respublikasining 2018 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va davlat byudjeti parametrlari to'g'risida»gi PQ-3454-sonli qaroridan o'linadi.

qo'llanilmaydi hamda soliq summasi imtiyoz qo'llanilgan butun davr uchun to'liq miqdorda undiriladi.

Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqni hisoblab chiqarishda soliq solinadigan baza quyidagi hajmlarga kamaytiriladi:

- sog'liqni saqlash muassasalarida davolash maqsadida foydalaniladigan yer osti mineral suvlari hajmiga, bundan savdo tarmog'ida realizatsiya qilish uchun foydalanilgan suv hajmi mustasno;

- atrof muhitga zararli ta'sir ko'rsatishining oldini olish maqsadida chiqazib olinadigan yer osti suvlari hajmiga, ishlab chiqarish va texnik ehtiyojlar uchun foydalanilgan suv hajmi bundan mustasno;

- shaxtadan suvlarni qochirish uchun, foydali qazilmalarni qazib olish vaqtida chiqazib olingan va qatlamdagi bosimni saqlab turish uchun yer qa'riga qaytarib quyiladigan yer osti suvlari hajmiga, bundan ishlab chiqarish va texnik ehtiyojlar uchun foydalanilgan suv hajmi mustasno;

- gidroelektr stansiyalari gidravlik turbinalarining harakati uchun foydalaniladigan suv hajmiga;

- qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan sho'rlangan yerlarni yuvish uchun foydalaniladigan suv hajmiga.

Soliqni hisoblab chiqarish tartibi va to'lash muddatlari

Soliq kodeksining 262-moddasiga ko'ra suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqning soliq davri kalendar yil hisoblanadi. Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq summasi soliq solinadigan bazadan va belgilangan stavkalardan kelib chiqqan holda hisoblab chiqariladi. Yuridik shaxs tashkil etgan va tashkil etmagan holda tuzilgan dehqon xo'jaliklari uchun suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq summasi davlat soliq xizmati organlari tomonidan soliq solinadigan bazadan va belgilangan stavkalardan kelib chiqqan holda belgilanadi.

Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqning hisob-kitobi suvdan foydalanish yoki suv iste'moli joyidagi davlat soliq xizmati organlariga quyidagilar tomonidan yiliga bir marta taqdim etiladi:

- yuridik shaxslar tomonidan (qishloq xo'jaligi korxonalari bundan mustasno) - yillik moliyaviy hisobot taqdim etiladigan muddatda;

- yagona yer solig'ini to'lashga o'tmagan qishloq xo'jaligi korxonalari tomonidan - joriy soliq davrining 15 dekabrighacha;

- O'zbekiston Respublikasida faoliyatni doimiy muassasa orqali amalga oshirayotgan O'zbekiston Respublikasining norezidentlari,

shuningdek, yakka tartibdagi tadbirkorlar tomonidan - soliq davridan keyingi yilning 25 yanvarigacha (8-ilova).

Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq to'lash to'g'risidagi to'lov xabarnomasi yuridik shaxs tashkil etgan va tashkil etmagan holda tuzilgan dehqon xo'jaliklariga davlat soliq xizmati organlari tomonidan soliq davridan keyingi yilning 1 fevralidan kechiktirmay topshiriladi.

Soliq davri mobaynida soliq to'lovchilar suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq bo'yicha joriy to'lovlarni to'laydilar, bundan yagona yer solig'ini to'lashga o'tmagan qishloq xo'jaligi korxonalari, O'zbekiston Respublikasida faoliyatni doimiy muassasa orqali amalga oshirayotgan O'zbekiston Respublikasining norezidentlari, shuningdek, yuridik shaxs tashkil etgan va tashkil etmagan holda tuzilgan dehqon xo'jaliklari mustasno.

Joriy to'lovlar miqdorini hisoblab chiqarish uchun soliq to'lovchilar joriy soliq davrining 25 yanvarigacha, yangi tashkil qilinganlari esa davlat ro'yxatidan o'tkazilgan kundan e'tiboran o'ttiz kundan kechiktirmay, suvdan foydalanish yoki suv iste'moli joyidagi davlat soliq xizmati organlariga mo'ljallanayotgan soliq solinadigan bazadan (foydalaniladigan suv hajmidan) va suv resurslaridan foydalanganlik uchun belgilangan soliq stavkalaridan kelib chiqqan holda hisoblangan joriy soliq davrida suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq summasi to'g'risidagi ma'lumotnomani taqdim etadilar.

Hisoblab chiqarilgan joriy to'lovlar quyidagicha to'lanadi:

- soliq davrida suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq summasi eng kam ish haqining ikki yuz baravaridan ko'pni tashkil etadigan yuridik shaxslar tomonidan (mikrofirmalar va kichik korxonalar bundan mustasno) - har oyning 25-kunidan kechiktirmay suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq yillik summasining o'n ikkidan bir qismi miqdorida;

- soliq davrida suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq summasi eng kam ish haqining ikki yuz baravaridan kamni tashkil etadigan mikrofirmalar va kichik korxonalar jumlasiga kirmaydigan yuridik shaxslar, shuningdek, mikrofirmalar, kichik korxonalar va yakka tartibdagi tadbirkorlar tomonidan - yilning har choragi uchinchi oyining 25-kunidan kechiktirmay suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq yillik summasining to'rtidan bir qismi miqdorida.

Soliq davri mobaynida mo'ljallanayotgan soliq solinadigan baza o'zgargan taqdirda, soliq to'lovchi suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq summasi to'g'risida aniqlashtirilgan ma'lumotnoma taqdim

etishga haqli. Bunda soliq davrining qolgan qismi uchun joriy to'lovlarga suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqning o'zgarish summasiga teng ulushlarda tuzatish kiritiladi.

Soliq davrida suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq to'lash joriy to'lovlar hisobga olingan holda soliq to'lovchilar tomonidan, suvdan foydalanish yoki suv iste'moli joyida, hisob-kitob taqdim etiladigan muddatdan kechiktirmay amalga oshiriladi, bundan yuridik shaxs tashkil etgan va tashkil etmagan holda tuzilgan dehqon xo'jaliklari mustasno.

Soliq davrida suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq bo'yicha joriy to'lovlar summasi hisob-kitobga ko'ra byudjetga to'lanishi lozim bo'lgan soliq summasiga nisbatan 10 foizdan ortiq miqdorga kamaytirilgan taqdirda, davlat soliq xizmati organi joriy to'lovlarni suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqning haqiqiy summasidan kelib chiqib, penya hisoblagan holda qaytadan hisoblab chiqadi.

Yuridik shaxs tashkil etgan va tashkil etmagan holda tuzilgan dehqon xo'jaliklari tomonidan suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq to'lash yiliga bir marta, soliq davridan keyingi yilning 1 mayigacha amalga oshiriladi.

Soliqning hisobi

Yuridik shaxslarning byudjet bilan suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq bo'yicha hisob-kitoblarining buxgalteriya hisobi byudjetga to'lovlar bo'yicha (turlar bo'yicha) qarzlarni hisobga olish hisobvarag'ida yuritiladi.

Hisoblab yozilgan soliq summasi quyidagicha aks ettiriladi:

- davr xarajatlarini hisobga olish hisobvarag'i debeti;
- byudjetga to'lovlar bo'yicha qarzlarni hisobga olish hisobvarag'i krediti.

Byudjetga o'tkazilgan soliq summalari quyidagicha aks ettiriladi:

- byudjetga to'lovlar bo'yicha qarzlarni hisobga olish hisobvarag'i debeti;
- pul mablag'larini hisobga olish hisobvarag'i krediti.

Mavzuga doir masalalar

1-masala. Sanoat korxonasi hisobot davrida jami 55000 kub metr suv resurslaridan foydalangan bo'lib, shundan 38 foizi yer osti manbalaridan, qolgan qismi esa yer usti manbalaridan olingan.

Korxonalar to'lashi lozim bo'lgan suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq summasini hisoblang.

2-masala. Elektrostansiya hisobot davrida 38500 kub metr yer usti suv resurslaridan, 44800 kub metr yer osti suv resurslaridan foydalangan.

Korxonalar to'lashi lozim bo'lgan suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq summasini hisoblang.

3-masala. Kommunal xo'jaligi hisobot davrida 170 000 metr kub hajmida aholi punktlarini suv bilan ta'minlangan. Shuningdek, o'z iste'moli uchun 27000 metr kub yer usti suv resurslaridan foydalangan.

Korxonalar to'lashi lozim bo'lgan suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq summasini hisoblang.

4-masala. Sanoat korxonasi Toshkent shahar M.Ulug'bek tumani DSIda ro'yxatga olingan. Korxonalar hisobot davrida Toshkent viloyati Qibray tumani hududidagi suv resurslaridan (yer usti manbalaridan) 28000 metr kub, o'zi joylashgan tumandagi yer osti suv manbalaridan 12500 metr kub foydalangan.

Korxonalar hisobot davrida to'lashi lozim bo'lgan suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq summasini aniqlang. Korxonalar soliq hisob-kitobini qaysi tuman DSIda taqdim etadi va soliqni to'laydi?

O'z-o'zini nazorat qilish uchun savollar

1. Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqni joriy etishda ko'zda tutilgan maqsad nima?
2. Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqni to'lovchilari kimlar?
3. Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqni davlat byudjetiga ta'minlab beradigan asosiy soliq to'lovchilarni bilasizmi?
4. Soliqqa tortish obyekti qanday tartibda aniqlanadi?
5. Soliq stavkalari qaysi mezonlar asosida belgilangan?
6. Qanday yuridik shaxslar suv resurslaridan foydalanilganlik uchun soliqdan ozod etiladi?
7. Yuridik shaxslar suv resurslaridan foydalanilganlik uchun soliq bo'yicha joriy to'lovlarni qanday muddatda to'laydilar?

8. Suv resurslaridan foydalanilganlik uchun soliqning hisob-kitobi davlat soliq xizmati organlariga qanday muddatda taqdim etiladi?

9. Soliq davri mobaynida mo'ljallanayotgan soliq solinadigan baza o'zgargan taqdirda, soliq to'lovchi suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq summasi to'g'risida aniqlashtirilgan ma'lumotnoma taqdim etishga haqlimi?

10. Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqni to'lash to'g'risidagi to'lov xabarnomasi yuridik shaxs tashkil etgan va tashkil etmagan holda tuzilgan dehqon xo'jaliklariga qaysi davlat organi tomonidan topshiriladi?

11. Suv resurslaridan foydalanilganlik uchun soliqni to'lash qanday muddatdan kechiktirmay amalga oshiriladi?

12. Soliq davrida suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq bo'yicha joriy to'lovlar summasi hisob-kitobga ko'ra byudjetga to'lanishi lozim bo'lgan soliq summasiga nisbatan 10 foizdan ortiq miqdorga kamaytirilgan taqdirda, davlat soliq xizmati organi qanday huquqqa ega?

3.9. Yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq

Yer qa'ridan foydalan- ganda soliqqa tortish za- rurligi

Tabiiy resurslardan samarali va oqilona foydalanishni ta'minlashga qaratilgan muhim vosita – bu davlat tomonidan tabiiy resurslardan foydalanish

bilan bog'liq turli xil to'lovlardir.

Jahon amaliyotida tabiiy resurslardan foydalanganlik uchun to'lovlar tizimini bonuslar, rentals, royalti va soliqlar tashkil etadi. Bonuslar – bir martalik to'lov bo'lib, davlat uchun soliqlar kabi unchalik muhim moliyaviy resurs bo'lmasada, davlat byudjeti daromadlarini oshirishning zarur elementlaridan biri hisoblanadi. Bonuslar hajmi har bir mamlakatning qonunchiligi bilan belgilanib, ular tabiiy resurslardan foydalanish bo'yicha kelishuvlar predmeti hisoblanadi.

O'zbekistonda ham xo'jalik yurituvchi subyektlar tabiiy resurslardan foydalanishi jarayonida bonuslar to'laydi. Respublikamiz qonunchiligiga muvofiq, bonuslar – bu bitim tuzilgan vaqtda yoki muayyan natijaga erishilgach bitim shartlariga muvofiq belgilangan bir martalik to'lovlar hisoblanadi.⁴⁵

⁴⁵ O'zbekiston Respublikasining «Mahsulot taqsimotiga oid bitimlar to'g'risida» gi Qonuni, 20-modda.

O'zbekistonda yer qa'ridan foydalanuvchilar ikki xil bonusni to'laydilar. Bular imzoli bonus hamda tijoratbop topilma bonusi.

Rentals tabiiy resurslardan foydalanganlik uchun to'lovlarning ikkinchi ko'rinishi hisoblanib, davlat tomonidan tabiiy resurslardan foydalanish bo'yicha shartnoma tuzish vaqtida undiriladigan to'lov hisoblanadi. Rentals kelishuv davri davomida yoki qazib olish boshlanishidan avval undiriladi.

Royalti tabiiy resurslardan foydalanuvchining yalpi daromadidan foiz ko'rinishida undirilib, davlat tomonidan tabiiy resurslarning egasi sifatida ishlab chiqarilgan mahsulotning qat'iy ulushi o'zlashtiriladi. Respublikamiz qonunchiligiga muvofiq, royalti – bu mineral xom-ashyoni qazib olish hajmiga yoki ishlab chiqarilgan mahsulot qiymatiga nisbatan foiz hisobida bitim shartlariga muvofiq belgilangan va investor tomonidan pul shaklida yoki qazib olingan mineral xom-ashyoning bir qismi tarzida to'lanadigan muntazam to'lovlardir⁴⁶.

Jahon amaliyotida tabiiy resurslardan foydalanishni soliqqa tortish odatda foyda solig'i va tabiiy resurslardan foydalanganlik uchun maxsus soliqlar, ya'ni renta soliqlari sifatida undiriladi. Shuningdek, ayrim xorijiy mamlakatlar soliq amaliyotida tabiiy resurslardan foydalanish hisobiga yuqori rentabellikka erishadigan xo'jalik yurituvchi subyektlar uchun aksiz soliqlari ham amal qiladi.

O'zbekiston mustaqillikka erishgandan keyin respublikamiz hududidagi barcha tabiiy, yer osti boyliklari davlatimiz tasarrufiga o'tdi. O'zbekiston zaminida juda ulkan va noyob, hali ijtimoiy ishlab chiqarishga jalb etilmagan mineral xom-ashyo resurslari to'plangan.

O'zbekistonda 100 ga yaqin mineral xom-ashyoni o'zida mujassam etgan 2700 ta kon aniqlangan. Amalda Mendeleev davriy jadvalidagi barcha elementlar respublikamizda mavjud. Mamlakatning umumiy xom-ashyo salohiyoti 3,3 trillion AQSh dollari miqdorida baholanmoqda. Mavjud konlardan har yili 5,5 mlrd. AQSh dollariga teng foydali qazilmalar qazib olinmoqda.

Respublikamiz qonunchiligiga ko'ra mavjud yer osti boyliklari umumdavlat mulki hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasining 1994 yil 23 sentabrdagi «Yer osti boyliklari to'g'risida» gi Qonuniga muvofiq 1995 yildan boshlab yer osti boyliklaridan foydalanganlik uchun soliq joriy etildi va yer osti boyliklaridan foydalanuvchilar ularning xajmidan kelib chiqqan holda maxsus soliq to'lay boshladilar.

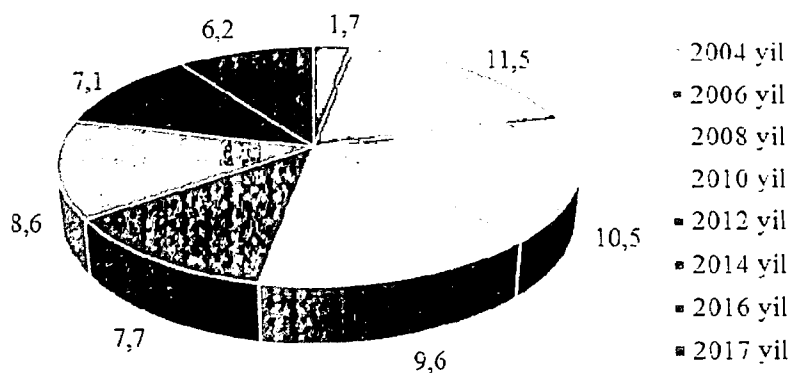
⁴⁶ O'zbekiston Respublikasining «Mahsulot taqsimotiga oid bitimlar to'g'risida» gi Qonuni, 20-modda.

Yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliqni joriy etilishidan asosiy maqsad – umumdavlat mulki hisoblangan yer osti boyliklaridan oqilona tarzda butun jamiyat a'zolarini va kelajak avlod manfaatlarini hisobga olgan holda foydalanish samaradorligini oshirish hisoblanadi.

O'zbekistonda 2002 yil 13 dekabrda «Yer osti boyliklari to'g'risida» gi Qonunning yangi tahriri tasdiqlandi va ushbu qonunning asosiy vazifasi bo'lib, yer osti boyliklariga egalik qilish, ulardan foydalanish va tasarruf etishda yuzaga keladigan munosabatlarni tartibga solishdan iborat ekanligi belgilandi.

Soliq kodeksining 23-moddasiga muvofiq yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq umumdavlat soliqlari tarkibiga kiradi. Ushbu soliq tabiiy boyliklardan foydalanishning samaradorligini ta'minlash bilan birga sof fiskal vazifani ham bajaradi.

Yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq 2004 yilda davlat byudjeti daromadlarining 1,7 foizini tashkil etgan bo'lsa, 2006 yilga kelib 11,5 foizni, 2008 yilda 10,5 foizni, 2010 yilda esa 9,6 foiz bo'lgan. 2017 yilgi davlat byudjeti parametrlari bo'yicha ushbu soliq davlat byudjeti daromadlarining 6,2 foizini, mol-mulk solig'i va resurs to'lovlaridagi salmog'i esa 45,4 foizni tashkil etmoqda (3.9.1-diagramma).

3.9.1-diagramma. Yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliqning davlat byudjeti daromadlaridagi salmog'i dinamikasi (foizda)⁴⁷

⁴⁷ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti va Vazirlar Mahkamasining 2003-2016 yillardagi «O'zbekiston Respublikasining asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida»gi qarorlari asosida tayyorlangan.

Ushbu ko'rsatkichlar yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliqning byudjet daromadlari tarkibida ahamiyatli ekanligidan darak beradi.

Respublikamizda yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq yer osti boyliklarining 53 turiga nisbatan belgilangan bo'lsada, byudjetga soliq tushumi faqatgina 4-5 turdagi yer osti boyliklariga mutloq ravishda bog'liq bo'lib qolmoqda.

So'nggi yillarda yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliqning tushumlari tarkibida oltin 43.1 foizni, tozalangan mis 38.3 foizni, neft 4.4 foizini, tabiiy gaz va gaz kondencati 10.4 foizini, kumush 1.7 foizni tashkil etmoqda.

Agarda hududlar bo'yicha tahlil qilinganda yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq jami tushumining 38.4 foizi Toshkent viloyatiga, 46.3 foizi Navoiy viloyatiga, 13.2 foizi Qashqadaryo viloyatiga to'g'ri kelgani holda qolgan 2.1 foizi respublikamizning boshqa hududlari zimmalariga to'g'ri keladi.

Soliq to'lovchilar, soliqqa tortish obyekti va bazasi

O'zbekiston Respublikasi hududida konlarni aniqlash va qidirish, foydali qazilmalarni kavlab olish, mineral xom ashyodan va (yoki) texnogen mineral hosilalardan foydali komponentlarni ajratib olishni amalga oshirayotgan, shuningdek, foydali qazilmalardan foydali komponentlarni ajratib olgan holda ularni qayta ishlashni amalga oshirayotgan yuridik va jismoniy shaxslar soliq solish maqsadida yer qa'ridan foydalanuvchilardir.

Yer qa'ridan foydalanuvchilar quyidagi soliqlar va maxsus to'lovlarni to'laydilar:

- yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq;
- qo'shimcha foyda solig'i;
- bonus (imzoli va tijoratbop topilma bonuslar).

Soliq kodeksining 243-moddasiga ko'ra, yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliqni to'lovchilar quyidagilardir:

- yer qa'ridan foydali qazilmalarni kavlab olayotgan, mineral xom ashyodan va (yoki) texnogen mineral hosilalardan foydali komponentlarni ajratib olayotgan yer qa'ridan foydalanuvchilar;

- foydali qazilmalardan foydali komponentlarni ajratib olgan holda ularni qayta ishlashni amalga oshirayotgan yer qa'ridan foydalanuvchilar.

Soliqqa tortish maqsadida yer osti boyliklari deganda yer qobig'ining yuqori qismini qamrab oladigan hamda foydali qazilmalarni

tadqiq qilish va qazib olish mumkin bo'lgan makon, foydali qazilmalar deganda - iqtisodiy va sog'lomlashtirish ahamiyatiga ega geologik hosilalar qaraladi.

Tarkibida rangli, nodir, asl, qora metallar va boshqa mineral xom ashyo bo'lgan rudalarni bir korxonaga qazib olib, uni bundan keyin qayta ishlash uchun boshqa korxonalarga bersa (eksport bundan mustasno), qazib olinadigan rudani qayta ishlaydigan va soliq stavkasi belgilangan tayyor mahsulot chiqaradigan korxonaga soliq to'lovchi hisoblanadi.

Masalan, Olmaliq mis qazib olish korxonasi tarkibida mis bo'lgan, qazib olingan rudani boyitish fabrikasiga beradi, fabrika boyitilgan rudani Olmaliq tog'-kon metallurgiya kombinatining mis eritish zavodiga topshiradi. Kombinat tayyor mahsulot - tozalangan mis chiqaradi, soliq stavkasi ham unga belgilangan. Mazkur holatda rudani qazib oluvchi korxonaga emas, balki tozalangan misni olganlik uchun kombinat soliq to'lovchi hisoblanadi.

Respublikamizda ushbu soliqning asosiy qismini davlat byudjetiga ta'minlab beruvchi eng yirik soliq to'lovchilar bo'lib, Olmaliq tog'-kon metallurgiya kombinati, Navoiy kon metallurgiya kombinati, Farg'ona va Buxoro neftni qayta ishlash zavodlari, Sho'rtan va Muborak gazni qayta ishlaydigan zavodlari, Navoiy oltinni qayta ishlaydigan korxonaga shuningdek, Angren ko'mir qazib oluvchi korxonaga va boshqa shu kabi yer osti boyliklarini qazib chiqaruvchi va qayta ishlovchi yirik korxonalar hisoblanadi.

Ruda qayta ishlash uchun O'zbekiston Respublikasidan tashqariga yuklab jo'natilgan yoki eksport qilingan taqdirda rudani qazib olgan korxonaga soliq to'lovchi bo'lib hisoblanadi.

Soliq kodeksining 244-moddasiga ko'ra kavlab olingan (ajratib olingan) tayyor mahsulotning hajmi yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq solish obyektidir. Tayyor mahsulotlar ro'yxati O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori bilan belgilanadi.

Yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq stavkasi belgilangan va realizatsiya qilish yoki topshirish, shu jumladan bepul berish, shuningdek, mahsulot ishlab chiqarish maqsadida o'z iste'moli va boshqa ehtiyojlari uchun mo'ljallangan foydali qazilma (foydali komponent) tayyor mahsulot deb e'tirof etiladi.

Soliq solish obyektini tayyor mahsulotning har bir turi bo'yicha alohida aniqlanadi.

Uglevodorodlar uchun soliq solish obyektini quyidagilardir:

- sanoat yo‘sinida dastlabki qayta ishlovdan o‘tkazilgan kavlab olingan uglevodorodlar, shu jumladan qo‘shilib chiqadigan foydali qazilmalar va foydali komponentlar;

- uglevodorodlarni qayta ishlash jarayonida ajratib olingan, lekin oldingi kavlab olinganda va qayta ishlanganda qayta ishlanadigan foydali qazilmalar tarkibida tayyor mahsulot sifatida soliq solinmagan foydali komponentlar.

Qatlamdagi bosimni saqlab turish va (yoki) uglevodorodlarni tugal texnologik jarayon doirasida ajratib olish uchun mahsuldor qatlamga qayta haydab kiritiladigan tabiiy gaz hajmi soliq solish obyekti bo‘lmaydi.

Ajratib olingan qimmatbaho metallar va qimmatbaho toshlar, shu jumladan texnogen mineral hosilalardan ajratib olingan qimmatbaho metallar va qimmatbaho toshlar qimmatbaho metallar va qimmatbaho toshlar uchun soliq solish obyekti.

Quyidagilar qattiq foydali qazilmalar bo‘yicha soliq solish obyekti:

- kavlab olingan (shu jumladan qo‘shilib chiqadigan) foydali qazilmalar;

- foydali qazilmalardan, mineral xom ashyodan, texnogen mineral hosilalardan ajratib olingan foydali komponentlar.

Soliq to‘lovchilarga berilgan yer uchastkalari doirasida kavlab olingan hamda o‘zining xo‘jalik va ro‘zg‘or ehtiyojlari uchun foydalanilgan keng tarqalgan foydali qazilmalar soliq solish obyekti bo‘lmaydi.

Keng tarqalgan foydali qazilmalar ro‘yxati qonun hujjatlari bilan belgilanadi.

Yer qa‘ridan foydalanganlik uchun soliqni hisoblab chiqarish uchun kavlab olingan (ajratib olingan) tayyor mahsulot hajmining hisobot davri uchun o‘rtacha olingan realizatsiya qilish bahosida hisoblab chiqilgan qiymati soliq solinadigan bazadir.

Hisobot davri uchun o‘rtacha olingan realizatsiya qilish bahosi har bir kavlab olingan (ajratib olingan) tayyor mahsulot bo‘yicha alohida, pulda ifodalangan realizatsiya qilish hajmlarini (qo‘shilgan qiymat solig‘i va aksiz solig‘ini chegirgan holda) naturada ifodalangan realizatsiya qilish hajmiga bo‘lish orqali aniqlanadi.

Hisobot davrida tayyor mahsulot realizatsiya qilinmagan bo‘lsa, soliq solinadigan baza realizatsiya qilish amalga oshirilgan oxirgi

hisobot davrida tayyor mahsulotni realizatsiya qilishning o'rtacha olingan bahosidan kelib chiqqan holda aniqlanadi.

Tayyor mahsulot umuman realizatsiya qilinmagan taqdirda, soliq solinadigan baza hisobot davrida mazkur foydali qazilmalarni kavlab olishning (ajratib olishning) ishlab chiqarish tannarxidan kelib chiqqan holda aniqlanadi.

Bunda soliq to'lovchi realizatsiya qilish amalga oshirilgan o'sha hisobot davrida hisoblangan yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq summasiga hisobot davrida tarkib topgan o'rtacha olingan bahodan kelib chiqqan holda keyingi tuzatishni kiritishi shart.

Tayyor mahsulot tannarxidan past bahoda realizatsiya qilingan yoki topshirilgan taqdirda o'rtacha olingan bahoni hisob-kitob qilish uchun tannarx qabul qilinadi, lekin u deklaratsiya qilinayotgan baholardan yuqori bo'lmasligi kerak.

Tayyor mahsulot (tayyor mahsulotning bir qismi) boshqa tayyor mahsulotni ishlab chiqarish uchun xom ashyo bo'lgan yoki tayyor mahsulot (qayta ishlab hosil qilingan mahsulot) o'zining ishlab chiqarish yoki xo'jalik ehtiyojlari uchun foydalanilgan hollarda bunday mahsulot uchun soliq solinadigan baza kavlab olingan (ajratib olingan) tayyor mahsulotning ishlab chiqarish tannarxidan kelib chiqqan holda aniqlanadi.

Soliq stavkalari va soliqdan imtiyozlar

Yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq stavkalari O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori bilan belgilanadi va soliq to'lovchilarga O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi hamda Davlat soliq qo'mitasi va uning quyi organlari tomonidan belgilangan tartibda yetkaziladi.

Hozirgi vaqtda O'zbekistonda qazib olinadigan xom-ashyo turlari bo'yicha yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliqning tabaqalashtirilgan stavkalari belgilangan. Foydali qazilmalarni qazib olishning tabiiy noqulay sharoitda ishlaydigan konlar davlat tomonidan qo'shimcha ravishda qo'llab quvvatlanadi. Ularga nisbatan pasaytirilgan soliq stavkalarni joriy etish orqali bunday korxonalar ishlab chiqarishini rivojlantirish va zamonaviylashtirishga qo'shimcha mablag'lar yo'naltirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Hozirgi vaqtda jami 55 turdagi foydali qazilmalarga nisbatan tabaqalashtirilgan tarzda soliq stavkalari o'rnatilgan.

2018-yil 1-yanvardan boshlab yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq stavkalari quyidagicha belgilangan.

**Yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq
STAVKALARI⁴⁸**

Soliq solinadigan obyekt nomi	Soliq stavkasi, soliq solinadigan bazaga nisbatan foizda
1	2
I. Asosiy va qo'shimcha foydali qazilmalar olinishi uchun	
Energiya manbalari:	
Tabiiy gaz	30,0
Utilizatsiya qilinga tabiiy gaz	9,0*
Yer ostidan kavlab olingan gaz	2,6
Nobarqaror gaz kondensati	20,0
Neft	20,0
Ko'mir	4,0
Rangli va noyob metallar:	
Tozalangan mis	8,1
Molibdenli sanoat mahsuloti	4,0
Konsentratlangan qo'rg'oshin	4,0
Metal rux	4,0
Volfram konsentrati	10,4
Uran	10,0**
Asl metallar:	
Oltin	5,0
Kumush	8,0
Qimmatbaho, yarim qimmatbaho va zeb-ziynat uchun toshlar xom-ashyosi	24,0
Qora metallar:	
Temir	4,0
Kon-kimyo xom ashyosi:	
Tosh (ovqatga ishlatiladigan) tuz	3,5
Kaliy tuzi	3,5
Natriy sulfati	3,5
Fosforitlar (grafitlarga)	5,0
Karbonat xom-ashyosi (ohaktoshlar, dolomitlar)	3,5
Glaukonit	3,5
Mineral pigmentlar	4,8
Kon-ruda xom-ashyosi:	
Plavik shpatli konsentrat	21,2
Tabiiy grafit	8,0
Ikkilamchi boyitilmagan kulrang kaolin	7,9***
Kvars – dala shpati xom ashyosi	6,5
Shisha xom ashyosi	3,0
Bentonitli gil	4,8
Talk va talk toshi	4,0

⁴⁸ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 29 dekabrda «O'zbekiston Respublikasining 2018 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va davlat byudjeti parametrlari to'g'risida»gi PQ-3454-sonli qarorida olinadi.

Talkomagnezit	4,0
Mineral buyoqlar	5,7
Vollostanit	4,0
Asbest	4,0
Mineral tola ishlab chiqarish uchun bazalt	4,0
Barit konsentrati	4,0
Metallurgiya uchun noruda xom ashyosi:	
O'tga chidamli, qiyin eruvchan, qoliblash gili	4,0
Ohaktoshlar, dolomitlar	4,0
Kvars va kvarsitlar	6,5
Qoliplash qumlari	4,0
Vermikulit	4,0
Noruda qurilish materilalari:	
Tsement xom ashyosi	3,5
Tabiiy bezaktoshdan bloklar	3,5
Marmar ushog'i	3,8
Gips toshi, ganch	5,3
Keramzit xom ashyosi	3,5
G'isht - cherepitsa (qumoqsimon, lyossimon jinslar, zichlovchi sifatida lyosslar, qumlar va boshqalar)	3,5
Gips va angidrit	4,0
Arralanadigan, xarsangtosh va shag'al uchun toshlar	3,8
Qurilish qumlari	4,0
Tosh-shag'al aralashmasi, shag'al aralashmasi, mayda toshlar, shag'al	4,0
Qumtoshlar	3,5
Chig'anoq ohaktosh	3,5
Slanetslar	3,5
Boshqa keng tarqalgan foydali qazilmalar (mergellar, argelitlar, amvritlar va boshqalar)	3,5
2. Texnogen mineral hosilalardan ajratib olingan foydali qazilmalar	asosiy foydali qazilma boyligini qazib olganlik stavkasidan 30%

Izoh: *)Belgilangan stavka bo'yicha yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi va Davlat soliq qo'mitasi belgilagan tartibda utilizatsiya qilingan tabiiy gazni realizatsiya qiladigan korxonada tomonidan to'lanadi.

**)»Navoiy KMK» DK uranni kavlab olish bo'yicha yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliqni O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi belgilagan tartibda to'laydi.

***)Yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq belgilangan stavka asosida realizatsiya qilingan mahsulot hajmidan kelib chiqib to'lanadi.

Soliqni hisoblab chiqarish va byudjetga to'lash tartibi

Yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq soliq to'lovchilar tomonidan soliq solinadigan baza va belgilangan stavkadan kelib chiqqan holda hisoblab chiqariladi.

Yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliqning hisob-kitobi soliq bo'yicha hisobga olish joyidagi davlat soliq xizmati organlariga quyidagi muddatlarda taqdim etiladi:

- yuridik shaxslar tomonidan - ortib boruvchi yakun bilan yilning har choragida, hisobot davridan keyingi oyning 25-kunidan kechiktirmay, yil yakunlari bo'yicha esa yillik moliyaviy hisobot taqdim etiladigan muddatda;

- jismoniy shaxslar tomonidan - yiliga bir marta, soliq davridan keyingi yilning 1 fevralidan kechiktirmay (9-ilova).

Yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq to'lash quyidagicha amalga oshiriladi:

- mikrofirmalar va kichik korxonalar, shuningdek, jismoniy shaxslar tomonidan - hisob-kitob taqdim etiladigan muddatdan kechiktirmay;

- mikrofirmalar va kichik korxonalar jumlasiga kirmaydigan yuridik shaxslar tomonidan - har oyda, keyingi oyning 25-kunidan kechiktirmay, yil yakunlari bo'yicha esa yillik moliyaviy hisobot taqdim etiladigan muddatdan kechiktirmay.

Soliqni buxgalteriyada hisobga olish tartibi

Yuridik shaxslarning yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq bo'yicha hisob-kitoblarning buxgalteriya hisobi byudjetga to'lovlar (turlari) bo'yicha qarzlarni

hisobga olish hisobvarag'ida yuritiladi.

Hisoblab yozilgan soliq summasi buxgalteriyada quyidagicha aks ettiriladi:

- davr xarajatlarini hisobga olish hisobvarag'ining debeti;
- byudjetga to'lovlar bo'yicha qarzlarni hisobga olish hisobvarag'ining krediti.

Byudjetga o'tkazilgan soliq summaları quyidagicha aks ettiriladi:

- byudjetga to'lovlar bo'yicha qarzlarni hisobga olish hisobvarag'ining debeti;

- pul mablag'larini hisobga olish hisobvarag'ining krediti.

Soliq to'lovchi tomonidan ortiqcha soliq summaları to'langan holda, boshqa soliqlar va yig'imlar bo'yicha qarz bo'lmagan taqdirda, ushbu

summalar soliq to'lovchiga uning yozma arizasiga ko'ra o'ttiz kun ichida qaytariladi yoki bo'lg'usi to'lovlar hisobiga o'tkaziladi.

Mavzuga doir masalalar

1-masala. Neft qazib oluvchi korxonada hisobot davrida 1600 tonna neft qazib olgan. Korxonada qayta ishlash uchun 10600 ming so'mga (QQS va aksiz solig'isiz) realizatsiya qilgan.

Korxonaning hisobot davrida to'lashi lozim bo'lgan yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq summasini aniqlang?

2-masala. Ko'mir qazib oluvchi korxonada hisobot davrida 1900 tonna ko'mir qazib olgan va uning 45 foizini 84000 ming so'mga realizatsiya qilgan.

Korxonaning to'lashi lozim bo'lgan yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq summasini hisoblang?

3-masala. Korxonada hisobot davrida 2500 tonna temir rudasini qazib olib, uning bir qismini 13000 ming so'mga QQS bilan realizatsiya qilgan.

Korxonaning to'lashi lozim bo'lgan yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq summasini hisoblang?

O'z-o'zini nazorat qilish uchun savollar

1. Yer qa'ridan foydalanganda soliqqa tortishning zarurligi nimada?
2. Bonuslar nima?
3. Yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq tushumi asosan qaysi yer osti qazilma boyliklari hissasiga to'g'ri keladi?
4. Respublikamizda yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliqni to'lovchi bo'lgan qanday yirik korxonalarni bilasiz?
5. Yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq tushumining asosiy qismi respublikamizning qaysi hududlari hissasiga to'g'ri keladi?
6. Yer qa'ridan foydalanganda soliqqa tortish obyekti va bazasi qanday aniqlanadi?
7. Qaysi mezonlar asosida soliq stavkalari tabaqalashtiriladi?
8. Hozirgi vaqtda yer osti qazilma boyliklarning nechta turiga nisbatan soliq stavkalari belgilangan?

9. Soliq kodeksida yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliqdan imtiyozlar ko'zda tutilganmi?

10. Soliq to'lovchilarga berilgan yer uchastkalari doirasida kavlab olingan hamda o'zining xo'jalik va ro'zg'or ehtiyojlari uchun foydalanilgan keng tarqalgan foydali qazilmalar soliq solish obyekti bo'ladimi?

11. Yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliqning hisob-kitobi davlat soliq xizmati organlariga qanday muddatlarda taqdim etiladi?

12. Yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliqni to'lash qanday muddatlarda amalga oshiriladi?

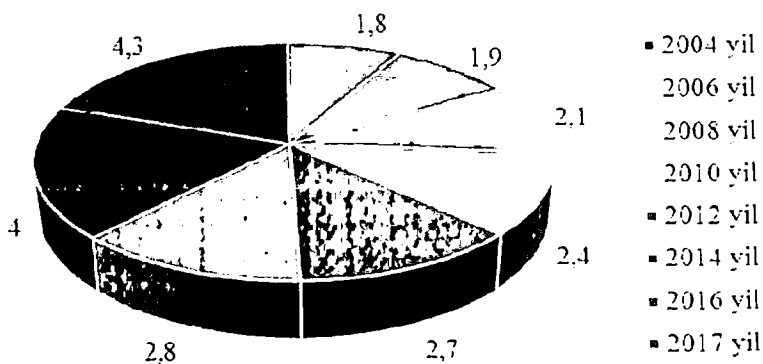
3.10. Benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliq

Soliq to'lovchilar, soliq obyekti va bazasi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2001 yil 31 dekabrda gi «O'zbekiston Respublikasining asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va 2002 yilgi Davlat byudjetining parametrlari to'g'risida»gi 490-sonli qaroriga muvofiq jismoniy shaxslarning transport vositalari bo'yicha to'laydigan mol-mulk solig'i o'rniga 2002 yil 1 yanvardan boshlab jismoniy shaxslardan transport vositalariga ishlatish uchun olgan yoqilg'i solig'i joriy etildi.

Mazkur qarorda transport vositalariga ishlatish uchun benzin, dizel yoqilg'i va suyultirilgan gaz sotib oluvchi jismoniy shaxslar mazkur soliq summasini tegishli yoqilg'i uchun belgilangan chakana narxga qo'shimcha tarzda to'lashi hamda jismoniy shaxslarga transport vositalari uchun benzin, dizel yoqilg'isi va suyultirilgan gaz sotish bilan shug'ullanuvchi xo'jalik yurituvchi subyektlar ushbu soliqni ushlab qolishi va byudjetga o'tkazib berishi belgilab qo'yildi.

2018 yil 1 yanvardan boshlab esa transport vositalariga ishlatish uchun olgan yoqilg'i solig'iga almashtirildi.

Ma'lumki, benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliq mahalliy soliqlar tarkibiga kirib, mahalliy byudjetlarning daromad manbayidir. Mazkur soliqning davlat byudjeti daromadlaridagi salmog'i yillar bo'yicha tahlil etilganda 2004 yilda 1,8 foizni, 2008 yilda 2,1 foizni, 2012 yilda 2,7 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2017 yil byudjet ko'rsatkichlarida esa 4,3 foizni tashkil etmoqda (3.10.1-diagramma).

3.10.1-diagramma. Benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliqning davlat byudjeti daromadlaridagi salmog'i dinamikasi (foizda)⁴⁹

Soliq kodeksining 301-moddasiga muvofiq benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliqni to'lovchilar oxirgi iste'molchilarga:

- benzin, dizel yoqilg'isini, shu jumladan avtomobillarga yoqilg'i quyish shoxobchalari orqali;
- gazni avtomobillarga yoqilg'i quyish shoxobchalari orqali realizatsiya qilishni amalga oshiruvchi yuridik shaxslardir.

Avtomobillarga yoqilg'i quyish shoxobchalari deganda avtomobillarga kompressor vositasida gaz to'ldirish, avtomobillarga yoqilg'i quyish va avtomobillarga gaz quyish shoxobchalari tushuniladi.

Oxirgi iste'molchilar deganda o'z ehtiyojlari uchun benzin, dizel yoqilg'isi va gaz oluvchi yuridik va jismoniy shaxslar tushuniladi.

Benzin, dizel yoqilg'isi va gazni oxirgi iste'molchilarga realizatsiya qilish yoki ulardan o'z ehtiyojlari uchun foydalanish soliq solish obyektidir, bundan ixtisoslashtirilgan gaz quyish shoxobchalari orqali aholiga maishiy ehtiyojlar uchun realizatsiya qilinadigan suyultirilgan gaz mustasno.

⁴⁹ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti va Vazirlar Mahkamasining 2003-2016 yillardagi «O'zbekiston Respublikasining asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida»gi qarorlari asosida tayyorlangan.

Benzin, dizel yoqilg'isi va gazning natura holdagi realizatsiya qilingan va o'z ehtiyojlari uchun foydalanilgan hajmi soliq solinadigan bazadir.

Soliq stavkasi va hisoblash tartibi Benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliqning stavkalari har yili O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori bilan belgilanadi, uning miqdorlari O'zbekiston Respublikasining butun hududida yagona hisoblanadi. 2018 yil 1 yanvardan boshlab soliqning quyidagi miqdorlari amal qiladi:

3.10.1-jadval

Benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliqning stavkalari⁵⁰

Yoqilg'i turlari	Soliq stavkasi
Quyidagilarning iste'moli uchun undiriladigan soliq*:	
benzin	1 litr uchun 232.5 so'm / 1 tonnasi uchun 308850 so'm**
dizel yoqilg'isi	1 litr uchun 232.5 so'm / 1 tonnasi uchun 282500 so'm**
suyultirilgan gaz	1 litr uchun 230 so'm / 1 tonnasi uchun 436300 so'm**
siqilgan gaz	1 kub metr uchun 305 so'm

Izoh: *) belgilangan soliq stavkalari O'zbekiston Respublikasining butun hududi uchun yagona hisoblanadi.

**) Avtomobillarga yonilg'i quyish shoxobchalari orqali benzin, dizel yoqilg'isi va suyultirilgan gaz sotishda benzin, dizel yoqilg'isi va suyultirilgan gaz ishlatganlik uchun soliq 1 litr hisobidan, qolgan hollarda 1 tonna hisobidan kelib chiqib hisoblab chiqariladi.

Yuridik va jismoniy shaxslarga avtomobillarga yonilg'i quyish shoxobchalari orqali benzin, dizel yoqilg'isi va gaz sotishda benzin, dizel yoqilg'isi va gaz narxi benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliqni hisobga olgan holda belgilanadi.

Benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliq soliq solinadigan bazadan va belgilangan stavkalardan kelib chiqqan holda hisoblab chiqariladi.

⁵⁰ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 29 dekabrda «O'zbekiston Respublikasining 2018 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va davlat byudjeti parametrlari to'g'risida»gi PQ-3454-sonli qaroridan o'linadi.

Benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliq summasi realizatsiya qilinadigan benzin, dizel yoqilg'isi va gazning narxida hisobga olinadi. Benzin, dizel yoqilg'isi va gazdan o'z ehtiyojlari uchun foydalanilganda benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliqning hisoblangan summasi soliq to'lovchining xarajatlariga kiritiladi.

Soliq summasi quyidagi formula bo'yicha hisoblanadi:

$$N = V \times St,$$

bu yerda:

N - hisoblab yozilgan soliq;

V - benzin, dizel yoqilg'isi va gazning natura holdagi realizatsiya qilingan hajmi;

St - soliq stavkasi.

Hisoblab chiqarilgan va ushlangan soliq summasi xo'jalik yurituvchi subyektlar uchun tushum deb hisoblanmaydi hamda boshqa to'lanadigan soliqlar, yig'imlar va majburiy to'lovlar bo'yicha soliq solish obyekti yoki bazasi bo'lmaydi.

Soliq hisobini yuritish va uni byudjetga to'lash muddatlari

Soliq to'lovchilar sotilgan benzin, dizel yoqilg'isi, gaz hisobi hamda hisoblangan soliq summalari hisobini alohida yuritadilar.

Byudjet bilan hisob-kitoblar hisobi «Byudjet bilan hisob-kitoblar» hisobvarag'i bo'yicha - «Benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliq» ilova hisobvarag'ida yuritiladi, soliqni o'tkazish «Hisob-kitob varag'i» hisobvarag'i bo'yicha aks ettiriladi.

Undirilgan soliq mahalliy byudjetga O'zbekiston Respublikasi byudjetlari daromad va xarajatlarining tegishli tasnifiga ko'ra bo'lim va paragrafga to'lanadi.

Benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliqning hisob-kitobi joriy o'n kunlik to'lovlar hisobga olingan holda har chorakda, soliq davridan keyingi oyning 25-kunidan kechiktirmay, yil yakunlari bo'yicha esa, yillik moliyaviy hisobot topshiriladigan muddatda taqdim etiladi (10-ilova).

Hisob-kitob benzin, dizel yoqilg'isi va gazni realizatsiya qilishni amalga oshiruvchi yuridik shaxs joylashgan yerdagi davlat soliq xizmati organlariga taqdim etiladi, bundan avtomobillarga yoqilg'i quyish

shoxobchalari orqali benzin, dizel yoqilg'isi va gazni realizatsiya qilish hollari mustasno.

Avtomobillarga yoqilg'i quyish shoxobchalari orqali benzin, dizel yoqilg'isi va gaz realizatsiya qilinganda hisob-kitob avtomobillarga yoqilg'i quyish shoxobchalari joylashgan yerdagi davlat soliq xizmati organlariga taqdim etiladi.

Benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliqni to'lash benzin, dizel yoqilg'isi va gaz realizatsiya qilingan oyning o'n kunligi tugaganidan keyingi uchinchi kundan kechiktirmay, hisob-kitob taqdim etiladigan yerda har o'n kunda amalga oshiriladi. Soliq hisobotida ko'rsatilgan ma'lumotlarning xaqqoniyligiga javobgarlik soliq to'lovchining zimmasiga yuklanadi.

O'z-o'zini nazorat qilish uchun savollar

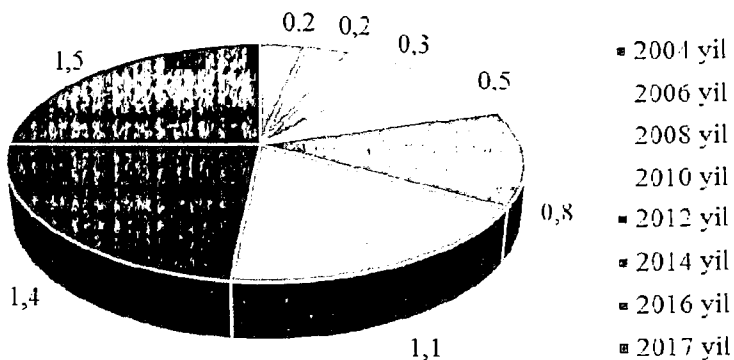
1. Benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliqni byudjetga bevosita to'lovchilar kimlar?
2. Benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliqni solish obyekti nima?
3. Benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliqni solish bazasi qanday aniqlanadi?
4. Benzin, dizel yoqilg'isi va gazni sotish deganda nima tushuniladi?
5. Benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliq stavkalari qaysi mezonlar asosida belgilanadi?
6. Benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliq summasi qanday aniqlanadi?
7. Benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliqning hisob-kitobi qanday muddatlarda davlat soliq xizmati organlariga taqdim etiladi?
8. Benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliq qanday muddatlarda byudjetga to'lanadi?
9. Benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliq tushumi qaysi byudjetga yo'naltiriladi?
10. Soliq to'lovchilar tomonidan taqdim etilgan soliq hisobotlaridagi ma'lumotlarning xaqqoniyligiga kim javobgar hisoblanadi?

IV BOB. JISMONIY SHAXSLARNI SOLIQQA TORTISH

4.1. Jismoniy shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq

Soliq to'lovchilar, soliq obyekt va bazasi

Jismoniy shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq 1993 yil 28 dekabrda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining «Jismoniy shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqlar to'g'risida»gi Qonuni bilan 1994-yildan boshlab joriy etilgan. Jismoniy shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq muntazam (doimiy) undiriladigan soliq hisoblanadi, ya'ni u bir yilda bir marta muntazam ravishda undiriladi. Jismoniy shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq mahalliy soliq bo'lib, O'zbekiston Respublikasi hududida bo'lgan va unda ro'yxatga olingan mol-mulkardan undiriladi. Jismoniy shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq fiskal ahamiyatga ega bo'lib davlat byudjetining daromadlar qismini shakllantiradi.

4.1.1-diagramma. Jismoniy shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqning davlat byudjeti daromadlaridagi salmog'i dinamikasi⁵¹

⁵¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti va Vazirlar Mahkamasining 2003-2016 yillardagi "O'zbekiston Respublikasining asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida»gi qarorlari asosida tayyorlangan.

Diagramma ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, jismoniy shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqning davlat byudjeti daromadlaridagi salmog'i o'sish tendensiyasiga ega bo'lib, jumladan, 2004-2006 yillarda 0.2 foizni, 2008 yilda 0.3 foizni, 2010 yilda 0.5 foizni, 2012 yilda 0.8 foizni tashkil etgan. 2017 yilda soliqning tushum ko'rsatkichi 1.5 foiz bo'lmoqda. Bundan ko'rinadiki, jismoniy shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqning salmog'i 2017 yilda 2004 yilga nisbatan 1.3 foizli punktga ortgan. Bu holatni soliq stavkalarining oshirilishi, soliq obyektlarini ro'yxatga olish jarayonining jadallashuvi hamda soliq to'lovchilar sonining ortishi bilan izohlash mumkin.

Soliq kodeksining 272-moddasiga muvofiq Mulkida soliq solinadigan mol-mulki bo'lgan jismoniy shaxslar, shu jumladan chet el fuqarolari, agar O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalarida boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo'lsa, shuningdek yuridik shaxs tashkil etgan va tashkil etmagan holda tuzilgan dehqon xo'jaliklari jismoniy shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq to'lovchilaridir.

Agar ko'chmas mulk mulkdorining joylashgan yerini aniqlash imkoni bo'lmasa, bu mol-mulk qaysi shaxsning egaligida va (yoki) foydalanishida bo'lsa, o'sha shaxs soliq to'lovchidir.

Jismoniy shaxslarning O'zbekiston Respublikasi hududida joylashgan uy-joylar, kvartiralar, dala hovli imoratlari, garajlar va boshqa imoratlar, joylar, inshootlar soliq solish obyektidir.

Ko'chmas mulkka bo'lgan huquqlarni davlat ro'yxatidan o'tkazuvchi organ tomonidan belgilanadigan soliq solish obyektlarining kadastr qiymati to'lovchilar uchun soliq solinadigan bazadir.

Jismoniy shaxslarning mol-mulkini baholash bo'yicha vakolatli organ tomonidan aniqlangan soliq solish obyektining bahosi mavjud bo'lmagan taqdirda, mol-mulkning qonun hujjatlari bilan belgilanadigan shartli qiymati soliq solinadigan bazadir.

Bitta jismoniy shaxs bir nechta soliq solish obyekti bo'yicha to'lovchi bo'lgan taqdirda, soliq solinadigan baza har bir obyekt bo'yicha alohida-alohida hisoblab chiqiladi.

Soliq stavkalari va soliq imtiyozlari

Jismoniy shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqning stavkalari O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori bilan belgilanadi hamda soliq to'lovchilarga Moliya vazirligi, Davlat soliq qo'mitasi va uning quyi organlari tomonidan belgilangan tartibda etkaziladi. Soliq stavkalari har yili keyingi moliya yili uchun O'zbekiston

Respublikasi Prezidentining qarori asosida qayta ko'rib chiqilishi mumkin.

2018 yil uchun soliqning stavkalari quyidagi miqdorlarda belgilangan:

4.1.1-jadval

Jismoniy shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqning STAVKALARI⁵²

N	Soliq solinadigan obyektlarning nomi	Soliq stavkasi, mol-mulkning kadastr qiymatiga nisbatan %da*
1	Turar joylar va kvartiralar, dala hovli qurilmalari (umumiy maydoni 200 kv.m dan oshiq bo'lganlari bundan mustasno), boshqa imoratlar, xonalar va inshootlar	0.2
2	Shaharlarda joylashgan, umumiy maydoni quyidagicha bo'lgan turar joylar va kvartiralar:	
	200 kv.m dan oshiq va 500 kv.m gacha bo'lgan	0,25
	500 kv.m dan oshiq bo'lgan	0,35
3	Boshqa aholi punktlarida joylashgan, umumiy maydoni 200 kv.m dan oshiq bo'lgan turar joylar va kvartiralar, dala hovli qurilmalari	0.25

*) Jismoniy shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqni hisoblab chiqarish maqsadida mol-mulkning kadastr qiymati kadastr hujjatlaridan kelib chiqib belgilanadi, biroq 42 000 ming so'mdan kam bo'lmisligi kerak.

Jismoniy shaxslar mol-mulkini baholash organlari belgilagan kadastr qiymati bo'lmasa, soliq undirish uchun Toshkent va Nukus shaharlari, shuningdek viloyat markazlarida 210 000 ming so'm, boshqa shaharlar va qishloq joylarda - 90 000 ming so'm miqdorida mol-mulkning shartli qiymati qabul qilinadi.

Ko'chmas mulkka bo'lgan huquqlarni davlat ro'yxatidan o'tkazuvchi organlarda belgilangan tartibda ro'yxatga olinmagan yangi qurilgan turar joylar bo'yicha jismoniy shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq mol-mulk shartli qiymatining ikki baravari miqdoridan kelib chiqib undiriladi.

Qonun hujjatlarida nazarda tutilgan ayrim toifadagi jismoniy shaxslar uchun mol-mulk solig'i bo'yicha imtiyozni qo'llash maqsadida soliq solinmaydigan maydon umumiy maydonning 60 kv.m hajmida belgilanadi.

⁵² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 29 dekabrda "O'zbekiston Respublikasining 2018 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va davlat byudjeti parametrlari to'g'risida»gi PQ-3454-son qaroridan olindi.

Soliq kodeksining 275-moddasiga muvofiq quyidagilarning mulkida bo'lgan mol-mulkka jismoniy shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq solinmaydi:

Quyidagilarning mulkida bo'lgan mol-mulkka jismoniy shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq solinmaydi:

1) «O'zbekiston Qahramoni», Sovet Ittifoqi Qahramoni, Mehnat Qahramoni unvonlariga sazovor bo'lgan, uchala darajadagi Shuhrat ordeni bilan taqdirlangan fuqarolarning. Mazkur imtiyoz tegishincha «O'zbekiston Qahramoni» unvoni berilganligi to'g'risidagi guvohnoma, Sovet Ittifoqi Qahramoni, Mehnat Qahramoni daftarchalari, orden daftarchasi yoki mudofaa ishlari bo'yicha bo'limning ma'lumotnomasi asosida beriladi;

2) urush nogironlari va qatnashchilari, shuningdek doirasi qonun hujjatlari bilan belgilanuvchi ularga tenglashtirilgan shaxslarning. Mazkur imtiyoz urush nogironining (qatnashchisining) tegishli guvohnomasi yoki mudofaa ishlari bo'limining yoxud boshqa vakolatli organning ma'lumotnomasi asosida, boshqa nogironlarga (qatnashchilarga) esa nogironning (qatnashchining) imtiyozlarga bo'lgan huquqi to'g'risidagi guvohnoma asosida beriladi;

3) o'n nafar va undan ortiq bolalari bor ayollarning. Mazkur imtiyozni berish uchun fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organining bolalar borligini tasdiqlovchi ma'lumotnomasi asos bo'ladi;

4) pensionerlarning. Mazkur imtiyoz pensiya guvohnomasi asosida beriladi;

5) I va II guruh nogironlarining. Mazkur imtiyoz pensiya guvohnomasi yoki tibbiy-mehnat ekspert komissiyasining ma'lumotnomasi asosida beriladi;

6) sobiq SSSRni, O'zbekiston Respublikasining konstitutsiyaviy tuzumini himoya qilish yoki harbiy xizmatning yoxud ichki ishlar organlaridagi xizmatning boshqa majburiyatlarini bajarish chog'ida yaralanganligi, kontuziya bo'lganligi yoki shikastlanganligi oqibatida yoxud frontda bo'lish bilan bog'liq kasallik tufayli halok bo'lgan harbiy xizmatchilar hamda ichki ishlar organlari xodimlari ota-onalarining va beva xotinalarining (beva erlarining). Imtiyoz «Halok bo'lgan askarning beva xotini (beva eri, onasi, otasi)» yoki «Ichki ishlar organlari halok bo'lgan xodimining beva xotini (beva eri, onasi, otasi)» shtampi qo'yilgan yoxud pensiya guvohnomasini bergan muassasa rahbarining imzosi va ushbu muassasa muhri bilan tasdiqlangan tegishli yozuvli pensiya guvohnomasi asosida beriladi. Agar mazkur shaxslar pensioner

bo'lmasa, imtiyoz ularga sobiq SSSR Mudofaa vazirligi, Davlat xavfsizlik qo'mitasi yoki Ichki ishlar vazirligining, shuningdek O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi, Milliy xavfsizlik xizmati yoxud Ichki ishlar vazirligining tegishli organlari tomonidan berilgan harbiy xizmatchining yoki ichki ishlar organi xodimining halok bo'lganligi to'g'risidagi ma'lumotnoma asosida beriladi. Sobiq SSSRni, O'zbekiston Respublikasining konstitutsiyaviy tuzumini himoya qilish yoki harbiy xizmatning yoxud ichki ishlar organlaridagi xizmatning boshqa majburiyatlarini bajarish chog'ida yoki frontda bo'lish bilan bog'liq kasallik tufayli halok bo'lgan harbiy xizmatchilarning yoxud ichki ishlar organlari xodimlarining beva xotinlariga (beva erlariga) imtiyoz faqat ular yangi nikohdan o'tmagan taqdirda beriladi.

Yuqoridagi imtiyozlarning 3, 4 va 5-bandlarida ko'rsatilgan imtiyozlar qonun hujjatlarida belgilangan soliq solinmaydigan maydon o'lchami doirasida beriladi.

Yuqorida belgilangan imtiyozlar mulkdorning tanlashiga binoan faqat bir mol-mulk obyektiga taalluqli bo'ladi.

Yuqorida nazarda tutilgan imtiyozlar jismoniy shaxslar tomonidan tadbirkorlik faoliyati uchun foydalaniladigan yoxud yuridik shaxsga yoki yakka tartibdagi tadbirkorga ijaraga berilgan soliq solish obyektlariga nisbatan qo'llanilmaydi.

Soliqni hisoblab chiqarish va byudjetga to'lash Jismoniy shaxslar soliq solish obyektlaridan tadbirkorlik faoliyati uchun foydalangan yoxud bu obyektlar yuridik shaxsga yoki yakka tartibdagi tadbirkorga ijaraga berilgan taqdirda, shuningdek jismoniy shaxslarning mulkida bo'lgan yashash uchun mo'ljallanmagan joylar bo'yicha jismoniy shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq yuridik shaxslar uchun belgilangan stavka bo'yicha to'lanadi, ushbu moddaning ikkinchi qismida nazarda tutilgan hollar bundan mustasno.

Jismoniy shaxs yoki oilaviy korxonalar turar joydan unda istiqomat qilish bilan bir vaqtda tovarlar ishlab chiqarish (ishlar bajarish, xizmatlar ko'rsatish) uchun foydalangan taqdirda, mol-mulk solig'i jismoniy shaxslar uchun belgilangan stavka bo'yicha to'lanadi.

Jismoniy shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqni hisoblab chiqarish soliq to'lovchining yashash joyidan qat'i nazar, soliq solish obyekti joylashgan yerdagi davlat soliq xizmati organlari tomonidan ko'chmas mulkka bo'lgan huquqlarni davlat ro'yxatidan o'tkazuvchi organning ma'lumotlari asosida amalga oshiriladi.

Soliq kodeksning 275-moddasida ko'rsatilgan imtiyozlarni olish huquqiga ega bo'lgan shaxslar imtiyozlarni olish huquqini tasdiqlovchi hujjatlarni mustaqil ravishda taqdim etadilar.

Jismoniy shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq summasi mol-mulkning 1 yanvarga bo'lgan holatiga ko'ra kadastr qiymatidan va belgilangan stavkadan kelib chiqqan holda hisoblab chiqariladi.

Bir nechta mulkdorning umumiy ulushli mulkida bo'lgan imoratlar, binolar va inshootlar uchun jismoniy shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq mulkdorlarning har biri tomonidan ularning ushbu imoratlar, binolar va inshootlardagi ulushiga mutanosib ravishda to'lanadi.

Mol-mulkka bo'lgan mulk huquqi kalendar yil mobaynida bir mulkdordan boshqasiga o'tgan taqdirda, jismoniy shaxslarning mulkiga solinadigan soliq avvalgi mulkdor tomonidan shu yilning 1 yanvaridan e'tiboran u mol-mulkka bo'lgan mulk huquqini yo'qotgan o'ning boshlanishiga qadar, yangi mulkdor tomonidan esa unda mulk huquqi vujudga kelgan oydan e'tiboran to'lanadi.

Yangi imoratlar, binolar va inshootlar bo'yicha jismoniy shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq ular barpo etilgan yildan keyingi yil boshidan e'tiboran to'lanadi.

Meros bo'yicha o'tgan mol-mulk uchun jismoniy shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq merosxo'rlarda mulk huquqi vujudga kelgan oydan e'tiboran to'lanadi.

Soliq solish obyekti yo'q qilingan, vayron bo'lgan, buzib tashlangan taqdirda, jismoniy shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqni undirish mol-mulk yo'q qilingan, vayron bo'lgan yoki buzib tashlangan oydan e'tiboran to'xtatiladi. Soliq summasini qayta hisob-kitob qilish mahalliy davlat hokimiyati organi yoki fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organi tomonidan berilgan yo'q qilinganlik, vayron bo'lganlik, buzib tashlanganlik faktini tasdiqlovchi hujjatlar mavjud bo'lgan taqdirda, amalga oshiriladi.

Kalendar yil mobaynida imtiyoz huquqi vujudga kelgan (amal qilishi tugagan) taqdirda, jismoniy shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqni qayta hisob-kitob qilish ushbu huquq vujudga kelgan (amal qilishi tugagan) oydan e'tiboran amalga oshiriladi.

Jismoniy shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqni to'lash to'g'risidagi to'lov xabarnomasi davlat soliq xizmati organi tomonidan soliq to'lovchilarga imzo qo'ydirilgan holda yoki to'lov xabarnomasi

olinganligini va olingan sanani tasdiqlovchi boshqa usulda har yili 1 maydan kechiktirmay topshiriladi. (11-ilova).

Jismoniy shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqni soliq davri uchun to'lash hisobot yilining 15 oktyabriga qadar amalga oshiriladi.

Mavzuga doir masalalar

1-masala. Fuqaro Sh.Karimovga tegishli bo'lgan Toshkent shahar Yunusobod tumanida joylashgan 4 xonali kvartiraning kadastr qiymati 12500 ming so'mni tashkil etadi. Kvartiraning umumiy maydoni 92 kvadrat metr. Fuqaro Sh.Karimov hech qanday imtiyozga ega emas.

2018 yil uchun fuqaro Sh.Karimov tomonidan to'lanishi lozim bo'lgan mol-mulk solig'ini aniqlang?

2-masala. Fuqaro Sh.Pardayev Toshkent shahar Chilonzor tumanida kvartira sotib oldi. Kvartiraga bo'lgan mulk huquqi 2018 yil 15 aprelda rasmiylashtirildi. Kvartiraning kadastr qiymati 8500 ming so'mni tashkil etadi. Kvartiraning umumiy maydoni 75 kvadrat metr. Fuqaro Sh.Pardayev hech qanday imtiyozga ega emas.

2018 yil uchun fuqaro Sh.Pardayev tomonidan to'lanishi lozim bo'lgan mol-mulk solig'ini aniqlang?

3-masala. Fuqaro T.Komilovga tegishli bo'lgan Toshkent shahar Uchtepa tumanidagi 4 xonali kvartiraning kadastr qiymati 13850 ming so'm. Kvartiraning umumiy maydoni 84.5 kvadrat metrni tashkil etadi. Fuqaro T.Komilov pensioner hisoblanadi.

2018 yil uchun fuqaro T.Komilov tomonidan to'lanishi lozim bo'lgan mol-mulk solig'ini aniqlang?

4-masala. Fuqaro A.Ahmedovning Toshent shahrining Chilonzor va Olmazor tumanlarida kvartiraları bo'lib, Chilonzor tumanidagi kvartiraning kadastr qiymati 6350 ming so'mni, umumiy maydoni esa 63 kvadrat metrni, Olmazor tumanidagi kvartiraning kadastr qiymati 7560 ming so'mni, umumiy maydoni esa 72 kvadrat metrni tashkil etadi. Fuqaro A.Ahmedov I guruh nogironi bo'lib, imtiyozni olish huquqini tasdiqlovchi hujjat davlat soliq xizmati organlariga taqdim etilgan.

2018 yil uchun fuqaro A.Ahmedov tomonidan to'lanishi lozim bo'lgan mol-mulk solig'ini aniqlang?

O‘z-o‘zini nazorat qilish uchun savollar

1. Jismoniy shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqning to‘lovchilari kimlar?

2. Jismoniy shaxslarning qanday mol-mulkilari soliq solish obyekti hisoblanadi?

3. Jismoniy shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqning stavkalari kimning qarori bilan belgilanadi?

4. Jismoniy shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqning stavkasi 2018 yilda necha foiz qilib belgilangan?

5. Jismoniy shaxslar mol-mulkini baholash bo‘yicha kadastr qiymati bo‘lmasa soliq undirish qanday tartibda amalga oshiriladi?

6. Jismoniy shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq summasi qaysi davlat organi tomonidan hisoblab chiqariladi?

7. To‘lov xabarnomasi qaysi muddatgacha uchastka soliq inspektorlari tomonidan soliq to‘lovchilarga etkaziladi?

8. Jismoniy shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqdan kimlar imtiyozga ega?

9. Pensionerlar uchun qo‘llaniladigan soliqqa tortilmaydigan maydon necha kvadrat metrni tashkil etadi va uning mazmunini izohlab bering?

10. Jismoniy shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq qanday muddatdan kechiktirilmay to‘lanishi lozim?

11. Soliq solish obyekti yo‘q qilingan, vayron bo‘lgan, buzib tashlangan taqdirda, jismoniy shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqni undirish qanday muddatdan e‘tiboran to‘xtatiladi?

12. Jismoniy shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq summasini kechiktirib to‘lagan jismoniy shaxslarga nisbatan qanday chora qo‘llaniladi?

4.2. Jismoniy shaxslardan olinadigan yer solig‘i

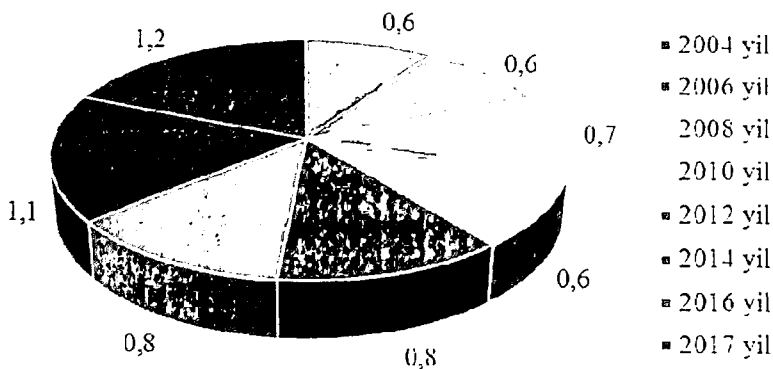
Yer solig‘ini to‘lovchilar, soliq obyekti va bazasi

Jismoniy shaxslardan olinadigan yer solig‘i 1993-yil 6-mayda qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasining «Yer solig‘i to‘g‘risida»gi Qonuni bilan 1994 yildan boshlab joriy etilgan. Jismoniy shaxslardan olinadigan yer solig‘i mahalliy soliqlar tarkibiga kirib, mahalliy byudjetga yo‘naltiriladi. U iqtisodiy mohiyatiga ko‘ra

to'g'ri soliq hisoblanib, bozor iqtisodiyoti amal qilayotgan mamlakatlarga xos soliq turi hisoblanadi.

Hozirgi kunda jismoniy shaxslardan olinadigan yer solig'ining davlat byudjeti daromadlaridagi salmog'i past bo'lishiga qaramasdan ushbu soliq soliq tizimida o'z o'rniga egadir. Yer solig'i davlatga daromad taminlash funksiyasi bilan birga daromad va mulk taqsimotidagi nomutanosiblikni yo'qotishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Jismoniy shaxslardan olinadigan yer solig'ining davlat byudjeti daromadlaridagi salmog'ini quyida keltirilayotgan diagramma ma'lumotlarida ham ko'rish mumkin:

4.2.1-diagramma. Jismoniy shaxslardan olinadigan yer solig'ining davlat byudjeti daromadlaridagi salmog'i dinamikasi⁵³

Diagramma ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, jismoniy shaxslardan olinadigan yer solig'ining davlat byudjeti daromadlaridagi salmog'i o'sish tendensiyasiga egadir. Uning ulushi 2004-2006 yillarda 0.6 foizni, 2008 yilda 0.7 foizni, 2010 yilda 0.6 foizni, 2012 yilda esa 0.8 foizni tashkil etgan. 2017 yilda soliqning tushum ko'rsatkichi 1.2 foiz bo'lmoqda. Bundan ko'rinadiki, jismoniy shaxslardan olinadigan yer solig'ining salmog'i 2017 yilda 2004 yilga nisbatan 0.6 foizli

⁵³ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti va Vazirlar Mahkamasining 2003-2016 yillardagi "O'zbekiston Respublikasining asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida»gi qarorlari asosida tayyorlangan.

punktga oshgan. Bu holatni soliq stavkalarining oshirilishi hamda soliq to'lovchilar sonining ortishi bilan izohlash mumkin.

Soliq kodeksining 287-moddasiga muvofiq mulk huquqi, egalik qilish huquqi, foydalanish huquqi yoki ijara huquqi asosida yer uchastkalariga ega bo'lgan jismoniy shaxslar, shuningdek yuridik shaxs tashkil etgan va tashkil etmagan holda tuzilgan dehqon xo'jaliklari yer solig'ini to'lovchilardir.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, mahalliy davlat hokimiyati organlari tomonidan ijaraga berilgan yer uchastkalari uchun to'lanadigan ijara haqi yer solig'iga tenglashtiriladi. Yer uchastkalarini ijaraga olgan jismoniy shaxslarga yer solig'ini to'lovchilar uchun belgilangan imtiyozlar, soliqni hisoblab chiqarish va soliqni to'lash tartibi tatbiq etiladi.

Uy-joy, yashash uchun mo'ljallanmagan imorat va inshootlar meros bo'yicha o'tishi bilan birgalikda mulk huquqi, egalik qilish huquqi va foydalanish huquqi o'tgan yer uchastkalari uchun yer solig'i meros qoldiruvchining soliq majburiyatlari hisobga olingan holda merosxo'rlardan undiriladi.

Jismoniy shaxslar uchun quyidagi yer uchastkalari soliq solish obyektidir:

1) dehqon xo'jaligi yuritish uchun meros qilib qoldiriladigan umrbod egalik qilishga berilgan yer uchastkalari;

2) yakka tartibda uy-joy qurilishi uchun meros qilib qoldiriladigan, umrbod egalik qilishga berilgan yer uchastkalari;

3) jamoa bog'dorchiligi, uzumchiligi va polizchiligini yuritish uchun berilgan, shuningdek yakka tartibdagi garajlar egallagan yer uchastkalari;

4) xizmat yuzasidan berilgan chek yerlar;

5) meros bo'yicha, hadya qilinishi yoki olinishi natijasida uy-joy va imoratlar bilan birgalikda mulk huquqi, egalik qilish va foydalanish huquqi ham o'tgan yer uchastkalari;

6) qonun hujjatlarida belgilangan tartibda mulk qilib olingan yer uchastkalari;

7) tadbirkorlik faoliyati yuritish uchun foydalanishga yoki ijaraga berilgan yer uchastkalari.

Ko'p kvartirali uylar egallagan yer uchastkalari soliq solish obyekti bo'lmaydi, ushbu modda birinchi qismining 7-bandida ko'rsatilganlari bundan mustasno.

Soliq kodeksining 289-moddasiga muvofiq Ko'chmas mulkka bo'lgan huquqlarni davlat ro'yxatidan o'tkazishni amalga oshiruvchi organning yer uchastkalarining maydoniga doir ma'lumotlari soliq solinadigan bazadir.

Jamoa bog'dorchiligi, uzumchiligi va polizchiligini yuritish uchun fuqarolarga berilgan, shuningdek yakka tartibdagi garajlar egallagan yer uchastkalarining maydonlari bo'yicha soliq solinadigan baza ushbu yer uchastkalarini bergan tashkilotlar boshqaruv organlarining ma'lumotlari bo'yicha aniqlanadi.

Xizmat yuzasidan berilgan chek erlarning maydonlari bo'yicha soliq solinadigan baza o'z xodimlariga yer uchastkalari bergan korxonalar, muassasalar va tashkilotlarning ma'lumotlari bo'yicha aniqlanadi.

Yer solig'i stavkalari va soliqdan imtiyozlar

Jismoniy shaxslardan olinadigan yer solig'i stavkalari O'zbekiston Respublikasi Prezident qarori bilan belgilanadi va soliq to'lovchilarga Moliya vazirligi va Davlat soliq qo'mitasi hamda uning quyi organlari tomonidan belgilangan tartibda soliq to'lovchilarga etkaziladi.

Berilgan yerlardan ikki yil davomida foydalanmagan jismoniy shaxslardan yer solig'i uch baravar miqdorida undiriladi.

Jismoniy shaxslar foydalanadigan (shu jumladan, yer solig'ini to'lashdan ozod etilgan), davlat xokimiyati organlari tomonidan ajratilgan maydonlardan ortiqcha yer uchastkalari uchun yer solig'i jismoniy shaxslar uchun 3 koeffitsientini qo'llagan holda to'lanadi. Davlat mahalliy xokimiyati organlari tomonidan ajratilgan maydonlardan ortiqcha foydalaniladigan yerlar uchun yuqorida ko'rsatilgan koeffitsientni qo'llagan holda yer solig'i to'lanmagan taqdirda soliq to'lovchilarga nisbatan qonun hujjatlariga muvofiq moliyaviy jazo choralari qo'llaniladi.

Davlat mahalliy xokimiyati organlari tomonidan ajratilgan yer uchastkalari maydoni yer berish to'g'risida davlat mahalliy xokimiyati organlarining qarori, yerga egalik qilish yoki undan foydalanish huquqi uchun davlat dalolatnomasi, yerni ijaraga olish shartnomasi, yer uchastkasiga bo'lgan huquqlarni ro'yxatdan o'tkazish to'g'risidagi guvohnoma va yer uchastkasiga bo'lgan huquqni tasdiqlaydigan boshqa hujjatlarga ko'ra belgilanadi.

Yer uchastkasiga nisbatan mulk, egalik qilish yoki undan foydalanish huquqini tasdiqlaydigan hujjatlar mavjud bo'lmasa, soliq

butun maydon uchun yuqorida ko'rsatilgan oshirish koeffitsientlarini qo'llagan holda to'lanadi.

Soliq kodeksining 291-moddasiga muvofiq Tadbirkorlik faoliyatida foydalaniladigan yer uchastkalari uchun yoxud uylar, dala hovli imoratlari, yakka tartibdagi garajlar va boshqa imoratlar, inshootlar, joylar yuridik shaxsga yoki yakka tartibdagi tadbirkorga ijaraga berilganda, shuningdek jismoniy shaxslarning mulkida bo'lgan, yashash uchun mo'ljallanmagan joylar egallagan yer uchastkalari uchun jismoniy shaxslardan yer solig'i yuridik shaxslardan olinadigan yer solig'ini to'lash uchun belgilangan stavkalar bo'yicha undiriladi hamda Soliq kodeksning 290-moddasida ko'rsatilgan imtiyozlar ularga nisbatan tatbiq etilmaydi, bundan ushbu moddaning ikkinchi qismida nazarda tutilgan hollar mustasno.

Jismoniy shaxs yoki oilaviy korxonada yer uchastkasidan unda joylashgan uyda istiqomat qilish bilan bir vaqtda tovarlar ishlab chiqarish (ishlar bajarish, xizmatlar ko'rsatish) uchun foydalangan taqdirda, yer solig'i jismoniy shaxslar uchun belgilangan stavka bo'yicha to'lanadi.

Yakka tartibda uy-joy qurish va uylarni obodonlashtirish uchun berilgan yer uchastkalarining tomorqa qismiga qishloq xo'jaligi ekinlarini ekish yoki uni obodonlashtirish amalga oshirilmagan taqdirda yer solig'i qonun hujjatlarida belgilangan tartibda uch baravar miqdorda to'lanadi.

Soliq kodeksiga ko'ra quyidagi jismoniy shaxslar yer solig'idan ozod qilinadilar:

1) «O'zbekiston Qahramoni», Sovet Ittifoqi Qahramoni, Mehnat Qahramoni unvonlariga sazovor bo'lgan, uchala darajadagi Shuhrat ordeni bilan taqdirlangan fuqarolar. Mazkur imtiyoz «O'zbekiston Qahramoni» unvoni berilganligi to'g'risidagi guvohnoma, Sovet Ittifoqi Qahramoni va Mehnat Qahramoni daftarchalari, orden daftarchasi yoki mudofaa ishlari bo'limining ma'lumotnomasi asosida beriladi;

2) urush nogironlari va qatnashchilari, shuningdek doirasi qonun hujjatlari bilan belgilanuvchi ularga tenglashtirilgan shaxslar. Mazkur imtiyoz urush nogironining (qatnashchisining) tegishli guvohnomasi yoki mudofaa ishlari bo'limining yoxud boshqa vakolatli organning ma'lumotnomasi asosida, boshqa nogironlarga (qatnashchilarga) esa nogironning (qatnashchining) imtiyozlarga bo'lgan huquqi to'g'risidagi guvohnoma asosida beriladi;

3) I va II guruh nogironlari. Mazkur imtiyoz pensiya guvohnomasi yoki tibbiy-mehnat ekspert komissiyasining ma'lumotnomasi asosida beriladi;

4) yolg'iz pensionerlar. Yolg'iz yoki voyaga yetmagan bolalari bilan yoxud nogiron bolasi bilan alohida uyda birga yashovchi pensionerlar yolg'iz pensionerlar deb tushuniladi. Mazkur imtiyoz pensiya guvohnomasi yoki O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi tuman (shahar) bo'limining ma'lumotnomasi, shuningdek fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarining ma'lumotnomasi asosida beriladi;

5) boquvchisini yo'qotgan ko'p bolali oilalar. Ota-onasidan biri yoki ota-onasi vafot etgan hamda oilada o'n olti yoshga to'lmagan beshta va undan ortiq bolalari bo'lgan oilalar soliq solish maqsadida boquvchisini yo'qotgan ko'p bolali oilalardir. Mazkur imtiyoz O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi tuman (shahar) bo'limining ma'lumotnomasi asosida beriladi;

6) Chernobil AESdagi avariya oqibatlarini tugatishda ishtirok etganlik uchun imtiyozlar oladigan fuqarolar (shu jumladan vaqtincha yuborilgan yoki xizmat safariga yuborilgan fuqarolar. Mazkur imtiyoz tibbiy-mehnat ekspert komissiyasining ma'lumotnomasi, nogironning maxsus guvohnomasi, Chernobil AESdagi avariya oqibatlarini tugatish ishtirokchisining guvohnomasi, shuningdek vakolatli organlar tomonidan berilgan va imtiyozlar berish uchun asos bo'ladigan boshqa hujjatlar asosida beriladi;

Yuqorida belgilangan imtiyozlar, bundan 5-bandda ko'rsatilgani mustasno, yakka tartibdagi uy-joy qurilishi, dehqon xo'jaligi yuritish uchun berilgan yer uchastkalariga bo'lgan huquqlarini davlat ro'yxatidan o'tkazishni amalga oshiruvchi organda ro'yxatdan o'tgan jismoniy shaxslarga beriladi. Bunda mazkur imtiyozlar soliq to'lovchining tanlashi bo'yicha faqat bitta yer uchastkasiga berilishi mumkin.

Yer solig'ini hisoblab chiqarish tartibi

Yer solig'ini hisoblab chiqarish davlat soliq xizmati organlari tomonidan amalga oshiriladi.

Davlat soliq xizmati organlari yer solig'ini to'lovchilar bo'lgan jismoniy shaxslarning hisobini muntazam yuritadi.

Soliq kodeksning 290-moddasida ko'rsatilgan imtiyozlarni olish huquqiga ega bo'lgan shaxslar yer uchastkasi joylashgan yerdagi davlat

solliq xizmati organlariga ushbu imtiyozlarga bo'lgan huquqni tasdiqlovchi hujjatlarni mustaqil ravishda taqdim etadi.

Yer solig'i summasi va uni to'lash muddatlari ko'rsatilgan to'lov xabarnomasi davlat solliq xizmati organlari tomonidan jismoniy shaxslarga imzo qo'ydirilgan holda yoki to'lov xabarnomasi olinganligini va olingan sanani tasdiqlovchi boshqa usulda har yili 1 maydan kechiktirmay topshiriladi. (11-ilova)

Yil mobaynida yer uchastkasi maydoni o'zgarganda va imtiyozlarga bo'lgan huquqlar vujudga kelganida (bekor qilinganda) davlat solliq xizmati organlari mazkur o'zgarishlardan keyin bir oy ichida yer solig'ini qayta hisob-kitob qilishlari hamda solliq to'lovchiga yer solig'i summasi va uni to'lash muddatlari ko'rsatilgan yangi yoki qo'shimcha to'lov xabarnomasini taqdim etishlari kerak.

Yer solig'ini Yer solig'i yer uchastkasining
byudjetga to'lash mulkdori, yerga egalik qiluvchi, yerdan foydalanuvchi yoki ijarachining yashash joyidan qat'i nazar, yer uchastkasi joylashgan hududdagi tuman yoki shaharning mahalliy byudjetiga to'lanadi.

Yil mobaynida ajratilgan yer uchastkalari uchun yer solig'i jismoniy shaxslar tomonidan yer uchastkasi ajratilganidan keyingi oydan e'tiboran to'lanadi.

Yer uchastkasi maydoni kamaytirilgan taqdirda, yer solig'ini to'lash yer uchastkasi kamaytirilgan oydan e'tiboran to'xtatiladi (kamaytiriladi).

Yer solig'i bo'yicha imtiyozlar belgilangan taqdirda, bu solliq imtiyoz huquqi vujudga kelgan oydan e'tiboran to'lanmaydi. Yer solig'i bo'yicha imtiyozlarga bo'lgan huquqlar bekor qilingan taqdirda, bu solliq mazkur huquq bekor qilinganidan keyingi oydan e'tiboran to'lana boshlaydi.

Belgilangan tartibda berilgan yer uchastkalari uchun yer solig'i yer uchastkasidan foydalanish faktidan qat'i nazar, jismoniy shaxslar tomonidan to'lanadi.

Solliq davri uchun yer solig'i to'lash jismoniy shaxslar tomonidan hisobot yilining 15 oktyabriga qadar amalga oshiriladi.

Yer solig'i to'lovchi jismoniy shaxslar davlat solliq xizmati organlarining qarorlari va ular mansabdor shaxslarining harakatlari ustidan davlat solliq xizmatining yuqori organlari yoki sudga shikoyat qilish huquqiga egadirlar. Davlat solliq xizmati organlari solliqning to'g'ri hisoblab chiqarilishi va o'z vaqtida to'lanishi ustidan belgilangan qonun hujjatlariga muvofiq nazoratni amalga oshiradilar.

Mavzuga doir masalalar

1-masala. Fuqaro Sh.Hamidova 2018 yil 20 yanvarda Toshkent viloyati Qibray tumanida 60 kvadrat metrni tashkil etgan yer uchastkasi mavjud uy-joy sotib oldi. Fuqaro Sh.Hamidova yer solig'i bo'yicha imtiyozga ega emas.

Fuqaro Sh.Hamidova sotib olgan uy-joy uchun yer solig'i summasini hisoblang?

2-masala. Fuqaro A.Farmonov Toshkent viloyatining Zangiota tumanida yashaydi. Uning yer uchastkasi 60 kvadrat metrni tashkil etadi. Fuqaro A.Farmonov pensioner hisoblanadi.

Fuqaro A.Farmonov yer uchastkasi uchun qancha miqdorda yer solig'ini to'lashi lozim?

3-masala. Fuqaro A.Karimov uy-joy sotib oldi. Oldi-sotdi shartnomasi notarius tomonidan 2018 yil 5 aprelda rasmiylashtirildi. Mol-mulkka bo'lgan mulk huquqi esa 2018 yil 20 aprelda ro'yxatdan o'tkazildi. Yer uchastkasi Toshkent shahrining 3-zonasida joylashgan bo'lib, umumiy maydoni 60 kvadrat metrni tashkil etadi.

Fuqaro A.Karimovning 2018 yil uchun yer solig'i summasini aniqlang.

O'z-o'zini nazorat qilish uchun savollar

1. Jismoniy shaxslardan olinadigan yer solig'ining to'lovchilari kimlar?

2. Jismoniy shaxslarning qanday yerlari uchastkalari soliq solish obyektini hisoblanadi?

3. Jismoniy shaxslardan olinadigan yer solig'i stavkalari qanday belgilanadi?

4. Jismoniy shaxslar berilgan yer uchastkalaridan foydalanmagan holatda qanday tartibda ulardan soliq undiriladi?

5. Jismoniy shaxslarga tadbirkorlik faoliyati uchun berilgan yer uchastkalaridan qanday tartibda soliq undiriladi?

6. Qanday jismoniy shaxslar yer solig'ini to'lashdan ozod etiladi?

7. Jismoniy shaxslarning yer solig'i qaysi davlat organi tomonidan hisoblab chiqariladi?

8. Yer solig'i bo'yicha to'lov xabarnomasi soliq to'lovchilarga qaysi muddatgacha etkaziladi?

9. Yer solig'i qaysi muddatda mahalliy byudjetga to'lanadi?

10. Yil mobaynida ajratilgan yer uchastkalari uchun yer solig'i jismoniy shaxslar tomonidan qanday muddatdan e'tiboran to'lanadi?

11. Yer solig'i bo'yicha imtiyozlar belgilangan taqdirda, soliq qanday muddatdan e'tiboran to'lanmaydi?

12. Yer solig'i bo'yicha imtiyozlarga bo'lgan huquqlar bekor qilingan taqdirda, soliq qanday muddatdan e'tiboran to'lanish boshlaydi?

4.3. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i

Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ining mohiyati, soliq to'lovchilar, soliq obyekti va bazasi

Ma'lumki, soliq qonunchiligida soliqqa tortish maqsadida soliq to'lovchilar ikkiga bo'lingan, ya'ni yuridik va jismoniy shaxslarga. Jismoniy shaxslarga – O'zbekiston Respublikasi fuqarolari, chet davlatlar fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar kiradi. Soliq solish

maqsadida jismoniy shaxslar rezidentlar va nerezidentlarga bo'linadi.

Soliq kodeksining 19-moddasiga muvofiq O'zbekiston Respublikasida doimiy yashab turgan yoki joriy soliq davrida yakunlanayotgan har qanday ketma-ketlikdagi o'n ikki oylik davr ichida jami bir yuz sakson uch kun va undan ortiq muddat O'zbekiston Respublikasida turgan jismoniy shaxs O'zbekiston Respublikasining rezidenti deb qaraladi.

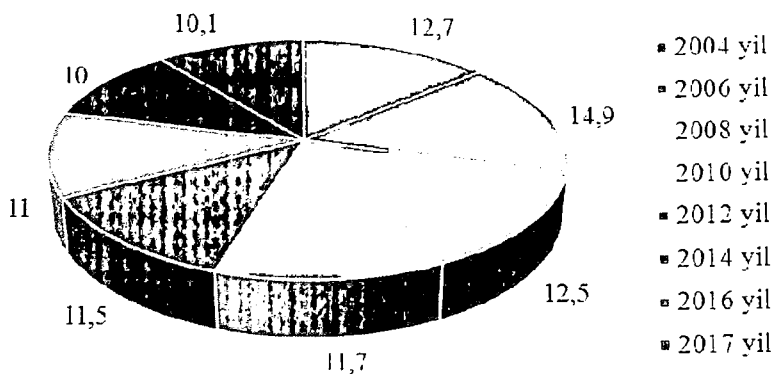
Chet davlat fuqarosi yoki fuqaroligi bo'lmagan shaxsning quyidagilar sifatida turgan davri uning O'zbekiston Respublikasi hududida haqiqatda turgan vaqtiga kiritilmaydi:

- diplomatik yoki konsullik maqomiga ega bo'lgan shaxs sifatida;
- O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomasiga ko'ra tuzilgan xalqaro tashkilotning xodimi sifatida;
- diplomatik yoki konsullik maqomiga ega bo'lgan shaxslarning oila a'zosi sifatida, bunday jismoniy shaxs tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirmagan taqdirda;
- faqat bir chet davlatdan boshqa chet davlatga O'zbekiston Respublikasi hududi orqali o'tish (tranzit o'tish) uchun;
- agar bu jismoniy shaxs O'zbekiston Respublikasida faqat turist sifatida, davolanish yoki dam olish maqsadlari bilan turgan bo'lsa.

Jismoniy shaxslar to‘layotgan soliqlar ichida byudjet tushumlaridan salmoqli o‘rinni egallaydigan soliq bu – jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘idir. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘i 1991 yilning mart oyidan boshlab O‘zbekiston Respublikasining 1991 yil 15 fevraldagi «O‘zbekiston Respublikasi fuqarolari, chet davlatlar fuqarolari va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslardan olinadigan daromad solig‘i to‘g‘risida»gi Qonuni asosida joriy etilgan.

Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘i – davlat byudjeti daromadlarining asosiy manbalaridan biri bo‘lib, u umumdavlat soliqlari tarkibiga kiradi. Uning o‘ziga xos xususiyati shundaki, soliq jismoniy shaxslarning bevosita daromadlaridan olinadi.

Bugungi kunda jismoniy shaxslar to‘layotgan soliqlar va yig‘imlar davlat byudjeti daromadlarining qariyb 15-20 foizini tashkil etmoqda. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘ining byudjeti daromadlaridagi salmog‘ini tahlil etar ekanmiz, ushbu ko‘rsatkich 2004 yilda 12,7 foizni tashkil etgan bo‘lsa, 2008 yilda 12,5 foiz bo‘lgan. 2017 yilgi davlat byudjeti parametrlari bo‘yicha ushbu soliq davlat byudjeti daromadlarining 10,1 foizini, to‘g‘ri soliqlardagi ulushi esa 41,9 foizni tashkil etmoqda (4.3.1-diagramma).

4.3.1-diagramma. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘ining davlat byudjeti daromadlaridagi salmog‘i dinamikasi⁵⁴

⁵⁴ O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti va Vazirlar Mahkamasining 2003-2016 yillardagi “O‘zbekiston Respublikasining asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlari prognozi va Davlat byudjeti parametrlari to‘g‘risida»gi qarorlari asosida tayyorlangan.

Diagramma ma'lumotlari jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ini byudjet daromadlari tarkibida ahamiyatli ekanligidan darak beradi.

Soliq kodeksining 167-modasiga ko'ra muvofiq soliq solinadigan daromadga ega bo'lgan jismoniy shaxslar jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i to'lovchilardir.

Jismoniy shaxslarning — O'zbekiston Respublikasi norezidentlarining O'zbekiston Respublikasidagi manbalardan olingan daromadlariga Soliq kodeksning 182-moddasida nazarda tutilgan o'ziga xos xususiyatlar hisobga olingan holda va stavkalar bo'yicha soliq solinadi.

Jismoniy shaxslarning quyidagi daromadlari soliq solish obyekti hisoblanadi:

- O'zbekiston Respublikasi rezidentlarining O'zbekiston Respublikasidagi va undan tashqaridagi manbalardan olingan daromadlari;

- O'zbekiston Respublikasi norezidentlarining O'zbekiston Respublikasidagi manbalardan olingan daromadlari.

Yakka tartibdagi tadbirkorlik faoliyatidan olingan, Soliq kodeksning 58-bobiga muvofiq qat'iy belgilangan soliq solinadigan daromadlar jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ining soliq solish obyekti bo'lmaydi.

Soliq kodeksining 170-modasiga muvofiq soliq solinadigan baza jami daromaddan kelib chiqib, Soliq kodeksning 179 va 180-moddalariga muvofiq soliq solishdan ozod qilingan daromadlar chegirilgan holda aniqlanadi.

Agar soliq to'lovchining daromadidan uning ixtiyoriga ko'ra, sud yoki boshqa organlarning qaroriga binoan biron bir ushlab qolishlar amalga oshirilsa, bunday ushlab qolishlar soliq solinadigan bazani kamaytirmaydi.

Jismoniy shaxsning chet el valyutasida ifodalangan daromadlari daromadlar amalda olingan sanada O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan belgilangan kurs bo'yicha milliy valyutada qayta hisoblab chiqiladi.

Jismoniy shaxslar- ning jami daromad- lari tarkibi

Jismoniy shaxslarning jami daromadiga quyidagilar kiradi:

- 1) mehnatga haq to'lash tarzidagi daromadlar;
- 2) mulkiy daromadlar;
- 3) moddiy naf tarzidagi daromadlar;

4) boshqa daromadlar.

Yuridik shaxslar amalga oshiradigan quyidagi xarajatlar jismoniy shaxslarning daromadi sifatida qaralmaydi:

1) mehnat sharoitlari noqulay bo'lgan ishlarda band bo'lgan xodimlarni mehnat to'g'risidagi qonun hujjatlarida belgilangan tartibda sut, davolash-profilaktika oziq-ovqati, gazlangan sho'r suv, shaxsiy himoya va gigiena vositalari bilan ta'minlash xarajatlari;

2) kasaba uyushmasi qo'mitasi tomonidan amalga oshiriladigan to'lovlar, shu jumladan a'zolik badallari hisobidan kasaba uyushmasi a'zolariga beriladigan moddiy yordam, bundan kasaba uyushmasi qo'mitasining xodimlariga mehnat vazifalarini bajarganlik uchun beriladigan pul mukofotlari va boshqa to'lovlar mustasno;

3) xodimlarni ish joyiga olib kelish va qaytarib olib ketish xarajatlari;

4) diniy rasm-rusumlar va marosimlarni, bayram tantanalarini o'tkazish, vakillik xarajatlari, shahar yo'lovchilar transportida xodimlarning xizmat qatnovlari uchun foydalaniladigan yo'l kartochkalarini olish, shuningdek yuridik shaxsning xodimlarning mehnat va dam olish sharoitlarini ta'minlash bilan bog'liq hamda muayyan jismoniy shaxslarning daromadi hisoblanmaydigan boshqa xarajatlar;

5) xodimga xizmat vazifalarini bajarish uchun zarur bo'lgan maxsus kiyim-bosh, maxsus poyabzal, formal kiyim-bosh berish xarajatlari yoki ularni pasaytirilgan baholarda sotish munosabati bilan qilingan xarajatlar, shuningdek qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollarda ayrim toifadagi xodimlarni o'z xizmat vazifalarini bajarishi chog'ida oziq-ovqat bilan ta'minlash xarajatlari;

6) xodim boshqa joyga ishga o'tkazilganda yoxud ko'chib borganda ko'chish, mol-mulkini ko'chirib borish, joy ijarasi (yo'l xarajatlari uchun beriladigan pul) bilan bog'liq xarajatlarni to'lash yoki bu xarajatlarning o'rnini qoplash xarajatlari;

7) xizmat safarlaridagi quyidagi kompensatsiya to'lovlari:

- tasdiqlovchi hujjatlar asosida xizmat safari joyiga borish va u yerdan qaytib kelish uchun, shu jumladan joy band qilish uchun haq to'lashni qo'shgan holda haqiqatda amalga oshirilgan to'lovlar. Yo'l hujjatlari bo'lmagan taqdirda, temir yo'l transportidagi (agar temir yo'l qatnovi bo'lmasa, shaharlararo avtobusdagi) yo'l haqi qiymati miqdorida, biroq aviachipta qiymatining 30 foizidan oshmaydigan miqdorda;

- uy-joyini ijaraga olish bo'yicha haqiqatda amalga oshirilgan to'lovlar. Yashaganligini tasdiqlovchi hujjatlar bo'lmagan taqdirda — qonun hujjatlarida belgilangan normalar doirasida;

- tasdiqlovchi hujjatlar asosida uy-joyini band qilish uchun to'lovlar;

- qonun hujjatlarida belgilangan normalar doirasida xizmat safarida bo'lingan vaqt uchun to'lanadigan kundalik xarajatlar uchun haq (sutkalik pullar);

- qonun hujjatlarida belgilangan va hujjatlar bilan tasdiqlangan boshqa to'lovlar;

8) qonun hujjatlarida nazarda tutilgan normalar doirasida xodimga to'lanadigan kompensatsiya to'lovlari (kompensatsiyalar):

- doimiy ishi yo'lda kechadigan, harakatlanish va (yoki) qatnov tusiga ega bo'lgan, shuningdek vaxta usulida ishlarni bajarishda xodimga kompensatsiya to'lovlari (kompensatsiyalar);

- xizmat ishlari uchun shaxsiy avtomobildan foydalanganlik uchun kompensatsiya to'lovlari (kompensatsiyalar), bundan xizmat safarlari mustasno;

- dala ta'minoti;

- qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda va normalar bo'yicha boshqa kompensatsiya to'lovlari (kompensatsiyalar), bundan Soliq kodeksning 174 va 178-moddalarida ko'rsatilganlari mustasno;

9) mehnatda mayib bo'lganlik yoki sog'liqqa boshqacha shikast yetganlik bilan bog'liq zararning o'rnini qoplash bo'yicha quyidagi miqdordagi to'lovlar:

- jabrlanuvchi mehnatda mayib bo'lguniga qadar olgan o'rtacha oylik ish haqiga nisbatan foiz hisobidagi, uning kasbga oid mehnat qobiliyatini yo'qotganlik darajasiga muvofiq belgilanadigan har oylik to'lovlar (voyaga yetmagan shaxs mehnatda mayib bo'lib qolgan taqdirda, zararning o'rnini uning ish haqi (daromadi) miqdoridan kelib chiqqan holda, lekin qonun hujjatlarida belgilangan eng kam ish haqining besh baravaridan kam bo'lmagan miqdorda qoplanadi);

- maxsus tibbiy parvarishga muhtoj jabrlanuvchilarga qo'shimcha xarajatlar uchun oyiga eng kam ish haqining ikki baravari miqdoridagi to'lovlar;

- jabrlanuvchining maishiy parvarishi uchun qo'shimcha xarajatlar tariqasida har oyda eng kam ish haqining ellik foizi miqdoridagi to'lovlar;

- xodimning sog'lig'iga shikast yetkazilganligi munosabati bilan ish beruvchi tomonidan bir yo'la to'lanadigan nafaqa tariqasida jabrlanuvchining yillik o'rtacha ish haqi miqdoridagi to'lovlar;

10) boquvchisi vafot etganligi munosabati bilan quyidagi miqdordagi to'lovlar:

- marhumning o'rtacha ish haqining vafot etgan boquvchining qaramog'ida bo'lgan va uning vafoti munosabati bilan zararni undirishga haqli bo'lgan mehnatga qobiliyatsiz shaxslarga to'g'ri keladigan ulushi miqdoridagi to'lovlar;

- boquvchisi vafot etganligi munosabati bilan zararni undirishga haqli bo'lgan shaxslarga bir yo'la to'lanadigan nafaqa tariqasida marhumning o'rtacha yillik ish haqining olti baravari miqdoridagi to'lovlar;

11) talabalarning ta'lim olishi uchun O'zbekiston Respublikasining oliy o'quv yurti bilan to'g'ridan-to'g'ri shartnomalar bo'yicha pulli-kontrakt asosida o'tkaziladigan to'lovlar;

12) O'zbekiston Respublikasida sug'urta faoliyatini amalga oshirish uchun litsenziyaga ega bo'lgan yuridik shaxslarga hayotni uzoq muddatli sug'urtalash bo'yicha to'lanadigan sug'urta mukofotlari. Hayotni uzoq muddatli sug'urtalash shartnomasi muddatidan ilgari bekor qilinganda va sug'urtalovchi sug'urta qilinuvchiga sug'urta mukofotining bir qismini yoki hammasini qaytarsa, qaytarilgan sug'urta mukofoti miqdori jismoniy shaxsning soliq solinadigan jami daromadi tarkibiga kiritiladi;

13) yuridik shaxsdan — ish beruvchidan:

- yosh oilalar a'zolari tomonidan uy-joy olish uchun olingan mablag'lar;

- qishloq joylarda namunaviy loyihalar bo'yicha yakka tartibda uy-joy qurish uchun kreditlar berish qonun hujjatlariga muvofiq zimmasiga yuklatilgan banklar tomonidan ushbu maqsadlar uchun beriladigan ipoteka krediti bo'yicha boshlang'ich badal sifatida quruvchi shaxs tomonidan olingan mablag'lar.

Uy-joy olingan (mulkka bo'lgan huquqlar davlat ro'yxatidan o'tkazilgan) sanadan e'tiboran besh yil ichida sotilsa, ushbu bandda ko'rsatilgan daromadlarga belgilangan tartibda soliq solinadi.

14) xodimlarning malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash xarajatlari.

Ish beruvchi bilan mehnatga oid munosabatlarda bo'lgan va tuzilgan mehnat shartnomasiga (kontraktiga) muvofiq ishlarni bajarayotgan

jismoniy shaxslarga hisoblanadigan va to'lanadigan barcha to'lovlar mehnatga haq to'lash tarzidagi daromadlar deb e'tirof etiladi:

- mehnatga haq to'lashning qabul qilingan shakllari va tizimlariga muvofiq ishbay narxlar, tarif stavkalari va mansab maoshlaridan kelib chiqqan holda haqiqatda bajarilgan ish uchun hisoblangan ish haqi;

- ilmiy daraja va faxriy unvon uchun qo'shimcha to'lovlar;

- Soliq kodeksning 173-moddasiga muvofiq rag'batlantirish xususiyatiga ega to'lovlar;

- Soliq kodeksning 174-moddasiga muvofiq kompensatsiya to'lovlari (kompensatsiya);

- Soliq kodeksning 175-moddasiga muvofiq ishlanmagan vaqt uchun haq to'lash.

Mehnatga haq to'lash tarzidagi daromadlarga quyidagilar ham kiradi:

- predmeti ishlarni bajarish va xizmatlar ko'rsatish bo'lgan fuqarolik-huquqiy tusda tuzilgan shartnomalarga muvofiq jismoniy shaxslarga (Soliq kodeks 169-moddasining ikkinchi qismida ko'rsatilgan daromadlar bundan mustasno) to'lovlar;

- yuridik shaxsning boshqaruv organi (kuzatuv kengashi yoki boshqa shunga o'xshash organi) a'zolariga yuridik shaxsning o'zi tomonidan amalga oshiriladigan to'lovlar;

- O'zbekiston Respublikasi mudofaa, ichki ishlar, favqulodda vaziyatlar vazirliklarining, O'zbekiston Respublikasi Milliy xavfsizlik xizmatining harbiy xizmatchilariga, ichki ishlar organlarining oddiy askarlar, serjantlar va ofitserlar tarkibiga hamda O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasining xodimlariga xizmatni o'tashi (xizmat majburiyatlarini bajarishi) munosabati bilan to'lanadigan pul ta'minoti, pul mukofotlari va boshqa to'lovlar.

Rag'batlantirish xususiyatiga ega to'lovlar jumlasiga quyidagilar kiradi:

- 1) yillik ish yakunlari bo'yicha mukofot;

- 2) yuridik shaxsning mukofotlash to'g'risidagi qoidasida nazarda tutilgan rag'batlantirish xususiyatiga ega to'lovlar;

- 3) kasb mahorati, murabbiylik uchun tarif stavkalariga va maoshlarga ustamalar;

- 4) ta'tilga qo'shimcha haqlar hamda Soliq kodeks 178-moddasining 14-bandida nazarda tutilmagan moddiy yordam;

- 5) ko'p yil ishlaganlik uchun pul mukofoti va to'lovlar;

- 6) ratsionalizatorlik taklifi uchun to'lov.

7) mehnat natijalari bilan bog'liq bo'lmagan bir yo'la beriladigan mukofotlar.

Mehnatga haq to'lash tarzida daromadga kiritiladigan kompensatsiya to'lovlari (kompensatsiyalar) jumlasiga quyidagilar kiradi:

1) tabiiy-iqlim sharoitlari noqulay bo'lgan joylardagi ishlar bilan bog'liq qo'shimcha to'lovlar (ish staji uchun ustamalar, baland tog'li, cho'l va suvsiz hududlarda ishlaganlik uchun belgilangan koeffitsientlar bo'yicha to'lovlar);

2) O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlangan kasblar va ishlar ro'yxati bo'yicha og'ir, zararli, o'ta zararli mehnat sharoitlarida ishlaganlik uchun ustamalar, shu jumladan shunday sharoitlardagi uzluksiz ish staji uchun ish haqiga ustamalar;

3) texnologik jarayon jadvalida nazarda tutilgan tungi vaqtda, ish vaqtidan tashqari, dam olish kunlarida va bayram (ishlanmaydigan) kunlarida ishlaganlik uchun tarif stavkalariga hamda maoshlarga ustamalar va qo'shimcha to'lovlar;

4) ko'p smenali rejimda ishlaganlik, shuningdek bir necha kasbda, lavozimda ishlaganlik, xizmat ko'rsatish doirasi kengayganligi, bajariladigan ishlar hajmi ortganligi, o'zining asosiy ishi bilan bir qatorda ishda vaqtincha bo'lmagan xodimlarning vazifalarini bajarganlik uchun ustamalar;

5) doimiy ishi yo'lda kechadigan, harakatlanish va (yoki) qatnov tusiga ega bo'lgan xodimlarning, shuningdek doimiy ishi ishlarni vaxta usulida bajarilishini nazarda tutadigan xodimlarning ish haqiga qonun hujjatlarida belgilangan normalardan ortiqcha to'lanadigan ustamalar;

6) yuridik shaxs joylashgan yerdan (yig'ilish punktidan) ishlash joyigacha va orqaga qaytish uchun vaxtada ishlash jadvalida nazarda tutilgan ishlar vaxta usulida bajarilgan taqdirda yo'lga ketadigan kunlar, shuningdek xodimlar meteorologik sharoitlar sababli va transport tashkilotlarining aybi bilan yo'lda ushlanib qolgan kunlar uchun tarif stavkasi, maosh miqdorida to'lanadigan summalar;

7) yer osti ishlarida doimiy band bo'lgan xodimlarga ularning stvoldan ishlash joyiga borish va u yerdan qaytish uchun shaxtada (konda) harakatlanishining me'yoriy vaqti uchun to'lanadigan qo'shimcha haqlar;

8) qonun hujjatlarida belgilangan normalardan ortiqcha dala ta'minoti;

9) xizmat safarlari vaqtidagi qonun hujjatlarida belgilangan normalardan ortiqcha kundalik xarajatlar uchun haq (sutkalik pullar);

10) ishlar vaxta usulida tashkil qilinganda, ish vaqti umumlashtirilgan holda hisobga olinayotganda va qonun hujjatlarida belgilangan boshqa hollarda xodimlarga ish vaqtining belgilangan davomiyligidan ortiq ishlaganliklari munosabati bilan beriladigan dam olish kunlari (otgullar) uchun to'lovlar;

11) xizmat ishlari uchun xodimning shaxsiy avtomobilidan yoki xizmat maqsadlari uchun uning boshqa mol-mulkidan qonun hujjatlarida belgilangan normalardan ortiqcha foydalanganlik uchun to'lovlar;

12) mehnatda mayib bo'lganlik yoki sog'liqqa boshqacha shikast yetganlik bilan bog'liq zararining o'rmini qoplash uchun Soliq kodeks 171-moddasi ikkinchi qismining 9-bandida ko'rsatilgan miqdorlardan ortiqcha olingan summalar;

13) oziq-ovqat va yo'l chiptalarining qiymati yoki oziq-ovqat va yo'l chiptalarining qiymatini qoplash.

Ishlanmagan vaqt uchun haq to'lashga quyidagilar kiradi:

1) qonun hujjatlariga muvofiq:

a) yillik asosiy (uzaytirilgan asosiy) ta'tilga haq to'lash, shuningdek ushbu ta'tildan foydalanilmaganda, shu jumladan xodim bilan mehnat shartnomasi bekor qilinganda pullik kompensatsiya to'lash;

b) noqulay va o'ziga xos mehnat sharoitlarida, shuningdek og'ir va noqulay tabiiy-iqlim sharoitlarida ishlaganligi uchun ayrim tarmoqlarning xodimlariga beriladigan qo'shimcha ta'tilga haq to'lash;

v) o'qish bilan bog'liq ta'tilga va ijodiy ta'tillarga haq to'lash;

g) o'n ikki yoshga to'lmagan ikki va undan ortiq bolasi yoki o'n olti yoshga to'lmagan nogiron bolasi bor ayollarga berilgan qo'shimcha ta'tilga haq to'lash;

2) asosiy ish haqi qisman saqlanib qolgan holda majburiy ta'tilda bo'lgan xodimlarga beriladigan to'lovlar;

3) donor xodimlarga ko'rikdan o'tish, qon topshirish va qon topshirilgan har bir kundan keyin beriladigan dam olish kunlari uchun haq to'lash;

4) O'zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksiga muvofiq davlat yoki jamoat vazifalarini bajarganlik uchun mehnatga haq to'lash;

5) qishloq xo'jaligi va boshqa ishlarga jalb qilinadigan xodimlarning asosiy ish joyi bo'yicha saqlab qolinadigan ish haqi;

6) boshqa yuridik shaxslardan avvalgi ish joyida lavozim bo'yicha maoshi miqdorlari ma'lum bir muddat davomida saqlab qolingan holda

ishga olingan, shuningdek vaqtinchalik vazifani bajarib turganda xodimlarga maoshdagi farqni to'lash;

7) yuridik shaxslarning xodimlariga kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimida ishdan ajralgan holda o'qishlari vaqtida asosiy ish joyi bo'yicha ularga to'lanadigan ish haqi;

8) xodimning aybisiz bekor turib qolingani uchun haq to'lash;

9) mehnat layoqatini vaqtincha yo'qotgan xodimlarga qo'shimcha haq to'lash;

10) qonun hujjatlariga muvofiq yoki yuridik shaxsning qarori bilan majburiy progul vaqti yoki kam haq to'lanadigan ishni bajarganlik uchun haq to'lash;

11) o'n sakkiz yoshga to'lmagan shaxslarning imtiyozli soatlariga, onalarga bolani ovqatlantirishi uchun ishda beriladigan tanaffuslarga, shuningdek tibbiy ko'rikdan o'tish bilan bog'liq vaqt uchun haq to'lash;

12) yuridik shaxslarning asosiy ishidan ozod qilingan va ozod qilinmagan holda xodimlar tayyorlash, ularni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish uchun hamda o'quvchilar va talabalarning ishlab chiqarish amaliyotiga rahbarlik qilish uchun jalb qilinadigan yuqori malakali xodimlari mehnatiga haq to'lash;

13) yuridik shaxsning mablag'lari hisobidan to'lanadigan pensiyalar va nafaqalarga qo'shimchalar, stipendiyalar;

14) oliy o'quv yurtini tamomlaganidan keyin yosh mutaxassislariga ta'til vaqti uchun yuridik shaxs hisobidan to'lanadigan nafaqalar;

Jismoniy shaxslarning mulkiy daromadlari tarkibiga quyidagilar kiradi:

1) foizlar;

2) dividendlar;

3) mol-mulknini ijaraga berishdan olingan daromadlar;

4) jismoniy shaxslarga xususiy mulk huquqi asosida tegishli bo'lgan mol-mulknini realizatsiya qilishdan olingan daromadlar. Mol-mulknini realizatsiya qilishdan olingan daromadlar mazkur mol-mulknini realizatsiya qilish summasining hujjatlar bilan tasdiqlangan uni olish qiymatidan oshgan qismi sifatida aniqlanadi. Mol-mulknini olish qiymatini tasdiqlovchi hujjatlar mavjud bo'lmagan taqdirda, mol-mulknini realizatsiya qilish qiymati, ko'chmas mulk bo'yicha esa, kadastr qiymati hamda realizatsiya qilish narxi o'rtasidagi farq daromad deb e'tirof etiladi;

5) sanoat mulki obyektlariga, selektsiya yutug'iga berilgan patent (litsenziya) egasi bo'lgan jismoniy shaxsning patentdan boshqa shaxs

foydasiga voz kechganda yoki litsenziya shartnomasi tuzganda olgan daromadi;

6) royalti;

7) soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar to'laganidan keyin xususiy korxonalar mulkdori, oilaviy korxonalar ishtirokchisi hamda fermer xo'jaligi boshlig'i ixtiyorida qoladigan foyda summasi.

Soliq to'lovchi tomonidan yuridik shaxsdan moddiy naf tarzida olingan daromadlar, agar Soliqlar kodeksi 171-moddasining ikkinchi qismida boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo'lsa, quyidagilardir;

1) yuridik shaxs tomonidan jismoniy shaxs manfaatlarini ko'zlab, tovarlar (ishlar, xizmatlar) haqini, mulkiy huquqlarni to'lash, shu jumladan:

- jismoniy shaxslarning bolalarini maktabgacha ta'lim muassasalarida o'qitish, tarbiyalash;

- kommunal xizmatlar, xodimlarga berilgan uy-joy haqini, uy-joydan foydalanish xarajatlari haqini, yotoqxonadagi joylar haqini yoki ularning o'rnini qoplash qiymatini to'lash;

- sanatoriy-kurortlarda davolanish yo'llanmalari qiymatini, dam olish, statsionar va ambulatoriyaga qatnab davolanish haqini yoki ularning o'rnini qoplash qiymatini to'lash;

- yuridik shaxsning jismoniy shaxs daromadi bo'lgan boshqa xarajatlari;

2) soliq to'lovchining manfaatlarini ko'zlab tekinga, shu jumladan hadya shartnomasi asosida berilgan mol-mulk, bajarilgan ishlar va ko'rsatilgan xizmatlar qiymati;

3) tovarlarning (ishlarning, xizmatlarning) xodimlarga realizatsiya qilinadigan narxi va shu tovarlarning (ishlarning, xizmatlarning) ushbu moddaning ikkinchi va uchinchi qismlariga muvofiq hisoblab chiqarilgan qiymati o'rtasidagi salbiy tafovut;

4) qonun hujjatlariga muvofiq xodimlarga temir yo'l, aviatsiya, daryo, avtomobil transporti va shahar elektr transportida yurish bo'yicha beriladigan imtiyozlar summasi;

5) jismoniy shaxsning yuridik shaxs oldidagi qarzining yuridik shaxs qarori bilan hisobdan chiqarilgan summalari;

6) ish beruvchi tomonidan to'lovlar hisobiga to'lanib, xodimdan ushlab qolinishi lozim bo'lgan, lekin ushlab qolinmagan summalar.

Soliq to'lovchi yuridik shaxsdan tovarlar (ishlar, xizmatlar) olgan taqdirda, ushbu tovarlarning (ishlarning, xizmatlarning) qiymati ularni olish narxidan yoki tannarxidan kelib chiqqan holda belgilanadi.

Jismoniy shaxs yuridik shaxsdan aktsiz to'lanadigan tovarlar yoki qo'shilgan qiymat solig'i solinadigan tovarlar (ishlar, xizmatlar) olsa, bunday tovarlar (ishlar, xizmatlar) qiymatida aktsiz solig'ining va qo'shilgan qiymat solig'ining tegishli summasi hisobga olinadi.

Jismoniy shaxslarning boshqa daromadlari jumlasiga quyidagilar kiradi:

- 1) pensiyalar va qonun hujjatlarida belgilangan nafaqalar;
- 2) stipendiyalar;
- 3) fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, xayriya va ekologiya jamg'armalari tomonidan jismoniy shaxslarga beriladigan nafaqalar hamda boshqa turlardagi yordam;
- 4) donorlik uchun pul mukofotlari;
- 5) alimentlar;
- 6) hayvonlarni (qoramol, parranda, mo'ynali va boshqa hayvonlarni, baliq va boshqalarni) tirik holda hamda ularni so'yib, mahsulotlarini xom yoki qayta ishlangan holda, ipak qurti, chorvachilik, asalarichilik va dehqonchilik mahsulotlarini tabiiy va qayta ishlangan holda sotishdan olingan daromadlar;
- 7) jismoniy shaxslardan tekin (shu jumladan hadya shartnomalari bo'yicha) olingan mol-mulk yoki mulkiy huquqlar qiymati;
- 8) musobaqalarda, ko'riklarda, tanlovlarda sovrinli o'rinlar uchun beriladigan sovrinlar, pul mukofotlari;
- 9) yutuqlar;
- 10) grant beruvchidan olingan grantlar, shu jumladan chet davlatlar grantlari bo'yicha olingan summalar;
- 11) jamg'arib boriladigan majburiy pensiya badallari, ular bo'yicha olingan foiz tarzidagi va boshqa daromadlar, jamg'arib boriladigan pensiya to'lovlari;
- 12) yaratilgan fan, adabiyot va san'at asarlari (predmetlari) uchun jismoniy shaxslar tomonidan olingan daromadlar;
- 13) O'zbekiston Respublikasining davlat mukofotlari va davlat pul mukofotlariga sazovor bo'lgan jismoniy shaxslar olgan bir yo'la beriladigan davlat pul mukofoti yoki shunga teng bahodagi esdalik sovg'alarining qiymati, shuningdek O'zbekiston Respublikasi Prezidentining yoki O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori asosida bir yo'la beriladigan pul mukofoti va sovg'alar;
- 14) xalqaro sport musobaqalarida sovrinli o'rinlarni egallaganligi uchun sportchilar olgan bir yo'la beriladigan pul mukofoti;

15) xodim bilan tuzilgan mehnat shartnomasi bekor qilinganda mehnat to'g'risidagi qonun hujjatlariga muvofiq beriladigan ishdan bo'shatish nafaqasi va boshqa to'lovlar;

16) moddiy yordam tariqasida:

- vafot etgan xodimning oila a'zolariga yoki oila a'zosi vafot etganligi munosabati bilan xodimga beriladigan to'lovlar;

- xodimga mehnatda mayib bo'lganligi, kasb kasalligi yoxud sog'lig'iga boshqacha shikast yetganligi bilan bog'liq to'lovlar;

- favqulodda holatlar munosabati bilan beriladigan to'lovlar;

- bola tug'ilishi, xodim yoki uning farzandlari nikohdan o'tishi munosabati bilan beriladigan to'lovlar;

- qishloq xo'jaligi mahsulotlarini berish yoki ularni sotib olish uchun mablag'lar berish tarzidagi to'lovlar.

17) qonun hujjatlariga muvofiq uy-joy-kommunal xizmatlari haqini to'lash bo'yicha har oylik kompensatsiya pul to'lovlari;

18) ishlamaydigan pensionerlarga yuridik shaxs tomonidan to'lanadigan to'lovlar;

19) sug'urta to'voni summalari;

20) ma'naviy zararni kompensatsiya qilish bo'yicha pul to'lovlari.

Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i stavkalari

Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i ko'pgina mamlakatlardagi singari O'zbekistonda ham progressiv soliq hisoblanadi. Ushbu soliq stavkalari O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori bilan belgilanadi. O'zbekiston Respublikasining soliq qonunchiligiga ko'ra jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i stavkalari quyidagi guruhlarga bo'linadi:

- jismoniy shaxslarning ish haqi, mukofotlar va boshqa daromadlariga solinadigan tabaqalashgan progressiv soliq stavkalari;

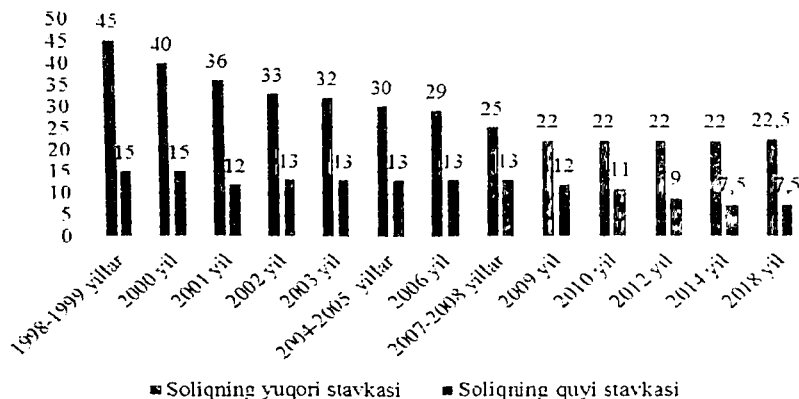
- jismoniy shaxslarning dividend va foiz tariqasida oladigan daromadlariga soliq stavkasi;

- norezident jismoniy shaxslarning daromadlariga to'lov manbaida solinadigan soliq stavkalari;

- imtiyozli soliq stavkalar.

Soliq qonunchiligiga binoan 1998-yildan respublikamizda jismoniy shaxslarning ish haqlari, mukofot pullari va boshqa daromadlaridan soliq stavkasi 15, 25, 35, 40, 45 foiz, ya'ni 5 pog'onali qilib belgilandi. 2000 yildan boshlab 4 pog'onali, ya'ni 15, 25, 36, 40 foiz, 2001 yildan esa 3 pog'analiga o'tildi, uning stavkasi 12, 25, 30 foiz qilib belgilandi.

Aholining keng qatlamini ijtimoiy himoyalashni kuchaytirish hamda ularning real daromadlarini yanada oshirish maqsadida jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i stavkasi ham pasaytirib borilmoqda. Buni quyidagi diagramma ma'lumotlari asosida ko'rib o'tish mumkin:

4.3.2-diagramma. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i stavkalari (quyi va yuqori miqdorlari)ning o'zgarish dinamikasi⁵⁵

2018 yildan jismoniy shaxslarning ish haqlari, mukofot pullari va boshqa daromadlaridan soliq stavkasi quyidagi jadval ma'lumotlari asosida hisoblanadi (4.3.1-jadval).

4.3.1 -jadval

Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i STAVKALARI⁵⁶

Soliq solinadigan daromad	Soliq stavkasi
eng kam ish haqining bir baravarigacha miqdorda	daromad summasining 0 foizi
eng kam ish haqining bir baravaridan (+1 so'm) besh baravarigacha miqdorda	eng kam ish haqi miqdorining bir baravaridan oshadigan summaning 7,5 foizi
eng kam ish haqining besh baravaridan (+1 so'm) o'n baravarigacha miqdorda	besh baravar miqdordan soliq + eng kam ish haqi miqdorining besh baravaridan oshadigan summaning 16,5 foizi
eng kam ish haqining o'n baravari (+1 so'm) va undan yuqori miqdorda	o'n baravar miqdordan soliq + eng kam ish haqi miqdorining o'n baravaridan oshadigan summaning 22,5 foizi

⁵⁵ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti va Vazirlar Mahkamasining tegishli qarorlari asosida tayyorlangan.

⁵⁶ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 29 dekabrda "O'zbekiston Respublikasining 2018 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va davlat byudjeti parametrlari to'g'risida"gi PQ-3454-son qaroridan olindi.

Soliq solinadigan daromadlar guruhlari bo'yicha soliq solish shkalasi yil boshida - 2018 yil 1 yanvarda belgilangan eng kam ish haqi miqdoridan (172 240 so'm) kelib chiqib belgilanadi va eng kam ish haqi miqdori yil davomida o'zgarganda qayta ko'rib chiqilmaydi.

Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i summasini hisoblab chiqarish maqsadida eng kam ish haqining miqdori yil boshidan ortib boruvchi yakun bilan hisobga olinadi (yil boshidan tegishli davrning har bir oyi uchun eng kam ish haqlarining summasi).

Belgilangan stavkalardan kelib chiqib hisoblangan, byudjetga to'lanadigan jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i summasi fuqarolarning shaxsiy jamg'arib boriladigan pensiya hisobvaraqlariga o'tkaziladigan, jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i solinadigan daromadlaridan "0" stavka bo'yicha soliq solinadigan daromad (eng kam ish haqining bir baravari) chegirilgan holda 2% miqdorida hisoblab chiqariladigan har oylik majburiy badallar summasiga kamaytiriladi.

Qonun hujjatlariga muvofiq eng kam stavka bo'yicha soliq solinadigan jismoniy shaxslarning alohida daromadlariga soliq solish maqsadlarida eng kam stavka 7,5 foiz miqdorida qabul qilinadi.

Jismoniy shaxsning — O'zbekiston Respublikasi norezidentining O'zbekiston Respublikasidagi daromadlar manbaidan olingan, daromadlariga manbada chegirmalarsiz quyidagi stavkalar bo'yicha soliq solinadi:

- dividendlar va foizlarga — 10 foiz;
- Soliq kodeks 155-moddasi uchinchi qismining 9-bandiga muvofiq belgilanadigan xalqaro tashishlarda transport xizmatlari ko'rsatishdan olinadigan daromadlarga (fraxtdan olinadigan daromadlarga) — 6 foiz;
- mehnat shartnomalari (kontraktlari) va fuqarolik-huquqiy tUSDagi shartnomalar bo'yicha olingan daromadlarga, ushbu qismning ikkinchi va uchinchi xatboshilarida ko'rsatilmagan boshqa daromadlarga — 20 foiz.

To'lov manbaida soliq solish to'lov O'zbekiston Respublikasi hududida yoki uning hududidan tashqarida sodir etilganligidan qat'i nazar amalga oshiriladi.

Jismoniy shaxslarning quyidagi daromadlariga belgilangan eng kam stavka bo'yicha soliq solinadi:

- baland tog'li, cho'l va suvsiz hududlarda ishlaganlik uchun O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilangan koeffitsientlar bo'yicha qo'shimcha to'lovlar tariqasida olingan

daromadlarga. Bunda choʻl va suvsiz joylarda, baland togʻli va tabiiy-iqlim sharoiti noqulay hududlarda ishlaganlik uchun yuridik shaxslar xodimlarining ish haqiga koeffitsientlar hisoblashning eng yuqori summasi hisoblash paytidagi holatga koʻra belgilangan eng kam ish haqining toʻrt baravari miqdorida belgilanadi;

- korxonalar, muassasalar, tashkilotlar tomonidan vaqtinchalik qishloq xoʻjaligi ishlariga yuborilgan jismoniy shaxslarning shu ishlarni bajarishdan olingan daromadlariga bundan Soliq kodeksning 179-moddasi 33-bandida koʻrsatilgan jismoniy shaxslarning daromadlari mustasno.

- mol-mulkni ijaraga berishdan olingan daromadlarga;

- jismoniy shaxslardan tekin olingan ulushlar, paylar va aktsiyalar tarzidagi daromadlarga;

- jismoniy shaxslarga xususiy mulk huquqi asosida tegishli boʻlgan koʻchmas mulkni sotishdan olingan daromadlarga.

Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad soligʻi boʻyicha imtiyozlar

Soliq kodeksining 179-moddasiga muvofiq jismoniy shaxslarning quyidagi daromadlariga soliq solinmaydi:

1) moddiy yordam summolari:

- favqulodda holatlar munosabati bilan beriladigan moddiy yordam summolari — toʻlaligicha;

- vafot etgan xodimning oila aʼzolariga yoki oila aʼzosi vafot etganligi munosabati bilan xodimga beriladigan moddiy yordam summolari — eng kam ish haqining oʻn ikki baravarigacha miqdorda;

- Soliq kodeksning 178-moddasida koʻrsatilgan boshqa hollarda, — soliq davri uchun eng kam ish haqining oʻn ikki baravarigacha miqdorda.

2) yoʻllanmalar qiymatini yuridik shaxslar tomonidan toʻliq yoki qisman qoplash summolari, turistik yoʻllanmalar bundan mustasno:

- Oʻzbekiston Respublikasi hududida joylashgan sanatoriy-kurort va sogʻlomlashtirish muassasalariga yoʻllanmalar qiymatini nogironlarga, shu jumladan mazkur korxonada ishlamaydigan nogironlarga toʻliq yoki qisman qoplash summolari;

- Oʻzbekiston Respublikasi hududida joylashgan bolalar oromgohlari va boshqa sogʻlomlashtirish oromgohlari, shuningdek sanatoriy-kurort va sogʻlomlashtirish muassasalariga oʻz xodimlarining oʻn olti yoshga toʻlmagan (oʻn sakkiz yoshgacha boʻlgan oʻquvchilar) bolalari uchun yoʻllanmalar qiymatini toʻliq yoki qisman qoplash summolari;

3) o'z xodimlariga va ularning bolalariga ambulatoriya va (yoki) statsionar tibbiy xizmat ko'rsatilganligi uchun ish beruvchi tomonidan to'langan summalar, shuningdek yuridik shaxsning davolash va tibbiy xizmat ko'rsatganlik, nogironlik profilaktikasi va nogironlarning salomatligini tiklashga doir texnik vositalarni olish uchun qilingan xarajatlari. Xodimlarni davolaganlik, ularga tibbiy xizmat ko'rsatganlik uchun yuridik shaxslar tomonidan sog'liqni saqlash muassasalariga naqd pulsiz haq to'langan taqdirda, shuningdek sog'liqni saqlash tashkilotlari tomonidan yozib berilgan hujjatlar asosida ushbu maqsadlar uchun mo'ljallangan naqd pul mablag'lari bevosita xodimga, xodim yo'qligida, uning oila a'zolariga, ota-onalariga berilgan yoki mazkur maqsadlar uchun mo'ljallangan mablag'lar xodimning bankdagi hisobvarag'iga kiritilgan taqdirda, ushbu daromadlar soliq solishdan ozod qilinadi;

4) O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining O'zbekiston Respublikasidan tashqariga ishlash uchun yuborilishi munosabati bilan byudjet tashkilotlaridan chet el valyutasida olingan ish haqi summolari va boshqa summalar, qonun hujjatlarida belgilangan summalar doirasida;

5) vaqtinchalik bir martalik ishlarni bajarishdan olingan daromadlar, agar bunday ishlarga yollash vaqtinchalik bir martalik ish bilan ta'minlash markazlari ko'magida amalga oshirilayotgan bo'lsa;

6) soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni to'laganidan keyin xususiy korxonalar mulkdori, oilaviy korxonalar ishtirokchisi hamda fermer xo'jaligi boshlig'i ixtiyorida qoladigan foyda summasi;

7) O'zbekiston Respublikasining davlat mukofotlari va davlat pul mukofotlariga sazovor bo'lgan jismoniy shaxslar olgan bir yo'la beriladigan davlat pul mukofoti yoki shunga teng bahodagi esdalik sovg'alarining qiymati, shuningdek O'zbekiston Respublikasi Prezidentining yoki O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori asosida bir yo'la beriladigan pul mukofoti va sovg'alar;

8) xalqaro sport musobaqalarida sovrinli o'rinlarni egallaganligi uchun sportchilar olgan bir yo'la beriladigan pul mukofoti;

9) donorlik uchun pul mukofotlari, shuningdek qon yiqqanlik uchun tibbiyot muassasalari xodimlari oladigan summalar;

10) jismoniy shaxslarga xususiy mulk huquqi asosida tegishli bo'lgan mol-mulkni sotishdan olinadigan daromadlar, bundan:

- qimmatli qog'ozlarni (bundan fond birjasida realizatsiya qilinadigan emissiyaviy qimmatli qog'ozlar mustasno), yuridik shaxslarning ustav fondidagi (ustav kapitalidagi) ulushlarini (paylarini);

- yashash uchun mo'ljallanmagan joylarni;
- ketma-ket keladigan o'n ikki oylik davr ichida bir martadan ortiq bitim tuzilgan taqdirda, turar joylarni sotishdan olinadigan daromadlar mustasno.

11) uy xo'jaligida, shu jumladan dehqon xo'jaligida yetishtirilgan hayvonlarni (qoramol, parranda, mo'ynali va boshqa hayvonlar, baliq va boshqalarni) tirik holda hamda ularni so'yib, mahsulotlarini xom yoki qayta ishlangan holda, sanoatda qayta ishlashdan tashqari, tabiiy va qayta ishlangan chorvachilik, asalarichilik va dehqonchilik mahsulotlarini sotishdan olinadigan daromadlar, bundan manzarali bog'dorchilik (gulchilik) mahsulotlari mustasno. Mazkur daromadlar soliq to'lovchi tegishli mahalliy davlat hokimiyati organi, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organi, bog'dorchilik, uzumchilik yoki polizchilik shirkatlarining boshqaruvlari tomonidan berilgan, realizatsiya qilingan mahsulot soliq to'lovchi tomonidan unga yoki uning oila a'zolariga ajratilgan yer uchastkasida yetishtirilganligini tasdiqlovchi belgilangan shakldagi hujjatni taqdim etgan taqdirda, soliq solishdan ozod qilinadi agar qonun hujjatlarida boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo'lsa;

12) xalqaro hamda respublika tanlovlari va musobaqalarida olingan buyum tarzidagi sovrinlarning qiymati;

13) yuridik shaxsdan soliq davri mobaynida eng kam ish haqining olti baravari miqdorigacha bo'lgan qiymatdagi:

- xodimlar natura shaklida olgan sovg'alar;

- ilgari mazkur yuridik shaxsning xodimlari bo'lgan ishlamayotgan pensionerlar va mehnat qobiliyatini yo'qotgan shaxslar, vafot etgan xodimning oila a'zolari tomonidan olingan sovg'alar va boshqa turlardagi yordam.

14) jismoniy shaxslardan meros yoki hadya tartibida, shuningdek tekin olingan pul va natura shaklidagi daromadlar, bundan fan, adabiyot va san'at asarlarining, adabiyot va san'at asarlari ijrochilarining, shuningdek kashfiyotlar, ixtirolar va sanoat namunalari mualliflarining merosxo'rlariga (huquqiy vorislariga) to'lanadigan pul mukofotlari mustasno;

15) davlat zayomining obligatsiyalari bo'yicha yutuqlar, shuningdek O'zbekiston Respublikasining davlat qimmatli qog'ozlari bo'yicha foizlar, lotereya bo'yicha yutuqlar;

16) jamg'arma sertifikatlari, davlat qimmatli qog'ozlari bo'yicha daromadlar, shuningdek banklardagi omonatlar bo'yicha foizlar hamda yutuqlar;

17) xalqaro hamda chet el tashkilotlari va fondlaridan, shuningdek O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan vakil qilingan organing xulosasi bo'lsa, O'zbekiston Respublikasining ilmiy-texnika hamkorligi sohasidagi xalqaro shartnomalari doirasida bevosita jismoniy shaxsning grant beruvchidan olgan granti summasi.

18) mehnat shartnomasi bekor qilinganida eng kam ish haqining o'n ikki baravari miqdori doirasida to'lanadigan ishdan bo'shatish nafaqasi, qonun hujjatlarida belgilangan boshqa nafaqalar, bundan vaqtincha mehnatga qobiliyatsizlik nafaqalari (shu jumladan oilaning bemor a'zosini parvarishlash nafaqasi) mustasno, shuningdek fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, xayriya va ekologiya jamg'armalaridan jismoniy shaxslarga beriladigan yordam tusidagi to'lovlar;

19) olingan alimentlar;

20) fuqarolarning sug'urta to'lovi sifatida oladigan summalari;

21) qonun hujjatlarida davlat stipendiyalari uchun belgilangan miqdorlarda ta'lim va ilmiy-tadqiqot muassasalari tomonidan to'lanadigan stipendiyalar;

22) uy-joy-kommunal xizmatlariga haq to'lash bo'yicha qonun hujjatlariga muvofiq har oylik kompensatsiya pul to'lovlari;

23) davlat pensiyalari;

24) jamg'arib boriladigan majburiy pensiya badallari, ular bo'yicha foiz daromadlari, shuningdek jamg'arib boriladigan pensiya to'lovlari;

25) fuqarolarning soliq solinadigan va O'zbekiston Respublikasida sug'urta faoliyatini amalga oshirish uchun litsenziyaga ega bo'lgan yuridik shaxslarga hayotni uzoq muddatli sug'urta qilish bo'yicha sug'urta mukofotlari to'lovi uchun yo'naltiriladigan ish haqi va boshqa daromadlarining summalari;

26) yuridik shaxslar muassislarining (ishtirokchilarining) ixtiyoriy tugatilayotgan tadbirkorlik subyektiga — yuridik shaxsga uning majburiyatlarini bajarish uchun yo'naltiriladigan daromadlari summalari. Ixtiyoriy tugatish qonun hujjatlarida belgilangan muddatlarda tugallanmagan yoki tugatish tartib-taomili to'xtatilgan va faoliyat qayta tiklangan taqdirda, ushbu imtiyoz qo'llanilmaydi va soliq summasi imtiyoz qo'llanilgan butun davr uchun to'liq miqdorda undiriladi;

27) quyidagi jismoniy shaxslarning soliq solinadigan ish haqi va boshqa daromadlari summalari:

- yosh oila a'zolari tomonidan yakka tartibda uy-joyni qurish, rekonstruktsiya qilish va sotib olish uchun yoki ko'p kvartirali uydagi

kvartirani rekonstruktsiya qilish va sotib olish uchun olingan ipoteka kreditlarini hamda ular bo'yicha hisoblangan foizlarni qoplash uchun yo'naltirilganda;

- qishloq joylarda namunaviy loyihalar bo'yicha yakka tartibda uy-joy qurishni ushbu maqsadlar uchun kreditlar berish qonun hujjatlariga muvofiq zimmasiga yuklatilgan banklarning kreditlari hisobidan amalga oshirayotgan quruvchi shaxslar, shuningdek ularning mazkur kreditlar bo'yicha birgalikdagi qarz oluvchi bo'lgan oila a'zolari tomonidan olingan ipoteka kreditlarini hamda ular bo'yicha hisoblangan foizlarni qoplash uchun yo'naltirilganda.

Yuqorida ko'rsatilgan mol-mulk olingan (mol-mulkka bo'lgan huquq davlat ro'yxatidan o'tkazilgan) sanadan e'tiboran besh yil ichida sotilsa, mazkur bandeda nazarda tutilgan daromadlarga belgilangan tartibda soliq solinadi.

28) fuqarolarning soliq solinadigan ish haqi va boshqa daromadlarining:

- O'zbekiston Respublikasi oliy o'quv yurtlarida ta'lim olish uchun (o'zining o'qishi yoki yigirma olti yoshga to'lmagan farzandlarining o'qishi uchun) yo'naltiriladigan summalari;

- O'zbekiston Respublikasi Xalq bankidagi fuqarolarning shaxsiy jamg'arib boriladigan pensiya hisobvaraqlariga ixtiyoriy ravishda yo'naltiriladigan summalari;

29) jismoniy shaxslardan tekin (shu jumladan hadya shartnomasi bo'yicha) olingan ulushlar, paylar va aksiyalar tarzidagi daromadlar, agar mazkur ulushlar, paylar va aksiyalarni berish yaqin qarindoshlar o'rtasida amalga oshirilsa;

30) paxta yig'im-terimi bo'yicha qishloq xo'jaligi ishlariga jalb qilinadigan jismoniy shaxslarning bu ishlarni bajarganlik uchun olgan daromadlari;

31) aksiyadorlik jamiyatlari chet ellik xodimlarining boshqaruv xodimi sifatida o'z faoliyatidan olgan daromadlari.

Soliq solishdan quyidagi jismoniy shaxslar to'liq ozod qilinadi:

1) xorijiy davlatlar diplomatik vakolatxonalarining boshliqlari va xodimlari, konsullik muassasalarining mansabdor shaxslari, ularning o'zlari bilan birga yashaydigan oila a'zolari, agar ular O'zbekiston Respublikasining fuqarosi bo'lmasa, — O'zbekiston Respublikasidagi manbalardan olinadigan, diplomatik va konsullik xizmati bilan bog'liq bo'lmagan daromadlaridan tashqari barcha daromadlari bo'yicha;

2) xorijiy davlatlar diplomatik vakolatxonalari va konsullik muassasalarining ma'muriy-texnik xodimlari hamda ularning o'zlari bilan birga yashaydigan oila a'zolari, agar ular O'zbekiston Respublikasi fuqarosi bo'lmasa yoki O'zbekiston Respublikasida doimiy yashamasa, — O'zbekiston Respublikasidagi manbalardan olinadigan, diplomatik va konsullik xizmati bilan bog'liq bo'lmagan daromadlaridan tashqari barcha daromatlari bo'yicha;

3) xorijiy davlatlar diplomatik vakolatxonalariga, konsullik muassasalariga xizmat ko'rsatadigan xodimlar tarkibiga kirgan shaxslar, agar ular O'zbekiston Respublikasi fuqarosi bo'lmasa yoki O'zbekiston Respublikasida doimiy yashamasa, — o'z xizmati yuzasidan oladigan barcha daromatlari bo'yicha;

4) xorijiy davlatlar diplomatik vakolatxonalari va konsullik muassasalari xodimlarining uylarida ishlovchilar, agar ular O'zbekiston Respublikasi fuqarosi bo'lmasa yoki O'zbekiston Respublikasida doimiy yashamasa, — o'z xizmati yuzasidan oladigan barcha daromatlari bo'yicha;

5) xalqaro nohukumat tashkilotlarning mansabdor shaxslari — agar ular O'zbekiston Respublikasi fuqarosi bo'lmasa, ularning ushbu tashkilotlarda olgan daromatlari bo'yicha;

6) O'zbekiston Respublikasi mudofaa, ichki ishlar, favqulodda vaziyatlar vazirliklarining, Milliy xavfsizlik xizmatining harbiy xizmatchilari, ichki ishlar organlari hamda bojxona organlarining oddiy xizmatchilari va boshliqlari tarkibiga kiruvchi shaxslar, shuningdek o'quv yoki sinov yig'inlariga chaqirilgan harbiy xizmatga majburlar — xizmatni o'tash (xizmat vazifalarini bajarish) munosabati bilan olgan pul ta'minoti, pul mukofotlari va boshqa to'lovlar summalari bo'yicha;

7) O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudining, O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi, fuqarolik va jinoyat ishlari bo'yicha sudlar, iqtisodiy, ma'muriy va harbiy sudlar sudyalari, shuningdek prokuratura organlarining mansab darajalariga ega bo'lgan xodimlari — ularning xizmat vazifalarini bajarishi munosabati bilan olgan daromatlari bo'yicha;

8) konsert-tomosha faoliyati bilan shug'ullanish huquqini beruvchi litsenziyasi bo'lgan shaxslar — ushbu faoliyatdan olingan daromatlari bo'yicha;

9) yakka tartibdagi tadbirkor bilan mehnat munosabatlarida bo'lgan shaxslar — yakka tartibdagi tadbirkor bilan tuzilgan mehnat shartnomasiga ko'ra bajargan ishlari uchun olgan daromatlari bo'yicha.

Quyidagi jismoniy shaxslar soliq solishdan qisman (daromad olingan har bir oy uchun eng kam ish haqining to‘rt baravari miqdoridagi daromadlar bo‘yicha) ozod qilinadi:

1) «O‘zbekiston Qahramoni», Sovet Ittifoqi Qahramoni, Mehnat Qahramoni unvonlariga sazovor bo‘lgan shaxslar, uchala darajadagi Shuhrat ordeni bilan taqdirlangan shaxslar. Mazkur imtiyoz tegishincha «O‘zbekiston Qahramoni» unvoni berilganligi to‘g‘risidagi guvohnoma, Sovet Ittifoqi Qahramoni, Mehnat Qahramoni daftarchalari, orden daftarchasi yoki mudofaa ishlari bo‘yicha bo‘limning ma‘lumotnomasi asosida beriladi;

2) urush nogironlari va qatnashchilari, shuningdek doirasi qonun hujjatlari bilan belgilanuvchi ularga tenglashtirilgan shaxslar. Mazkur imtiyoz urush nogironining (qatnashchisining) tegishli guvohnomasi yoki mudofaa ishlari bo‘yicha bo‘limning yoxud boshqa vakolatli organning ma‘lumotnomasi asosida, boshqa nogironlarga (qatnashchilarga) nogironning (qatnashchining) imtiyozlarga bo‘lgan huquqi to‘g‘risidagi guvohnoma asosida beriladi;

3) bolalikdan nogiron bo‘lib qolganlar, shuningdek I va II guruh nogironlari. Imtiyoz pensiya guvohnomasi yoki tibbiy-mehnat ekspert komissiyasining ma‘lumotnomasi asosida beriladi;

4) sobiq SSSRni, O‘zbekiston Respublikasining konstitutsiyaviy tuzumini himoya qilish yoki harbiy xizmatning yoxud ichki ishlar organlaridagi xizmatning boshqa majburiyatlarini bajarish chog‘ida yaralanganligi, kontuziya bo‘lganligi yoki shikastlanganligi oqibatida yoxud frontda bo‘lish bilan bog‘liq kasallik tufayli halok bo‘lgan harbiy xizmatchilarning hamda ichki ishlar organlari xodimlarining ota-onalari va beva xotinlari (beva erlari). Imtiyoz «Halok bo‘lgan askarning beva xotini (beva eri, onasi, otasi)» yoki «Ichki ishlar organlari halok bo‘lgan xodimining beva xotini (beva eri, onasi, otasi)» shtampi qo‘yilgan yoxud pensiya guvohnomasini bergan muassasa rahbarining imzosi va ushbu muassasa muhri bilan tasdiqlangan tegishli yozuvli pensiya guvohnomasi asosida beriladi. Agar mazkur shaxslar pensioner bo‘lmasa, imtiyoz ularga sobiq SSSR Mudofaa vazirligi, Davlat xavfsizlik qo‘mitasi yoki Ichki ishlar vazirligining, shuningdek O‘zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi, Milliy xavfsizlik xizmati yoxud Ichki ishlar vazirligining tegishli organlari tomonidan berilgan harbiy xizmatchining yoki ichki ishlar organi xodimining halok bo‘lganligi to‘g‘risidagi ma‘lumotnoma asosida beriladi. Sobiq SSSRni, O‘zbekiston Respublikasining konstitutsiyaviy tuzumini himoya qilish

yoki harbiy xizmatning yoxud ichki ishlar organlaridagi xizmatning boshqa majburiyatlarini bajarish chog'ida yoki frontda bo'lish bilan bog'liq kasallik tufayli halok bo'lgan harbiy xizmatchilarning yoxud ichki ishlar organlari xodimlarining beva xotinlariga (beva erlariga) imtiyoz faqat ular yangi nikohdan o'tmagan taqdirda beriladi;

5) ikki va undan ortiq o'n olti yoshga to'lmagan bolalari bor yolg'iz onalar. Imtiyoz har bir bola uchun Fuqarolik holatlari dalolatnomalarini yozish (FH DY o) organlari tomonidan taqdim etiladigan ma'lumotnoma asosida beriladi;

6) ikki va undan ortiq o'n olti yoshga to'lmagan bolalari bor va boquvchisini yo'qotganlik uchun pensiya olmaydigan beva ayol va beva erkaklar. Imtiyoz erning (xotinning) vafot etganligi to'g'risidagi guvohnoma, bolalar tug'ilganligi to'g'risidagi guvohnoma, yangi nikohdan o'tmaganlik hamda O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi tuman (shahar) bo'limining boquvchisini yo'qotganlik uchun pensiya olinmasligi haqidagi ma'lumotnomasi taqdim etilgan taqdirda beriladi;

7) bolaligidan nogiron bo'lgan, doimiy parvarishni talab qiladigan farzandi bilan birga yashab, uni tarbiyalayotgan ota-onadan biri. Imtiyoz pensiya guvohnomasi yoki sog'liqni saqlash muassasasining doimiy parvarish zarurligini tasdiqlovchi tibbiy ma'lumotnomasi, birgalikda yashashga taalluqli qismida — fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organining ma'lumotnomasi asosida beriladi.

Yuqorida nazarda tutilgan imtiyozlar tegishli hujjatlar taqdim etilgan taqdirda qo'llaniladi.

Imtiyozlarga bo'lgan huquqlar kalendar yili davomida vujudga kelgan taqdirda, imtiyozlarga bo'lgan huquqlar vujudga kelgan paytdan e'tiboran qo'llaniladi.

Agar jismoniy shaxs ushbu moddaning ikkinchi qismida nazarda tutilgan bir nechta asos bo'yicha imtiyozlarga bo'lgan huquqqa ega bo'lsa, unga xohishiga qarab faqat bitta imtiyoz beriladi.

Yuqorida nazarda tutilgan imtiyozni qo'llash jismoniy shaxsning asosiy ish (xizmat, o'qish) joyi bo'yicha, asosiy ish joyi bo'lmagan taqdirda — yashash joyidagi davlat soliq xizmati organlari tomonidan jami yillik daromad to'g'risidagi deklaratsiya asosida soliqni hisoblab chiqarish chog'ida amalga oshiriladi. Imtiyozga bo'lgan huquq yo'qotilgan taqdirda, jismoniy shaxs imtiyoz yo'qotilgan paytdan e'tiboran o'n besh kun ichida bu haqda undan soliqni ushlab qoladigan yuridik shaxsga ma'lum qilishi kerak.

Yuqorida sanab oʻtilgan imtiyozlar jismoniy shaxslarning foizlar va dividendlar tarzida olingan daromadlariga, shuningdek mol-mulknii ijaraga topshirishdan olingan daromadlariga ham tatbiq etiladi. Agar foizlar va dividendlar asosiy ish joyi boʻyicha hisoblansa, imtiyozni qoʻllash asosiy ish joyi boʻyicha amalga oshiriladi, agar foizlar va dividendlar asosiy boʻlmagan ish joyi boʻyicha hisoblansa, imtiyoz jami yillik daromad toʻgʻrisidagi deklaratsiya asosida jismoniy shaxslardan olinadigan daromad soligʻini hisoblab chiqarish chogʻida jismoniy shaxsning yashash joyidagi davlat soliq xizmati organlari tomonidan qoʻllaniladi. Shunga oʻxshash tartib mol-mulknii ijaraga berishdan olingan daromadlarga nisbatan ham qoʻllaniladi.

Chet ellik jismoniy shaxslarning daromadlariga soliq solishning xususiyatlari

Oʻzbekiston Respublikasi hududida chet ellik jismoniy shaxslarga Oʻzbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalari hisobga olingan holda, Soliq kodeksiga muvofiq soliq solinadi.

Chet ellik jismoniy shaxslardan soliqlar va boshqa majburiy toʻlovlarni undirish oʻzarolik printsiipi boʻyicha tugatilishi yoki cheklanishi mumkin.

Chet ellik jismoniy shaxslar bilan bitimlar tuzish chogʻida bunday bitimlarning shartlariga Oʻzbekiston Respublikasida faoliyatni amalga oshiradigan soliq toʻlovchilar hamda boshqa shaxslar chet ellik jismoniy shaxslarning soliqlar va boshqa majburiy toʻlovlarni toʻlash boʻyicha xarajatlarini oʻz zimmasiga olishini nazarda tutadigan soliq haqidagi izohlar kiritilishiga ruxsat berilmaydi.

Chet ellik jismoniy shaxsning — Oʻzbekiston Respublikasi rezidentining daromadlariga ushbu boʻlimda belgilangan tartibda jismoniy shaxslardan olinadigan daromad soligʻi solinadi.

Koʻchmas mulk, yuridik shaxslarning — Oʻzbekiston Respublikasi rezidentlarining ustav kapitalidagi aksiyalari va ulushlari (paylari) bir chet ellik jismoniy shaxs tomonidan boshqa jismoniy shaxsga — Oʻzbekiston Respublikasi rezidentiga yoki norezidentiga, yuridik shaxsga — Oʻzbekiston Respublikasi norezidentiga realizatsiya qilingan taqdirda, ushbu daromadlar boʻyicha jismoniy shaxslardan olinadigan daromad soligʻini ushlab qolish majburiyati, agar ushbu moddaning oltinchi qismida boshqacha qoida nazarda tutilmagan boʻlsa, soliq agenti deb eʼtirof etiluvchi daromadni toʻlash manbaiga (mol-mulknii sotib oluvchi zimmasiga) yuklatiladi.

Aktsiyalar qimmatli qog'ozlarning birja bozori va uyushgan birjadan tashqari bozorida realizatsiya qilinganda O'zbekiston Respublikasining qimmatli qog'ozlar bozoridagi hisob-kitob-kliring palatasi soliq agenti deb e'tirof etiladi.

Chet ellik jismoniy shaxs tomonidan mol-mulkni realizatsiya qilishdan olinadigan daromadlar bo'yicha jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ini hisoblash, ushlab qolish, o'tkazib berish, soliq agenti tomonidan O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi va O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tasdiqlaydigan shakl bo'yicha jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i hisob-kitobini va aktsiyalar oldi-sotdisi bo'yicha bitimlar reestrini taqdim etish, soliq to'langanligi to'g'risida ma'lumotnoma berish va mol-mulkka bo'lgan mulk huquqini ro'yxatdan o'tkazish (rasmiylashtirish) yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i bo'yicha Soliq kodeksning 155¹-moddasiga muvofiq belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

Agar sotuvchida — chet ellik jismoniy shaxsda mol-mulk realizatsiya qilingan yildan keyingi yilning 1 apreliga qadar Soliq kodeksning 192-moddasi uchinchi qismiga muvofiq daromatlarni deklaratsiya qilish bo'yicha majburiyat yuzaga kelsa, soliq agenti tomonidan ushbu moddaga muvofiq ushlab qolingani jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i summasi jami yillik daromad to'g'risidagi deklaratsiya taqdim etilayotganda davlat soliq xizmati organi tomonidan qayta hisoblab chiqarilishi mumkin.

Soliqni hisoblab chiqarish tartibi Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ini hisoblab chiqarish uchun soliq stavkasini qo'llash maqsadida eng kam ish haqi miqdori yil boshidan ortib boruvchi yakun bo'yicha (yil boshidan tegishli davrning har bir oyi uchun eng kam ish haqlarining summasi) hisobga olinadi. Bunda jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i summasini, shuningdek eng kam ish haqining karrali miqdorlarida nazarda tutilgan imtiyozlarni hisoblab chiqarish uchun eng kam ish haqi miqdorining joriy yilning 1 yanvaridagi holati inobatga olinadi.

Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ini hisoblab chiqarish va ushlab qolish belgilangan soliq solinadigan baza hamda stavkalaridan kelib chiqqan holda daromad hisoblanishiga qarab, yil boshidan ortib boruvchi yakun bo'yicha har oyda jismoniy shaxsning asosiy ish joyi bo'yicha soliq agenti tomonidan amalga oshiriladi.

Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ining hisoblab chiqarilgan summasi qonun hujjatlarida belgilangan tartibda jismoniy

shaxslarning shaxsiy jamg'arib boriladigan pensiya hisobvaraqlariga o'tkaziladigan har oylik majburiy badallar summasiga kamaytiriladi.

Jismoniy shaxsning asosiy bo'lmagan ish joyidan yoki boshqa yuridik shaxslardan sovg'a, moddiy yordam va boshqa turlardagi yordam olgan jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i summasini qayta hisob-kitob qilish jismoniy shaxs daromadlari to'g'risida deklaratsiya topshirganda, davlat soliq xizmati organlari tomonidan amalga oshiriladi.

Yil mobaynida asosiy ish (xizmat, o'qish) joyi o'zgargan taqdirda, jismoniy shaxs joriy yilda o'ziga to'langan daromadlar va ushlab qolingan jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i summalari to'g'risidagi ma'lumotnomani yangi asosiy ish (xizmat, o'qish) joyidagi buxgalteriyaga dastlabki ish haqi hisoblanguniga qadar taqdim etishi shart. Ilgarigi ish (xizmat, o'qish) joyidan ma'lumotnoma taqdim etilmagan yoki soliq to'lovchining identifikatsiya raqami taqdim etilmagan taqdirda, jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i belgilangan eng yuqori stavka bo'yicha ushlab qolinadi. Ma'lumotnoma va soliq to'lovchining identifikatsiya raqami taqdim etilgan taqdirda, jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i summasi ilgarigi asosiy ish (xizmat, o'qish) joyida olingan daromadlar inobatga olingan holda qayta hisob-kitob qilinadi.

Yangi asosiy ish (xizmat, o'qish) joyida jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ini hisoblab chiqarish kalendar yil boshidan buyon ilgarigi va yangi ish (xizmat, o'qish) joylaridan olingan jami daromaddan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi.

Mehnat shartnomasi bekor qilingandan so'ng xodimga ilgarigi asosiy ish joyida to'lovlar amalga oshirilgan taqdirda, mazkur to'lovlarga jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i Soliq kodeks 179-moddasi 1-bandining to'rtinchi xatboshisida hamda 180-moddasida nazarda tutilgan imtiyozlar qo'llanilmagan holda solinadi. Yuridik shaxs bu xodimga to'lagan daromadning jami summasi va undan jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ining ushlab qolingan umumiy summasi haqida bu yuridik shaxs hisobga qo'yilgan joydagi davlat soliq xizmati organiga o'ttiz kun ichida yozma shaklda ma'lum qilishi shart.

Asosiy bo'lmagan ish joyidan yoki boshqa yuridik shaxslardan olingan daromadlarga to'lov manbaida jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ini hisoblab chiqarish jami daromad summasidan Soliq kodeks 179-moddasi 1-bandining to'rtinchi xatboshisida hamda 180-

moddasida nazarda tutilgan imtiyozlar qo'llanilmagan holda, belgilangan stavkalar bo'yicha hisoblanishiga qarab, yil boshidan ortib boruvchi yakun bo'yicha amalga oshiriladi.

Agar asosiy bo'lmagan ish joyidan yoki boshqa yuridik shaxslardan daromadlar olayotgan jismoniy shaxs buxgalteriyaga o'z daromadidan jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ining eng yuqori stavkasi bo'yicha ushlab qolish to'g'risida ariza bersa, daromadlar to'layotgan yuridik shaxslar jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ini ushbu bo'limda nazarda tutilgan imtiyozlarni qo'llamagan holda eng yuqori stavka bo'yicha ushlab qoladilar.

Soliq agentlari jismoniy shaxsning talabiga binoan unga daromadlarining summalari va turlari haqida, shuningdek jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ining ushlab qolingani summasi to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi va O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan belgilanadigan shaklda ma'lumotnoma berishlari shart.

Jismoniy shaxslarning asosiy bo'lmagan ish joyidan olgan daromadlaridan jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ining yakuniy summasi jismoniy shaxsning jami yillik daromadi to'g'risida taqdim etilgan deklaratsiyaning ma'lumotlari bo'yicha davlat soliq xizmati organi tomonidan hisoblab chiqariladi.

Hisob-kitoblarni taqdim etish va soliqni to'lash tartibi

Soliq kodeksining 187-moddasiga muvofiq soliq agentlari:

1) asosiy bo'lmagan ish joyidan daromadlar olgan jismoniy shaxslar to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi va O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan belgilanadigan shaklda, soliq davri tugaganidan so'ng o'ttiz kun ichida davlat soliq xizmati organlariga ma'lumotnoma taqdim etishi shart. Ma'lumotnomada quyidagilar aks ettiriladi:

- soliq to'lovchining — jismoniy shaxsning identifikatsiya raqami;
- soliq to'lovchining familiyasi, ismi, otasining ismi, doimiy yashash joyi manzili;
- o'tgan soliq davri yakunlari bo'yicha daromadlarning umumiy summasi va jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ining ushlab qolingani umumiy summasi;
- soliq agentining identifikatsiya raqami;
- soliq agentining nomi, joylashgan yeri (pochta manzili).

Jismoniy shaxslarning quyidagi daromadlari bo'yicha, ularning olingan joyidan qat'ii nazar, ma'lumotnoma taqdim etilmaydi:

- dividendlar, foizlar tarzidagi daromadlar;

- Soliq kodeksning 181-moddasiga muvofiq jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ining belgilangan eng kam stavkasi bo'yicha soliq solinadigan daromadlar;

- jismoniy shaxsning yozma arizasi asosida belgilangan eng yuqori stavka bo'yicha jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ii solinadigan daromadlar.

2) yilning har choragida, hisobot davridan keyingi oyning 25-kunidan kechiktirmay, yil yakunlari bo'yicha esa yillik moliya hisobotini taqdim etish muddatida davlat soliq xizmati organlariga hisoblangan va amalda to'langan daromadlar summalari hamda jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ining ushlab qolingani summalari to'g'risidagi ma'lumotlarni O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi va O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan belgilangan shaklda taqdim etishi shart. Yil yakunlari bo'yicha hisoblangan va amalda to'langan daromadlarning summalari hamda jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ining ushlab qolingani summalari to'g'risidagi ma'lumotlar O'zbekiston Respublikasida faoliyatni doimiy muassasa orqali amalga oshirayotgan O'zbekiston Respublikasi norezidentlari tomonidan hisobot yilidan keyingi yilning 25 martiga qadar taqdim etiladi.

Jismoniy shaxslarning daromadlarini deklaratsiya usulida soliqqa tortish tartibi

Jismoniy shaxsning jami yillik daromadi to'g'risidagi deklaratsiya soliq to'lovchining olingan yillik daromadi to'g'risidagi yozma arizasidan iborat bo'ladi.

Jismoniy shaxsning jami yillik daromadi to'g'risidagi deklaratsiyasiga asosiy ish joyi bo'yicha to'langan daromadlar va jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ining ushlab qolingani summalari to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi va O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan tasdiqlangan shakldagi ma'lumotnoma ilova qilinadi.

Jismoniy shaxslarning jami yillik daromadi to'g'risidagi deklaratsiya shakli O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi va O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan tasdiqlanadi hamda unda quyidagi ma'lumotlar ko'rsatilishi kerak:

- soliq to'lovchining familiyasi, ismi, otasining ismi, tug'ilgan yili, jinsi, fuqaroligi, doimiy yashash joyi manzili;

- soliq to'lovchining identifikatsiya raqami;

- soliq solinishi lozim bo'lgan daromadlar turlarga ajratib ko'rsatilgan holda olingan jami yillik daromad (bir martalik operatsiyalardan hamda mol-mulkni ijaraga berishdan olinadigan daromadlarni deklaratsiya qilish uchun faqat ushbu operatsiyalarning o'zidan olish mo'ljallanayotgan daromad aks ettiriladi);

- daromadlarning manbalari;

- daromad olish bilan bog'liq xarajatlar, majburiy to'lovlar, chiqimlar va ajratmalarning summalari;

- jismoniy shaxslarning daromadlaridan olinadigan soliq bo'yicha imtiyozlar;

- hisoblab chiqarilgan soliq summasi;

- haqiqatda to'langan soliq summasi.

Jismoniy shaxsning jami yillik daromadi to'g'risidagi deklaratsiyada jismoniy shaxslarning jami yillik daromadini deklaratsiya qilish bilan bog'liq boshqa ma'lumotlar ham ko'rsatilishi mumkin.

Jismoniy shaxsning jami yillik daromadi to'g'risidagi deklaratsiya pochta orqali buyurtma xat shaklida, shuningdek elektron shakldagi axborot tarzida taqdim etilishi mumkin.

Jismoniy shaxsning jami yillik daromadi to'g'risidagi deklaratsiya blankalari soliq to'lovchilarga davlat soliq xizmati organlari tomonidan bepul beriladi.

Jismoniy shaxs taqdim etgan jismoniy shaxsning jami yillik daromadi to'g'risidagi deklaratsiyada to'lanishi lozim bo'lgan jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i summasining kamayishiga olib keluvchi xatolar aniqlangan taqdirda, jismoniy shaxs deklaratsiyaga zarur o'zgarishlar kiritishi shart.

Agar jismoniy shaxsning jami yillik daromadi to'g'risidagi deklaratsiyani o'zgartirish haqidagi ariza jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ini to'lash muddati tugaganiga qadar berilsa, soliq to'lovchi ushbu Kodeksda belgilangan javobgarlikdan ozod qilinadi.

Agar jismoniy shaxsning jami yillik daromadi to'g'risidagi deklaratsiyani o'zgartirish haqidagi ariza jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ini to'lash muddati tugaganidan keyin, biroq xatolar davlat soliq xizmati organi tomonidan aniqlanganiga qadar

berilsa, soliq to'lovchi soliqning yetishmayotgan summasini hamda unga tegishli penyani to'lagan taqdirda, javobgarlikdan ozod etiladi.

Jismoniy shaxs davlat soliq xizmati organining taqdim etilgan jismoniy shaxsning jami yillik daromadi to'g'risidagi deklaratsiyada aniqlangan xatolik to'g'risidagi bildirishnomasini olgan kun davlat soliq xizmati organi tomonidan xatolik aniqlangan kun deb hisoblanadi.

Deklaratsiya asosida soliq solinadigan daromadlarga O'zbekiston Respublikasi rezidentlarining quyidagi daromadlari kiradi:

- mulkiy daromadlar, agar bu daromadlarga to'lov manbaida soliq solinmagan bo'lsa;

- fan, adabiyot va san'at asarlarini yaratganlik hamda ulardan foydalanganlik uchun mualliflik haqi tariqasida olingan daromadlar;

- asosiy bo'lmagan ish joyidan olingan moddiy naf tarzidagi daromadlar;

- ikki yoki undan ko'p manbadan olingan soliq solinadigan daromadlar;

- O'zbekiston Respublikasi hududidan tashqaridagi manbalardan olingan daromadlar;

- soliq agentlari bo'lmagan manbalardan olingan daromadlar.

Agar soliq to'lovchining asosiy bo'lmagan ish joyidan olgan daromadlaridan jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i uning arizasiga ko'ra belgilangan eng yuqori stavka qo'llanilgan holda ushlab qolingan bo'lsa, daromadlar to'g'risida deklaratsiya taqdim etilmaydi, ushbu modda birinchi qismining oltinchi va ettinchi xatboshilarida ko'rsatilgan daromadlar bundan mustasno.

O'zbekiston Respublikasi rezidentiga aylangan chet ellik jismoniy shaxs, mazkur moddaning birinchi va ikkinchi qismlari qoidalaridan qat'i nazar, Soliq kodeksning 192-moddasida nazarda tutilgan tartibda va muddatlarda daromadlari to'g'risida deklaratsiya taqdim etadi.

Soliq to'lovchilar Soliq kodeksning 189-moddasida ko'rsatilgan daromadlar bo'yicha jami yillik daromad to'g'risidagi deklaratsiyani, agar ushbu moddada boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo'lsa, doimiy yashash joyidagi davlat soliq xizmati organiga hisobot yilidan keyingi yilning 1 apreldan kechiktirmay taqdim etadi.

Deklaratsiya qilinishi shart bo'lmagan daromadlarni olgan soliq to'lovchilar doimiy yashash joyidagi davlat soliq xizmati organiga jami yillik daromadlari to'g'risidagi deklaratsiyani ixtiyoriy ravishda taqdim etishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi rezidenti bo'lgan chet ellik jismoniy shaxs o'tgan soliq davri uchun daromadlar to'g'risida joriy yilning 1 apreligacha deklaratsiya taqdim etadi.

Chet ellik jismoniy shaxs — O'zbekiston Respublikasining rezidenti ushbu bobda belgilangan tartibga muvofiq soliq solinishi lozim bo'lgan daromad keltirayotgan faoliyatini kalendar yili ichida tugatgan va O'zbekiston Respublikasi hududidan tashqariga chiqib ketayotgan bo'lsa, uning O'zbekiston Respublikasi hududida turgan vaqtda joriy soliq davrida haqiqatda olgan daromadlari to'g'risidagi deklaratsiya mazkur jismoniy shaxs O'zbekiston Respublikasi hududidan tashqariga chiqib ketishidan bir oy avval taqdim etilishi lozim. Agar chet ellik jismoniy shaxs — O'zbekiston Respublikasining rezidenti joriy yilning 1 fevraliga qadar doimiy yashash uchun xorijga chiqib ketayotgan bo'lsa, joriy yil uchun daromadlar bo'yicha deklaratsiya taqdim etilmaydi.

Taqdim etish tartibi ushbu moddaning to'rtinchi qismida belgilangan daromadlar to'g'risidagi deklaratsiya bo'yicha hisoblab chiqarilgan jismoniy shaxslarning daromadlaridan olinadigan soliqni to'lash deklaratsiya topshirilgan paytdan e'tiboran o'n besh kun ichida amalga oshiriladi.

Grant olgan jismoniy shaxs daromadlar to'g'risidagi deklaratsiyani topshirayotganda grant bo'yicha olingan daromad summasini, jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i miqdorini, shuningdek O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan vakolat berilgan fan va texnologiyalarni rivojlantirishni muvofiqlashtirish bo'yicha organing tegishli xulosasini ko'rsatadi.

Mol-mulkini ijaraga berishdan daromad olayotgan jismoniy shaxs, agar ushbu daromadlarga jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ining to'lov manbaida soliq solinmasa, belgilangan muddatlarda jami yillik daromad to'g'risida deklaratsiya taqdim etish bilan bir qatorda ijaradan daromadlar paydo bo'lgan kundan e'tiboran birinchi oy tugaganidan keyin besh kunlik muddatda dastlabki tarzdagi deklaratsiya ham taqdim etadi.

Mol-mulkni ijaraga berishdan daromadlar olish tugagan taqdirda jismoniy shaxs doimiy yashash joyidagi davlat soliq xizmati organini bu haqda yozma shaklda xabardor etadi.

Agar soliq to'lovchi daromadlar to'g'risidagi deklaratsiyani taqdim etmagan bo'lsa, shuningdek oldin taqdim etilgan deklaratsiyada noto'g'ri ma'lumotlar aniqlangan taqdirda, davlat soliq xizmati organi

jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i summasini o'zidagi mavjud axborot asosida eng yuqori stavka bo'yicha hisoblashga va to'lanishi lozim bo'lgan, hisoblangan jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i summasi to'g'risida soliq to'lovchiga o'n kunlik muddat ichida to'lov xabarnomasini topshirishga haqli. Soliq to'lovchi tomonidan jami yillik daromadi to'g'risida deklaratsiya yoki to'g'rilangan deklaratsiya taqdim etilgan taqdirda, jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ining yakuniy summasi ushbu deklaratsiya hisobga olingan holda aniqlanadi.

Jismoniy shaxslar — O'zbekiston Respublikasining rezidentlari daromadlar to'g'risidagi deklaratsiyaning ma'lumotlari asosida hisoblab chiqarilgan, jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ini o'tgan soliq davridan keyingi yilning 1 iyunidan kechiktirmay to'laydilar.

Jismoniy shaxslar — O'zbekiston Respublikasining rezidentlari hisoblab chiqarilgan daromad solig'ini xorijiy davlatda joylashgan bank hisobvarag'idan chet el valyutasida to'lashi mumkin. Bunda jismoniy shaxslardan olinadigan, milliy valyutada ifodalangan soliq jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i to'langan sanada O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan belgilangan kurs bo'yicha chet el valyutasida qayta hisoblab chiqiladi.

Mol-mulknii ijaraga berishdan daromadlar oladigan jismoniy shaxslar jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ini taqdim etilgan dastlabki deklaratsiya asosida har oyda daromad olingan oydan keyingi oying beshinchi kunigacha to'laydilar. Yil tugagach, jismoniy shaxslarning daromadlaridan olinadigan soliqning yillik summasi haqiqatda olingan daromad bo'yicha hisoblab chiqariladi. Bu summa bilan yil mobaynida to'langan summalar o'rtasidagi farq kelgusi yilning 1 iyunidan kechiktirmay soliq to'lovchidan undirilishi yoki unga qaytarilishi kerak.

Jismoniy shaxslarning daromadlaridan olinadigan soliq to'langan sana quyidagilardir:

- yuridik shaxslar yoki jismoniy shaxslar tomonidan bankdagi hisobvarag'idan to'langani taqdirda — ularning bankdagi hisobvarag'idan mablag'lar hisobdan chiqarilgan kun;

- jismoniy shaxslar tomonidan naqd pul mablag'lari kiritilgan taqdirda — bank kassasiga mablag'lar to'langan sana.

Davlat soliq xizmati organlari tomonidan hisoblab chiqariladigan jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ini to'lash to'lov xabarnomasida ko'rsatilgan muddatlarda amalga oshirilishi kerak.

Mavzuga doir masalalar

1-masala. Jismoniy shaxsga 2018 yilning yanvar oyi uchun 1800000 so‘m ish haqi hisoblangan.

Jismoniy shaxsning yanvar oyi uchun hisoblangan ish haqidan ushlanishi lozim bo‘lgan daromad solig‘i summasini aniqlang?

2-masala. O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 180-moddasiga muvofiq har bir to‘liq oy uchun eng kam ish haqining to‘rt baravari miqdorida imtiyozga ega bo‘lgan jismoniy shaxsga 2018 yil yanvar oyi uchun 1200000 so‘m ish haqi hisoblandi.

Jismoniy shaxsdan ushlanishi lozim bo‘lgan daromad solig‘i summasini aniqlang?

3-masala. Jismoniy shaxsga 2018 yil yanvar va fevral oylarida 1850000 so‘m (925000 + 925000) ish haqi hisoblangan. Shuningdek, fevral oyida 600000 so‘m mukofot summasi berilgan.

Jismoniy shaxsga yanvar va fevral oylari uchun hisoblangan ish haqidan ushlanishi lozim bo‘lgan daromad solig‘i summasini aniqlang?

4-masala. II guruh nogironiga 2018 yil yanvar va fevral oylarida 1200000 so‘m (600000+600000) ish haqi hisoblangan. Yanvar oyida 16168 so‘m soliq ushlangan.

Jismoniy shaxsga fevral oyi uchun hisoblangan ish haqidan ushlanishi lozim bo‘lgan daromad solig‘i summasini aniqlang?

O‘z-o‘zini nazorat qilish uchun savollar

1. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘ining mohiyatini tushuntirib bering?

2. Qanday shaxslar jismoniy shaxslar hisoblanadi?

3. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘ining o‘ziga xos xususiyatlari nimada?

4. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘i byudjet daromadlari tarkibida qanday ahamiyatga ega?

5. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘ining to‘lovchilari kimlar?

6. Jismoniy shaxslarning jami yillik daromadlariga qaysi daromad turlari kiradi?

7. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i stavkalari qaysi mezonlar asosida belgilanadi?

8. Mehnatga haq to'lash shaklida olinadigan daromadlar tarkibiga qanday daromadlar kiradi?

9. Jismoniy shaxslarning mulkiy daromadlariga soliq stavkalari qanday belgilanadi?

10. Norezident jismoniy shaxslarning daromadlariga to'lov manbaida qanday tartibda soliq stavkalari qo'llaniladi?

11. Qaysi jismoniy shaxslarning daromadlari har bir to'liq oy uchun eng kam ish haqining to'rt baravari miqdorida soliqdan ozod etiladi?

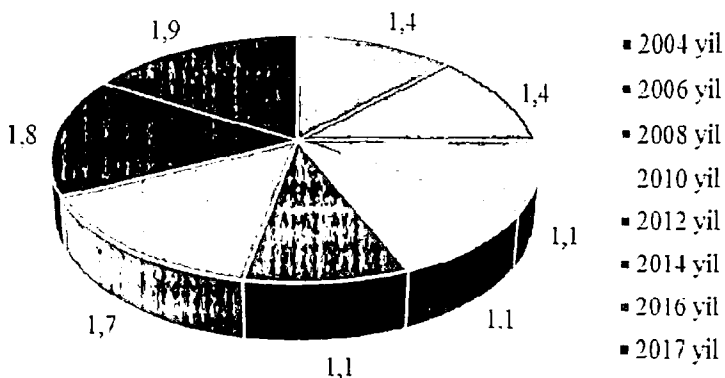
12. Jismoniy shaxslarning daromadlarini deklaratsiya usulida soliqqa tortish tartibini tushuntirib bering?

4.4. Tadbirkorlik faoliyatining ayrim turlari bo'yicha qat'iy belgilangan soliq

Qat'iy belgilangan soliqning joriy etilishi va soliq to'lovchilar tarkibi.

Tadbirkorlik faoliyatining ayrim turlarini amalga oshiruvchi yuridik va jismoniy shaxslar uchun qat'iy belgilangan soliq O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2000-yil 26-dekabrda «Asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlar prognozi va 2001-yilga bo'lgan O'zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida»gi 500-sonli qarori va boshqa qonun hujjatlariga binoan 2001 yil 1 yanvardan boshlab joriy etildi.

Ushbu soliq umumdavlat soliqlari tarkibiga kirib, respublika byudjetining daromad manbalaridan biri hisoblanadi. Tadbirkorlik faoliyatining ayrim turlarini amalga oshiruvchi yuridik va jismoniy shaxslar uchun qat'iy belgilangan soliqning davlat byudjeti daromadlaridagi salmog'i 2004-2006 yillarda 1.4 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2012 yilda 1.1 foiz bo'lgan. 2017 yilgi davlat byudjeti parametrlari bo'yicha ushbu soliq davlat byudjeti daromadlarining 1.9 foizini, to'g'ri soliqlardagi salmog'i esa 7.8 foizni tashkil etmoqda (4.4.1-diagramma).

4.4.1-diagramma. Qat'iy belgilangan soliqning davlat byudjeti daromadlaridagi salmog'i dinamikasi⁵⁷

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 29 dekabrda 3454-sonli qaroriga asosan ushbu soliqdan tushumlar mahalliy byudjetlarning Davlat byudjetidagi ulushini ko'paytirish maqsadida to'liq miqdorda mahalliy byudjetlar daromadiga o'tkazilmoqda.

Qat'iy belgilangan soliqni to'lovchilar quyidagilardir:

- faoliyatning ayrim turlarini tavsiflovchi fizik ko'rsatkichlardan kelib chiqqan holda soliq solinadigan ayrim faoliyat turlarini amalga oshiruvchi yuridik shaxslar va yakka tartibdagi tadbirkorlar;

- yakka tartibdagi tadbirkorlar, bundan ushbu qismning ikkinchi xatboshisida ko'rsatilgan tadbirkorlar mustasno.

Yuridik shaxs tashkil etmagan holda oilaviy tadbirkorlik shaklida faoliyatni amalga oshirishda oilaviy tadbirkorlik subyektini nomidan ish ko'radigan yakka tartibdagi tadbirkor sifatida ro'yxatdan o'tgan oila a'zosi qat'iy belgilangan soliqni to'lovchi bo'ladi.

Faoliyatning ayrim turlarini amalga oshiruvchi yuridik shaxslar va yakka tartibdagi tadbirkorlar tomonidan qat'iy belgilangan soliqni qo'llashning o'ziga xos xususiyatlari.

⁵⁷ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti va Vazirlar Mahkamasining 2003-2016 yillardagi "O'zbekiston Respublikasining asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida»gi qarorlari asosida tayyorlangan.

Qat'iy belgilangan soliq solinadigan faoliyat turlarining ro'yxati, shuningdek faoliyatning mazkur turlarini tavsiflovchi fizik ko'rsatkichlar qonun hujjatlari bilan belgilanadi.

Faoliyatning ayrim turlarini tavsiflovchi fizik ko'rsatkichlardan kelib chiqqan holda soliq solinadigan ayrim faoliyat turlarini amalga oshiruvchi soliq to'lovchilar faoliyatning qat'iy belgilangan soliq to'lash tatbiq etiladigan qismiga doir soliq solishning boshqa tartibini tanlash huquqiga ega emas.

Qat'iy belgilangan soliq to'lash tatbiq etiladigan faoliyat bilan bir qatorda faoliyatning boshqa turlarini amalga oshiruvchi yuridik shaxslar faoliyatning mazkur turlari bo'yicha alohida-alohida hisob yuritishlari va umumbelgilangan yoki ushbu bo'limda belgilangan soliqlarni to'lashlari shart.

Asosiy faoliyat turi bo'yicha qat'iy belgilangan soliqni to'lovchilar bo'lgan yuridik shaxslar uchun Soliq kodeksning 132-moddasida nazarda tutilgan boshqa daromadlarga soliq solinmaydi, dividendlar va foizlar, birgalikdagi faoliyatdan olingan daromadlar, shuningdek ijaradan olingan daromadlar bundan mustasno.

Mol-mulknii ijaraga berishdan olingan daromadlarga Soliq kodeksda nazarda tutilgan tartibda umumbelgilangan soliqlar yoki yagona soliq to'lovi joriy etiladi.

Qat'iy belgilangan soliq obyektii, stavkalari va soliqni hisoblash tartibi

Faoliyatning ayrim turlarini amalga oshiruvchi yuridik shaxslar va yakka tartibdagi tadbirkorlar tomonidan qat'iy belgilangan soliq solinadigan obyekt bo'lib qat'iy belgilangan soliq belgilangan faoliyat turini tavsiflovchi fizik ko'rsatkich hisoblanadi.

Soliq solinadigan baza fizik ko'rsatkichlarning sonidan kelib chiqqan holda belgilanadi.

Faoliyatning ayrim turlarini amalga oshiruvchi yuridik shaxslar va yakka tartibdagi tadbirkorlar tomonidan qat'iy belgilangan soliqning stavkasi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori asosida belgilanadi. Jumladan, 2018-yil uchun uning stavkasi quyidagi miqdorlarda belgilangan:

Yuridik va jismoniy shaxslardan tadbirkorlik faoliyati ayrim turlari buyicha olinadigan qat'iy belgilangan soliq STAVKALARI⁵⁸

N	Faoliyat turi	To'lovchilar	Mazkur faoliyat turini tavsiflovchi fizik ko'rsatkichlar	Fizik ko'rsatkich birligiga har oyda qat'iy belgilangan soliq stavkasi (birlik uchun eng kam ish haqiga karrali miqdorlarda)			
				Toshkent sh.	Nukus sh., viloyat bo'ysunuvdagi shaharlar	boshqa shaharlar	boshqa aholi punktlari
1	Avtotransport vositalarini vaqtincha saqlash, dehqon (oziq-ovqat) bozorlarining avtoto'xtash joylarida avtotransport vositalarini vaqtincha saqlashdan tashqari	yuridik shaxslar	Egallagan maydon (1 kv.metr)	0,1	0,06	0,05	0,04
2	Bolalar o'yin avtomatlari	yuridik va jismoniy shaxslar	Jihozlangan o'rinlar soni (birlikda)	3,0	2,0	1,5	1,0

Qat'iy belgilangan soliq stavkalari yil boshida - 2018 yil 1 yanvarda belgilangan eng kam ish haqi (172 240 so'm) miqdoridan kelib chiqib belgilanadi va eng kam ish haqi miqdori yil davomida o'zgarganda qayta ko'rib chiqilmaydi.

Taqdim etilgan qat'iy belgilangan soliq hisob-kitobida hisobga olinmagan fizik ko'rsatkichlar aniqlangan taqdirda bunday holatlarga soliqlarni to'lashdan bo'yin tovlash sifatida qaraladi.

Qat'iy belgilangan soliq hisob-kitobi soliq bo'yicha hisobga olish joyidagi davlat soliq xizmati organlariga:

- yangi tashkil qilinayotgan (boshlovchi) soliq to'lovchilar tomonidan — davlat ro'yxatidan o'tkazilgan kundan e'tiboran o'n kundan kechiktirmay;

- faoliyat yuritayotgan soliq to'lovchilar tomonidan — hisobot yilining 10 yanvarigacha taqdim etiladi.

Soliq solish obyekti o'zgargan taqdirda, soliq to'lovchilar aniqlik kiritilgan hisob-kitobni navbatdagi to'lovni to'lash muddatidan kechiktirmay taqdim etishlari shart.

⁵⁸ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 29 dekabrda "O'zbekiston Respublikasining 2018 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va davlat byudjeti parametrlari to'g'risidagi" PQ-3454-son qarorida olinadi.

Qat'iy belgilangan soliqni to'lash:

- yuridik shaxslar tomonidan — har oyda hisobot oyidan keyingi oyning 10-kunidan kechiktirmay;

- yakka tartibdagi tadbirkorlar tomonidan — Soliq kodeks 375-moddasining to'rtinchi qismida nazarda tutilgan muddatlarda amalga oshiriladi.

Soliq kodeksning 370-moddasida ko'rsatilgan yakka tartibdagi tadbirkorlar yakka tartibdagi tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish doirasida qat'iy belgilangan soliq to'lash bilan bir qatorda quyidagilarni to'laydilar:

- 1) bojxona to'lovlari;
- 2) yer qa'ridan foydalanuvchilar uchun soliqlar va maxsus to'lovlar;
- 3) suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq — suv resurslaridan tadbirkorlik faoliyati uchun foydalanilganda;
- 4) aksiz solig'i — aksiz to'lanadigan mahsulot ishlab chiqarilganda;
- 5) byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga sug'urta badallari;
- 6) davlat boji;
- 7) avtotransport vositalarini olganlik va (yoki) vaqtinchalik olib kirganlik uchun Respublika yo'l jamg'armasiga yig'im.

Agar yakka tartibdagi tadbirkor o'z faoliyatini muayyan muddatga to'xtatsa, u o'z faoliyatini to'xtatguniga qadar tadbirkorlik subyektini ro'yxatdan o'tkazuvchi organga faoliyatni vaqtinchalik to'xtatish to'g'risida ariza berish bilan bir vaqtda davlat ro'yxatidan o'tganlik to'g'risidagi guvohnomani topshiradi. Bunda xodimlarni yollagan holda tadbirkorlik faoliyatini amalga oshiruvchi yakka tartibdagi tadbirkor soliq bo'yicha hisobga olish joyidagi davlat soliq xizmati organiga har bir yollangan xodim uchun belgilangan tartibda berilgan hisobga olish kartochkalarini ham belgilangan muddatlarda topshiradi.

Yakka tartibdagi tadbirkorning faoliyati vaqtincha to'xtatilganligi yoki qayta tiklanganligi to'g'risidagi arizani olgan tadbirkorlik subyektini davlat ro'yxatidan o'tkazishni amalga oshiruvchi organ kelgusi ish kuni tugaguniga qadar soliq bo'yicha hisobga olish joyidagi davlat soliq xizmati organlariga yakka tartibdagi tadbirkorning faoliyati vaqtincha to'xtatilganligi yoki qayta tiklanganligi to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi va O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan tasdiqlanadigan shaklda axborot taqdim etadi.

Tadbirkorlik subyektini davlat ro'yxatidan o'tkazishni amalga oshiruvchi organning yakka tartibdagi tadbirkorning faoliyati

vaqtinchalik to'xtatilganligi to'g'risida taqdim qilingan va davlat soliq xizmati organlari tomonidan olingan axborot yakka tartibdagi tadbirkor o'z faoliyatini amalga oshirmaydigan davr uchun qat'iy belgilangan soliqni hisoblashni to'xtatib turish uchun asos bo'ladi.

Savdo faoliyatini amalga oshiruvchi yakka tartibdagi tadbirkorlar daromadlarni va tovar operatsiyalarini hisobga olish registrlarida daromadlarning hamda amalga oshirilgan tovar operatsiyalarining hisobini yuritishlari shart.

Daromadlarni va tovar operatsiyalarini hisobga olish registrlari quyidagilardir:

- chakana savdo faoliyati bilan shug'ullanuvchi yakka tartibdagi tadbirkorning daromadlarni va tovar operatsiyalarini hisobga olish daftari;

- Tovar cheklari daftari.

Daromadlarni va tovar operatsiyalarini hisobga olish registrlarining shakli O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi tomonidan tasdiqlanadi.

Daromadlarni va tovar operatsiyalarini hisobga olish registrlari yakka tartibdagi tadbirkorni soliq bo'yicha hisobga olish joyidagi davlat soliq xizmati organlari tomonidan yakka tartibdagi tadbirkorning arizasi asosida ro'yxatdan o'tkaziladi.

Daromadlarni va tovar operatsiyalarini hisobga olish registrlari oxirgi yozuv kiritilgan paytdan e'tiboran besh yil mobaynida yakka tartibdagi tadbirkorda saqlanadi va ular raqamlangan, ip o'tkazib bog'langan hamda tegishli davlat soliq xizmati organining muhri bilan tasdiqlangan bo'lishi kerak.

Yakka tartibdagi tadbirkor faoliyati to'g'risidagi hisobotlar soliq bo'yicha hisobga olish joyidagi davlat soliq xizmati organlariga:

- savdo faoliyatini amalga oshiruvchi yakka tartibdagi tadbirkorlar tomonidan, bundan tijorat faoliyati uchun mo'ljallangan tovarlar olib kiradigan yakka tartibdagi tadbirkorlar mustasno, — yilning har bir choragi yakunlari bo'yicha hisobot choragidan keyingi oying 10-kunidan kechiktirmay;

- tijorat faoliyati uchun mo'ljallangan tovarlarni olib kiradigan yakka tartibdagi tadbirkorlar tomonidan — har oying yakunlari bo'yicha hisobot oyidan keyingi oying 10-kunidan kechiktirmay taqdim etiladi.

Xodimlarni yollagan holda faoliyatni amalga oshiruvchi yakka tartibdagi tadbirkorlar qat'iy belgilangan soliqni ushbu moddada nazarda

tutilgan o'ziga xos xususiyatlarni hisobga olgan holda, mazkur bobda belgilangan tartibga muvofiq to'laydi.

Yakka tartibdagi tadbirkor zimmasiga uning har bir xodimi uchun yakka tartibdagi tadbirkor tomonidan amalga oshiriladigan faoliyat bo'yicha nazarda tutilgan stavkaning 30 foizi, I va II guruh nogironlari bo'lgan xodimlar bo'yicha esa eng kam ish haqining 15 foizi miqdorida qat'iy belgilangan soliq to'lash majburiyati yuklatiladi.

Yakka tartibdagi tadbirkor faoliyatning bir nechta turini amalga oshirgan taqdirda, yakka tartibdagi tadbirkorning har bir xodimi uchun qat'iy belgilangan soliq faoliyatning tegishli turlari uchun o'rnatilgan qat'iy belgilangan soliqning eng yuqori stavkasining 30 foizi miqdorida to'lanadi.

Yakka tartibdagi tadbirkor soliq solish mazkur faoliyat turini tavsiflovchi fizik ko'rsatkichlardan kelib chiqqan holda amalga oshiriladigan faoliyat turi bilan shug'ullangan taqdirda, yakka tartibdagi tadbirkorning har bir xodimi uchun qat'iy belgilangan soliq bitta fizik ko'rsatkich uchun oyiga o'rnatilgan qat'iy belgilangan soliq stavkasining 30 foizi miqdorida to'lanadi.

Yakka tartibdagi tadbirkorning har bir xodimi uchun qat'iy belgilangan soliq qat'iy belgilangan soliqni yakka tartibdagi tadbirkor tomonidan to'lash uchun belgilangan muddatlarda, mehnat shartnomasi tuzilgan oydan keyingi oydan boshlab to'lanadi.

Tadbirkorlik faoliyatini davlat ro'yxatidan o'tish joyi bo'yicha amalga oshirmayotgan yakka tartibdagi tadbirkor yakka tadbirkorning har bir xodimi uchun qat'iy belgilangan soliqni o'zi ro'yxatdan o'tkazilgan joy va faoliyatni haqiqatda amalga oshirayotgan joy bo'yicha belgilangan stavkalar o'rtasidagi yuqori stavkaning 30 foizi miqdorida o'zi ro'yxatdan o'tkazilgan joyga to'laydi.

Davlat soliq xizmati organlari tomonidan olingan yakka tartibdagi tadbirkorning har bir yollangan xodimi uchun hisobga olish kartochkalari yakka tartibdagi tadbirkor o'z faoliyatini amalga oshirmaydigan davr uchun har bir yollangan xodimga qat'iy belgilangan soliqni hisoblashni to'xtatib turishga asos bo'ladi.

Agar o'z faoliyatini to'xtatgan yakka tartibdagi tadbirkor davlat soliq xizmati organiga yakka tartibdagi tadbirkorning har bir xodimi uchun hisobga olish kartochkalarini belgilangan muddatlarda taqdim etmasa, yakka tartibdagi tadbirkorning majburiyatlari bo'yicha qat'iy belgilangan soliqni hisoblash to'xtatilmaydi.

Yakka tartibdagi tadbirkor yakka tartibdagi tadbirkorning kasb-hunar kolleji bitiruvchisi bo'lgan xodimi uchun qat'iy belgilangan soliqni to'lashdan ushbu xodim kollejni tamomlaganidan e'tiboran o'n ikki oy mobaynida ozod etiladi.

Agar yakka tartibdagi tadbirkor qat'iy belgilangan soliqni to'lashdan qonun hujjatlariga muvofiq vaqtincha ozod etilsa, mazkur imtiyoz yakka tartibdagi tadbirkorning har bir xodimi uchun qat'iy belgilangan soliq to'lashga ham tatbiq etiladi.

Qat'iy belgilangan soliqni yakka tartibdagi tadbirkorlar tomonidan hisoblab chiqarish va to'lash tartibi. Soliq to'lovchining kalendar oyida ishlagan kunlari sonidan qat'i nazar, qat'iy belgilangan soliq tadbirkorlik faoliyatining turi va soliq to'lovchining faoliyatni amalga oshirish joyiga qarab belgilangan stavkalar bo'yicha to'lanadi. 2018 yilning 1 yanvardan yuridik shaxs maqomini olmasdan tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi jismoniy shaxslar to'laydigan qat'iy belgilangan soliq stavkasi quyidagicha (4.4.2-jadval).

Faoliyatning bir necha turi bilan shug'ullanuvchi soliq to'lovchilar qat'iy belgilangan soliqni faoliyatning har bir turi uchun mazkur turdagi faoliyatga nisbatan belgilangan stavkalar bo'yicha alohida-alohida to'laydilar.

4.4.2-jadval

Yuridik shaxsni tashkil etmasdan tadbirkorlik faoliyat bilan shug'ullanadigan jismoniy shaxslar (yakka tartibdagi tadbirkorlar)dan olinadigan qat'iy belgilangan soliq stavkalari⁵⁹

N	Faoliyat turi	Qat'iy belgilangan soliqning bir oydagi stavkasi (eng kam ish haqiga karrali miqdorlarda)			
		Toshkent sh.	Nukus sh., viloyat bo'y-sunuvidagi shaharlar	boshqa shaharlar	boshqa aholi punktlari
1	Chakana savdo:				
	oziq-ovqat va nooziq-ovqat tovarlari bilan	7,0	5,0	3,0	2,5
	dehqon bozorlarida qishloq xo'jaligi mahsulotlari bilan*	3,5	2,5	2,0	1,5
	gazetalar, jumallar va kitob mahsulotlari bilan	3,5	2,0	1,5	0,5
2	Maishiy xizmatlar	2,5	1,5	1,0	0,5

⁵⁹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 29 dekabrda "O'zbekiston Respublikasining 2018 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va davlat byudjeti parametrlari to'g'risida»gi PQ-3454-son qarorida olindi.

3	O'z mahsulotini ishlab chiqarish va sotish, shu jumladan, milliy shirinliklar va non-bulka mahsulotlarini tayyorlash va sotish, shuningdek uy sharoitlarida yoki mahalliy davlat hokimiyati organlarining qarori bilan maxsus ajratilgan joylarda o'tirish joylari tashkil qilmasdan donalab sotiladigan ovqatlarning ayrim turlarini tayyorlash va sotish	2,0	1,5	1,0	0,5
4	Boshqa faoliyat turlari	2,0	1,5	1,0	0,5
5	Avtomobil transportida yuk tashish xizmatlari:				
	3 tonnagacha yuk ko'tarish quvvatiga ega yuk avtomobillari uchun	1,5			
	8 tonnagacha yuk ko'tarish quvvatiga ega yuk avtomobillari uchun	2,0			
	12 tonnagacha yuk ko'tarish quvvatiga ega yuk avtomobillari uchun	3,0			
	12 tonnadan ortiq yuk ko'tarish quvvatiga ega yuk avtomobillari uchun	3,5			

*) Uy xo'jaligi, shu jumladan, dehqon xo'jaligida yetishtirilgan tirik hayvonlarni (chorva mollari, parrandalar, mo'ynali va boshqa hayvonlar, baliqlar va boshqalar) hamda ularni so'yib, xom yoki qayta ishlangan ko'rinishdagi mahsulotlarni, sanoatda qayta ishlashdan tashqari, chorvachilik, asalarichilik va dehqonchilik mahsulotlarini tabiiy va qayta ishlangan ko'rinishda, manzarali bog'dorchilik (gulchilik) mahsulotlaridan tashqari, sotish bundan mustasno.

Soliq solishdan ozod qilish soliq to'lovchi tomonidan mahalliy davlat hokimiyatining tegishli organi, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organi, bog'dorchilik, uzumchilik yoki polizchilik shirkati boshqaruvi tomonidan berilgan, sotilgan mahsulot soliq to'lovchi tomonidan unga yoxud uning oila a'zolariga ajratilgan yer uchastkasida yetishtirilganligini tasdiqlovchi belgilangan shakldagi hujjat taqdim etilishi sharti bilan, agar qonun hujjatlarida boshqacha tartib nazarda tutilmagan bo'lsa, amalga oshiriladi.

Qat'iy belgilangan soliq stavkalari yil boshida - 2018 yil 1 yanvarda belgilangan eng kam ish haqidan (172 240 so'm) kelib chiqib aniqlanadi va eng kam ish haqi miqdori yil davomida o'zgartirilmaydi.

Jismoniy shaxs:

a) bir nechta faoliyat turi bilan shug'ullansa, har bir faoliyat turi uchun alohida-alohida soliq to'laydi;

b) tadbirkorlik faoliyatini ijaraga olingan uskunalar va binoda amalga oshirsa, yashash joyidagi davlat soliq xizmati organiga ijaraga beruvchi to'g'risida ma'lumotnoma (axborot) taqdim etishi kerak;

v) davlat ro'yxatidan o'tkazilmagan joyda tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirsa, soliqni ro'yxatdan o'tkazilgan joyda va faoliyatni haqiqatda amalga oshirayotgan joyda belgilangan stavkalar orasida eng yuqori stavka bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan joyda to'laydi;

g) I yoki II guruh nogironi bo'lsa, faoliyat turi va uni amalga oshirish joyidan qat'i nazar, qat'iy belgilangan soliqni har oyda eng kam ish haqining 50%i stavkasida to'laydi.

Jismoniy shaxslar tomonidan yakka tartibdagi tadbirkorlar sifatida davlat ro'yxatidan o'tmasdan faoliyat turlari amalga oshirilganligi holatlari aniqlangan taqdirda, davlat soliq xizmati organlari tegishli faoliyat turi bo'yicha belgilangan stavkadan kelib chiqqan holda yillik hajmda hisoblab chiqarilgan qat'iy belgilangan soliqni bir yo'la undiradilar, bundan jismoniy shaxsning davlat ro'yxatidan o'tmasdan faoliyat ko'rsatayotganligi dalili aniqlangan sanadan boshlab o'ttiz kun mobaynida uning yakka tartibdagi tadbirkor sifatida belgilangan tartibda ro'yxatdan o'tgan holatlari mustasno. Bunday jismoniy shaxsga hisoblab yozilgan yillik qat'iy belgilangan soliq summasini O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi va Davlat soliq qo'mitasi tomonidan belgilangan tartibda ushbu davr uchun qat'iy belgilangan soliq bo'yicha kelgusidagi soliq majburiyatlari hisobiga o'n ikki oy mobaynida to'lash huquqi taqdim etiladi.

Qat'iy belgilangan soliqni hisoblab chiqarish soliq bo'yicha hisobga olish joyidagi davlat soliq xizmati organlari tomonidan amalga oshiriladi.

Qat'iy belgilangan soliq tadbirkorlik faoliyati amalga oshirilgan oyning 10-kunidan kechiktirmay har oyda, soliq to'lovchi davlat ro'yxatidan o'tkazilgan joy uchun belgilangan stavkalar bo'yicha to'lanadi. Agar faoliyat amalga oshirilgan joy uchun qat'iy belgilangan soliq stavkalari davlat ro'yxatidan o'tkazilgan joy uchun belgilangan stavkalardan farq qilsa, qat'iy belgilangan soliq eng yuqori stavka bo'yicha to'lanadi.

Yangi ro'yxatdan o'tgan yakka tartibdagi tadbirkor, shu jumladan oilaviy tadbirkorlik subyekti qat'iy belgilangan soliqni yakka tartibdagi

tadbirkor sifatida davlat ro'yxatidan o'tkazilgan oydan keyingi oydan boshlab to'laydi.

Kasb-hunar kollejlari bitiruvchilari kollejni tamomlagandan keyin o'n ikki oy ichida yakka tartibdagi tadbirkor sifatida davlat ro'yxatidan o'tgan taqdirda, yakka tartibdagi tadbirkor sifatida davlat ro'yxatidan o'tgan sanadan e'tiboran qat'iy belgilangan soliqni to'lashdan olti oy muddatga ozod etiladi. Yakka tartibdagi tadbirkor sifatida davlat ro'yxatidan o'tilgan paytdan boshlab o'n ikki oy ichida faoliyat tugatilgan yoki faoliyat uch va undan ko'p oyga to'xtatilgan taqdirda, qat'iy belgilangan soliq faoliyat amalga oshirilgan butun davr uchun to'lanadi.

Mavzuga doir masalalar

1-masala. Yuridik shaxs Toshkent shahrida avtotransport vositalarini vaqtincha saqlash joyiga ega. Avtotransport vositalarini vaqtincha saqlash joyining umumiy maydoni - 450 kvadrat metrni tashkil etadi.

2018 yil 1 yanvarga belgilangan eng kam ish haqi miqdori – 172240 so'mni tashkil etadi.

Yuridik shaxs tomonidan to'lanishi lozim bo'lgan qat'iy belgilangan soliq summasini hisoblang.

2-masala. Yakka tartibdagi tadbirkor Nukus shahrida bolalar o'yin avtomatlari faoliyati bilan shug'ullanadi. Faoliyat olib borilayotgan xonada bolalar o'yin avtomatlari soni – 6 tani tashkil etadi.

Agar 2018 yil 1 yanvarga belgilangan eng kam ish haqi miqdori – 172240 so'mni tashkil etadi.

Yakka tartibdagi tadbirkor tomonidan to'lanishi lozim bo'lgan qat'iy belgilangan soliq summasini aniqlang.

O'z-o'zini nazorat qilish uchun savollar

1. Qat'iy belgilangan soliqning to'lovchilari kimlar?
2. Qat'iy belgilangan soliqning to'lovchilari qanday holatda boshqa to'lovlarni to'lashi mumkin?
3. Qat'iy belgilangan soliqning stavkalari qaysi mezonlar asosida tabaqalashtirilgan?

4. Qat'iy belgilangan soliqning stavkalari kim tomonidan tasdiqlanadi?

5. Qat'iy belgilangan soliq miqdorini byudjetga to'lash davri qanday?

6. Qanday holatda dehqon bozorlarida qishloq xo'jaligi mahsulotlari bilan savdo qilinganda qat'iy belgilangan soliqni to'lashmaydi?

7. Soliq davrida tadbirkor kasal bo'lganda yoki oilaviy sharoiti tufayli faoliyat yuritmaganda soliqni to'lashi qanday tartibda amalga oshiriladi?

8. Tadbirkor o'z faoliyatini vaqtincha to'xtatganda qanday tartibda hujjatlarni rasmiylashtiradi?

9. Jismoniy shaxs tadbirkorlik faoliyatining bir nechta turini amalga oshirganda qanday tartibda soliq to'laydi?

10. Jismoniy shaxs tadbirkorlik faoliyatini ijaraga olingan uskunalar va binoda amalga oshirsa mol-mulkini ijaraga beruvchilar to'g'risida soliq idoralariga qanday tartibda ma'lumotnoma taqdim etadi?

4.5. Mahalliy yig'imlar

Yig'im to'lovchilari, obyekti va stavkalari Soliq kodeksining 23-moddasiga ko'ra ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlarni ko'rsatish huquqi uchun yig'im mahalliy soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar tarkibiga kiradi va mahalliy byudjet daromadlari manbalaridan biri hisoblanadi.

Yig'im joriy qilingan tovarlar savdosini va xizmatlar ko'rsatishni belgilangan tartibda amalga oshirayotgan yuridik shaxslar va yakka tartibdagi tadbirkorlar, agar qonun hujjatlarida boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo'lsa, tovarlarning ayrim turlari bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlar ko'rsatish huquqi uchun yig'im to'lovchilardir.

Tovarlar va xizmatlarning qonun hujjatlarida belgilanadigan ro'yxati tovarlarning ayrim turlari bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlar ko'rsatish uchun yig'im obyektidir.

Tovarlarning ayrim turlari bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlar ko'rsatish huquqi uchun yig'im yig'im stavkalarining qonun hujjatlarida belgilangan oylik miqdori doirasida hisoblab chiqariladi. Tovarlarning ayrim turlari bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlar ko'rsatish huquqi uchun yig'imning aniq

stavkasi mahalliy davlat xokimiyatining vakillik organlari tomonidan belgilanadi va qonun hujjatlarida belgilangan eng yuqori stavkalardan ortiq bo'lishi mumkin emas.

4.5.1-jadval

Tovarlarning ayrim turlari bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlar ko'rsatish huquqi uchun yig'im miqdorlari⁶⁰

<i>N</i>	<i>Soliqlar va yig'implarning turlari</i>	<i>Chegaralangan stavkalar</i>			
1	Ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish huquqi uchun yig'im(1), (2):	Toshkent sh.	Nukus sh., shaharlar - viloyat markazlari	boshqa shaharlar	boshqa aholi punktlari
	alkogolli mahsulotlar, shu jumladan, umumiy ovqatlanish korxonalari tomonidan alkogolli mahsulotlarning realizatsiya qilinishi	6,0	5,0	4,0	3,0
	qimmatbaho metallar va qimmatbaho toshlardan yasalgan buyumlar	4,0	3,5	3,0	2,0
3	Avtotransport vositalarini vaqtincha saqlash bo'yicha pulli xizmatlarni ko'rsatish huquqi uchun yig'im(1), (5)	8.0			

1) Yig'imlar stavkalari oyiga yil boshida - 2018 yil 1 yanvarda belgilangan eng kam ish haqi miqdoridan (172 240 so'm) kelib chiqib belgilangan eng kam ish haqiga nisbatan karrali miqdorlarda belgilangan va eng kam ish haqi miqdori yil davomida o'zgarganda qayta ko'rib chiqilmaydi.

2) Alkogolli mahsulotlar bilan chakana savdo qilish, shu jumladan, umumiy ovqatlanish korxonalari tomonidan alkogolli mahsulotlarning realizatsiya qilinishi huquqi uchun yig'im yagona hisobvaraqqa kelib tushib, qonun hujjatlarida belgilangan tartibda kelgusida mablag'lar byudjet bilan O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi Davlat xizmatlari agentligi o'rtasida, Toshkent shahrida esa - byudjet, O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi Davlat xizmatlari agentligi bilan Savdo, xizmat ko'rsatish sohasi va xalq iste'mol mollari ishlab chiqarish departamenti o'rtasida taqsimlanadi.

Qimmatbaho metallar va qimmatbaho toshlardan yasalgan buyumlar bilan chakana savdo qilish huquqi uchun yig'im yagona hisobvaraqqa kelib tushib, kelgusida mablag'lar byudjet bilan O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi Davlat xizmatlari agentligi o'rtasida taqsimlanadi.

⁶⁰ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 29 dekabrda "O'zbekiston Respublikasining 2018 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va davlat byudjeti parametrlari to'g'risida"gi PQ-3454-son qaroridan olindi.

3) Ko'rsatilgan stavkalar miqdorlari O'zbekiston Respublikasining butun hududida yagona hisoblanadi. Qayta ishlashga berilgan xom ashyodan ishlab chiqarilgan benzin va dizel yoqilg'isi bo'yicha benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun soliq stavkalarining miqdorlari benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun soliqni hisobga olgan holda benzin va dizel yoqilg'isiga chakana narxlar doirasida shakllantiriladi. Vositachilik shartnomalari bo'yicha import qilinadigan xom ashyodan qayta ishlashga berish asosida ishlab chiqariladigan benzin va dizel yoqilg'isi hajmi bo'yicha benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun soliqni to'lovchilar, hisoblab chiqarish va to'lash tartibi O'zbekiston Respublikasining Moliya vazirligi va Davlat soliq qo'mitasi tomonidan belgilanadi.

4) Avtomobillarga yonilg'i quyish shoxobchalari orqali benzin, dizel yoqilg'isi va suyultirilgan gaz sotishda benzin, dizel yoqilg'isi va suyultirilgan gaz ishlatganlik uchun soliq 1 litr hisobidan, qolgan hollarda 1 tonna hisobidan kelib chiqib hisoblab chiqariladi.

5) Toshkent shahrida yig'im miqdori bir oyda eng kam ish haqining 5 baravari, viloyat markazlarida - eng kam ish haqining 3 baravari, boshqa aholi punktlarida - eng kam ish haqining 2 baravari miqdoridan kam bo'lmasligi kerak.

Yig'imni hisoblab chiqarish va to'lash tartibi

Tovarlarning ayrim turlari bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlar ko'rsatish huquqi uchun yig'im yig'im stavkalarining qonun hujjatlarida belgilangan oylik miqdori doirasida hisoblab chiqariladi.

Tovarlarning ayrim turlari bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlar ko'rsatish huquqi uchun yig'imning aniq stavkasi mahalliy davlat hokimiyatining vakillik organlari tomonidan belgilanadi va qonun hujjatlarida belgilangan eng yuqori stavkalardan ortiq bo'lishi mumkin emas.

Tovarlarning ayrim turlari bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlar ko'rsatish huquqi uchun yig'im har oyda, hisobot oyidan keyingi oyning 25-kunidan kechiktirmasdan to'lanadi.

Tovarlarning ayrim turlari bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlar ko'rsatish huquqi uchun yig'im bo'yicha hisob-kitob faoliyat amalga oshirilayotgan joydagi davlat soliq xizmati organlariga:

- yil davomida tegishli ruxsat guvohnomasini (mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organining qarorini) olgan soliq to'lovchilar tomonidan —

ruxsat guvohnomasi (mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organining qarori) berilgan kundan e'tiboran o'n kundan kechiktirmasdan;

- faoliyat yuritayotgan soliq to'lovchilar tomonidan — har yili hisobot yilining 15 yanvarigacha taqdim etiladi (13-ilova).

O'z-o'zini nazorat qilish uchun savollar

1. Mahalliy yig'implar deganda nimani tushunasiz?

2. Ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlarni ko'rsatish huquqi uchun yig'im Soliq kodeksining qaysi moddalari bilan undiriladi?

3. Ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlarni ko'rsatish huquqi uchun yig'imni to'lovchilari kimlar?

4. Ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlarni ko'rsatish huquqi uchun yig'imning obykti nima?

5. Ayrim tovar turlarining va xizmatlarning ro'yxati kim tomonidan belgilanadi?

6. Ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlarni ko'rsatish huquqi uchun yig'im qancha miqdorda undiriladi?

7. Tovarlarining ayrim turlari bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlar ko'rsatish huquqi uchun yig'imning aniq stavkasi kim qanday organlar tomonidan belgilanadi?

8. Tovarlarining ayrim turlari bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlar ko'rsatish huquqi uchun yig'imning aniq stavkasi qonun hujjatlarida belgilangan eng yuqori stavkalardan ortiq bo'lishi mumkinmi?

9. Ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlarni ko'rsatish huquqi uchun ruxsat guvohnomasi qancha muddatga beriladi?

10. Mahalliy yig'imni o'z vaqtida to'lanishi usutidan javobgarlik kimlarning zimmasiga yuklangan?

V BOB. DAVLAT BYUDJETINING SOLIQSIZ DAROMADLARI

5.1. Davlat byudjeti soliqsiz daromadlarining zarurligi, mohiyati va turkumlanishi

Davlat byudjeti soliqsiz daromadlarining zarurligi va mohiyati

Davlat byudjetining soliqsiz daromadlari tarkibiga davlatga tegishli mulklarni sotishdan va xususiylashtirishdan kelgan daromadlar, tashqi iqtisodiy faoliyatdan davlatlardan olingan moliyaviy yordamlar kiradi.

O'zbekiston Respublikasining Byudjet kodeksiga muvofiq davlat byudjetining soliqsiz daromadlariga yuridik va jismoniy shaxslardan, shuningdek, chet davlatlardan kelgan qaytarilmaydigan pul tushumlari, rezident - yuridik shaxslarga va chet davlatlarga berilgan byudjet ssudalarini qaytarish hisobiga tushadigan to'lovlar va davlatning moliyaviy va boshqa aktivlarining joylashtirilishi, foydalanishga berilishi va sotilishidan olingan daromadlar kiritilgan.

Rossiya Federatsiyasida yuqorida qayd etilgan uchta asosiy daromad turidan tashqari, Federal yo'l jamg'armasining mablag'lari, markazlashgan ijtimoiy rivojlantirish jamg'armasining mablag'lari ham byudjetning soliqsiz daromadlari tarkibiga kiritilgan.

Davlatning maxsus maqsadli jamg'armalari pul mablag'larini soliqsiz daromadlar tarkibiga kiritish maqsadga muvofiq bo'lmaydi. Buning sababi shundaki, birinchidan, mazkur jamg'armalarga qilingan ajratmalar soliq xarakteriga ega bo'lib, bunda soliq to'lovchilar bilan davlat o'rtasida tovar-pul munosabatlari mavjud emas; ikkinchidan, maqsadli jamg'armalarga qilingan ajratmalar soliqlarga xos bo'lgan muhim xususiyatga, ya'ni to'lovni amalga oshirishda subyektlar mulk shaklining o'zgarishi xususiyatiga egadir.

Soliqsiz daromadlarning ko'pchiligi doimiy, qat'iy belgilangan stavkada undiriladigan xazina (byudjet) daromadlari ko'rinishiga ega bo'lmaydi. Byudjetning soliqsiz daromadlari qat'iy rejalashtirilmasligi kerak, lekin amaliyotda ko'p hollarda ular, odatda ilgari yildagi tushumlar darajasida rejalashtiriladi. Soliqsiz daromadlar soliq daromadlari kabi O'zbekiston Respublikasining vakillik organlari tomonidan jismoniy

va yuridik shaxslar uchun joriy qilinadi. Soliqsiz daromadlar ham majburiy, ham ixtiyoriy shakllarda bo'lishi mumkin.

Davlat byudjeti soliqlar daromadlarining Soliqsiz daromadlar ro'yxati yagona bo'lib, byudjet tasnifi bilan belgilanadi va o'z ichiga quyidagilarni oladi:

1. Davlat yoki mahalliy hokimiyat egaligida bo'lgan mulkdan yoki xo'jalik faoliyatidan olingan daromadlar, shu jumladan:

- davlat yoki mahalliy hokimiyat egaligidagi mulkni foydalanishga berishdan olingan daromadlar;
- davlatga tegishli aksiyalar bo'yicha dividendlar;
- davlat yoki mahalliy hokimiyat egaligida bo'lgan mulkni ijaraga berishdan, shu jumladan qishloq xo'jaligi va noqishloq xo'jaligi maqsadlaridagi yerlar uchun ijara to'lovidan olingan daromadlar;
- vaqtinchalik bo'sh turgan byudjet mablag'larini bank va kredit tashkilotlarida joylashtirishdan olingan daromadlar;
- xizmat ko'rsatish va davlat xarajatlarini qoplashdan olingan daromadlar;
- davlat va mahalliy tashkilotlardan to'lovlar;
- davlat yoki mahalliy hokimiyat egaligida bo'lgan mulkdan yoki xo'jalik faoliyatidan olinadigan boshqa tushumlar.

2. Davlat yoki mahalliy hokimiyat egaligida bo'lgan mulkni sotishdan olingan daromadlar, shu jumladan:

- davlat mulki bo'lgan korxonalar va tashkilotlarni xususiylashtirish va davlat tasarrufidan chiqarishdan olingan tushumlar;
- kvartiralarni sotishdan tushumlar;
- davlatning ishlab-chiqarish va noishlab-chiqarish fondlarini, transport vositalari va boshqa uskuna-jihozlarni sotishdan olingan daromadlar;
- musodara qilinib, davlat va mahalliy hokimiyat egaligiga o'tgan egasiz mol-mulkni sotishdan olingan daromadlar.

3. Davlat zaxiralarini sotishdan olingan daromadlar.

4. Yer va nomoddiy aktivlarni sotishdan olingan daromadlar.

5. Davlatga qarashli bo'lmagan manbalardan kapital transfertlar tizimlari.

6. Jarima-jazolarni qo'llash, etkazilgan zararni qoplash, shu jumladan:

- standartlar va texnik shartlardan chetlashgan holda tayyorlangan mahsulotni ishlab chiqarganlik va sotganlik uchun tushumlar summasi;
- narxlarni qo'llash tartibini buzganlik uchun jazolar;
- jinoyatlar qilish va moddiy boyliklar kamomadida aybdor bo'lgan shaxslardan undiriladigan summalar.

7. Tashqi iqtisodiy faoliyatdan olingan daromadlar, shu jumladan:

- davlat kreditlari bo'yicha foizlar;
- davlat zaxiralarini sotishdan olingan daromadlar;
- markazlashtirilgan eksportdan tushumlar summasi;
- tashqi iqtisodiy faoliyatdan olingan boshqa tushumlar.

8. Boshqa turli soliqsiz tushumlar.

Byudjetning soliqsiz daromadlari hududiy belgiga ko'ra (muayyan darajadagi byudjetga kiritish), jalb qilish va shakllantirish usuliga ko'ra (majburiy yoki ixtiyoriy) va soliqsiz tushumlarini shakllantiradigan to'lovlarni undirishning konkret asoslariga ko'ra (davlat mulkini sotishdan olingan daromadlar) tasniflanadi.

Soliqlar va soliqsiz to'lovlarning ko'pgina o'xshash tomonlari bilan birga qator farqli tomonlari ham mavjud.

Pul mablag'larining muayyan qismi davlat xazinasiga soliqsiz to'lovlar tarzida kelib tushadi. Ular soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar singari davlatning qonun chiqaruvchi idorasi tomonidan belgilanadi.

Shu bilan birga soliqlar va soliqsiz to'lovlar o'rtasida muayyan farqlar mavjud. Jumladan, bu farqlarni quyidagilardan iborat, deb belgilash mumkin:

- soliqsiz to'lovlar soliqlardan farq qilib, ikki tomonlama huquq va burchlar kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Masalan, faoliyatning muayyan turi bilan shug'ullanish huquqini beradigan litsenziyalarni olish maqsadida belgilangan to'lovlarning amalga oshirilishi boshqa shartlar bajarilgani taqdirda vakolatli ruxsatnomani berishi lozim bo'ladi;

- soliqlardan farq qilib, soliqsiz to'lovlar ko'pchilik hollarda majburiy ravishda to'lanmaydi. Soliq esa uni to'lash obyekti mavjud bo'lganida to'lanadi;

- soliqlardan farq qilib, soliqsiz to'lovlar muayyan maqsadga mo'ljallanadi hamda ana shu maqsadda undan foydalanish lozim.

Soliqsiz to'lovlar respublika byudjeti va mahalliy byudjetlar daromadlarida jamlanadi. Ushbu mahalliy soliqlar va yig'implarning to'lovchilar doirasi, soliq solish obyektlari, soliq va yig'implar yuzasidan

engillik va imtiyozlar, soliqlar va yig'implarni hisoblab chiqarish va to'lash tartibi amaldagi soliq qonunchiligi bilan belgilanadi.

Soliqsiz to'lovlar hududiy belgisiga ko'ra: umumdavlat miqyosidagi va mahalliy to'lovlarga; shakllanish usuliga ko'ra: majburiy va ixtiyoriy; jamlanish usuliga ko'ra: davlat byudjetida yoki byudjetdan tashqari jamlanadigan turlarga bo'linadi.

Soliqsiz to'lovlar undirish asoslariga ko'ra quyidagi turlarga bo'linadi:

- tabiiy resurslardan foydalanganlik uchun to'lovlar. Bu to'lovlarning tabiiy resurslardan tejamkorona, samarali foydalanishda ahamiyati kattadir;

- davlat idoralari tomonidan yuridik va jismoniy shaxslarga huquqiy ahamiyatga ega bo'lgan turli xizmatlar ko'rsatishdan olinadigan to'lovlar. Ular jumlasiga:

- tashqi iqtisodiy va boshqa faoliyat tufayli bojxona idoralariga to'lanadigan to'lovlar;

- sud va boshqa huquq-tartibot idoralariga murojaat qilinganda to'lanadigan davlat boji;

- davlat ro'yxatidan o'tkazish, litsenziya (ruxsatnoma) olish va tovarlar uchun sertifikatlar olishdagi to'lovlar;

- bozorlar, yarmarkalar va boshqa savdo shaxobchalaridan olinadigan bir martalik patta to'lovlari;

- qimmatli qog'ozlar chiqarish va joylashtirish, lotereya o'yinlarini o'tkazish uchun to'lovlar;

- davlat mulkini xususiylashtirishdan kelib tushadigan daromadlar;

- jarima tarzidagi to'lovlar (jarimalar, penyalar va boshqalar).

Davlat byudjetining soliqsiz daromadlari tarkibiga davlatga tegishli bo'lgan mulklarni sotish va xususiylashtirish natijasida olingan daromadlarni, davlatning tashqi-iqtisodiy faoliyatidan olingan daromadlarni va xorijiy davlatlardan qaytarib bermaslik sharti bilan olinadigan pul mablag'larini kiritish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Umuman olganda, soliqsiz daromadlarning zarurligi quyidagi omillar bilan belgilanadi:

1. Davlatga tegishli mulklardan foydalanish samaradorligining pasayishi natijasida davlat sektoriga tegishli korxonalarining moliyaviy holatini yaxshilash maqsadida ularni xususiylashtirishning zarurligi;

Davlat sektoriga mansub bo'lgan korxonalarining faoliyati ko'pchilik hollarda xususiy sektor korxonalariga nisbatan samarasiz bo'ladi. Shvetsiya, Fransiya va Buyuk Britaniya davlatlarining amaliyotida bunday

holatlar bir necha marotaba kuzatilgan. Masalan, XX asrning 90-yillari oxirida Buyuk Britaniyada davlat sektoriga mansub bo'lgan korxonalarining sezilarli qismi moliyaviy yilni zarar bilan yakunladi. 1998 yilda eng yirik davlat korxonalaridan biri «British telekom» xususiylashtirildi. Uning aksiyalarining bozor bahosi 6,9 mlrd. funt sterlingni tashkil etar edi.

XX asrning 90-yillarining ikkinchi yarmida Fransiyada davlat mulkini xususiylashtirish natijasida 7,0 mln. kishi aksiyadorlarga aylandi. Umuman olganda, ijtimoiy-iqtisodiy hamkorlik tashkilotiga a'zo bo'lgan mamlakatlarda davlat sektorining defitsiti 1999 yilda yalpi milliy mahsulotning 4,5 foizini tashkil qildi.⁶¹

Davlat korxonalarini xususiylashtirish ular faoliyatining moliyaviy barqarorligini oshishiga, iste'mol bozorini tovarlar bilan to'ldirilishini ta'minlashga, ishsizlik muammosini hal qilishga hamda o'rta va uzoq muddatli davriy oraliqlarda soliq tushumlarini ko'paytirishga sezilarli darajada hissa qo'shadi.

2. Davlat byudjeti daromadlarining miqdorini oshirish zaruriyatining yuzaga kelishi.

Davlat byudjeti xarajatlarini sezilarli darajada o'sishi, davlatning iqtisodiy xarajatlarini oshirish zaruriyatini paydo bo'lishi hukumatga soliqsiz daromadlarni oshirish tadbirlarini ishlab chiqarish zaruriyatini yuzaga keltiradi. Ana shu maqsadda davlatga tegishli mulklarni sotish, davlatga tegishli xorijiy valutarlar va nodir metallarni xorijiy moliya bozorlarida joylashtirish yo'li bilan daromadlar olish va xorijiy tashkilotlarning moliyaviy yordamlarini jalb qilish zaruriyatini yuzaga keltiradi. Masalan: O'zbekiston Respublikasida hukumatga tegishli oltin-valuta zaxiralarining ma'lum qismi xalqaro moliya bozorlarida muddatli depozit shaklida joylashtiriladi va undan foiz ko'rinishda daromad olinadi. Bundan tashqari, soliqsiz daromadlardan davlat byudjeti taqchilligini kamaytirish maqsadida ham faol tarzda foydalanish mumkin. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2003 yil 25 dekabridagi 567-sonli «O'zbekiston Respublikasining 2004 yilgi davlat byudjeti parametrlari to'g'risida»gi qaroriga muvofiq 2004 yilda davlat byudjeti defitsitini faqat qadrsizlanmaydigan (noinflyatsion) manbalar, shu jumladan davlat mulkini xususiylashtirishdan olinadigan tushumlar hisobidan moliyalashtirishni ta'minlash ko'zda tutilgan edi.⁶²

⁶¹ Mariette D. Bercy report a zero sur le dossier du Credit Joncier. //Tribune. -P., 1998. -Sept., p.9.

⁶² Soliqlar va bojxona xabarlar. №4 (496), 2004 y. 23 yanvar.

Rivojlangan xorijiy davlatlar ichida Yaponiya soliqsiz daromadlarning davlat byudjeti daromadlarining hajmidagi salmog'ining yuqori ekanligi bilan ajralib turadi. Bu ko'rsatkich Yaponiyada 15 foizni tashkil etadi. Yaponiya mahalliy byudjetlari daromadlarining 25 foizgacha bo'lgan qismi soliqsiz daromadlardan tashkil topadi. Yaponiya byudjet qonunchiligiga muvofiq soliqsiz daromadlar tarkibiga quyidagi daromadlar kiritiladi:

- ijara to'lovlari;
- davlatga tegishli yer maydonlari va boshqa qo'zg'almas mulklarni sotishdan olingan daromadlar;
- jarimalar;
- obligatsiyalarni sotishdan olingan tushumlar;
- yutuqli lotereyalarni sotishdan olingan tushumlar;
- o'tgan yillarda ishlatilmay qolgan byudjet mablag'lari.⁶³

Davlat byudjetining soliqsiz daromadlari daromad manbalari sifatida nobarqaror va doimiy xususiyatga ega bo'lgan daromadlar hisoblanadi. Buning sababi shundaki, birinchidan, davlat mulkini xususiylashtirish jarayoni mohiyatiga ko'ra nobarqaror jarayon bo'lib, xususiylashtirishdan olinadigan daromadlarni nobarqaror bo'lishiga olib keladi; ikkinchidan, davlatga tegishli oltin-valuta zaxiralarini bozor stavkalarida joylashtirish natijasida olinadigan daromadlar joylashtiriladigan moliyaviy aktivlarning miqdoriga va bozor stavkalarining o'zgarishiga bog'liq bo'lganligi sababli ulardan olinadigan daromadlarning summasi doimiy ravishda tebranib turadi; uchinchidan, xorijiy tashkilotlardan va davlatlardan olinadigan moliyaviy yordamlarning miqdori ularni beruvchilar tomonidan mustaqil ravishda belgilanadi. Bu esa ularning miqdorini oldindan belgilash imkonini bermaydi.

Davlat byudjetining soliqsiz daromadlari fiskallik va iqtisodiy funksiyalarni bajaradi. Ular daromad manbai sifatida nobarqaror bo'lib, davlat byudjeti daromadlarining umumiy hajmida nisbatan kichik salmoqni egallaydi (5.1.1-jadval).

---

⁶³ Налоговые системы зарубежных стран. –М.: "Закон и право», 1997. Стр. 97

O‘zbekiston Respublikasi davlat byudjeti daromadlarining tarkibida soliqsiz daromadlarning ulushi (foizda)⁶⁴

Ko‘rsatkichlar	Yillar						2017 yilda 2004 yilga nisbatan o‘zgarishi, punktda
	2004	2006	2008	2010	2014	2017	
Davlat byudjeti daromadlari – jami	100	100	100	100	100	100	X
shu jumladan, soliqsiz daromadlarning jami byudjet daromadlari hajmidagi salmog‘i	8.8	4.6	4.5	5.5	6.1	6.7	-2.1

Jadval ma’lumotlarida soliqsiz daromadlarning davlat byudjeti daromadlari umumiy hajmidagi salmog‘ining tahlil qilingan davr mobaynida nobarqarorligi kuzatilgan. Bu esa, soliqsiz daromadlarning mohiyatiga ko‘ra nobarqaror daromad manbai ekanligi bilan izohlanadi.

2004-2017 yillar mobaynida mazkur ko‘rsatkichning nobarqarorligi kuzatilgan holda uning 2004 yilga nisbatan 2.1 foizli punktga pasayishi yuz bergan. Bu esa, soliqsiz daromadlarning solikli daromadlarga nisbatan davlat byudjeti daromadlarining tarkibidagi o‘rni va ahamiyatining pasayib borayotganligidan dalolat beradi.

Rivojlangan xorijiy davlatlar byudjet amaliyotida ham soliqsiz daromadlarning ahamiyati juda past. Masalan, AQShda soliqsiz daromadlarning Federal byudjet daromadlari hajmidagi salmog‘i 4 foizdan oshmaydi.⁶⁵

O‘z-o‘zini nazorat qilish uchun savollar

1. Soliqsiz daromadlarning zarurligi nimada?
2. Soliqsiz daromadlarga qanday daromadlar kiradi?
3. Byudjetning soliqsiz daromadlari oldindan rejalashtiriladimi?
4. Soliqsiz daromadlar qanday tartibda turkumlanadi?
5. Mahalliy hokimiyat tasarrufida bo‘lgan mulkdan yoki xo‘jalik faoliyatidan olingan daromadlarga nimalar kiradi?
6. Mahalliy hokimiyat tasarrufida bo‘lgan mulkni sotishdan olingan daromadlarga nimalar kiradi?

⁶⁴ O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining yillik hisobot ma’lumotlari asosida hisoblangan.

⁶⁵ Финансы. –М. «ЮНИТИ», 2003. С.125

7. Soliqlar va soliqsiz to'lovlarning o'xshash va farqli tomonlari qanday?

8. Soliqsiz to'lovlar qaysi byudjetga tushadi?

9. Soliqsiz to'lovlar undirish asoslariga ko'ra qanday turlarga bo'linadi?

10. Soliqsiz daromadlarning zarurligi qaysi omillar bilan belgilanadi?

5.2. Soliqsiz daromadlarning davlat byudjeti daromadlarining hajmidagi o'rni va dinamikasi

Xorijiy mamlakatlardan olingan moliyaviy yordamlar

Rivojlanayotgan mamlakatlarda davlat byudjeti soliqsiz daromadlarining sezilarli qismi xorijiy mamlakatlardan olingan moliyaviy yordamlardan iborat ekanligi ushbu mamlakatlarda davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishda sezilarli muammolarning mavjudligi bilan izohlanadi.

Xorijiy moliyaviy yordamlarning aksariyat qismi xalqaro moliya-kredit tashkilotlari tomonidan beriladi. Bunda asosiy o'rinlarni xalqaro valuta fondi (XVF) va Jahon tiklanish va taraqqiyot banki (JTTB) egallaydi. XVF rivojlanayotgan mamlakatlarga moliyaviy yordam berishda asosiy e'tiborini mamlakatning to'lov balansining holatiga qaratadi. XVF tomonidan ajratiladigan moliyaviy yordamlar to'lov balansi doimiy ravishda taqchillikka ega bo'lgan mamlakatlarga birinchi navbatda beriladi.

JTTB rivojlanayotgan davlatlarga moliyaviy yordam berishda asosiy e'tiborini mamlakat aholisining qashshoqlik darajasiga qaratadi. Hozirgi kunda Afrikaning janubidagi mamlakatlar sayyoramizning eng qashshoq mamlakatlari hisoblanadi. Bu yerda mehnatga yaroqli aholining bir kunlik ish haqi 1 AQSh dollaridan pastdir. Shu sababli mazkur mamlakatlar bankning moliyaviy yordamlarini birinchi navbatda oladilar.

O'zbekiston Respublikasi Davlat mustaqilligiga erishgan dastlabki paytlardan boshlab, xorijdan mablag'lar jalb qilish masalasiga alohida e'tibor berdi. 2006 yilning 1 yanvar holatiga ko'ra xorijiy mamlakatlardan va xalqaro moliya-kredit tashkilotlardan jalb qilingan mablag'larning umumiy summasi 1980,5 mln. AQSh dollarini tashkil qildi. Shuning 93,6 foizi kredit majburiyatlarining hissasiga to'g'ri keladi. Jalb qilingan

mablag'larning qolgan qismi turli shakllarda olingan moliyaviy yordamlar hissasiga to'g'ri keladi.⁶⁶

Yuqorida keltirilgan ma'lumotlardan ko'rinadiki, moliyaviy yordamlarning miqdori nisbatan kichik bo'lib, ular davlat byudjeti daromadlari nuqtai-nazaridan sezilarli darajadagi amaliy ahamiyatga ega emas.

Davlat mulkini xususiy- lashtirishdan olin- gan daromadlar

Byudjetning soliqsiz daromadlari tarkibidagi asosiy daromad turlaridan biri – davlatga tegishli bo'lgan mulklarni xususiylashtirishdan keladigan daromadlar hisoblanadi. Rivojlanayotgan davlatlarda, shu jumladan, MDHga a'zo mamlakatlarda davlat mulkini xususiylashtirishdan va sotishdan olingan daromad soliqsiz daromadlar tarkibida sezilarli salmoqni egallaydi.

Mazkur mamlakatlarda ko'p ukladli iqtisodiyotni shakllantirish zaruriyati davlat mulkini xususiylashtirishni dolzarb masalasiga aylantirdi. Xususan, Rossiya Federatsiyasida 2006 yilda davlat mulkini xususiylashtirish va sotishdan olingan byudjet daromadlarining umumiy summasi 25061,2 mln. rublni tashkil qildi. Bu summaga munitsipal mulkchilik tasarrufida bo'lgan davlat mulkini sotish summasini qo'shsak, u holda davlat mulkidan olgan byudjet daromadlarining umumiy summasi 52057,3 mln. rublni tashkil qiladi. Bu summani byudjet daromadlari nuqtai-nazaridan baholash uchun uning soliqsiz daromadlarining umumiy hajmidagi salmog'ini o'rganish kifoya qiladi. Agar 2000 yilda davlat mulkini sotish va xususiylashtirishdan olingan byudjet daromadlari soliqsiz daromadlarning umumiy hajmidagi salmog'i 14,0 foizni tashkil qilgan bo'lsa, 2005 yilda bu ko'rsatkich 50,5 foizni tashkil qildi. 2006 yilga kelib esa, mazkur ko'rsatkich 45,2 foizni tashkil qildi.⁶⁷

Keltirilgan ma'lumotlarning tahlilidan ko'rinadiki, birinchidan, davlat mulkini sotish va xususiylashtirishdan olingan daromadlar Rossiya Federatsiyasi davlat byudjetining soliqsiz daromadlari tarkibida asosiy o'rinni egallaydi; ikkinchidan, soliqsiz daromatlarga xos bo'lgan nobarqarorlik ushbu daromad turiga ham xos ekanligi yaqqol kuzatiladi.

Davlatga tegishli mulklarni sotishda va davlat korxonalarini xususiylashtirishda ushbu korxonalarining davlatga tegishli bo'lgan

⁶⁶ O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining ma'lumotlari.

⁶⁷ Бурков С. Неналоговые доходы от государственности и бюджетный потенциал страны. //Российский экономический журнал. №9, 2006. С.25

oddiy aksiyalarini sotish muhim o‘rin egallaydi. Aksiyalarni sotishda ularning bozor bahosi muhim o‘rin egallaydi. Agar odiy aksiyalarning bozor bahosi yuqori bo‘lsa, u holda aksiyalarni sotishdan olingan byudjet daromadlarining miqdori nisbatan katta bo‘ladi. O‘z navbatida, odiy aksiyalarning bozor bahosi emitentning sof foydasining miqdoriga bog‘liq: sof foydaning miqdori qanchalik katta bo‘lsa, ularga to‘lanadigan dividendning miqdori ham shunchalik yuqori bo‘ladi.

2003-2004 yillarda davlat mulkini xususiylashtirish dasturiga muvofiq, mazkur davr mobaynida respublikamizda ustav kapitalida davlatning ulushi 25 foizdan 51 foizgacha bo‘lgan 673 ta korxonadagi davlatning ulushi birja va birjadan tashqari bozorlarda sotilishi mo‘ljallangan. Bu korxonalarining ichida iqtisodiy salohiyati yuqori bo‘lgan bir qator yirik korxonalar – «Agama» sanoat korxonasi, «Jizzaxplastmass» HJ, «Elektrokimyozavodi» HJ, «O‘zbekselmash» HJ, «Toshqishloqmash» HJ kabi korxonalar mavjud. Ularning ustav kapitalidagi davlatga tegishli aksiyalarni sotilishi davlat byudjetining soliqsiz daromadlari hajmining oshishiga olib keladi.

2003-2004 yillarda davlat mulkini xususiylashtirish dasturiga muvofiq, ustav kapitalida davlatning ulushi 51 foiz va undan yuqori bo‘lgan 644 ta korxonaning ustav kapitalida davlatning ulushini qisqartirish ko‘zda tutilgan. Shunisi xarakterliki, ko‘pchilik korxonalarining ustav kapitalidagi davlatning ulushini 40 foizdan ortiq qismini sotish ko‘zda tutilgan. Masalan, «Navoimontajavtomatika» DAKning ustav kapitalidagi davlat ulushining 49,0 foizini, «Andijon bioxim zavodi» HJning ustav kapitalidagi davlat ulushining 45,0 foizini, «O‘zkimyosanoat» DAKning ustav kapitalidagi davlat ulushining 49,0 foizini, «Olmaliq tog‘-metallurgiya kombinati» HJning ustav kapitalidagi davlat ulushining 46,5 foizini sotish mo‘ljallangan. Mazkur korxonalarining ustav kapitalidagi davlat ulushining muvaffaqiyatli tarzda sotilishi O‘zbekiston Respublikasi davlat byudjetining soliqsiz daromadlari hajmini sezilarli darajada o‘shishiga olib keladi.

Davlat mulki bilan bog‘liq daromadlarning ikkinchi turi davlatga tegishli bo‘lgan mulklarni ijara berishdan olinadigan daromadlar hisoblanadi. Ijara to‘lovlari shaklidagi mazkur daromadning miqdori ijara beriladigan mulklarning umumiy maydoniga va ijara stavkalariga bog‘liqdir. Rossiya Federatsiyasida 2001 yilning 1 iyun holatiga, Federal byudjetga hisoblangan ijara to‘lovlarining atigi 318,0 ming rubl Federal byudjetga kelib tushdi. Holbuki, mazkur daromad turi bo‘yicha Federal byudjetga kamida 5300 mln. rubl kelib tushishi lozim edi. Amalga

oshirilgan tadqiqotlar natijasi shuni ko'rsatadiki, birinchidan, juda katta umumiy maydonga ega bo'lgan davlat mulklari bo'yicha (82,7 metr kv.) yangi ijara shartnomalari tuzilmagan; ikkinchidan, to'lov intizomining yaxshi emasligi sababli 794,9 mln. rubl miqdoridagi ijara to'lovlari bo'yicha muddati o'tgan qarzdorlik mavjud; uchinchidan, ijara stavkalari va umuman ijara to'lovlari bo'yicha asossiz imtiyozlar mavjud.

Davlat mulki bilan bog'liq byudjet daromadlarining uchinchi turi davlat mulkini sotishdan olingan daromadlar hisoblanadi. Davlat mulkini sotishda kompaniyaning kapitalizatsiya darajasi muhim o'rin tutadi. Kapitalizatsiya darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, davlat mulkini sotishdan olingan daromadlar miqdori shunchalik katta bo'ladi. Masalan, Rossiya Federatsiyasining bir qator davlat korxonalarida 2002-2007 yillarda kapitalizatsiya darajasini keskin pasayishi kuzatilgan. Xususan, «Slavneft» korxonasida 2006 yilda kapitalizatsiya darajasi mavjud 1070,2 mln. AQSh dollaridan 752,2 mln. AQSh dollariga tushib qolgan. Ya'ni, korxonaning kapitalizatsiya darajasi 318,0 mln. AQSh dollariga pasaygan. Bu esa, korxonaning bozor bahosini 2006 yilda 25 foizga pasayishiga olib keldi. Rossiya Federatsiyasi hisob palatasi tomonidan o'tkazilgan tekshirishlar natijasi shuni ko'rsatadiki, «Slavneft» sho'ba korxonalarining aktivlarini boshqa kompaniyalarga o'tkazib yuborilganligi natijasida korxonaning kapitalizatsiya darajasi keskin pasayib ketgan. «Slavneft» korxonasining boshqa kompaniyalarning balansiga o'tkazib yuborilgan sof aktivlarining miqdori 9213,0 mln. rublni tashkil qildi.

Davlat mulki bilan bog'liq daromadlarning to'rtinchi turi davlatning davlat korxonalarining ustav kapitaliga qo'ygan investitsiyalaridan oladigan daromadlari hisoblanadi. Davlat korxonalarining moliyaviy holati qanchalik barqaror bo'lsa, ular tomonidan oddiy aksiyalarga to'lanadigan dividendlarning darajasi shunchalik yuqori bo'ladi. Rossiya hukumatiga yirik miqdorda dividendlar to'lovchi korxonalar bo'lib, RAO «Gazprom», NKA «Lukoil», NKA «Rosneft», NKA «Slavneft», AKA «Transneft», AKA «Transnefteprodukt», RAO «EES Rossii», OAO «Texsnabeksport», AK «Alrosa» va OAO «TVEL» kompaniyalari hisoblanadi. Ular 2002 yilda davlat tomonidan olingan jami dividendlarning 68,0 foizini to'lagan bo'lsa, 2007 yilga kelib bu ko'rsatkich 88,0 foizni tashkil qildi.

Mazkur kompaniyalarning moliyaviy holatining barqarorligi ularning sof foydasi miqdorini katta bo'lishiga olib keldi. Natijada

davlatga tegishli bo'lgan aksiyalarga to'g'ri keladigan sof foyda miqdorining minimal summasi 98712,0 mln. rublni tashkil qildi.

O'zbekiston Respublikasi byudjet amaliyotida davlat mulkini xususiylashtirish bilan bog'liq daromadlarning amaldagi holatini tahlili (5.2.1-jadval) 2003 yilni hisobga olmaganda, tahlil qilingan davr mobaynida 2004 yildan boshlab davlat mulkini xususiylashtirishdan olingan daromadlarning miqdori o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan.

5.2.1-jadval

**Davlat mulkini xususiylashtirishdan olingan daromadlarning
O'zbekiston Respublikasi davlat byudjetining soliqsiz
daromatlari tarkibidagi salmog'ining o'zgarishi⁶⁸**

Ko'rsatkichlar	Yillar					2006 yilda 2002 yilga nisbatan o'zgarishi, punktida
	2002	2003	2004	2005	2006	
1. Davlat byudjetining soliqsiz daromadlari-jami (mlrd.so'm)	78,4	155,1	110,8	160,2	108,4	+30,0
2. Xususiylashtirishdan olingan daromadlar (mlrd.so'm)	7,2	-	5,9	8,6	12,0	+5,2
3. Xususiylashtirishdan olingan byudjet daromadlarining soliqsiz daromadlarning umumiy hajmidagi salmog'i (foizda)	9,2	X	5,3	5,3	11,1	+1,9

Bu esa, davlat mulkini xususiylashtirish jarayonini izchillik bilan amalga oshirilayotganligidan dalolat beradi.

Davlat mulkini xususiylashtirish natijasida ulardagi ishlab-chiqarish jarayonining samaradorligini oshirish va bir vaqtning o'zida soliqsiz daromadlar hajmini oshirish borasida Evropa Ittifoqi mamlakatlarida boy tajriba to'plangan. XX asrning 90-yillari boshlariga kelib, xususiylashtirish Fransiya, Belgiya, Italiya, Germaniya, Gollandiya, Ispaniya, Shvetsiya va Avstriyada hukumat iqtisodiy siyosatining asosiga aylandi. Buning asosiy sababi bo'lib, mana shu davrda davlat korxonalarining moliyaviy holatini keskin yomonlashgani kuzatilgan edi.

⁶⁸ O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining yillik hisobot ma'lumotlari.

O‘z-o‘zini nazorat qilish uchun savollar

1. Xorijiy davlatlardan olingan moliyaviy yordamlar deganda nimani tushunasiz?
2. Xorijdan olingan moliyaviy yordamlar qaysi xalqaro tashkilotlar tomonidan beriladi?
3. Xorijdan olingan moliyaviy yordamlarning davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishdagi ahamiyati qanday?
4. Davlatga tegishli bo‘lgan mulklarni xususiylashtirishdan keladigan daromadlar deganda nimani tushunasiz?
5. Davlatga tegishli bo‘lgan mulklarni xususiylashtirishdan keladigan daromadlarning nobarqarorlik xususiyati nimada?
6. Davlatga tegishli bo‘lgan mulklarni xususiylashtirishdan keladigan daromadlarning soliqsiz daromadlar tarkibidagi ahamiyati qanday?
7. Davlatga tegishli bo‘lgan mulklarni ijaraga berishdan olinadigan daromadlar deganda nimani tushunasiz?
8. Davlat mulkini sotishdan olingan daromadlarning soliqsiz daromadlar tarkibidagi ahamiyati qanday?
9. Kompaniyaning kapitalizatsiya darajasi deganda nimani tushunasiz?
10. Xorijiy davlatlarda kapitalizatsiya darajasi qanday ahvolda?

VI BOB. BYUDJETDAN TASHQARI JAMG'ARMALARGA MAJBURIY TULOVLAR

6.1. Yagona ijtimoiy to'lov va fuqarolarning byudjetdan tashqari pensiya jamg'armasiga sug'urta badallari

Yagona ijtimoiy to'lovni to'lovchilari, to'lov obyekti, bazasi hamda to'lovdan chegirmalar

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2003 yil 25 dekabrda «O'zbekiston Respublikasining 2004 yilgi davlat byudjeti parametrlari to'g'risida»gi 567-son qaroriga muvofiq 2004 yil 1 yanvardan boshlab mehnatga haq to'lash fondidan ijtimoiy sug'urtaga (byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi, Bandlikka ko'maklashish davlat jamg'armasi, Kasaba uyushmalari federatsiyasi kengashi) majburiy badallar to'lash o'rniga mulkchilik shaklidan qat'i nazar yuridik shaxslar mehnatiga haq to'lash fondidan yagona ijtimoiy to'lov joriy qilindi. Yagona ijtimoiy to'lov davlat soliq va yig'imgariga tenglashtirildi.

Soliq kodeksining 305-moddasiga binoan yagona ijtimoiy to'lovni to'lovchilar bo'lib, yuridik shaxslar - O'zbekiston Respublikasi rezidentlari, O'zbekiston Respublikasida faoliyatni doimiy muassasa, chet ellik yuridik shaxslarning vakolatxonalar va filiallari orqali amalga oshiruvchi O'zbekiston Respublikasi norezidentlari hisoblanadi.

Jismoniy shaxslar - O'zbekiston Respublikasi fuqarolari, shuningdek O'zbekiston Respublikasida doimiy ravishda yashab turgan chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar fuqarolarning byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga sug'urta badallarini to'lovchilardir.

Sug'urta badallarini hisoblash va ushlab qolish majburiyati, shuningdek ularning to'g'ri hisoblab chiqarilishi uchun javobgarlik ish beruvchi zimmasiga yuklatiladi, bundan sug'urta badallari to'lovchi ayrim toifadagi jismoniy shaxslar mustasno.

Soliq kodeksining 172-moddasida ko'rsatilgan quyidagi ish haqi tarzidagi daromadlar yagona ijtimoiy to'lovning va sug'urta badallarining soliq solish obyektidir:

- mehnatga haq to'lashning qabul qilingan shakllari va tizimlariga muvofiq ishbay narxlar, tarif stavkalari va mansab maoshlaridan kelib chiqqan holda haqiqatda bajarilgan ish uchun hisoblangan ish haqi;

- ilmiy daraja va faxriy unvon uchun qo‘shimcha to‘lovlar;
- rag‘batlantirish xususiyatiga ega to‘lovlar;
- kompensatsiya to‘lovlari (kompensatsiya);
- ishlanmagan vaqt uchun haq to‘lash.

• predmeti ishlarni bajarish va xizmatlar ko‘rsatish bo‘lgan fuqarolik-huquqiy tusda tuzilgan shartnomalarga muvofiq jismoniy shaxslarga to‘lovlar;

• yuridik shaxsning boshqaruv organi (kuzatuv kengashi yoki boshqa shunga o‘xshash organi) a‘zolariga yuridik shaxsning o‘zi tomonidan amalga oshiriladigan to‘lovlar;

• O‘zbekiston Respublikasi mudofaa, ichki ishlar, favqulodda vaziyatlar vazirliklarining, O‘zbekiston Respublikasi Milliy xavfsizlik xizmatining harbiy xizmatchilariga, ichki ishlar organlarining oddiy askarlar, serjantlar va ofitserlar tarkibiga hamda O‘zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo‘mitasining xodimlariga xizmatni o‘tashi (xizmat majburiyatlarini bajarishi) munosabati bilan to‘lanadigan pul ta‘minoti, pul mukofotlari va boshqa to‘lovlar.

Bunda O‘zbekiston Respublikasining diplomatik vakolatxonalari va konsullik muassasalari xodimlari, shuningdek O‘zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi tomonidan xalqaro hukumatlararo tashkilotlarga kvota qilingan lavozimlarga xizmat safariga yuborilgan shaxslar uchun yagona ijtimoiy to‘lovning va sug‘urta badallarining soliq solish obyektini ularning O‘zbekiston Respublikasidan tashqariga ishlash uchun yuborilguniga qadar oxirgi ish joyi bo‘yicha olingan, O‘zbekiston Respublikasida byudjet muassasalari xodimlari uchun ish haqi oshirilishi hisobga olingan holda qayta hisoblanadigan mehnatga haq to‘lash tarzidagi daromadlardan kelib chiqqan holda aniqlanadi.

O‘zbekiston Respublikasi hududida ishlash uchun chet ellik xodimlarni berish bo‘yicha xizmatlar ko‘rsatish shartnomasiga muvofiq yuridik shaxs - O‘zbekiston Respublikasi norezidentiga to‘lanadigan chet ellik xodimlarning daromadlari ham yagona ijtimoiy to‘lovning soliq solish obyektidir.

Yagona ijtimoiy to‘lovni va sug‘urta badallarini hisoblab chiqarish uchun soliq solinadigan baza Soliq kodeksining 172-moddasiga muvofiq to‘lanadigan daromadlar summasi sifatida belgilanadi, lekin ushbu kodeksning 308-moddasida ko‘rsatilgan to‘lovlar bundan mustasno.

O‘zbekiston Respublikasi hududida ishlash uchun chet ellik xodimlarni berish bo‘yicha xizmatlar ko‘rsatish shartnomasiga muvofiq yuridik shaxs - O‘zbekiston Respublikasi norezidentiga to‘lanadigan

chet ellik xodimlarning daromadlari bo'yicha yagona ijtimoiy to'lovni hisoblab chiqarish uchun soliq solinadigan baza chet ellik xodimlarga to'lanadigan daromadlar summasi sifatida aniqlanadi, biroq bu summa O'zbekiston Respublikasi hududida ishlash uchun chet ellik xodimlarni berish bo'yicha xizmatlar ko'rsatish shartnomasiga doir xarajatlar umumiy summasining 90 foizidan kam bo'lmasligi lozim.

Soliq kodeksining 308-moddasiga muvofiq yagona ijtimoiy to'lov va sug'urta badallari quyidagi to'lovlarga nisbatan hisoblanmaydi:

1) mehnatda mayib bo'lganlik yoki sog'liqqa boshqacha shikast etganlik bilan bog'liq zararining o'rini qoplash uchun qonun hujjatlarida belgilangan miqdorlardan ortiqcha olingan summalar.

2) quyidagi grant mablag'lari hisobiga olinadigan mehnatga haq to'lash tarzidagi daromadlar:

- davlatlar, davlatlarning hukumatlari, xalqaro va chet el hukumatga qarashli tashkilotlar tomonidan berilgan grant mablag'lari;

- O'zbekiston Respublikasi Hukumati tomonidan belgilanadigan ro'yxatga kiritilgan xalqaro va chet el nohukumat tashkilotlari tomonidan berilgan grant mablag'lari;

- O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalari doirasida berilgan grant mablag'lari.

Yagona ijtimoiy to'lov quyidagilarga nisbatan hisoblab chiqarilmaydi:

- O'zbekiston Respublikasi mudofaa, ichki ishlar, favqulodda vaziyatlar vazirliklarining, O'zbekiston Respublikasi Milliy xavfsizlik xizmatining harbiy xizmatchilariga, ichki ishlar organlarining oddiy askarlar, serjantlar va ofitserlar tarkibiga hamda O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasining xodimlariga xizmatni o'tashi (xizmat majburiyatlarini bajarishi) munosabati bilan to'lanadigan pul ta'minotiga, pul mukofotlariga va boshqa to'lovlarga;

- O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudining, umumiy yurisdiksiya sudlarining va xo'jalik sudlarining sudyalari, shuningdek prokuratura organlarining mansab darajalariga (harbiy unvonlarga) ega bo'lgan xodimlarining xizmat vazifalarini bajarishi munosabati bilan olgan daromadlariga;

- aksiyadorlik jamiyatlarining boshqaruv xodimlari sifatida jalb qilingan chet ellik xodimlarining mehnatga haq to'lash tarzidagi daromadlariga.

Yagona ijtimoiy to'lovni va sug'urta badallarini hisoblab chiqarish hamda to'lash tartibi

Yagona ijtimoiy to'lov va sug'urta badallari har oyda soliq solinadigan bazadan hamda belgilangan stavkalardan kelib chiqqan holda hisoblab chiqariladi.

Yagona ijtimoiy to'lov yuridik shaxslarning mablag'lari hisobidan to'lanadi, sug'urta badallari esa xodimlarning ish haqidan ushlab qolinadi va soliq agentlari tomonidan o'tkaziladi.

Yuridik shaxslarning mehnatga haq to'lash fondidan yagona ijtimoiy to'lov stavkasi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori asosida tasdiqlanadi. 2018 yil uchun to'lov stavkasi quyidagi miqdorda belgilangan:

6.1.1-jadval

Yagona ijtimoiy to'lov STAVKASI⁶⁹

Soliq solinadigan baza	Stavka, foizda
Mikrofirma va kichik korxonalar, shu jumladan fermerlik xo'jaliklari	15*
1-bandda ko'rsatilganlardan tashqari to'lovchilar	25*

Izoh: *) qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollardan tashqari.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2015-yil 13-fevraldagi «Mikrofirmalar va kichik korxonalar tomonidan yagona ijtimoiy to'lovni hisoblash va to'lash tartibi to'g'risida»gi 26-son qaroriga muvofiq mikrofirmalar va kichik korxonalar (fermer xo'jaliklari bundan mustasno) 2015 yil 1 yanvardan boshlab yagona ijtimoiy to'lovni belgilangan stavka (15 foiz) bo'yicha, biroq har bir xodimga eng kam oylik ish haqining 65 foizidan kam bo'lmagan miqdorda hisoblaydilar. Fermer xo'jaliklari uchun yagona ijtimoiy to'lovni belgilangan stavka (15 foiz) bo'yicha, biroq har bir xodimga eng kam oylik ish haqining 50 foizidan kam bo'lmagan miqdorda hisoblash tartibi saqlab qolindi.

Yuridik shaxslarning mehnatga haq to'lash fondidan yagona ijtimoiy to'lov davlat maqsadli jamg'armalari hamda Kasaba uyushmalari federatsiyasi Kengashi o'rtasida belgilangan tartibga muvofiq quyidagi miqdorlarda taqsimlanadi:

⁶⁹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 29 dekabrda "O'zbekiston Respublikasining 2018 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va davlat byudjeti parametrlari to'g'risida"gi PQ-3454-son qarorida olindi.

1. Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi	-	14,8
Bandlikka ko'maklashish davlat jamg'armasi	-	0,1
O'zbekiston Kasaba uyushmalari federatsiyasi	-	0,1
Kengashi		
2. Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi	-	24,8
Bandlikka ko'maklashish davlat jamg'armasi	-	0,1
O'zbekiston Kasaba uyushmalari federatsiyasi	-	0,1
Kengashi		

Sug'urta badallari esa xodimlarning ish haqiga nisbatan 8.0 foiz miqdorida belgilangan.

Yagona ijtimoiy to'lov va sug'urta badallari har oyda soliq solinadigan bazadan hamda belgilangan stavkalardan kelib chiqqan holda hisoblab chiqariladi.

Yagona ijtimoiy to'lov yuridik shaxslarning mablag'lari hisobidan to'lanadi, sug'urta badallari esa xodimlarning ish haqidan ushlab qolinadi va soliq agentlari tomonidan o'tkaziladi.

Yagona ijtimoiy to'lov va sug'urta badallarining hisob-kitobi soliq bo'yicha hisobga olish joyidagi davlat soliq xizmati organlariga soliq to'lovchi tomonidan ortib boruvchi yakun bilan har oyda hisobot davridan keyingi oyning 25-kunidan kechiktirmay, yil yakunlari bo'yicha esa yillik moliyaviy hisobot topshiriladigan muddatda taqdim etiladi. O'zbekiston Respublikasida faoliyatni doimiy muassasa orqali amalga oshirayotgan O'zbekiston Respublikasining norezidentlari tomonidan yil yakunlari bo'yicha yagona ijtimoiy to'lov va sug'urta badallariga doir hisob-kitob hisobot yilidan keyingi yilning 25 martiga qadar taqdim etiladi(14-ilova).

Yagona ijtimoiy to'lov va sug'urta badallarini to'lash har oyda, hisob-kitoblarni taqdim etish muddatlaridan kechiktirmay amalga oshiriladi.

Ayrim toifadagi jismoniy axslar uchun sug'urta badallarini hisoblab chiqarish va to'lashning o'ziga xos xususiyatlari

Sug'urta badallari soliq to'lovchining kalendar oyda ishlagan kunlari sonidan qat'i nazar, majburiy tartibda quyidagicha to'lanadi:

1) yakka tartibdagi tadbirkorlar tomonidan - oyiga eng kam ish

haqidan kam bo'lmagan miqdorda;

2) yakka tartibdagi tadbirkorlar bilan mehnat munosabatlarida bo'lgan jismoniy shaxslar tomonidan (bundan buyon matnda yakka tartibdagi tadbirkorning xodimlari deb yuritiladi) - oyiga eng kam ish haqining 50 foizi miqdorida;

3) yuridik shaxs tashkil etmagan holda oilaviy tadbirkorlik shaklidagi faoliyatni amalga oshiruvchi oila a'zolari tomonidan:

yakka tartibdagi tadbirkor sifatida ro'yxatdan o'tgan oila a'zosi tomonidan - oyiga eng kam ish haqidan kam bo'lmagan miqdorda;

oilaning boshqa a'zolari tomonidan (o'n sakkiz yoshga to'lmaganlar bundan mustasno) - oyiga eng kam ish haqining 50 foizi miqdorida.

4) qishloq joylarda ro'yxatdan o'tgan va faoliyatini amalga oshirayotgan hunarmandchilik sub'ektlari - «Hunarmand» uyushmasining a'zolari tomonidan - o'z faoliyatining dastlabki ikki yili mobaynida oyiga eng kam ish haqining 50 foizi miqdorida;

5) «Usta-shogird» maktabi o'quvchilari tomonidan ularning 25 yoshga to'lguniga qadar bo'lgan ish davrida - yiliga eng kam oylik ish haqining 2,5 baravaridan kam bo'lmagan miqdorda. Belgilangan miqdordagi sug'urta badallarining to'lanishi mehnat stajini hisoblab chiqarishda bir yil deb hisobga olinadi.

Yuridik shaxs tashkil etgan va tashkil etmagan holda tuzilgan dehqon xo'jaliklarining a'zolari sug'urta badallarini yiliga eng kam ish haqining to'rt yarim baravaridan kam bo'lmagan miqdorda to'laydi. Bunda dehqon xo'jaligining boshlig'i sug'urta badallarini majburiy tartibda, boshqa a'zolari esa, ixtiyoriylik asosida to'laydi. Belgilangan miqdordagi sug'urta badallarining to'lanishi dehqon xo'jaligi a'zosining mehnat stajini hisoblab chiqarishda bir yil deb hisobga olinadi.

Yoshga doir pensiya va nafaqa oluvchi hunarmandchilik sub'ektlari - «Hunarmand» uyushmasining a'zolari sug'urta badalini to'lashdan ozod etiladi, ushbu moddaning birinchi va ikkinchi qismlarida ko'rsatilgan, yoshga doir pensiya olish huquqiga ega bo'lgan boshqa shaxslar, shuningdek I va II guruh nogironi bo'lgan shaxslar uchun esa sug'urta badalining miqdori uning belgilangan eng kam miqdorining kamida 50 foizini tashkil etishi kerak. Mazkur imtiyozlar pensiya guvohnomasi yoki tibbiy-mehnat ekspert komissiyasining ma'lumotnomasi asosida beriladi. Imtiyozga bo'lgan huquq kalendar yil davomida vujudga kelgan yoki bekor bo'lgan taqdirda, sug'urta badallarini qayta hisob-kitob qilish ushbu huquq

vujudga kelgan yoki bekor bo'lgan oydan e'tiboran amalga oshiriladi.

Sug'urta badallarini to'lash quyidagicha amalga oshiriladi:

- yakka tartibdagi tadbirkorlar va yuridik shaxs tashkil etmagan holda oilaviy tadbirkorlik shaklidagi faoliyatni amalga oshiruvchi oila a'zolari tomonidan - har oyda, tadbirkorlik faoliyati amalga oshirilgan oying 25-kunidan kechiktirmay;

- yuridik shaxs tashkil etgan va tashkil etmagan holda tuzilgan dehqon xo'jaliklarining a'zolari - hisobot yilining 1 oktabrigacha. Bunda sug'urta badallarining miqdori to'lov kuniga belgilangan eng kam ish haqi miqdoridan kelib chiqqan holda hisoblab chiqariladi.

Yangi ro'yxatdan o'tgan yakka tartibdagi tadbirkorlar va yuridik shaxs tashkil etmagan holda oilaviy tadbirkorlik shaklidagi faoliyatni amalga oshiruvchi oila a'zolari tomonidan sug'urta badallarini to'lash ular yakka tartibdagi tadbirkor sifatida davlat ro'yxatidan o'tkazilgan oydan keyingi oydan boshlab amalga oshiriladi.

Sug'urta badallarini to'lash majburiyati quyidagilarning:

- yuridik shaxs tashkil etmagan holda oilaviy tadbirkorlik shaklidagi faoliyatni amalga oshirayotgan oila a'zolari uchun — oilaviy tadbirkorlik sub'ekti nomidan ish yuritadigan, yakka tartibdagi tadbirkor sifatida ro'yxatdan o'tgan oila a'zosining;

- yakka tartibdagi tadbirkorning xodimlari uchun — ushbu xodimlar bilan mehnat shartnomasini tuzgan yakka tartibdagi tadbirkorning zimmasiga yuklatiladi.

To'lov topshiriqnomasida (kirim orderida) soliq to'lovchining familiyasi, ismi, otasining ismi, identifikatsiya raqami va to'lov to'lanayotgan davr albatta ko'rsatilishi shart. Bunda oila a'zolari — oilaviy tadbirkorlik ishtirokchilari va xodim yollagan yakka tartibdagi tadbirkorlar bo'yicha to'lov topshiriqnomasi (kirim orderi) har bir oila a'zosi uchun va yakka tartibdagi tadbirkorning har bir yollangan xodimi uchun alohida-alohida yoziladi. Agar to'lov topshiriqnomasida (kirim orderida) davr ko'rsatilmagan bo'lsa, to'lov u amalga oshirilayotgan oy (dehqon xo'jaliklari a'zolari uchun — yil) uchun to'langan deb hisoblanadi.

Qonun hujjatlariga muvofiq sug'urta badallarini hisoblash va ushlab qolish majburiyati zimmasiga yuklatilmagan ish beruvchidan daromadlar oluvchi jismoniy shaxslar sug'urta badallarini jami yillik daromad to'g'risidagi deklaratsiyada ko'rsatilgan mehnatga haq to'lash tarzidagi daromadlar summasidan kelib chiqqan holda, sug'urta badallarini to'lash

haqida jami yillik daromad to'g'risidagi deklaratsiyani taqdim etish bilan bir vaqtda beriladigan ariza asosida ixtiyoriy ravishda to'laydi.

O'zbekiston Respublikasining diplomatik vakolatxonalar va konsullik muassasalari xodimlarining, shuningdek O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi tomonidan xalqaro hukumatlararo tashkilotlarga kvota qilingan lavozimlarga xizmat safariga yuborilgan shaxslarning sug'urta badallarini to'lash bo'yicha majburiyati O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligining zimmasiga yuklatiladi. Sug'urta badallarini to'lash soliq Kodeksining 310-moddasida tutilgan muddatlarda amalga oshiriladi.

Yakka tartibdagi tadbirkorning faoliyati soliq Kodeksning 373-moddasida nazarda tutilgan tartibda vaqtinchalik to'xtatilganligi to'g'risida davlat soliq xizmati organlari tomonidan olingan axborot yakka tartibdagi tadbirkor o'z faoliyatini amalga oshirmaydigan davr uchun sug'urta badalini hisoblashni to'xtatib turish uchun asos bo'ladi.

Davlat soliq xizmati organlari tomonidan olingan har bir yollangan xodim uchun belgilangan tartibda berilgan hisobga olish kartochkalari yakka tartibdagi tadbirkor o'z faoliyatini amalga oshirmaydigan davr uchun yakka tartibdagi tadbirkorning har bir xodimiga sug'urta badallarini hisoblashni to'xtatib turish uchun asos bo'ladi.

Agar faoliyatini to'xtatgan yakka tartibdagi tadbirkor yakka tartibdagi tadbirkorning har bir xodimi uchun hisobga olish kartochkasini davlat soliq xizmati organiga belgilangan muddatlarda taqdim etmasa, yakka tartibdagi tadbirkorning majburiyatlari bo'yicha sug'urta badallarini hisoblash to'xtatilmaydi.

Mavzuga doir masalalar

1-masala. Toshkent shahrida savdo faoliyati bilan shug'ullanuvchi korxonada ishchilariga hisoblangan ish haqi bo'yicha quyidagi ma'lumotlar berilgan:

1. Direktor – 1250000 so'm (1 oyga);
2. Hisobchi – 930000 so'm (1 oyga);
3. Sotuvchi – 650000 so'm (1 oyga);

Savdo korxonasining 2018 yil 1-chorak uchun yagona ijtimoiy to'lov summasini aniqlang?

2-masala. Toshkent shahrida chakana savdo faoliyati bilan shug'ullanuvchi korxonada 6 kishi ishlaydi. 2018 yilning 1-choragi uchun ularga jami 5500000 so'm ish haqi hisoblangan.

Savdo korxonasining 2018 yil 1-chorak uchun yagona ijtimoiy to'lov summasini aniqlang?

3-masala. Toshkent shahrida savdo faoliyati bilan shug'ullanuvchi korxonada ishchilariga hisoblangan ish haqi bo'yicha quyidagi ma'lumotlar berilgan:

1. Direktor – 1650000 so'm (1 oyga);
2. Hisobchi – 1400000 so'm (1 oyga);
3. Sotuvchilar – 850000 so'm (1 oyga).

2018 yil 1-chorak uchun savdo korxonasining o'tkazib berishi lozim bo'lgan fuqarolarning byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga sug'urta badallari summasini aniqlang?

4-masala: Fuqaro O'.Rasulovga ish joyidan uning yubileyi munosabati bilan mukofot puli berildi.

Bunday mukofot pulidan sug'urta badallari to'lanadimi?

O'z-o'zini nazorat qilish uchun savollar

1. Yagona ijtimoiy to'lov to'lovchilari bo'lib kimlar hisoblanadi?
2. Fuqarolarning byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga sug'urta badallarining to'lovchilari kimlar?
3. Ayrim toifadagi jismoniy shaxslar sug'urta badallarini qanday tartibda to'laydilar?
4. Yagona ijtimoiy to'lov va sug'urta badallarining obyekti nima?
5. Yagona ijtimoiy to'lov va sug'urta badallarini hisoblab chiqarish uchun baza qanday aniqlanadi?
6. Yagona ijtimoiy to'lov va sug'urta badallari qanday tartibda hisoblab chiqariladi?
7. Yagona ijtimoiy to'lov va sug'urta badallari qanday to'lovlarga nisbatan hisoblanmaydi?
8. Yagona ijtimoiy to'lov va sug'urta badallari qanday muddatlarda to'lanadi?
9. Yakka tartibdagi tadbirkorlar tomonidan sug'urta badallarini to'lash qanday muddatda amalga oshiriladi?
10. Ayrim toifadagi jismoniy axslar uchun sug'urta badallarini hisoblab chiqarish va to'lashning o'ziga xos xususiyatlari tushintiring.
11. Yagona ijtimoiy to'lov mablag'lari qanday tartibda taqsimlanadi?

6.2. Davlat maqsadli jamg'armalariga majburiy ajratmalar

Davlat maqsadli jamg'armalariga to'lovchilar, obyekti, bazasi va stavkalari

Davlat maqsadli jamg'armalariga majburiy ajratmalarni to'lovchilar quyidagilardir:

-yuridik shaxslar - O'zbekiston Respublikasining rezidentlari;

-oddiy shirkat ishlarini yuritish

zimmasiga yuklatilgan (ishonchli shaxs) sherik (ishtirokchi) -yuridik shaxs.

Quyidagilar davlat maqsadli jamg'armalariga majburiy ajratmalarning to'lovchilari bo'lmaydi:

-notijorat tashkilotlar, bundan ularning tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirishdan olgan daromadlari mustasno;

-yagona soliq to'lovini va (yoki) yagona yer solig'ini to'lovchi yuridik shaxslar.

-umumbelgilangan soliqlarni to'lovchi mikrofirmalar va kichik korxonalar, bundan aktsiz to'lanadigan mahsulotlar ishlab chiqaruvchi va yer qaridan foydalanganlik uchun soliq solinadigan foydali qazilmalarni qazib oluvchi mikrofirmalar va kichik korxonalar mustasno.

Agar boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo'lsa, sof tushum davlat maqsadli jamg'armalariga majburiy ajratmalarning soliq solish ob'ekti va soliq solinadigan bazasidir.

Soliq solish ob'ekti va soliq solinadigan baza quyidagilardan iborat:

1) issiqlik va suv ta'minotini amalga oshiruvchi yuridik shaxslar uchun - mahsulotlarning (ishlarning, xizmatlarning) qo'shilgan qiymat solig'i va tegishincha issiqlik ta'minoti korxonalari uchun issiqlik quvvatining, suv ta'minoti korxonalari uchun suvning xarid qiymati chegirib tashlangan holda realizatsiya qilingan hajmi;

2) qurilish, qurilish-montaj, ta'mirlash-qurilish, ishga tushirish-sozlash, loyiha-qidiruv va ilmiy-tadqiqot ishlarini bajaruvchi yuridik shaxslar uchun - o'z kuchlari bilan bajarilgan, tegishincha qurilish, qurilish-montaj, ta'mirlash-qurilish, ishga tushirish-sozlash, loyiha-qidiruv va ilmiy-tadqiqot ishlarining qo'shilgan qiymat solig'i chegirib tashlangan holdagi qiymati. Bunda, agar yuqorida qayd etilgan ishlarni materiallar bilan ta'minlash majburiyati shartnomaga binoan buyurtmachining zimmasida bo'lsa, ushbu materiallarga bo'lgan mulk

huquqi buyurtmachining o'zida saqlanib qolgan taqdirda, o'z kuchlari bilan bajarilgan ishlarni realizatsiya qilishdan olinadigan tushum bajarilgan hamda tasdiqlangan ishlarning buyurtmachi materiallarining qiymati kiritilmagan holdagi qiymati sifatida belgilanadi;

3) vositachilik xizmatlari ko'rsatuvchi, shu jumladan tovarlarni sotish bo'yicha, vositachilik va topshiriq shartnomalari bo'yicha hamda vositachilik xizmatlari ko'rsatishga oid boshqa shartnomalar bo'yicha vositachilik xizmatlari ko'rsatuvchi yuridik shaxslar uchun - ko'rsatilgan xizmatlar uchun qo'shilgan qiymat solig'i chegirib tashlangan holdagi haq summasi;

4) savdo faoliyatini amalga oshiradigan yuridik shaxslar uchun - tovar oboroti;

5) kredit tashkilotlari va sug'urta tashkilotlari uchun - agar boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo'lsa, soliq Kodeksining 148 va 150-moddalariga muvofiq aniqlanadigan daromad;

6) mol-mulkni moliyaviy ijaraga (lizingga) beruvchi yuridik shaxslar uchun - moliyaviy ijara (lizing) bo'yicha foizli daromad summasi;

7) gaz ta'minotini va elektr ta'minotini amalga oshiruvchi yuridik shaxslar uchun - qo'shilgan qiymat solig'i va aktsiz solig'ini chegirgan holda tegishincha tabiiy gaz va elektr energiyasini oxirgi iste'molchiga realizatsiya qilish hajmi;

8) don mahsulotlarini qabul qilish (don mahsulotlarini qabul qilish va donni qayta ishlash korxonalari) faoliyati bilan shug'ullanuvchi yuridik shaxslar - qo'shilgan qiymat solig'ini chegirgan holda, ustama va chegirma.

Quyidagilarga soliq solish ob'ekti sifatida qaralmaydi:

-soliq Kodeksining 150-moddasiga muvofiq boshqa daromadlar;

-hayotni sug'urtalash sohasiga taalluqli shartnomalar bo'yicha sug'urta mukofotlari (badallari), qayta sug'urta qilish shartnomalari bo'yicha topshirilgan to'lovlar summolari, shuningdek soliq Kodeksi 150-moddasining 2 va 4-bandlarida ko'rsatilgan daromadlar.

-xalq banki tomonidan fuqarolarning shaxsiy jamg'arib boriladigan pensiya hisobvaraqlaridagi mablag'lardan foydalanishdan olingan daromad.

Soliq to'lovchilar turli xil soliq solish ob'ektlariga ega bo'lgan hollarda, ular soliq solish ob'ektlarining alohida-alohida hisobini yuritishi va tegishli ob'ektlardan kelib chiqqan holda davlat maqsadli jamg'armalariga majburiy ajratmalarni to'lashi shart.

Davlat maqsadli jamg'armalariga majburiy ajratmalar har oyda soliq solinadigan bazadan va belgilangan stavkadan kelib chiqqan holda hisoblab chiqariladi.

Davlat maqsadli jamg'armalariga majburiy ajratmalarining stavkasi 3,2 foiz miqdorida belgilangan.

Davlat maqsadli jamg'armalariga majburiy ajratmalarini hisoblash va to'lash tartibi

Davlat maqsadli jamg'armalariga majburiy ajratmalarining hisob-kitobi soliq bo'yicha hisobga olish joyidagi davlat soliq xizmati organlariga ortib boruvchi yakun bilan yilning har choragida, hisobot davridan keyingi oyning 25-kunidan kechiktirmay, yil yakunlari bo'yicha esa yillik moliyaviy hisobot topshiriladigan muddatda taqdim etiladi (15-ilova).

Davlat maqsadli jamg'armalariga majburiy ajratmalar quyidagicha to'lanadi:

-Davlat maqsadli jamg'armalariga majburiy ajratmalar to'lovchi bo'lgan mikrofirmalar va kichik korxonalar tomonidan - hisob-kitobni taqdim etish muddatidan kechiktirmay;

-mikrofirmalar va kichik korxonalar jumlasiga kirmaydigan soliq to'lovchilar tomonidan - har oyda, keyingi oyning 25-kunidan kechiktirmay, yil yakunlari bo'yicha esa yillik moliyaviy hisobot taqdim etiladigan muddatdan kechiktirmay.

Mavzuga doir masalalar

1-masala: Ishlab chiqarish faoliyati bilan shug'ullanuvchi korxonalar bo'yicha quyidagi ma'lumotlar berilgan:

- hisobot davri uchun mahsulot sotishdan tushgan tushum summasi – 85 000 ming so'm;

- soliq solinadigan oborot bo'yicha hisoblangan qo'shilgan qiymat solig'i summasi – 15 000 ming so'm;

Korxonaning hisobot davri uchun davlat maqsadli jamg'armalariga majburiy ajratmalar miqdorini aniqlang?

2-masala: Sug'urta kompaniyasi 2018 yil hisobot choragida sug'urta xizmatlarini ko'rsatishdan 350 000 ming so'm miqdorida daromadga ega bo'ldi.

Ushbu daromaddan kompaniya qancha miqdorda davlat maqsadli jamg'armalariga majburiy ajratmalar to'lashi lozim?

O'z-o'zini nazorat qilish uchun savollar

1. Davlat maqsadli jamg'armalari qachon va nima maqsadda tashkil etilgan?
2. Davlat maqsadli jamg'armalariga majburiy ajratmalarning to'lovchilari bo'lib kimlar hisoblanadi?
3. Notijorat tashkilotlar qanday holatda davlat maqsadli jamg'armalariga majburiy ajratmalar to'lovchilari bo'ladi?
4. Yagona soliq to'lovini to'lovchilar davlat maqsadli jamg'armalariga majburiy ajratmalarni to'laydimi?
5. Davlat maqsadli jamg'armalarining obyeksi va bazasi qanday aniqlanadi?
6. Qanday daromadlar majburiy ajratmalar obyeksi sifatida qaralmaydi?
7. Davlat maqsadli jamg'armalariga majburiy ajratmalar stavkalari kim tomonidan tasdiqlanadi?
8. Davlat maqsadli jamg'armalariga majburiy ajratmalarni hisoblash qanday amalga oshiriladi?
9. Davlat maqsadli jamg'armalariga majburiy ajratmalar hisob-kitobi qanday muddatda taqdim etiladi?
10. Davlat maqsadli jamg'armalariga majburiy ajratmalar qanday muddatlarda to'lanadi?

6.3. Respublika yo'l jamg'armasiga yig'imlar

Soliq kodeksining 320-325 moddalariga muvofiq Respublika yo'l jamg'armasiga majburiy ajratmalardan tashqari yig'imlar ham undiriladi.

Respublika yo'l jamg'armasiga yig'imlarni to'lovchilar, obyeksi va bazasi

Respublika yo'l jamg'armasi yig'imlariga quyidagilar kiradi:

- avtotransport vositalarini olganlik va (yoki) O'zbekiston Respublikasi hududiga vaqtinchalik olib kirganlik uchun yig'im;
- chet davlatlar avtotransport vositalarining O'zbekiston Respublikasi hududiga kirganligi va uning hududi orqali tranzit tarzida o'tganligi uchun yig'im.

Amaldagi Soliq kodeksining 321-moddasiga muvofiq, avtotransport vositalarini oluvchi va (yoki) O'zbekiston Respublikasi hududiga vaqtinchalik olib kirishni amalga oshiruvchi O'zbekiston Respublikasi

rezidentlari va norezidentlari avtotransport vositalarini olganlik va (yoki) O'zbekiston Respublikasi hududiga vaqtinchalik olib kirganlik uchun yig'im to'lovchilardir.

Chet davlatlar avtotransport vositalarining egalari yoki foydalanuvchilari ushbu vositalarning O'zbekiston Respublikasi hududiga kirganligi va uning hududi orqali tranzit tarzida o'tganligi uchun yig'im to'lovchilardir

Yig'imlar uchun soliq solish obyekti quyidagilardir:

- avtotransport vositalarini olish va (yoki) O'zbekiston Respublikasi hududiga vaqtinchalik olib kirish;
- chet davlatlar avtotransport vositalarining O'zbekiston Respublikasi hududiga kirishi va uning hududi orqali tranzit tarzida o'tish.

Yig'imlar undiriladigan baza sifatida quyidagilar belgilangan:

- olingan va (yoki) O'zbekiston Respublikasi hududiga vaqtinchalik olib kiriladigan avtotransport vositalari dvigatelining ot kuchidagi quvvati yoki avtotransport vositalarining qiymati;

O'zbekiston Respublikasi hududiga kirganlik yoki uning hududi orqali tranzit tarzida o'tganida chet davlatlarning avtotransport vositalari.

Yig'imlar stavkasi, im- tiyozlar va yig'imlarni to'lash tartibi

Respublika yo'l jamg'armasiga yig'imlar stavkasi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 29 dekabrda «O'zbekiston Respublikasining 2018 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va davlat byudjeti parametrlari to'g'risida»gi PQ-3454-sonli qaroriga asosan 2018 yil uchun quyidagi miqdorida belgilangan.

6.3.1-jadval

Respublika yo'l jamg'armasiga yig'imlar va ajratmalar STAVKALARI⁷⁰

<i>N</i>	<i>Yig'imlar va ajratmalar turlari</i>	<i>Yig'imlar stavkalari</i>
I	Xorijiy davlatlar avtotransport vositalarini O'zbekiston Respublikasi hududiga olib kirish va u orqali tranzit qilishdan yig'imlar	AQSh dollarida
1	O'zbekiston Respublikasi hududiga xorijiy davlatlardan avtotransport vositalarini olib kirganlik va u orqali tranzit qilish uchun yig'im, bir avtotashuvchi kirganligi uchun (2-5-bandlarda ko'rsatilgan mamlakatlar bundan mustasno)	400
2	Tojikiston Respublikasining har bir yuk avtotransport vositasi	

⁷⁰ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 29 dekabrda «O'zbekiston Respublikasining 2018 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va davlat byudjeti parametrlari to'g'risida»gi PQ-3454-son qaroridan olindi.

	va avtobusini olib kirganlik va O'zbekiston Respublikasi hududi orqali tranzit qilganlik uchun yig'imga:	
	bitta yuk avtotransport vositasi va avtobusdan	130
	yuk avtotransport vositasi va avtobus O'zbekiston Respublikasi hududida bo'lgan 3 sutkadan oshgan har bir kun uchun	70
	yuk avtotransport vositalari va avtobuslarni O'zbekiston Respublikasi hududi orqali uchinchi mamlakatlarga (MDH mamlakatlaridan tashqari) tranzit olib o'tganlik uchun	90
3	O'zbekiston Respublikasi hududiga Qozog'iston Respublikasi yuk avtotransport vositalari va avtobuslarini olib kirganlik uchun yig'imga, O'zbekiston Respublikasi hududi orqali tranzit qilish bundan mustasno, bir yuk avtotransport vositasini olib kirganlik uchun	300
4	Qirg'iziston Respublikasining yuk avtotransport vositalari va avtobuslarini olib kirish va O'zbekiston Respublikasi hududi bo'ylab tranzit qilish uchun yig'imga	300
	Turkmaniston Respublikasi avtotransport vositalarini olib kirish va O'zbekiston Respublikasi hududi bo'ylab tranzit qilish uchun yig'imga, avtotransport vositalari turlari bo'yicha:	
	quyidagi og'irlikdagi yuklarni ko'taradigan yuk avtotransport vositalari:	
	10 tonnagacha	50
5	10 tonnadan 20 tonnagacha	100
	20 tonnadan ko'p	150
	o'rindiqlar soni quyidagicha bo'lgan avtobuslar:	
	12 o'rindiqqacha	25
	13 o'rindiqdandan 30 o'rindiqqacha	50
	30 o'rindiqdandan ko'p	100
	tranzit o'tayotgan engil avtotransport vositalari	30
	tranzit o'tayotgan mototsikllar	15
II	Avtotransport vositalari olinganligi va (yoki) O'zbekiston Respublikasi hududiga vaqtinchalik olib kiritilganligi uchun O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi organlarida ro'yxatdan o'tkazish chog'ida avtotransport vositalarining egalari (foydalanuvchilari) tomonidan to'lanadigan yig'im	
1	Yangi (foydalanishda bo'lmagan) avtotransport vositalari bo'yicha	xarid qilish narxidan 3%
2	Foydalanilgan avtotransport vositalari bo'yicha:	foydalanish muddatiga qarab har bir ot kuchi uchun eng kam ish haqiga nisbatan %da
		3 yildan 3 yildan 7 yildan yilgacha 7 yilgacha ortiq
	Engil avtomobillar	11 9 6
	Mototsikllar (shu jumladan, mopedlar) va yordamchi dvigatel o'rnatilgan velosipedlar, kajavali yoki kajavasiz	10 7 5

	Boshqa motorli transport vositalari	16	13	9
III	"O'zavtoyo'I" AJ korxonasi va tashkilotlari mol-mulkini sotib olishdan tushgan mablag'larning byudjetga tushishi lozim bo'lgan umumiy summasidan ajratmalar (%)	50		

Izohlar:

1. O'zbekiston Respublikasi hududi bo'ylab xorijiy davlatlarning og'ir yuk tashuvchi va yirik gabaritli transport vositalari o'tganligi uchun mazkur ilovada nazarda tutilgan stavkalar bo'yicha yig'im to'lanishi bilan bir qatorda qo'shimcha ravishda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1995 yil 11 yanvardagi 11-son qarori bilan belgilangan miqdorlarda to'lov undiriladi.

2. O'zbekiston Respublikasining Tojikiston Respublikasi bilan Davlat chegarasini kesib o'tadigan xorijiy yuk avtotransport vositalari va avtobuslarning O'zbekiston Respublikasi hududiga kirishi va u orqali tranzit o'tishi uchun mazkur ilovada nazarda tutilgan stavkalar bo'yicha yig'im to'lanishi bilan bir qatorda qo'shimcha ravishda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2008 yil 17 dekabrda 274-son qarori bilan belgilangan miqdorlarda yig'imlar undiriladi.

3. O'zbekiston Respublikasiga uchinchi mamlakatlardan yuklar olib o'tishda va O'zbekiston Respublikasi hududidan yuklarni olib chiqishda Turkmaniston yuk avtotransport vositalaridan qo'shimcha ravishda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999 yil 28 sentyabrda 447-son qaroriga muvofiq 175 AQSh dollari miqdorida yig'im undiriladi.

4. Gumanitar yuklarni olib o'tishda avtotransport vositalarining olib kirilishi va tranzitida undiriladigan yig'imlar stavkasiga nisbatan 0,5 kamaytiruvchi koeffitsienti qo'llaniladi.

5. Agar O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomasida boshqacha qoidalar belgilangan bo'lsa, xalqaro shartnoma qoidalari qo'llaniladi.

Avtotransport vositalarini olish yoki O'zbekiston Respublikasi hududiga vaqtinchalik olib kirish uchun yig'imni to'lashdan quyidagilar ozod qilinadilar:

- ishlab chiqaruvchi korxonasi tomonidan qo'l bilan boshqarishga moslashtirilgan engil avtomobilni va (yoki) motoaravachani oluvchi barcha guruhlardagi nogironlar;

- yaqin qarindoshlaridan hadya shartnomasi yoki meros asosida avtomobillar va motoaravachalar oluvchi fuqarolar.

- faoliyatining asosiy turi yo'lovchilar tashish bo'lgan, qonun hujjatlariga muvofiq yo'lovchilar tashish uchun belgilangan namunadagi litsenziyaga ega bo'lgan avtotransport korxonalari - yo'lovchilar tashishni amalga oshiruvchi transport vositalari bo'yicha (engil avtomobillar va yo'nalishli taksilardan tashqari);

- yuridik shaxslar - qirq tonnadan ortiq yuk ko'taradigan, olingan kon avtosamosvallari bo'yicha;

- homiylik (beg'araz) yordami sifatida avtomobillarni olgan (sotib olgan) bolalar uylari, ixtisoslashtirilgan maktab-internatlar, nogiron bolalar uchun markazlar, qariyalar va kichik yoshdagi nogironlar uchun internat-uylar, shuningdek byudjet hisobidan moliyalashtiriladigan tibbiyot muassasalari;

- yuridik shaxslar - avtotransport vositalarini bitta tizim (davlat va xo'jalik boshqaruvi organi) ichida balansdan balansga bepul o'tkazishda;

- qayta tashkil etish natijasida avtotransport vositasini olgan huquqiy voris;

- avtotransport vositalarini yuqoridagi 6.3.1-jadvalning 3-5-bandlarida ko'rsatilgan yuridik shaxslarga lizingga berish uchun oluvchi lizing beruvchilar.

Avtotransport vositalarini olganlik va (yoki) O'zbekiston Respublikasi hududiga vaqtinchalik olib kirganlik uchun yig'im ular O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi organlarida davlat ro'yxatidan o'tkazilayotganda, qayta ro'yxatdan o'tkazilayotganda quyidagi hollarda undiriladi:

- avtotransport vositalari oldi-sotdi, almashtirish, hadya, bepul berish shartnomasi asosida, shuningdek qonun hujjatlarida taqiqlanmagan boshqa bitimlar asosida mulk qilib olinganda;

- avtotransport vositalari yuridik shaxsning ustav fondiga (ustav kapitaliga) yoki qonun hujjatlarida belgilangan tartibda dividendlar sifatida olinganda;

- avtotransport vositalari lizingga berish uchun olinganda. Yig'im taraflarning yozma kelishuviga ko'ra lizing beruvchidan yoki lizing oluvchidan undiriladi. Lizing beruvchi O'zbekiston Respublikasining norezidenti bo'lgan taqdirda, yig'im lizing oluvchidan undiriladi. Lizing shartnomasi muddati tugaganidan so'ng mazkur lizing (ikkilamchi lizing) shartnomasi predmeti bo'lgan avtotransport vositasi qayta ro'yxatdan o'tkazilayotganida takroran yig'im undirilmaydi;

- avtotransport vositalari O'zbekiston Respublikasi hududiga vaqtinchalik olib kirilganda.

Avtotransport vositalarini olish va (yoki) O'zbekiston Respublikasi hududiga vaqtinchalik olib kirish uchun yig'im to'langanligi to'g'risidagi hujjat taqdim etilmagan holda avtotransport vositalarini ro'yxatdan o'tkazish, qayta ro'yxatdan o'tkazish yoki texnik ko'rikdan o'tkazish amalga oshirilmaydi.

Chet davlatlar avtotransport vositalari O'zbekiston Respublikasi hududiga kirganligi va uning hududi orqali tranzit tarzida o'tganligi uchun yig'im chet davlatning avtotransport vositasi O'zbekiston Respublikasi hududiga kirayotganida undiriladi.

Mavzuga oid masalalar

1-masala. 2018 yilning mart oyida yuridik shaxs O'zbekiston Respublikasi hududiga xorijiy davlatlardan 8 turdagi avtotransport vositalarini olib kirdi.

Yuridik shaxs tomonidan xorijiy davlatlar avtotransport vositalarini O'zbekiston Respublikasi hududiga olib kirganligi uchun yo'l jamg'armasiga to'laydigan yig'im miqdorini aniqlang?

2-masala. Qirg'iziston Respublikasining 15 dona yuk avtotransport vositalari 2018 yilning may oyida O'zbekiston Respublikasi hududi bo'ylab tranzit holatda o'tdi.

Ushbu transport vositalaridan yo'l jamg'armasiga undiriladigan yig'im miqdorini hisoblang?

3-masala. Yuridik shaxs 4 yil mobaynida foydalanilgan 3 dona avtotransport vositalarini sotib oldi. Sotib olingan avtotransport vositalarining jami ot kuchi 250 ga teng.

Sotib olingan avtotransport vositalaridan yo'l jamg'armasiga undiriladigan yig'im miqdorini hisoblang?

O'z-o'zini nazorat qilish uchun savollar

1. Respublika yo'l jamg'armasi yig'implari qachon va nima maqsadda jotiy etilgan?

2. Respublika yo'l jamg'armasi yig'implarining to'lovchilari kimlar?

3. Respublika yo'l jamg'armasi yig'implari yuridik shaxslarning qaysi daromadlaridan olinadi?

4. Xorijiy davlatlarning avtotransport vositalari O'zbekiston Respublikasi hududiga kirganda undiriladigan to'lov qanday tartibda amalga oshiriladi?

5. Respublika yo'l jamg'armasi yig'imlarining stavkalari qanday tartibda va qaysi mezonlarga asosan belgilanadi?

6. Respublika yo'l jamg'armasi yig'imlari uchun soliq solish obyekti nima?

7. Respublika yo'l jamg'armasi yig'imlarni to'liq va o'z vaqtida undirilishini nazorat qilish qaysi davlat organi zimmasiga yuklatilgan?

8. Respublika yo'l jamg'armasi yig'imlarni hisoblash qanday amalga oshiriladi?

9. Avtotransport vositalarini olish yoki O'zbekiston Respublikasi hududiga vaqtinchalik olib kirish uchun yig'imni to'lashdan kimlar ozod qilinadi?

10. Respublika yo'l jamg'armasi yig'imlari qanday muddatlarda to'lanadi?

VII BOB. SOLIQQA OID QONUNBUZILISHLARGA BARHAM BERISH VA ULARNING OLDINI OLISH DAVLAT BYUDJETI DAROMADLARINI KO'PAYTIRISH OMILI

7.1. Soliqqa oid qonunbuzilishlarga soliq tizimi orqali ta'sir etishning asosiy yo'nalishlari

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 51-moddasida har bir fuqaroning qonun tomonidan belgilangan soliqlar va mahalliy yig'implarni to'lash majburiyati ko'rsatilgan.⁷¹

Yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan soliqlarni o'z vaqtida to'lamaslik, soliq bazasini yashirish, hisobga olinmagan operatsiyalarni amalga oshirish va soxta bitimlar tuzish yo'li bilan soliq to'lashdan bo'yin tovlash soliqqa oid qonunbuzilishlarning asosiy shakllari hisoblanadi.

Soliqqa oid qonunbuzilishlar davlat byudjetining daromadlari hajmiga bevosita ta'sir qiladi, chunki davlat byudjeti daromadlarining asosiy qismi soliq tushumlaridan iboratdir. Bundan tashqari, soliqqa oid qonunbuzilishlar iqtisodiy taraqqiyotga ham kuchli tarzda salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ushbu ta'sir davlat tomonidan soliq stavkalarining oshirilishida, yangi soliq turlarining joriy etilishida va byudjet xarajatlarini moliyalashtirish maqsadlariga bank tizimi kreditlarining keng ko'lamda jalb qilinishi orqali inflyatsiyaning va byudjet xarajatlarining oshishida namoyon bo'ladi.

Soliq ilmining taniqli namoyondalari G.Stayn, M.Bernst, A.Lafferlar soliqlar soliq to'lovchilarning xo'jalik faoliyatiga jiddiy zarar etkazmasliklari, ularning ishlab-chiqarishdan manfaatdorliklarini pasaytirmasliklari lozim, degan xulosaga kelishgan. Ularning fikriga ko'ra, yuqori soliqlar ishlab chiqaruvchilar va ishchilarning soliq to'lashdan keyin qoladigan mablag'lar hisobidan oladigan ijtimoiy to'lovlar summasini sezilarli darajada qisqarishiga olib keladi. A.Laffer va ularning tarafdorlari chegaraviy (mukammal) soliq stavkalarining muhimligini e'tirof etganlar, chunki bu stavkalar qo'shimcha jamg'arma

---

⁷¹ O'zbekiston Respublikasi konstitutsiyasi: XIX chaqiriq O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining XI sessiyasida 1992 yil 8 dekabrda qabul qilingan. -T.: O'zbekiston, 1998. 18-bet

va investitsiyalash xususida qarorlar qabul qilishga bevosita ta'sir ko'rsatadi.⁷²

Soliqqa tortishning progressiv stavkalari va davlat byudjeti daromadlarining miqdori o'rtasidagi miqdoriy bog'liqlikni tahlil qilar ekan, A.Laffer, soliqlarning kamayishi tadbirkorlarning investitsion faoliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, degan xulosaga keldi.

A.Lafferning fikriga ko'ra, agar muvaffaqiyatli ishlayotgan bozor yuqori va progressiv soliqlar shaklidagi tobora kuchayib borayotgan diskriminatsiyaga duch kelsa, u holda xo'jalik subyektlarining iqtisodiy faolligi pasayadi. Soliq stavkalarining o'sishi o'zlarining ma'lum darajasigacha soliq tushumlarining o'sishini rag'batlantiradi, keyin esa bu o'sish sekinlashadi va pirovard natijada, davlat byudjeti daromadlarini keskin tarzda kamayishi yuz beradi.

Hozirgi vaqtda mavjud bo'lgan soliq tizimlarini shartli ravishda ikkiga bo'lish mumkin.

- 1) Amerikacha soliq tizimi.
- 2) Shvedcha soliq tizimi.

Soliq tizimining Amerika modeli tadbirkorlarga soliq taz'yiqlining minimal darajasiga asoslanadi. Ammo bunda tadbirkorlarning ixtiyorida ishlab chiqarishni rivojlantirish va yangi ish o'rinlarini yaratish uchun zarur bo'lgan sezilarli darajadagi mablag'lar qoladi. Shvetsiyada soliqlar darajasi Evropadagi boshqa davlatlardagi soliqlarga nisbatan sezilarli darajada yuqori, ammo Shvetsiyada aholini ijtimoiy himoyalash tizimining dunyodagi eng barqaror turi mavjuddir. Ayni vaqtda, shuni e'tirof etish lozimki, Shvetsiyada keyingi vaqtlarda soliq yukining og'irligi tufayli salbiy iqtisodiy holatlarning yuzaga kelayotganligi bir qator iqtisodchi-olimlar tomonidan e'tirof etilmoqda.⁷³ Shvetsiyada ishlab chiqaruvchilar soliq yukining og'irligi hisobidan ijtimoiy dasturlarni moliyalashtirish va milliy iqtisodiyotning barqarorligini ta'minlash masalasi muvaffaqiyatli tarzda hal etilmoqda, ammo ishlab chiqaruvchilarning mehnatdan manfaatdorligining pasayayotganligi, kapitalning mamlakatdan chiqib ketish jarayonlari kuchayayotganligi sezilmoqda.

⁷² Макконелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. В 2 Т. Пер. с англ. II-го изд. Т1. – М.: Республика, 1993. С.356

⁷³ Нецаев А. Налоговая система подталкивает бизнес к уходу в теневой сектор. //Финансовые известия, 1995. №56. С.4

Hozirgi vaqtda xo'jalik subyektlarining iqtisodiy faoliyati ko'proq baynalminal xarakterga ega bo'lib, bu holat tovarlar, mehnat resurslarini, moliyaviy va real investitsiyalarni doimiy ravishda bir davlatdan ikkinchi davlatga o'tishini ta'minlamoqda. Bu tendensiyani kelgusida yanada kuchaytirishni tasdiqlovchi zaruriy dalillar mavjud. Iqtisodiy faoliyatning baynalminallashuvi turli soliq tizimlariga ega bo'lgan mamlakatlar o'rtasida amalga oshmoqda. Shunga muvofiq, bu mamlakatlar amalga oshirayotgan soliq siyosatining xususiyatlaridan kelib chiqqan soliq yukining darajasi bo'yicha ham bir-biridan keskin farq qiladi. Soliqqa tortishning past darajasiga ega bo'lgan har qanday davlat investitsiyalarni joylashtirish uchun nisbatan jozibador hisoblanadi. Shu munosabat bilan ayrim xorijiy iqtisodchi-olimlar kapitallarni jahon miqyosida samarasiz taqsimlash tendensiyasining kuchayayotganligidan tashvishga tushmoqdalar. Ularning fikriga ko'ra, kapitallarni jahon miqyosida taqsimlashning asosiy mezonini bo'lib, investitsiyalarning soliqqa tortishgacha bo'lgan daromadlilik miqdori emas, balki u yoki bu mamlakatda soliq yukining darajasi hisoblanmoqda.⁷⁴

Shunday qilib, soliq stavkasining ma'lum darajaga etishi ishlab chiqarishni kengaytirishga bo'lgan rag'batni so'ndiradi, soliqqa tortish bazasiga kiruvchi daromadlarning ma'lum qismini xufiyona iqtisodiyotga o'tib ketishiga sabab bo'ladi.

A.Laffer nazariyasini tanqidiy jihatdan o'rganish natijalari shuni ko'rsatadiki, unda soliq standartining qabul qilinishi bilan uni amalga oshirish o'rasidagi farq hisobga olinmagan.

A.Laffer nazariyasining ikkinchi kamchiligi shundan iboratki, soliqlarning kamayishi taklifga qaraganda talabga ko'p ta'sir ko'rsatadi, bu esa dastlab yirik byudjet defitsitini yuzaga keltiradi, keyin esa inflyatsiyaning kuchayishiga olib keladi.

A.Laffer nazariyasining uchinchi kamchiligi shundan iboratki, egri chiziqning aynan qaysi nuqtasida soliqlarni kamaytirish to'g'risidagi qaror qabul qilingan paytda iqtisodiyot normal holatga tushishini bilib bo'lmaydi.

Umuman olganda soliqqa oid qonunbuzilishlar va soliq tizimi o'rtasida ikkiyoqlama aloqadorlik mavjuddir. Bir tomondan soliq

---

⁷⁴ Tanzi V. *Taxation an Integrating World*. -Washington.: The Brookings Institut, 1995. p.134; Farmer P., Lyal R. *EC Tax Law*.-Oxford.: Clarendon Press, 1994. p. 297

yukining og'ir ekanligi, soliqa oid qonunbuzilishlarning kuchayishi uchun zamin yaratsa, ikkinchi tomondan, soliq to'lovchilarning nohalol, nopok ekanligi hamda ularda moddiy boylikka ruju qo'yish kayfiyatining kuchayishi soliqa oid qonunbuzilishlarni yuzaga keltirish orqali soliq tizimi holatining yomonlashuviga olib keladi.

Xufiyona iqtisodiyot va soliqa oid qonunbuzilishlarni o'rganishga bag'ishlangan ilmiy izlanishlarning natijalari shuni ko'rsatadiki, soliqa oid qonunbuzilishlar xufiyona iqtisodiyotning yadrosini, ya'ni o'zagini tashkil qiladi. Qonunda ko'zda tutilgan soliq majburiyatlarini bajarishdan ongli ravishda bo'yin tovlash soliq qonunbuzilishlarining mohiyatini tashkil qiladi.⁷⁵

M.Gurovning fikriga ko'ra, soliqa oid jinoyatlar iqtisodiy jinoyatchilikning tarkibiy qismi hisoblanadi va xufiyona iqtisodiyotning yanada rivojlanishi uchun moddiy zamin yaratadi.⁷⁶

Soliq qonunchiligini buzish hollarining ko'payishi nafaqat soliq yuki darajasining oshishiga, balki soliq yukining soliq to'lovchilar o'rtasida noteng taqsimlanishiga ham bog'liqdir.

Klassik iqtisodchi olimlardan biri, soliqa tortish nazariyasining asoschisi A.Smit 1776 yilda o'zining «Xalqlar boyligining tabiatlari va sabablari» nomli kitobida soliqa tortishning quyidagi tamoyilini shakllantirdi: aniqlik, qulaylik, tejamkorlik, adolat tamoyillari. Soliqa tortishning adolat tamoyiliga muvofiq, davlatning har bir fuqarosi davlat xarajatlarini moliyalashda o'zining daromadlari va imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda qatnashishi shart. Iqtisodiy nuqtai-nazardan olib qaraganda, adolat tamoyili davlatning soliqlari va xarajatlari soliq yukini ba'zi odamlar zimmasiga yuklash va undan boshqa odamlarning foydalanishini ta'minlash yo'li bilan daromadlarni taqsimlashga ta'sir ko'rsatadi.

Xorijiy iqtisodiy adabiyotlarda mazkur tamoyillarning ikki jihati mavjud: gorizontal va vertikal. Gorizontal adolatlilik tamoyiliga ko'ra soliq to'lovchilar teng mavqega egadirlar va shu sababli bir xil miqdorda soliq to'lashlari kerak. Ushbu tamoyil asosida «undiriladigan soliqlar summasi to'lovchilarning daromadlari miqdoriga to'g'ridan-to'g'ri yo'naltirilganligi haqida»gi g'oya yotadi. Vertikal adolatlilik tamoyiliga

⁷⁵ Макаров Д.Г. Уголовный кодекс в борьбе с теневой экономикой. Проблемы и перспектива. //Налоговый вестник. 2000, №1. С.120

⁷⁶ Гуров М.П. Теневая экономика: сущность, структура и особенности проявления в условиях перехода к рыночной экономике в России: Автореферат канд. экон. наук. –СПБ, 1998. С. 14

ko'ra esa, soliq to'lovchilar o'zaro noteng mavqega egadirlar, shuning uchun ular bir xilda soliq to'lamasliklari lozim. Boshqacha qilib aytganda, ushbu tamoyilga ko'ra, «davlatdan kim ko'p mablag' yoki ne'matlar olayotgan bo'lsa, o'sha ko'proq soliq to'lashi kerak».

V.Petti o'zining «Soliqlar va yig'imlar to'g'risida traktat» nomli asarida ta'kidlaydiki, «aholining soliqlarni to'lashni xohlamasligi soliqlarning noteng undirilishi va taqsimlanishidadir».

Taniqli rus iqtisodchi-olimlaridan biri A.Turgenev soliqqa tortishning asosiy qoidalaridan biri sifatida soliqlarni teng taqsimlashni taklif qiladi. Uning fikriga ko'ra, soliq to'lovchilar o'rtasida soliqlarni teng taqsimlash soliq to'lovchilarning daromadlariga mos kelishi kerak. Butun boshli «xalq sinflarini» soliq to'lashdan ozod etish mumkin emas.

Shuni ta'kidlash joizki, respublika miqyosida va mahalliy miqyosda qo'llaniladigan ko'plab soliq imtiyozlari soliq yukini murakkablashtiradi. Bunday imtiyozlardan jismoniy va yuridik shaxslarning ma'lum toifalari foydalaniladilar. Natijada undirilmagan soliq summolari soliq imtiyozlaridan foydalanmaydigan yuridik va jismoniy shaxslar zimmasiga yuklatiladi. Buning psixologik jihati shundaki, korxonalarining rahbarlari nima uchun boshqalar to'lamaydigan soliqni biz to'lashimiz kerak degan xulosaga keladilar. Bu xulosa amaliyotda soliq to'lovchilar tomonidan qonunchilikni buzgan holda soliq to'lovlarini minimallashtirishga urinishni yuzaga keltiradi.

Rivojlanayotgan davlatlarning soliq tizimiga xos bo'lgan muhim xususiyatlardan biri shundaki, ularda xo'jalik subyektlarining soliq to'lashdan bo'yin tovlash holatlari davlat byudjeti xarajatlarini moliyalashtirish muammosini yuzaga keltiruvchi omil darajasiga ko'tarilgan. Masalan, Rossiyalik iqtisodchi V.Zyabrikovning fikriga ko'ra, «Rossiya Federatsiyasida soliqlar bo'yicha undirilmagan summa taxminan soliq to'lovlari miqdoriga to'g'ri keladi, bu esa Rossiya soliq tizimini boshqarib bo'lmaydigan holatga yaqinlashtiradi».⁷⁷

Boshqa iqtisodchi-olimlarning fikriga ko'ra, daromadlarni yashirish va soliqqa tortishning boshqa obyektlarini noto'g'ri ko'rsatish natijasida mamlakat yig'ma byudjetiga har yillik soliq tushumlarining 30 foizdan 50 foizgacha bo'lgan qismi tushmayapti.⁷⁸

⁷⁷ Зябриков В.В. Налоговое планирование - как способ согласования интересов фирмы и государства. Автореферат дис. кан. экон. наук. -СПб., 1997. С.7

⁷⁸ Пансков В.Г. Налоговое бремя в российской налоговой системе. //Финансы. -1998. №11. С.20

O'zbekiston Respublikasida vaqtida undirilmagan soliq tushumlarining davlat byudjetining jami daromadlariga nisbatan salmog'i o'rtacha 24,0 foizni tashkil qiladi.⁷⁹

Soliqqa oid qonunbuzilishlarning tipik ko'rinishlaridan biri – xo'jalik subyektlari tomonidan tegishli ruxsatnomaga ega bo'lmasdan, soliq inspeksiyalariga soliq hisobini, balans hisobotlarini topshirmasdan moliya-xo'jalik faoliyatini yuritish hisoblanadi. Ayrim hollarda soliq organlariga subyektning moliyaviy-xo'jalik faoliyatini mavjud emasligidan guvohlik beruvchi tegishli soliq hisobi, balans hisobotlari topshiriladi. Ammo, ko'pincha, soliq organi xodimlari tomonidan joyiga borib hujjatli tekshirish o'tkazilganda subyektlar tomonidan mavjud faoliyatning haqiqatda bo'lganligi aniqlanmoqda.

Soliqqa oid qonunbuzilishlarning keng tarqalgan turlaridan biri bo'lib, noqonuniy xarakterdagi operatsiyani korxonaning buxgalteriya hujjatlarida aks ettirilmasligi hisoblanadi. Bundan ko'zlangan maqsad amalga oshirilgan hisob-kitoblarni imkoniyat qadar ishonchli tarzda yashirish hisoblanadi. Bunda hisobga olinmagan naqd pul mablag'lari vositasida hisoblashish keng tarqalgan. Ko'pchilik hollarda naqd pullar ulgurji va chakana savdo o'rtasidagi munosabatlarda hisobdan chiqib qoladi. Chunki, bu yerda soxta hujjatlarning asosiy qismi yuzaga keladi.

Ulgurji-chakana tijorat sohasidagi korxonalar o'rnatilgan kassa limitidan ortiqcha xarajat qilishga, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi pul-kredit komissiyasi tomonidan naqd pulda to'lovlarni amalga oshirish ruxsat etilmagan operatsiyalarni bajarishga yo'l qo'yadilar, ular ko'pchilik hollarda olingan naqd pullarni kassaga kiritmaydilar.

O'zbekiston Respublikasi hukumatining nazorat-kassa mashinalarini chakana savdo tizimida qo'llash va kassa intizomiga rioya etish xususidagi bir qator qarorlari va ko'rsatmalari mavjud bo'lishiga qaramasdan, chakana savdo shaxobchalarida nazorat-kassa mashinalarini to'liq joriy etish imkoni bo'lmayapti. Ayniqsa, tovarni bevosita omborxonadan oladigan chakana savdo korxonalari bo'yicha bu jarayonni nazorat qilish samarasiz hisoblanadi.

Keyingi vaqtlarda amaliyotda yirik sanoat korxonalari tomonidan pul mablag'larini sho'ba korxonalari orqali noqonuniy tarzda o'zlashtirish hollari uchramoqda. Bunda korxonalar o'ziga tegishli pul

---

⁷⁹ O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi yillik hisobot ma'lumotlari asosida hisoblangan.

mablag'larining ma'lum qismini sho'ba korxonasining hisob-raqamiga o'tkazadi. O'z navbatida, mazkur shu'ba korxonasi pul mablag'larini soxta shartnomalar orqali xorijiy davlatlarga o'tkazib beradi yoki soxta kirim-chiqim hujjatlari orqali naqd pulga aylantiriladi va o'zlashtiriladi.

Rivojlanayotgan mamlakatlarning ko'pchiligida hozirga qadar barter bitimlarining hisob-kitoblar hajmidagi salmog'i yuqoridir. Bu holat soliqni to'lamaslik uchun muhim zamin yaratadi. O'zbekiston Respublikasida korxonalar va tashkilotlar o'rtasida barter asosida hisoblashish amaliyotiga chek qo'yilgan.

O'zbekiston Respublikasida veksellar muomalasi vaqtinchalik to'xtatilgan, lekin Rossiya Federatsiyasi, Qozog'iston, Ukraina davlatlarida veksellar muomalasi mavjud bo'lib, u soliq to'lovlariga salbiy ta'sir qilmoqda. Buning boisi shundaki, veksell yuridik shaxslar o'rtasida hamda yuridik va jismoniy shaxslar o'rtasida o'zaro hisoblashish shakli bo'lib, ko'pchilik hollarda soliqqa tortish bazasining kamayishiga, soliqqa oid qonunbuzilishlarning ko'payishiga olib keladi. Soliqqa oid qonunbuzilishlarning kuchayishi va byudjet daromadlarining miqdori o'rtasidagi ikkiyoqlama xarakterga ega bo'lgan bog'liqlik soliqlardan ongli ravishda bo'yin tovlash holatlariga ilmiy asosda baho berish zaruriyatini yuzaga keltiradi.

7.2. Soliq to'lashdan bo'yin tovlashning asosiy usullari

Hozirgi vaqtda mamlakatimizda soliq majburiyatlaridan soliq to'lovchilarning bo'yin tovlashi masalasi dolzarb hisoblanadi. Xorijiy davlatlarning iqtisodiy adabiyotlarida soliq to'lashdan bo'yin tovlash usullarini turkumlash masalalariga katta e'tibor berilib kelinadi. Masalan, K.Persxalava mazkur usullarni xo'jalik operatsiyalarining turlariga bog'liq ravishda turkumlashni tavsiya qiladi.⁸⁰ Lekin, mazkur yondoshuv bir qator kamchiliklarga ham ega. Jumladan, muallif soliqdan bo'yin tovlashning ishlab chiqarish xarajatlarini o'zgartirish usulini va xodimlar sonini rasman oshirish usulini alohida guruhlariga ajratadi. Holbuki, xodimlar sonining rasman oshirilishi korxonalar tomonidan ishlab chiqariladigan maxsulotlar tannarxining oshishiga olib keladi. Chunki, ish haqi va unga tenglashtirilgan to'lovlar ishlab

⁸⁰ Персхалава К.А. Выявление и первоначальный этап расследования уклонений от уплаты налогов или страховых взносов в государственные внебюджетные фонды. Дис. на соис. уч. степени к.э.н. –М., 1999. С.86

chiqarish korxonalarida xom-ashyo va materiallardan keyingi o'rinda turuvchi xarajatlar hisoblanadi. Demak, mehnat haqi xarajatlarining o'sishi ishlab chiqarish xarajatlarining o'sishi sifatida baholanishi mumkin.

Rus olimi I.Kucherov tomonidan taklif qilingan turkumlash mezonini ko'proq real amaliyotga mos keladi. I.Kucherov soliqdan bo'yin tovlash usullarini turkumlashda soliq mexanizmining elementlarini va ularning qay usulda ta'sir qilishini hisobga olishni taklif qiladi.⁸¹ Ammo shuni e'tirof etish lozimki, birinchidan, soliqqa tortish obyektini noto'g'ri ko'rsatish va soliqqa tortish bazasini kamaytirish imkonini beruvchi iqtisodiy ko'rsatkichlarni soxtalashtirish usullarini alohida-alohida guruhlariga ajratish maqsadga muvofiq emas, chunki soliqqa tortish obyektlari xususida noto'g'ri ma'lumotlar berish bevosita iqtisodiy ko'rsatkichlarni soxtalashtirish orqali amalga oshiriladi; ikkinchidan, soliq to'lovchilarning birlamchi buxgalteriya hujjatlarida soxta ma'lumotlarning mavjudligi natijasida soliqqa tortish bazasining qisqarishi usuli I.Kucherov tomonidan taklif qilingan turkumlashda o'z aksini topmagan.

Soliq to'lovchilarning soliq majburiyatlarini bajarishdan bo'yin tovlash usullarini quyidagi guruhlariga ajratgan holda turkumlash maqsadga muvofiq hisoblanadi:

1) Soliq to'lovchilarning davlat soliq xizmati organlariga soliq hisob-kitobi va moliyaviy hisobotlarini topshirmasliklari.

Amaldagi soliq qonunchiligiga muvofiq soliq to'lovchilar qonunda ko'rsatilgan muddatda davlat soliq xizmati organlariga har bir soliq turi bo'yicha soliq hisob-kitobini, shuningdek, moliyaviy hisobotni taqdim etishlari shart. Ammo, ushbu usulni qo'llashda moliya-xo'jalik faoliyatini yuritish uchun davlat soliq xizmati organlariga hujjatlarni taqdim etish talab etilmaydi. Soliq to'lovchilar tomonidan soliq organlariga «nollik» balanslarni, moliya-xo'jalik faoliyatini amalga oshirilmaganligi to'g'risidagi soxta ma'lumotlarning berilishi ham mazkur usulga kiradi. Respublikamizda hozirgi vaqtda soliq to'lashdan bo'yin tovlashning birinchi usulini fuqarolarga nisbatan qo'llashning huquqiy asoslari mavjud emas.

2) Yuridik va jismoniy shaxslarning soliq nazoratidan chetda qolishi.

---

⁸¹ Ковалевская Д.Е. Налоговые преступления в уголовном праве Российской Федерации. //Налоговый Вестник. –2000. №11. С.101

Soliq nazoratini amalga oshirish maqsadida har bir soliq to'lovchi korxonaning joylashgan o'rniga ko'ra, fuqarolarni esa, yashash joylariga ko'ra soliq organlarida hisobda turishlari shart.

Moliyaviy-xo'jalik faoliyatini yuritishni davlat soliq xizmati organlaridan yashirish soliq to'lashdan bo'yin tovlashning juda keng tarqalgan usullaridan biriga aylangan. Ayrim hollarda korxonalar tomonidan umuman, joriy davrda moliyaviy-xo'jalik faoliyatini yuritilmaslik to'g'risida soxta ma'lumotlar beriladi. Shuning uchun hisobga qo'yish to'g'risidagi ariza qabul qilinayotganda amaldagi qonunchilikka ko'ra xususiy tadbirkor o'zining shaxsini tasdiqlovchi hujjatlarni taqdim etishi shart. Hisobga olish masalasida tashkilot tomonidan ariza berilganda tegishli tartibda tasdiqlangan hujjatlarning bir nusxasi taqdim etiladi. Ro'yxatdan o'tganligi to'g'risidagi guvohnoma, ta'sis hujjatlari va davlat ro'yxatidan o'tish uchun zarur bo'lgan boshqa hujjatlar mazkur usulni amalga oshirishda tadbirkorni ro'yxatdan o'tkazishda soxta yoki o'g'irlangan hujjatlar shaxsni tasdiqlovchi hujjatlar sifatida hisobga qo'yiladi. Shunday qilib, soliq to'lovchining moliyaviy-xo'jalik faoliyati boshqa shaxslar tomonidan amalga oshiriladi.

Mazkur usulni qo'llash, ko'pchilik hollarda, «bir kunlik firma»larning yuzaga kelishiga olib keladi. Ularni soliq organlarida hisobga qo'yish bir yoki bir necha moliyaviy-xo'jalik operatsiyasini bajarish maqsadida amalga oshiriladi. Ko'zda tutilgan operatsiyalar amalga oshirilgandan so'ng, mazkur firma tugatiladi. Mana shunday firmalarning yuzaga kelishi va faoliyat ko'rsatishiga to'sqinlik qiluvchi manzilli qonuniy me'yorlarning mavjud emasligi davlat byudjetiga jiddiy zarar etkazadi.

3) Soliq to'lovchining moliyaviy-xo'jalik faoliyati natijalarini buxgalteriya hujjatlarida aks ettirilmasligi.

Mazkur usuldan foydalanish, asosan, korxonalarning buxgalteriya hisobida ayrim bitimlarni aks ettirilmasligida namoyon bo'ladi. O'zbekiston Respublikasining «Buxgalteriya hisobi to'g'risida»gi qonuniga muvofiq korxonalar va tashkilotlarning barcha operatsiyalari birlamchi buxgalteriya hujjatlarida o'z aksini topishi shart. Ana shu birlamchi buxgalteriya hujjatlariga asosan buxgalteriya hisobi yuritilishi lozim. Shuning uchun ham ayrim operatsiyalarni yashirish maqsadida soliq to'lovchilar birlamchi buxgalteriya hujjatlarini yo'q qiladilar yoki

ularni rasmiylashtirmaydilar. O'zbekiston Respublikasi sharoitida, tovarlarni sotish natijasida olingan naqd pullarni kassaga kirim qilmaslik holatlari mazkur usul namoyon bo'lishining asosiy shakli hisoblanadi. Mazkur usulni amalga oshirish aholi bilan hisob-kitoblarni nazorat-kassa mashinalarisiz va xaridorlarga chek berish yo'li bilan amalga oshirish mumkin. Hech kimga sir emaski, respublikamiz bank tizimida naqd pullarning hisob-kitob cheklari berildi. Bundan savdo korxonolari sezilarli noqonuniy daromad olishga erishadi, chunki cheklar ma'lum diskont bilan qabul qilindi.

4) Soliqqa tortiladigan bazani kamaytirish imkonini beruvchi iqtisodiy ko'rsatkichlarni noqonuniy o'zgartirish yo'li bilan soliqqa tortish obyekti xususidagi ma'lumotlarni soxtalashtirish.

Amaldagi qonunchilikka muvofiq soliqqa tortish obyektlari sifatida mulk, foyda, daromad, sotilgan tovarlar va ko'rsatilgan xizmatlarning qiymati maydonga chiqadi.

Soliqqa tortish obyekti soliqqa tortishning muhim elementlaridan biri hisoblanadi va u soliq yukini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Soliq to'lovchining jismoniy yoki yuridik shaxs ekanligi, uning moliyaviy-xo'jalik faoliyatini amalga oshirishga xos bo'lgan xususiyatlar soliqqa tortish obyektining miqdoriga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bu esa soliq to'lovchiga noqonuniy asosda soliq yukini kamaytirish imkonini beradi.

Amaldagi soliq qonunchiligiga muvofiq har bir soliq turi bo'yicha alohida soliq stavkalari belgilangan. Bulardan tashqari soliq imtiyozlari ham soliq to'lovchilarning har bir toifasi uchun alohida qilib belgilangan. Soliq to'lashdan bo'yin tovlashning mazkur usulidan foydalanish o'ziga xos tarzda amalga oshiriladiki, buning natijasida soliqqa tortish obyektining haqiqiy miqdori uning e'lon qilingan miqdoridan sezilarli darajada yuqori bo'ladi.

5) «Soxta eksport» operatsiyalarini amalga oshirish yo'li bilan qo'shilgan qiymat solig'ini noqonuniy qoplash.

Ma'lumki, qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha soliqqa tortish obyekti bo'lib, O'zbekiston Respublikasi hududida tovarlarni, bajarilgan ishlar va ko'rsatilgan xizmatlarni sotish bo'yicha oborotlar hisoblanadi. Davlat byudjetiga to'lanadigan soliq summasi sotilgan mahsulotlar (xizmatlar, ishlar) uchun xaridorlardan olingan soliq summasi bilan mol etkazib

beruvchilarga to'langan soliq summasi o'rtasidagi farq sifatida aniqlanadi.

O'zbekiston soliq qonunchiligiga ko'ra eksport qilinayotgan tovarlar va ko'rsatilayotgan xizmatlar qo'shilgan qiymat solig'iga «nollik» stavkada tortiladi. Soliq to'lashdan bo'yin tovlashning mazkur usulidan fodalanish quyidagi yo'llar bilan amalga oshiriladi:

- eksport qilinayotgan tovar haqiqatda mamlakat chegarasidan chiqmaydi, eksportchi korxonada byudjetdan qo'shilgan qiymat solig'ini undirish uchun bojxona organlarining soxta muhridan foydalanadi.

- olib chiqib ketilayotgan tovarlar atayin yuqori baholarda aks ettiriladi.

- qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha byudjetdan qoplash summasini undirish uchun amalda bitta eksport bitimi bo'yicha bir necha soliq to'lovchilar murojaat qilishadi.

Soliqdan bo'yin tovlash mazkur usulining namoyon bo'lish shakllaridan biri qo'shma faoliyat xususidagi shartnomani rasmiylashtirish yo'li bilan bitimni yashirish hisoblanadi.

6) Notijorat tashkilotlari tomonidan foyda solig'iga tortilmaydigan asosiy faoliyat turi bahonasida tijorat faoliyatini yuritish.

Mazkur usulning mavjudligi, faoliyati foyda olishni ko'zlamaydigan tashkilotlarning mavjudligi bilan izohlanadi. Bu tashkilotlarning asosiy faoliyat turi bo'yicha pul mablag'lari soliqqa tortilmaydi, ammo ularning tijorat faoliyatidan olinadigan daromadlari foyda solig'iga tortiladi. Ular notijorat faoliyat shaklida tijorat faoliyatini amalga oshiradilar. Bu usul notijorat tashkilotlari tomonidan ta'lim xizmatlarini ko'rsatishda ko'p qo'llaniladi. Ular, odatda, ta'lim xizmatlari ko'rsatishdan olingan pul mablag'larini a'zolik badallari sifatida rasmiylashtiradilar.

7) Aksiz solig'iga tortiladigan tovarlarni aksiz solig'iga tortilmaydigan tovarlar sifatida ishlab chiqarish va sotish.

Aksiz solig'i to'laydigan yuridik shaxslar tomonidan amalga oshiriladigan barcha xo'jalik operatsiyalari birlamchi buxgalteriya hujjatlarida aks etgan bo'lishi kerak. Soliq to'lashdan bo'yin tovlashning mazkur usulida soliq to'lovchilar birlamchi buxgalteriya hujjatlaridagi ma'lumotlarni soxtalashtiradilar.

O'zbekiston Respublikasida eksport qilinayotgan tovarlar aksiz solig'iga tortilmaydi. Lekin, shu tovarlarni bevosita ishlab

chiqaruvchilar eksport qilayotganda soliqqa tortilmaydi. Mazkur usulni qo'llashda soliq to'lovchilar eksport operatsiyalari haqiqatda amalga oshirilmagan sharoitda aksiz solig'i bo'yicha berilgan engilliklardan noqonuniy tarzda foydalanadilar.

Shunisi xarakterliki, nafaqat aksiz solig'i, balki boshqa soliq turlari bo'yicha ham soliq to'lashdan bo'yin tovlash usullarining o'ziga xos xususiyatlari mavjuddir. Jumladan, korxonalarining foydasidan olinadigan soliqni to'lashdan bo'yin tovlash usullariga xos bo'lgan asosiy xususiyatlar quyidagilardan iborat:

- ishlab chiqarish jarayonini texnik jihatdan qayta qurollantirish, rekonstruksiya qilish, uy-joy qurilishi kabi foyda hisobidan moliyalashtiriladigan xarajatlar yuzasidan beriladigan soliq imtiyozlari summasini oshirib ko'rsatish;

- korxonaning balansida turgan ijtimoiy-madaniy muassasalarni saqlash yuzasidan beriladigan soliq imtiyozlari summasini oshirish;

- ishlovchilari umumiy sonining kamida 50 foizini nogironlar, 1991-1945 yillardagi urush va mehnat fronti faxriylari tashkil etgan korxonalariga foyda solig'idan berilgan imtiyoz summasidan noqonuniy tarzda foydalanish;

- boshqa shu kabi xususiyatlar.

Qo'shilgan qiymat solig'ini to'lashdan bo'yin tovlash usullaridan foydalanishga xos bo'lgan asosiy xususiyatlar quyidagilardan iborat:

- o'zaro hisoblashlar bo'yicha qo'shilgan qiymat solig'ini hisoblamaslik;

- soliq hisobotlarida qo'shilgan qiymat solig'i summalarini asossiz ravishda oshirib ko'rsatish;

- byudjetdan qoplanishi lozim bo'lgan qo'shilgan qiymat solig'i summalarini noqonuniy tarzda oshirib ko'rsatish;

- qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha pul omonatlari, joriy hisobvaraqlar, to'lovlar, o'tkazmalar, cheklar va boshqa qimmatli qog'ozlar bilan bog'liq operatsiyalar bo'yicha berilgan soliq imtiyozlaridan noqonuniy tarzda foydalanish;

- boshqa xususiyatlar.

Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ini to'lashdan bo'yin tovlash usullaridan foydalanishga xos bo'lgan asosiy xususiyatlar naqd pulda olingan daromadlar bo'yicha quyidagilardan iborat:

- yirik miqdorda moddiy yordamlar olish faktini yashirish;

- qaytarib bermaslik sharti bilan olingan ssudalar summasini ko'rsatmaslik;
- jami yillik daromad to'g'risidagi deklaratsiyada daromadlarni to'liq ko'rsatmaslik;
- o'z vaqtida deklaratsiyani davlat soliq xizmati organlariga taqdim etmaslik;
- boshqa xususiyatlar.

Yuqorida qayd etilgan usullardan sezilarli darajada farq qiluvchi usullar guruhi ham mavjud bo'lib, bu guruhdagi usullar mijozning pul mablag'lari xususidagi ma'lumotlarni soxtalashtirishi natijasida paydo bo'ladi. Mazkur guruhga mansub bo'lgan usullarga quyidagilarni kiritish mumkin:

a) hisob-kitoblarning ma'lum qismini naqd pullarda amalga oshirish va naqd pulda olingan tushumlarni aylanma kassaga kirim qilmaslik.

O'zbekiston Respublikasining «Davlat soliq xizmati to'g'risida»gi qonuni 7-moddasining 3-bandiga muvofiq, soliq to'lovchilar tomonidan qonunchilikda belgilangan muddatlarda to'lanmagan soliqlar soliq organlari tomonidan soliq to'lovchining hisob-raqamidagi pul mablag'lari hisobidan inkassa topshiriqnomasi qo'yish yo'li bilan undirib olinadi.

Ayrim korxonalar olayotgan tushumlarini soliq organlarining inkassa topshiriqnomalari asosida to'lanishiga yo'l qo'ymaslik maqsadida naqd pulda olingan tushumlarni aylanma kassaga kirim qiladilar, lekin hisob-raqamiga kirim qilmaydilar, kassaga kirim qilingan naqd pullar hisobdor shaxslarga berish, mol etkazib beruvchilar bilan hisoblashish kabi maqsadlarga xarajat qilinadi.

b) byudjetdan qarzdorlik (boqimanda) mavjud bo'lgan sharoitda hisob-kitoblarni uchinchi shaxs orqali amalga oshirish.

Mazkur usuldan foydalanishdan ko'zlangan maqsad soliq to'lovchining joriy hisob-raqamidagi pul mablag'lari hisobidan majburiy tartibda undirilishi lozim bo'lgan soliq to'lovlaridan bo'yin tovlash hisoblanadi. Bunday sharoitda tovarlarni sotish natijasida olinadigan tushum summasini soliq organining inkassa topshiriqnomasiga asosan olib qo'yilishiga yo'l qo'ymaslik maqsadida mol etkazib beruvchi xaridordan to'lov summasini uchinchi shaxsning joriy hisob-raqamiga o'tkazishni talab qiladi.

Mazkur usuldan foydalanish ko‘lamini tavsiflovchi ko‘rsatgichlardan biri – boqimandalar summasi mutlaq miqdorining tahlil qilingan davr mobaynida sezilarli ravishda o‘sishi hisoblanadi.

Umuman olganda soliq majburiyatlaridan bo‘yin tovlash usullari umumiy belgilariga ko‘ra aniq guruhlariga bo‘linadi. Bundan tashqari, har bir soliq turi bo‘yicha ushbu usullardan foydalanishga xos bo‘lgan xususiyatlar mavjud bo‘lib, ular, pirovard natijada soliq to‘lashdan bo‘yin tovlash usullari mohiyatini ochishga xizmat qiladi.

7.3. Soliqqa oid qonunbuzilishning oldini olish tadbirlarining samaradorligini oshirish

Soliq to‘lashdan bo‘yin tovlash jarayonlarining amaldagi holatini tahlil qilish natijalari shuni ko‘rsatadiki, respublikamizda bu boradagi qonunbuzarliklar, asosan, qo‘shilgan qiymat solig‘i, yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig‘i va aksiz solig‘ini to‘lash jarayonida uchramoqda. 2007 yilning 1 yanvar holatiga, davlat byudjetiga o‘z vaqtida undirilmagan soliqlarning 38,7 foizi qo‘shilgan qiymat solig‘ining hissasiga, 16,0 foizi yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig‘i hissasiga, 12,1 foizi esa aksiz solig‘ining hissasiga to‘g‘ri keldi.⁸² Agarda Rossiya Federatsiyasida o‘z vaqtida undirilmagan soliq to‘lovlarining tarkibiga nazar solsak: korxonalar foydasidan olingan soliq – 43,0 foiz, qo‘shilgan qiymat solig‘i – 28,4 foiz, yo‘l fondiga ajratmalar – 6,7 foiz, fuqarolardan olinadigan daromad solig‘i – 3,7 foiz, aksizlar – 1,2 foizni tashkil etgan.⁸³

Ma‘lumotlardan ko‘rinadiki, davlatga soliqlarni to‘lashdan bo‘yin tovlash natijasida etkazilgan zararlarning asosiy qismi qo‘shilgan qiymat solig‘i va yuridik shaxslarning foydasidan olinadigan soliqlarning hissasiga to‘g‘ri keladi. Bu esa, davlat byudjeti daromadlarining shakllanish jarayoniga bevosita va kuchli salbiy ta‘sirni yuzaga keltiradi, chunki mazkur soliq turlari bo‘yicha tushumlar summasi davlat byudjeti daromadlarining umumiy hajmida sezilarli salmoqni egallaydi.

Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig‘i bo‘yicha zararlar summasining katta ekanligi soliq nazoratini etarli darajada takomillashmaganligidan dalolat beradi.

⁸² O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo‘mitasining joriy va yillik hisobot ma‘lumotlari asosida hisoblangan.

⁸³ Кучеров И.И. Налоговые преступления. –М.: «Юринфор», 1997. С.40

Yuqoridagi ma'lumotlar shuni ko'rsatdiki, soliq to'lashdan bo'yin tovlashning quyidagi 2 usuli juda keng tarqalgan:

a) tovar tannarxini asossiz ravishda oshirib ko'rsatish;

b) sotilgan tovarlar, ko'rsatilgan xizmatlar va bajarilgan ishlardan olingan tushum summalarini yashirish.

Mazkur usullardan birinchi navbatda yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i va qo'shilgan qiymat solig'ini to'lashda keng foydalanilmoqda. Bu esa, davlat byudjetiga jiddiy zarar etkazadi. Chunki qo'shilgan qiymat solig'i va yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i davlat byudjeti daromadlarining umumiy hajmida sezilarli darajada yuqori salmoqni egallaydi. Xususan, qo'shilgan qiymat solig'i O'zbekiston Respublikasida Davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishning barqarorlik xususiyatiga ega bo'lgan asosiy manbalardan biri hisoblanadi.

Qator rivojlangan xorijiy mamlakatlarning soliq amaliyotidagi holatlar shuni tasdiqlaydiki, masalan, Fransiyada qo'shilgan qiymat solig'ini to'lashdan bo'yin tovlash holatlari juda keng tarqalgan bo'lib, bu pirovard natijada soliq to'lashdan bo'yin tovlash miqyosini yalpi milliy mahsulotning 2 foizini tashkil etadigan darajada kengayishiga olib keldi.⁸⁴

Shvetsiyada soliq to'lashdan bo'yin tovlashning darajasi yalpi milliy mahsulotning 5 foizini tashkil etadi. Bunda soliq yukini shakllanishiga ta'sir etuvchi asosiy soliqlar bo'lib qo'shilgan qiymat solig'i va korxonalar foydasidan olinadigan soliq hisoblanadi.⁸⁵

Fransiyada qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha majburiyatlarni bajarishdan bo'yin tovlashning keng tarqalgan usullariga quyidagilar kiradi:

1) Sotilgan tovarlar, ishlar va xizmatlarni hisob-varaq faktura bilan rasmiylashtirmaslik.

Mazkur usuldan foydalanish soliq to'lovchilarga tovarlarni sotish bilan bog'liq xarajatlarni korxonaning buxgalteriya hisobida aks ettirmaslik va buning natijasida qo'shilgan qiymat solig'ini to'lamaslik imkonini beradi. Agar sotilgan tovarlar hisob-varaq fakturadan foydalanish yo'li bilan rasmiylashtirilganida edi, unda qo'shilgan qiymat

⁸⁴ Sauvageot G. *Precis de fiscalite.* – Nathan, 1990, p. 109

⁸⁵ Am P. *La fiscalite en France.* –Hachette, 1998, p. 186

solig'i summasini buxgalteriya hujjatlarida aks ettirmaslik mumkin bo'lmay qolar edi.

2) Fransiyada qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha belgilangan soliq imtiyozlaridan noqonuniy tarzda foydalanish hollari ko'plab uchraydi.

Soliq yukini kamaytirish, yuqorida ko'rib chiqqanimizdek, davlat byudjetining daromad qismiga kelib tushadigan soliq tushumlarini o'sishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, lekin soliq to'lashdan bo'yin tovlash hollariga butunlay barham berish imkonini bermaydi. Bunga yorqin misol qilib, Shveysariya soliq amaliyotini olish mumkin. Shveysariyada qimmatli qog'ozlar bilan bog'liq operatsiyalardan olinadigan daromadlar nisbatan belgilangan soliq stavkalarini 35 foizgacha kamaytirilishi ushbu daromatlarni soliq deklaratsiyalarida to'g'ri ko'rsatilishiga olib kelmadi.⁸⁶

Demak, qator rivojlangan mamlakatlarda qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha majburiyatlarni bajarishdan bo'yin tovlash soliqqa oid qonunbuzilishlarning asosiy shakli hisoblanadi. Shu sababli, ularning qo'shilgan qiymat solig'ini to'lashdan bo'yin tovlash usullaridan foydalanish tajribasini o'rganish amaliy ahamiyatga ega hisoblanadi.

Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i bo'yicha sotilgan mahsulotning tannarxini atayin oshirib ko'rsatish, mahsulotlarning bir qismini naqd pulga sotish va tushumni kassaga kirim qilmaslik ushbu soliq turi bo'yicha soliq to'lashdan bo'yin tovlashning keng tarqalgan usullaridan hisoblanadi.

Shunisi xarakterliki, oxirgi yillar mobaynida QQS, yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i, mol-mulk solig'i, aksiz solig'i bo'yicha soliq to'lashdan bo'yin tovlash usullarining sonini kamayish tendensiyasi yuzaga keldi. Bu esa, ijobiy holat hisoblanadi.

Mamlakatimizning soliq amaliyotida tushumni kamaytirib ko'rsatish, mahsulot tannarxini asossiz ravishda oshirib ko'rsatish va naqd pullardagi tushumni kassaga kirim qilmaslik usullari soliq to'lashdan bo'yin tovlashning asosiy usullari hisoblanadi. Buning asosiy sababi, shundaki, birinchidan, mahsulotlarning sezilarli qismi naqd pullarga sotiladi, naqd pullar soliqdan qochishning qulay vositasi hisoblanadi; ikkinchidan, mahsulotlarning tannarxini asossiz ravishda oshirib ko'rsatish yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i bazasini

⁸⁶ Hofer A. La fraude fiscale en Suisse. -Editions Grounauer. Geneve, 1978. p. 141

qisqarishiga olib keladi; uchinchidan, tushumni kamaytirish to'g'ri va egri soliqlar summasining kamayishiga olib keladi.

Soliq qonunchiligini buzish holatlarini iqtisodiyot tarmoqlari bo'yicha statistik holati shuni ko'rsatadiki, savdo sohasida, qishloq xo'jaligi va sanoat tarmog'ida qonunbuzarliklarning soni yuqori salmoqni egallaydi. Ayniqsa, savdoda bu ko'rsatkich juda yuqoridir. Bu holat, avvalo, savdo operatsiyalari ko'laminin kengligi va xilma-xilligi bilan izohlanadi. Bundan tashqari, soliq to'lovlaridan qochish maqsadida tashkil etiladigan «bir kunlik firma»lar aynan savdo sohasida ko'plab uchraydi.

Soliqqa oid qonunbuzilishlarning miqyosini aniqlash uchun ularning YaIMdagi salmog'ini o'rganish usullaridan foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi, chunki soliqqa oid qonunbuzilishlarning asosiy qismi soliqqa tortiladigan obyekt summasini kamaytirib ko'rsatish va sotish hajmining ma'lum qismini birlamchi buxgalteriya hujjatlarida aks ettirmaslik yo'li bilan amalga oshirilmoqda. Bu esa, soliq to'lovlari bilan YaIMning o'rtasidagi uzviy aloqadorlikni yuzaga kelishiga zamin yaratadi.

Soliqqa oid qonunbuzilishlarning oldini olish va ularga barham berish amaldagi tadbirlarni va usullarni doimiy ravishda takomillashtirib borishni taqozo qiladi. Soliqqa oid jinoyatlarning o'sishi davlatning moliyaviy resurslariga bo'lgan ehtiyojlarini qondirishga salbiy ta'sir ko'rsatadi va buning oqibatida davlat soliqsiz tushumlarni qidirishga majbur bo'ladi. Bu esa, o'z navbatida, davlatning ichki va tashqi qarzlarning o'sishiga olib keladi.

Soliqqa oid qonunbuzilishlarni aniqlash, ogohlantirish va ularga barham berish maqsadida amalga oshiriladigan soliq nazoratining uzluksizlik tamoyilini qo'llashni kuchaytirish lozim. Mazkur tamoyil soliq qonunchiligini bajarishga oid ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish, yuridik va jismoniy shaxslarni soliqqa tortish bilan bog'liq salbiy jarayonlarning rivojlanish tendensiyalarini prognozlash hamda soliq to'lashdan bo'yin tovlash usullaridan foydalanish zaruratini yuzaga keltiruvchi holatlarni aniqlashga nisbatan qo'llanilishi kerak.

Halqaro amaliyotda soliq to'lashdan bo'yin tovlash holatlarini aniqlashda 2 xil uslubiyotdan keng foydalaniladi:

- Ma'lumotlar bazasini bir-biri bilan taqqoslash uslubiyoti;
- Statistik uslubiyot.

Mazkur uslubiyotlardan foydalanish soliq to'lashdan bo'yin tovlashning turli usullaridan foydalanish hollarini aniqlash imkonini beradi. Lekin, ular soliq qonunchiligini buzgan soliq to'lovchilar tomonidan jinoyat holati sodir etilgandan keyin yuzaga kelgan holatnigina aniqlash imkonini beradi. Bu esa soliq tekshiruvi natijasida mazkur holat aniqlangunga qadar qonunbuzarlikni sodir etishga yo'l qo'ygan shaxslar qonunbuzarliklarini to'g'irlab qo'yishlariga imkon berishi mumkin. Buning natijasida mazkur noqonuniy harakatlar natijasida davlatga etkazilgan zararning real miqdorini aniqlash imkoniyati bo'lmay qoladi.

Soliqlar to'lashdan bo'yin tovlash usullarining xilma xilligi va ularning yangi shakllarining yuzaga kelayotganligi soliqqa oid qonunbuzilishlarni tahlil qilish tizimini kuchaytirishni taqozo qiladi. Tahlil tizimini kuchaytirish soliq to'lovchilarning faoliyatida va hatti-harakatlarida yuzaga kelayotgan tendensiyalarni aniqlash imkonini beradi. Bu esa, o'z navbatida soliq qonunchiligini kelgusida buzishga yo'l qo'yuvchi soliq to'lovchilarni oldindan aniqlash imkoniyatini beradi.

Ma'lumki har qanday tadbirkorlik faoliyati foyda olishga qaratilgan. Shu sababli soliq yuki oshirilganda, bitim hajmini baho hisobidan elastikligini ta'minlay olmaydigan soliq to'lovchilar, soliq to'lashdan bo'yin tovlashga harakat qiladilar, chunki ular qo'shimcha xarajatlarni qoplash imkoniyatiga ega emas.

Ta'kidlash lozimki, monopol korxonalar tovarlar bahosini oshirish yo'li bilan bitimlar hajmining elastikligini oshirish imkoniyatiga ega, lekin ular ham soliq yuki oshganda uni kamaytirishning noqonuniy yo'llaridan foydalanishga harakat qiladi, ammo monopol korxonalar boshqa soliq to'lovchilardan farqli o'laroq, davlat organlari tomonidan soliq nazoratiga ko'proq tortiladilar. Shuning uchun monopol korxonalar tovarlari bahosini oshirish yo'li bilan soliq yukini xaridorga yuklatish uchun sezilarli imkoniyatlarga ega. Shuning uchun ular noqonuniy yo'llar bilan soliq to'lashdan bo'yin tovlashdan manfaatdor emaslar.

O‘z-o‘zini nazorat qilish uchun savollar

1. Soliqqa oid qonunbuzilishi deganda nimani tushunasiz?
2. Yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan soliqlarni o‘z vaqtida to‘lamaslik va soliq solinadigan bazani yashirish deganda nimani tushunasiz?
3. Hozirgi vaqtda mavjud bo‘lgan soliq tizimlarini shartli ravishda nechaga bo‘lish mumkin?
4. Soliqqa oid qonunbuzilishlarining ko‘rinishlarini aytib bering.
5. Soliq to‘lashdan bo‘yin tovlashning qanday usullarini bilasiz?
6. Ogohlantirishlarga qaramasdan soliq to‘lovchilar tomonidan qonunchilikda belgilangan muddatlarda soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlar to‘lanmaganda soliq organlari tomonidan qanday harakatlar amalga oshiriladi?
7. Xorijiy davlatlarda soliq to‘lashdan bo‘yin tovlashning darajasi qanday?
8. Soliqqa oid jinoyatlarning o‘sishi davlatning moliyaviy resurslariga bo‘lgan ehtiyojlariga qanday ta‘sir ko‘rsatadi?
9. O‘zbekiston Respublikasi soliq qonunchiligida soliqqa oid qonunbuzilishlariga nisbatan qanday choralar belgilangan?
10. Sizingcha soliqqa oid qonunbuzilishining oldini olish uchun qanday tadbirlar amalga oshirilishi lozim?

TAYANCH SO‘Z VA IBORALAR

1. To‘lovlar
2. Soliqlar
3. Soliqqa tortish
4. Davlat byudjeti
5. Soliq to‘lovchilar
6. Davlat soliq xizmati
7. Soliq tizimi
8. Soliqli va soliqsiz to‘lovlar
9. Byudjet daromadlari
10. Yuridik shaxs
11. Jismoniy shaxs
12. To‘g‘ri soliqlar
13. Egri soliqlar
14. Inflyatsiya
15. Soliq tamoyillari
16. Soliq tizimi
17. Jarima va penyalar
18. Dalolatnoma
19. Eksport-import
20. To‘lov xabarnomasi
21. Foyda solig‘i
22. Soliq stavkasi
23. Soliq obyekti
24. Soliq subyekti
25. Rezident
26. Soliq imtiyozlari
27. Soliqni to‘lash muddatlari
28. Yagona soliq to‘lovi
29. Yalpi daromad va yalpi tushum
30. Mikrofirma va kichik korxonalar
31. Savdo va umumiy ovqatlanish korxonalari
32. Plastik kartochka
33. Tovar oboroti
34. Qo‘shilgan qiymat
35. Nollik stavka

36. Import mahsulotlari
37. Bojxona yuk deklaratsiyasi
38. Schyot-faktura
39. Aksiz solig'i
40. Aksiz osti tovarlari
41. Shartnomaviy narx
42. Korxonada mol-mulki
43. Mol-mulk solig'i
44. Mol-mulklar qiymati
45. O'rtacha yillik qoldiq qiymat
46. Muddatida o'rnatilmagan asbob-uskunalar
47. Yer maydonlari
48. Sug'oriladigan erlar
49. Sug'orilmaydigan erlar
50. Norezident
51. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i
52. Deklaratsiya
53. Infratuzilma obyektlari
54. Suv resurslari
55. Yer osti suvlari
56. Yer usti suvlari
57. Yer osti qazilma boyliklari
58. Texnologiya xosilalar
59. Yer qabulidan foydalanganlik uchun soliq
60. Mahalliy soliqlar va yig'imlar
61. Qo'shimcha foyda solig'i
62. Yig'im
63. Byudjetning soliqsiz daromadlari
64. Byudjetdan tashqari jamg'armalar
65. Davlat maqsadli jamg'armalari
66. Respublika yo'l jamg'armasi
67. Majburiy ajratmalar
68. Sug'urta badallari
69. Qo'shilgan qiymat solig'i

«SOLIQLAR VA SOLIQQA TORTISH» KURSI BO‘YICHA TEST SAVOLLARI VARIANTLARI

1. Soliqlar – deganda.....

- a. davlat byudjetiga undiriluvchi majburiy to‘lovlar tushuniladi
- b. yuridik shaxslar tomonidan byudjetga undiriladigan to‘lovlar tushuniladi
- c. jismoniy shaxslar tomonidan byudjetga to‘lanadigan majburiy to‘lovlar tushuniladi
- d. *muayyan miqdorlarda undiriladigan, muntazam, qaytarib berilmaydigan va beg‘araz xususiyatga ega bo‘lgan, byudjetga yo‘naltiriladigan majburiy pul to‘lovlari tushuniladi

2. Soliq stavkalarining turlarini aniqlang.

- a. to‘g‘ri, egri, resurs
- b. o‘sib boruvchi, bazaviy stavkalar, egri
- c. *proporsional, progressiv, regressiv
- d. regressiv, qat‘iy bo‘lmagan, bazaviy stavkalar

3. Soliqqa tortishning qanday usullari mavjud?

- a. *kadastrli, deklaratsiya, manba oldida soliqqa tortish
- b. to‘g‘ri va egri
- c. bevosita va bilvosita
- d. to‘lov manbaida soliqqa tortish

4. O‘zbekiston Respublikasi soliq qonunchiligi prinsiplarini ko‘rsating.

- a. oddiylik va xolislik
- b. *soliq solishning majburiyligi, aniqligi, adolatligi, soliq tizimining yagonaligi, soliq to‘g‘risidagi qonun hujjatlarining oshkoraligi va soliq to‘lovchining haqligi prezumptsiyasi
- c. tenglik, soliq stavkalarini qiyoslash
- d. tadbirkorlik va investitsiyalarni rag‘batlantirish, hamma daromadlarni soliqqa tortish

5. Soliqlarning fiskal funksiyasi nimani anglatadi?

- a. *soliqlar yordamida davlatning moliyaviy mablag‘larni tashkil qilishni

b. davlat soliqlar orqali tovarlar, xizmatlarni ishlab chiqarish va sotishning iqtisodiy shart-sharoitini tartibga solishini

c. ishlab chiqarishni rivojlantirishga, moddiy xom ashyo resurslari, shuningdek moliyaviy va mehnat resurslari, jamg'arilgan mol-mulkdan samarali foydalanishga ta'sir ko'rsatishini

d. soliqlar vositasida shakllangan daromadlar haqida axborot berishni

6. Resurs to'lovlariga qaysi soliqlar kiradi?

a. yer solig'i, mol-mulk solig'i, daromad solig'i, suv resurslardan foydalanganlik uchun soliq

b. *yer solig'i, suv resurslardan foydalanganlik uchun soliq, yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq

c. yer solig'i, mol-mulk solig'i, suv resurslardan foydalanganlik uchun soliq, yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq

d. transport vositalariga benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliq

7. Soliq agenti qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?

a. zimmasiga soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni to'lash majburiyati yuklatilgan jismoniy shaxslar, yuridik shaxslar va ularning alohida bo'linmalaridir

b. *zimmasiga soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni hisoblab chiqarish, soliq to'lovchidan ushlab qolish hamda byudjetga va davlat maqsadli jamg'armalariga o'tkazish majburiyati yuklatilgan shaxslardir

c. davlat soliq xizmati organlari

d. boshqa majburiy to'lovlarni undirish vazifasini amalga oshiruvchi davlat organlari va tashkilotlari

8. O'zbekiston Respublikasining «Davlat soliq xizmati to'g'risida»gi Qonuni qachon qabul qilingan?

a. 1991 yil 15 fevral

b. 1997 yil 24 aprel

c. *1997 yil 29 avgust

d. 1993 yil 6 may

9. Yuridik shaxslarning foyda solig‘i solish obyektini aniqlashda jami daromaddan moliyaviy jarima va penya summalari chegirib tashlanadimi?

- a. chegirib tashlanadi
- b. *chegirib tashlanmaydi
- c. faqat moliyaviy jarima summasi chegirib tashlanadi
- d. faqat penya summasi chegirib tashlanadi

10. Xayriya maqsadlariga o‘tkazilgan mablag‘lar soliqqa tortiladimi?

- a. soliqqa tortilmaydi
- b. soliq solinadigan foydaning 1 foizi miqdoridan oshgan qismi tortiladi
- c. *soliq solinadigan foydaning 2 foizi miqdoridan oshgan qismi tortiladi
- d. soliq solinadigan foydaning 5 foizi miqdoridan oshgan qismi tortiladi

11. Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig‘ini hisoblashda soliq solinadigan baza qanday tartibda belgilanadi?

- a. soliq solinadigan baza jami daromad bilan chegirib tashlanadigan xarajatlar o‘rtasidagi farq sifatida belgilanadi
- b. *jami daromad bilan chegirib tashlanadigan xarajatlar o‘rtasidagi farq sifatida boshqa qonunlarda, qarorlarda nazarda tutilgan imtiyozlar hamda soliq solinadigan foydaning kamaytirilishi summalari inobatga olingan holda hisoblab chiqarilgan soliq solinadigan foydadan kelib chiqib belgilanadi
- c. tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olinadigan daromadlar sifatida belgilanadi
- d. O‘zbekiston Respublikasi rezidentlarining, shuningdek O‘zbekiston Respublikasida faoliyatni doimiy muassasa orqali amalga oshiruvchi O‘zbekiston Respublikasi norezidentlarining foydasi sifatida belgilanadi

12. Yuridik shaxsning jami daromadlari tarkibini ko'rsating?

a. realizatsiya qilinayotgan tovarlar (ishlar, xizmatlar) uchun boshqa shaxslardan dastlabki haq (bo'nak) tarzida olingan mablag'lar

b. olingan grantlar va insonparvarlik yordami

c. *tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olinadigan daromadlar va boshqa daromadlar

d. sug'urta shartnomalari bo'yicha sug'urta to'voni (sug'urta summasi) tariqasida olingan mablag'lar

13. Quyidagilardan qaysi biri soliq to'lovchining daromadi sifatida qaralmaydi?

a. tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olinadigan daromadlar

b. *ijaraga beruvchi (lizing beruvchi) ijara (lizing) to'lovining qismi tariqasida olgan moliyaviy ijara (lizing) obyektini qiymatining qoplamasi

c. inventarizatsiya natijasida aniqlangan ortiqcha tovar-moddiy zaxiralar hamda boshqa mol-mulk qiymati tariqasidagi daromadlar

d. majburiyatlarni hisobdan chiqarishdan olinadigan daromadlar

14. Majburiyatlarni hisobdan chiqarishdan olinadigan daromadlarga qanday daromadlar kiradi?

a. soliq to'lovchining byudjet va davlat maqsadli jamg'armalari oldidagi qarzining qonun hujjatlariga muvofiq hisobdan chiqarilgan summalari

b. asosiy vositalar va nomoddiy aktivlarni moliyaviy ijaraga berishdan olinadigan daromadlari

c. fuqarolik qonun hujjatlariga muvofiq da'vo muddati o'tgan hisobdan chiqarilgan majburiyatlar; soliq to'lovchi tekin olgan mol-mulk, mulkiy huquqlar, shuningdek ishlar va xizmatlar

d. *fuqarolik qonun hujjatlariga muvofiq da'vo muddati o'tgan hisobdan chiqarilgan majburiyatlar; sudning yoki vakolatli davlat organining qaroriga binoan hisobdan chiqarilgan majburiyatlar

15. Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ini to'lashdan quyidagi qaysi yuridik shaxs ozod qilinadi?

- a. *ichki ishlar organlari huzuridagi qo'riqlash bo'linmalari
- b. notijorat tashkilotlari
- c. yagona soliq to'lovi to'lovchilari
- d. ishlovchilari umumiy sonining kamida 50 foizini nogironlar, 1941-1945 yillardagi urush va mehnat fronti faxriylari tashkil etgan yuridik shaxslar

16. Yuridik shaxslarning quyidagi qaysi foydasi yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ini to'lashdan ozod etiladi?

- a. *Xalq banki tomonidan fuqarolarning shaxsiy jamg'arib boriladigan pensiya hisobvaraqlaridagi mablag'lardan foydalanishdan olingan foydasi
- b. dengiz, daryo va havo kemalaridan, temir yo'l yoki avtomobil transporti vositalaridan xalqaro tashishlarda foydalanishdan olinadigan daromadlar
- c. oddiy shirkat shartnomasi asosida birgalikdagi faoliyatda ishtirok etishdan olinadigan daromadlar
- d. asosiy vositalari va boshqa mol-mulki chiqib ketishidan olinadigan daromadlar

17. Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ining hisob-kitobi davlat soliq xizmati organlariga qanday muddatda taqdim etiladi?

- a. ortib boruvchi yakun bilan yilning har choragida hisobot choragidan keyingi oyning 15-kunidan kechiktirmay, yil yakunlari bo'yicha esa, yillik moliyaviy hisobot taqdim etiladigan muddatda
- b. *ortib boruvchi yakun bilan yilning har choragida hisobot choragidan keyingi oyning 25-kunidan kechiktirmay, yil yakunlari bo'yicha esa, yillik moliyaviy hisobot taqdim etiladigan muddatda
- c. ortib boruvchi yakun bilan har oyda, hisobot oyidan keyingi oyning 25-kunidan kechiktirmay
- d. ortib boruvchi yakun bilan yillik moliyaviy hisobot taqdim etiladigan muddatda taqdim etiladi

18. Taxmin qilinayotgan soliq solinadigan foydadan kelib chiqqan holda hisoblab chiqarilgan yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig‘i summasi haqida ma‘lumotnoma davlat soliq xizmati organlariga qanday muddatda taqdim etiladi?

- a. joriy hisobot davri birinchi oyining 5-kunigacha
- b. joriy hisobot davri ikkinchi oyining 10-kunigacha
- c. *joriy hisobot davri birinchi oyining 10-kunigacha
- d. joriy hisobot davri ikkinchi oyining 5-kunigacha

19. Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig‘i bo‘yicha joriy to‘lovlar qanday muddatlarda to‘lanadi?

- a. joriy to‘lovlar har oyning 5-kuniga qadar
- b. *joriy to‘lovlar har oyning 10-kuniga qadar
- c. joriy to‘lovlar har oyning 15-kuniga qadar
- d. joriy to‘lovlar har oyning 25-kuniga qadar

20. Hisobot davrida taxmin qilinayotgan soliq solinadigan foyda eng kam ish haqining 200 baravaridan kam miqdorni tashkil etadigan soliq to‘lovchilar ...

- a. *joriy to‘lovlarni to‘lamaydi
- b. joriy to‘lovlarni to‘laydi
- c. joriy to‘lovlarni ikki muddatga bo‘lgan holda to‘laydilar
- d. joriy to‘lovlarni bir yilda bir marta to‘laydilar

21. Yagona soliq to‘lovini to‘lovchilarini aniqlang

- a. yagona yer solig‘i va qat‘iy belgilangan soliq to‘lash nazarda tutilgan faoliyat doirasidagi mikrofirmalar va kichik korxonalar
- b. *savdo va umumiy ovqatlanish korxonalari
- c. mahsulot taqsimotiga oid bitimlar ishtirokchisi bo‘lgan mikrofirmalar va kichik korxonalar
- d. notijorat tashkilotlari

22. Savdo korxonalariga qo‘llaniladigan soliq stavkalari tabaqalanishining asosiy mezonini ko‘rsating.

- a. *joylashgan joyi va aholi soniga qarab
- b. ishchilar soniga qarab
- c. yalpi tushum hajmiga qarab
- d. ustav kapitali miqdoriga qarab

23. Yagona soliq to'lovining obyeksi nima?

- a. korxonada ixtiyorida qoladigan sof foyda
- b. tannarx
- c. davr xarajatlari
- d. *yalpi tushum

24. Soliqqa tortishning soddalashtirilgan tizimini qo'llaydigan mikrofirma va kichik korxonalar quyidagi qaysi soliqlarni to'laydilar?

- a. *import qilinadigan tovarlar bo'yicha qo'shilgan qiymat solig'i
- b. suv resurlaridan foydalanganlik uchun soliq
- c. foyda solig'i
- d. mol-mulk solig'i

25. Soliq solishning soddalashtirilgan tartibi qaysi soliqlar bo'yicha soliq hisoboti taqdim etilishini nazarda tutadi?

- a. yagona soliq to'lovi, yer solig'i, yer qo'ridan foydlanganlik uchun soliq
- b. yagona soliq to'lovi, mol-mulk solig'i hamda tadbirkorlik faoliyatining barcha turlari bo'yicha qat'iy belgilangan soliq
- c. *yagona soliq to'lovi, yagona yer solig'i hamda tadbirkorlik faoliyatining ayrim turlari bo'yicha qat'iy belgilangan soliq
- d. yagona soliq to'lovi, yer solig'i hamda tadbirkorlik faoliyatining ayrim turlari bo'yicha qat'iy belgilangan soliq

26. Yagona soliq to'lovini to'lash muddatlarini aniqlang.

- a. har chorakda hisobot davridan keyingi oyning 10 kundan kechiktirmasdan
- b. har chorakda hisobot davridan keyingi oyning 15 kundan kechiktirmasdan
- c. har chorakda hisobot davridan keyingi oyning 20 kundan kechiktirmasdan
- d. *har chorakda hisobot davridan keyingi oyning 25 kundan kechiktirmasdan

27. Quyidagilardan qaysilari yagona yer solig'i to'lovchilar hisoblanadilar?

- a. *qishloq xo'jalik tovar ishlab chiqaruvchilari va o'quv tajriba xo'jaliklari
- b. yuridik shaxs tashkil etgan holda tuzilgan dehqon xo'jaliklari
- c. yuridik shaxs tashkil etmagan holda tuzilgan dehqon xo'jaliklari
- d. o'rmon va ovchilik xo'jaliklarier va mol-mulk soliqlari

28. Yagona yer solig'ining soliq solinadigan bazasini ko'rsating

- a. *yer uchastkalarining me'yoriy qiymati
- b. yer uchastkalarining maydoni
- c. yer uchastkalarining bozor qiymati
- d. yer uchastkalarining birja bahosi

29. Qat'iy belgilangan soliq bo'yicha soliq solish obyektini aniqlang?

- a. yalpi daromad
- b. yalpi tushum
- c. sof foyda
- d. *fizik ko'rsatkich

30. Qat'iy belgilangan soliq bo'yicha soliq solish bazasi qanday aniqlanadi?

- a. yalpi tushumdan xarajatlar chegirilgan holda
- b. *fizik ko'rsatkichlarning sonidan kelib chiqqan holda
- c. jami daromaddan imtiyozlar chegirilgan holda
- d. mahsulotni sotish hajmidan

31. Qo'shilgan qiymat solig'ining soliqqa tortish obyektini nima?

- a. *soliq solinadigan oborot va soliq solinadigan import
- b. muomala xarajatlari
- c. ishlab chiqarish tannarxi
- d. sof foyda

32. Qo‘shilgan qiymat solig‘i bo‘yicha soliq solinadigan baza qanday aniqlanadi?

a. realizatsiya qilinayotgan tovarlarning (ishlarning, xizmatlarning) qiymati asosida, unga qo‘shilgan qiymat solig‘ini kiritgan holda belgilanadi

b. *realizatsiya qilinayotgan tovarlarning (ishlarning, xizmatlarning) qiymati asosida, unga qo‘shilgan qiymat solig‘ini kiritmagan holda belgilanadi

c. realizatsiya qilinayotgan tovarlarning (ishlarning, xizmatlarning) qiymati asosida, unga qo‘shilgan qiymat solig‘i va aksiz solig‘ini kiritgan holda belgilanadi

d. realizatsiya qilinayotgan tovarlarning (ishlarning, xizmatlarning) tannarxi asosida

33. Tovarlar qayta ishlashga berilgan xom ashyo va materiallardan tayyorlangan taqdirda qo‘shilgan qiymat solig‘i bo‘yicha soliq solinadigan baza qanday aniqlanadi?

a. qo‘shilgan qiymat solig‘ini kiritmagan holda ularni qayta ishlash xizmatlarining qiymati va qayta ishlashga berilgan xom-ashyoning qiymati asosida belgilanadi

b. qo‘shilgan qiymat solig‘ini kiritgan holda ularni qayta ishlash xizmatlarining qiymati va qayta ishlashga berilgan xom-ashyoning qiymati asosida belgilanadi

c. *qo‘shilgan qiymat solig‘ini kiritmagan holda ularni qayta ishlash xizmatlarining qiymati asosida belgilanadi

qo‘shilgan qiymat solig‘ini kiritgan holda ularni qayta ishlash xizmatlarining qiymati asosida belgilanadi

34. Import qilingan tovarlar realizatsiya qilinganda qo‘shilgan qiymat solig‘i solinadigan baza qanday belgilanadi?

a. realizatsiya qilinayotgan tovarlarning qo‘shilgan qiymat solig‘i kiritilgan shartnoma qiymatidan kelib chiqqan holda belgilanadi

b. *realizatsiya qilinayotgan tovarlarning bojxona qiymatidan kelib chiqqan holda belgilanadi

c. realizatsiya qilinayotgan tovarlarning qo‘shilgan qiymat solig‘i kiritilgan qiymatidan kelib chiqqan holda belgilanadi

d. realizatsiya qilinayotgan tovarlarning qo‘shilgan qiymat solig‘i kiritilmagan qiymatidan kelib chiqqan holda belgilanadi

35. Chet el diplomatik vakolatxonalari va ularga tenglashtirilgan vakolatxonalarga rasmiy foydalanishi uchun realizatsiya qilinayotgan tovarlar (ishlar, xizmatlar)ga qo'shilgan qiymat solig'i solinadimi?

- a. soliq solinadigan oborot bo'lmaydi
- b. ozod etilgan
- c. 20%
- d. *0%

36. Byudjetga to'lanishi lozim bo'lgan qo'shilgan qiymat solig'i summasi qanday aniqlanadi?

- a. hisobga olinadigan soliq summasi sifatida
- b. soliq solinadigan oborot bo'yicha hisoblab chiqarilgan soliq summasi bilan hisobga olinmaydigan soliq summasi o'rtasidagi farq sifatida
- c. *soliq solinadigan oborot bo'yicha hisoblab chiqarilgan soliq summasi bilan hisobga olinadigan soliq summasi o'rtasidagi farq sifatida
- d. realizatsiya qilingan tovarlar, ishlar, xizmatlarga hisoblangan qo'shilgan qiymat solig'i sifatida

37. Qanday hollarda hisobvara-q-faktura taqdim etilishi shart?

- a. *qo'shilgan qiymat solig'i solinadigan oborotni va qo'shilgan qiymat solig'idan ozod qilingan oborotni amalga oshirayotgan yuridik shaxslar, shuningdek qo'shilgan qiymat solig'i to'lovchisi bo'lmagan yuridik shaxslar tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) oluvchi shaxsga
- b. yo'lovchilar tashishni yo'l chiptalari bilan rasmiylashtirish jarayoniga
- c. tovarlar (ishlar, xizmatlar) aholiga naqd pulda realizatsiya qilingan hollarda sotib oluvchiga fiskal xotirali nazorat-kassa mashinasi cheki, terminal cheki, kvitansiya berish holatiga
- d. tovarlarning eksport-import tarzida etkazib berilishini rasmiylashtirish jarayoniga

38. Mikrofirmalar va kichik korxonalar jumlasiga kirmaydigan soliq to'lovchilar tomonidan qo'shilgan qiymat solig'i summasi byudjetga qachon o'tkaziladi.

- a. *har oyda hisobot davridan keyingi oyning 25-kunidan kechiktirmay
- b. har chorakda hisobot choragidan keyingi oyning 15-kunidan kechiktirmay
- c. har oyda hisobot davridan keyingi oyning 15-kunidan kechiktirmay
- d. har chorakda hisobot choragidan keyingi oyning 25-kunidan kechiktirmay

39. Aksiz solig'i O'zbekiston Respublikasida qachon joriy etilgan?

- a. 1991 yil
- b. *1992 yil
- c. 1995 yil
- d. 1998 yil

40. Aksiz markalarining nominal qiymati aksiz solig'i to'lovi hisobiga kiritiladimi?

- a. kiritiladi
- b. faqat alkogolli mahsulotlar uchun kiritiladi
- c. *kiritilmaydi
- d. faqat tamaki mahsulotlari uchun kiritiladi

41. O'zbekiston Respublikasida aksiz markalari qachon joriy etilgan?

- a. 1992 yil 1 yanvar
- b. 1993 yil 6 may
- c. 1995 yil 1 yanvar
- d. *1996 yil 1 oktabr

42. Aksiz solig'ining to'lovchilari bo'lib kimlar hisoblanadi?

- a. *oddiy shirkat aksiz to'lanadigan tovar ishlab chiqargan taqdirda, odiy shirkat shartnomasining odiy shirkat ishlarini zimmasiga yuklatilgan sherigi

b. davlatlar, hukumatlar, xalqaro tashkilotlar tomonidan xayriya yordami maqsadida, shu jumladan texnik ko'mak ko'rsatish maqsadida aksiz to'lanadigan tovarlarni import qiluvchilar

c. O'zbekiston Respublikasi hududiga o'z ehtiyojlari uchun bojsiz olib kirish normalari doirasida tovarlar olib kiruvchi jismoniy shaxslar

d. tovarlarni eksport qiluvchi yuridik shaxslar

43. Aksiz solig'i quyidagilarning qaysilariga solinmaydi?

a. *aksiz to'lanadigan tovarlarning eksportiga

b. aksiz to'lanadigan tovarlarning importiga

c. berilgan xom ashyodan tayyorlangan mahsulotga

d. aksiz to'lanadigan tovarlarni bepul topshirishga

44. Qayta ishlashga berilgan xom-ashyo va materiallardan ishlab chiqarilgan aksiz to'lanadigan tovarlar bo'yicha soliq solinadigan baza qanday qiymatni o'z ichiga oladi?

a. aksiz to'lanadigan tovarlarni ishlab chiqarishga doir ishlar qiymatini

b. *aksiz to'lanadigan tovarlarni ishlab chiqarishga doir ishlar qiymatini hamda qayta ishlashga berilgan xom ashyo va materiallar qiymatini

c. tovarlarning naturada ifodalangan hajmini

d. qayta ishlashga berilgan xom ashyo va materiallar qiymatini

45. Aksiz solig'ining stavkalari foizlarda (advalor) belgilangan import qilinayotgan aksiz to'lanadigan tovarlar bo'yicha soliq solinadigan baza nima asosida belgilanadi?

a. tannarx asosida

b. *bojxona qiymati asosida

c. bojxona qiymati va bojxona boji asosida

d. shartnomada ko'rsatilgan qiymat asosida

46. Yuridik shaxslardan olinadigan mol-mulk solig'ini soliqqa tortiladigan bazasini aniqlang.

a. asosiy vositalarning boshlang'ich qiymati

b. asosiy vositalarning eskirish summasi

- c. asosiy vositalar va nomoddiy aktivlarning oʻrtacha yillik qoldiq qiymati
- d. *asosiy vositalarning oʻrtacha yillik qoldiq qiymati

47. Yuridik shaxslarning mol-mulklaridan soliq qanday stavkada undiriladi?

- a. *5%
- b. 8%
- c. 9%
- d. 15%

48. Mikrofirmalar va kichik korxonalar tomonidan yuridik shaxslarning mol-mulklaridan olinadigan soliq boʻyicha joriy toʻlovlar byudjetga qachon toʻlanadi?

- a. yilning har choragi uchinchi oyining 5-kunidan kechiktirmay
- b. yilning har choragi uchinchi oyining 10-kunidan kechiktirmay
- c. yilning har choragi uchinchi oyining 15-kunidan kechiktirmay
- d. *yilning har choragi uchinchi oyining 25-kunidan kechiktirmay

49. Yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqni toʻlovchilarini aniqlang.

- a. notijorat tashkilotlar
- b. *Oʻzbekiston Respublikasi hududida soliq solinadigan mol-mulkka ega boʻlgan yuridik shaxslar
- c. yagona soliq toʻlovi toʻlovchilari boʻlgan mikrofirma va kichik korxonalar
- d. yagona yer soligʻi toʻlovchilari boʻlgan qishloq xoʻjaligi tovarlari ishlab chiqaruvchilar

50. Yuridik shaxslar mol-mulkidan olinadigan soliq boʻyicha soliq solish obyektlarining oʻrtacha yillik qoldiq qiymati (oʻrtacha yillik qiymat) qanday tartibda aniqlanadi?

- a. *hisobot davridagi har bir oyning oxirgi kunidagi holatga koʻra soliq solish obyektlarining qoldiq qiymatlarini (oʻrtacha yillik qiymatlarini) qoʻshishdan olingan summaning oʻn ikkidan bir qismi sifatida

b. hisobot davridagi har bir oyning oxirgi kunidagi holatga ko'ra soliq solish obyektlarining qoldiq qiymatlarini (o'rtacha yillik qiymatlarini) qo'shishdan olingan summaning to'rtidan bir qismi sifatida

c. hisobot davridagi har bir oyning birinchi kunidagi holatga ko'ra soliq solish obyektlarining qoldiq qiymatlarini (o'rtacha yillik qiymatlarini) qo'shishdan olingan summaning o'n ikkidan bir qismi sifatida

d. hisobot davridagi har bir oyning birinchi kunidagi holatga ko'ra soliq solish obyektlarining qoldiq qiymatlarini (o'rtacha yillik qiymatlarini) qo'shishdan olingan summaning to'rtidan bir qismi sifatida

51. Mol-mulk solig'ini to'lashdan quyidagi qaysi yuridik shaxslar ozod qilinadi?

a. ishlovchilari umumiy sonining kamida 50 foizini nogironlar, 1941-1945 yillardagi urush va mehnat fronti faxriylari tashkil qilgan yuridik shaxslar

b. *sog'liqni saqlash, jismoniy tarbiya hamda ijtimoiy ta'minot, xalq ta'limi, madaniyat va san'at tashkilotlari

c. savdo, vositachilik, ta'minot-sotish va tayyorlov faoliyati bilan shug'ullanuvchi yuridik shaxslar

d. mikrofirma va kichik korxonlar

52. Yangi tashkil etilgan korxonalariga mol-mulk solig'idan imtiyozlar nazarda tutilganmi?

a. imtiyozlar nazarda tutilmagan

b. *imtiyozlar nazarda tutilgan, ya'ni davlat ro'yxatidan o'tkazilgan paytdan e'tiboran ikki yil mobaynida ozod etiladi

c. imtiyozlar nazarda tutilgan, ya'ni davlat ro'yxatidan o'tkazilgan oydan e'tiboran besh yil mobaynida ozod etiladi

d. imtiyozlar nazarda tutilgan, ya'ni davlat ro'yxatidan o'tkazilgan oydan e'tiboran etti yil mobaynida ozod etiladi

53. Yuridik shaxslar mol-mulkidan olinadigan soliqning hisob-kitobi davlat soliq xizmati organlariga qanday muddatda taqdim etiladi?

a. ortib boruvchi yakun bilan yilning har choragida hisobot choragidan keyingi oyning 15-kunidan kechiktirmay, yil yakunlari bo'yicha esa, yillik moliyaviy hisobot taqdim etiladigan muddatda

b. ortib boruvchi yakun bilan yilning har choragida hisobot choragidan keyingi oyning 25-kunidan kechiktirmay, yil yakunlari bo'yicha esa, yillik moliyaviy hisobot taqdim etiladigan muddatda

c. har oyda, hisobot oyidan keyingi oyning 25-kunidan kechiktirmay

d. *yilda bir marta, yillik moliyaviy hisobot taqdim etiladigan muddatda

54. Jismoniy shaxslarga mol-mulk solig'ini to'lash haqidagi to'lov xabarnomasi qaysi muddatdan kechiktirilmay taqdim etiladi?

a. joriy yilning 5 yanvaridan

b. joriy yilning 25 apreldan

c. joriy yilning 15 iyundan

d. *joriy yilning 1 mayidan

55. Jismoniy shaxslarning mol-mulklari qanday stavkalarda soliqqa tortiladi?

a. 4%, 8%

b. 9%, 15%

c. 7.5%, 16%, 22%

d. *0.2%, 0.25%, 0.35%

56. Jismoniy shaxslar mol-mulk solig'ini qanday muddatdan kechiktirmasdan to'lashlari lozim?

a. 15 yanvar va 15 iyulga qadar

b. 1 iyun va 1 noyabrga qadar

c. 1 dekabrga qadar

d. *15 oktabrga qadar

57. Qaysi javobda jismoniy shaxslardan olinadigan mol-mulk solig'ining obykti keltirilgan?

- a. kvartiralar, avtomobillar, bog' uylari
- b. *uy joylar, kvartiralar, garajlar
- c. kvartiralar, avtomobillar, bog' uylari, motorli qayiqlar
- d. kvartiralar, avtomobillar, bog' uylari, motorli qayiqlar, motoaravachalar

58. Yangi imoratlar, binolar va inshootlar bo'yicha jismoniy shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq qaysi muddatdan e'tiboran to'lanadi?

- a. foydalanishga topshirilgan kundan e'tiboran
- b. *ular barpo etilgan yildan keyingi yil boshidan
- c. ular barpo etilgan oydan keyingi oy boshidan
- d. foydalanishga topshirilgan oydan e'tiboran

59. Qaysi javobda jismoniy shaxslardan olinadigan mol-mulk solig'ining bazasi to'g'ri berilgan?

- a. *soliq solish obyektlarining kadastr qiymati
- b. soliq solish obyektlarining fizik hajmdagi soni
- c. soliq solish obyektlarining bozor qiymati
- d. soliq solish obyektlarining birja bahosi

60. Yuridik shaxslardan olinadigan yer solig'ining soliq solinadigan bazasini aniqlang.

- a. *yer uchastkasining soliq solinmaydigan yer uchastkalari maydonlari chegirib tashlangan holdagi umumiy maydoni
- b. yuridik shaxs tasarrufida bo'lmagan yer uchastkalari
- c. yer uchastkasining umumiy maydoni
- d. yuridik shaxs tassarrufida bo'lgan barcha yer uchastkalari

61. Yuridik shaxslardan olinadigan yer solig'i bo'yicha soliq stavkalarini qo'llashda Toshkent shahri nechta zonaga bo'lingan?

- a. 7 zonaga
- b. 10 zonaga
- c. 15 zonaga
- d. *5 zonaga

62. Yuridik shaxslardan undiriladigan yer solig'i bo'yicha soliq obyektini aniqlang.

- a. aholi punktlarining umumiy foydalanishdagi yerlari
- b. *mulk huquqi, egalik qilish huquqi, foydalanish huquqi yoki ijara huquqi asosida yuridik shaxslarda bo'lgan yer uchastkalari
- c. aholining madaniy-maishiy ehtiyojlarini qondirish va dam olishi uchun foydalaniladigan yerlar
- d. kommunal-maishiy yerlar

63. Yangi tashkil etilgan dehqon xo'jaliklari uchun yer solig'idan imtiyozlar taqdim etiladimi?

- a. to'liq ozod qilinadi
- b. *imtiyozlar taqdim etilmaydi
- c. davlat ro'yxatidan o'tkazilgan oydan e'tiboran ikki yilga ozod qilinadi
- d. davlat ro'yxatidan o'tkazilgan oydan e'tiboran besh yilga ozod qilinadi

64. Soliq solinmaydigan yer uchastkalari jumlasiga quyidagilarning qaysi biri kiradi?

- a. belgilangan maqsadda bevosita foydalanilmayotgan yer uchastkalari
- b. ijaraga berilgan ko'chmas mulklar egallagan yer uchastkalari
- c. *bog'dorchilik, uzumchilik yoki polizchilik shirkatlarining umumiy foydalanishdagi (kirish yo'llari, sug'orish ariqlari, kollektorlar va umumiy foydalanishdagi boshqa yerlar), jamoa garajlarining yerlari
- d. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, mahalliy davlat hokimiyati organlari tomonidan ijaraga berilgan yer uchastkalari

65. Yer solig'ini to'lash yuridik shaxslar tomonidan qanday muddatlarda amalga oshiriladi?

- a. yilning har choragida, yil choragi ikkinchi oyining 15-kuniga qadar
  - b. *har oyda, hisobot oyidan keyingi oyning 10 kunidan kechiktirmay
- 15) yilning har choragida, yil choragi ikkinchi oyining 25-kuniga qadar

16) har chorakda, hisobot choragidan keyingi oyning 25 kunidan kechiktirmay

e. Yer solig'ini to'lashdan quyidagi qaysi yuridik shaxslar ozod qilinadi?

6) ishlovchilari umumiy sonining kamida 50 foizini nogironlar, 1941-1945 yillardagi urush va mehnat fronti faxriylari tashkil qilgan yuridik shaxslar

7) *madaniyat, ta'lim, sog'liqni saqlash, aholini ijtimoiy muhofaza qilish tashkilotlari

8) savdo, vositachilik, ta'minot-sotish va tayyorlov faoliyati bilan shug'ullanuvchi yuridik shaxslar

9) mikrofirma va kichik korxonlar

f. Jismoniy shaxslardan olinadigan yer solig'i qaysi muddatlarda to'lanadi.

• hisobot yilining 15 iyuli, 15 noyabriga qadar

• hisobot yilining 15 iyuniga qadar

• *hisobot yilining 15 oktabriga qadar

• hisobot yilining 25 iyuli, 25 noyabriga qadar

g. Qaysi javobda jismoniy shaxslardan olinadigan yer solig'ining bazasi to'g'ri berilgan?

4) *yer uchastkalarining maydoniga doir ma'lumotlar

5) yer uchastkalarining inventarizatsiya qiymati

6) yer uchastkalarining bozor qiymati

7) yer uchastkalarining me'yoriy qiymati

h. Qaysi jismoniy shaxslar yer solig'ini to'lashdan ozod etilgan?

4) *I va II guruh nogironlari

5) madaniyat va xalq ta'limi xodimlari

6) yolg'iz bo'lmagan pensionerlar

7) boquvchisini yo'qotmagan ko'p bolali oilalar

i. Jismoniy shaxslarga yer solig'ini to'lash haqidagi to'lov xabarnomasi qaysi muddatdan kechiktirilmay taqdim etiladi?

• *joriy yilning 1 mayidan

- joriy yilning 25 apreldan
- joriy yilning 15 iyunidan
- joriy yilning 5 yanvaridan

j. 2018 yilda jismoniy shaxslarning daromadiga solinadigan soliq stavkalari necha foiz qilib belgilangan?

13. 13%, 23%, 33%
14. 13%, 20%, 29%
15. 13%, 18%, 25%
16. *0%, 7.5%, 16.5%, 22.5%

k. O‘zbekiston Respublikasida jismoniy shaxslarning dividend va foiz ko‘rinishidagi oladigan daromadlari qanday stavkada soliqqa tortiladi?

- 12%
- 13%
- 14%
- *10%

l. Qaysi daromad jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘ining soliq solish obyekti bo‘lmaydi?

- mehnatga haq to‘lash tarzidagi daromadlar
- moddiy naf tarzidagi daromadlar
- mulkiy daromadlar
- *yakka tartibdagi tadbirkorlik faoliyatidan olingan qat’iy belgilangan soliq solinadigan daromadlar

m. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘ining bazasi qanday aniqlanadi?

- soliq solinadigan baza moddiy naf tarzidagi daromadlardan kelib chiqib soliq solishdan ozod qilingan daromadlar chegirilgan holda aniqlanadi.
- *soliq solinadigan baza jami daromaddan kelib chiqib soliq solishdan ozod qilingan daromadlar chegirilgan holda aniqlanadi.
- soliq solinadigan baza mehnatga haq to‘lash tarzidagi daromadlardan kelib chiqib soliq solishdan ozod qilingan daromadlar chegirilgan holda aniqlanadi.

- soliq solinadigan baza mulkiy daromadlardan kelib chiqib soliq solishdan ozod qilingan daromadlar chegirilgan holda aniqlanadi.

n. Quyidagi qaysi to'lovlar rag'batlantirish xususiyatiga ega to'lovlar jumlasiga kiradi?

- xizmat safarlari vaqtidagi qonun hujjatlarida belgilangan normalardan ortiqcha kundalik xarajatlar uchun haq

- *ta'tilga qo'shimcha haqlar
- belgilangan normalardan ortiqcha dala ta'minoti
- o'qish bilan bog'liq ta'tilga va ijodiy ta'tillarga haq to'lash

o. Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqni joriy etishdan maqsad:

- ishlab chiqarish subyektlarini qo'llab-quvvatlash
- *davlat byudjetini moliyaviy mablag'lar bilan ta'minlash va suv resurslaridan samarali hamda oqilona foydalanishni rag'batlantirish

- mahsulot tannarxini pasaytirish
- mahsulot narxini pasaytirish

p. Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqning to'lovchilarini aniqlang.

5) notijorat tashkilotlari

6) *o'z faoliyatida suvdan foydalanuvchi yuridik shaxslar, norezidentlar

7) yagona soliq to'lovi to'lovchilari

8) barcha yuridik va jismoniy shaxslar

q. Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq bazasini aniqlang.

- yer usti manbalaridan foydalanilgan suv resurslarining hajmi
- yer osti manbalaridan foydalanilgan suv resurslarining hajmi
- *foydalanilgan suvning hajmi
- chuchuk suv manbalaridan foydalanilgan suv resurslarining hajmi

r. Yuridik shaxs o‘z faoliyatida ro‘yxatdan o‘tgan tumandan boshqa tumandagi suv resurslaridan foydalanganida suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqni qaysi hududga to‘laydi?

- ro‘yxatga olingan joydagi davlat soliq xizmati organiga
- Davlat soliq qo‘mitasiga
- *davlat soliq xizmati organlarida ro‘yxatga olinish joyidan qat‘iy nazar suvdan foydalanish hududiga
- ro‘yxatdan o‘tgan davlat soliq xizmati organi bilan suvdan foydalanish joyidagi soliq xizmati organiga kelishuviga muvofiq

s. Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqning hisob-kitobi davlat soliq xizmati organlariga qanday muddatlarda taqdim etiladi?

- har oyda, hisobot oyidan keyingi oyning 10-kunidan kechiktirmay
- har oyda, hisobot oyidan keyingi oyning 25-kunidan kechiktirmay
- yilda bir marta hisobot davrining 1 iyunigacha
- *yillik moliyaviy hisobot taqdim etiladigan muddatdan kechiktirmay

t. Yer qa‘ridan foydalanuvchilar qanday soliqlar va maxsus to‘lovlarni to‘laydilar?

- qo‘shimcha foyda solig‘i
- imzoli va tijoratbop bonuslar
- yer qa‘ridan foydalanganlik uchun soliq
- *yer qa‘ridan foydalanganlik uchun soliq, qo‘shimcha foyda solig‘i va bonuslar

u. Bonus ta‘rifi qaysi javobda to‘g‘ri keltirilgan

- yer qa‘ridan foydalanuvchi tomonidan amalga oshiriladigan doimiy to‘lov
- yer qa‘ridan foydalanuvchi tomonidan amalga oshiriladigan har oylik to‘lov
- yer qa‘ridan foydalanuvchi tomonidan amalga oshiriladigan har choraklik to‘lov

- *yer qa'ridan foydalanuvchi tomonidan amalga oshiriladigan bir martalik to'lov

v. Yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliqni to'lovchilarni aniqlang.

- yuridik shaxslar
- jismoniy shaxslar
- yuridik va jismoniy shaxslar
- *yer qa'ridan foydali qazilmalarni kavlab olayotgan yer qa'ridan foydalanuvchilar

w. Yagona ijtimoiy to'lov va sug'urta badallarining soliq solish obyektini ko'rsating.

- yalpi tushum
- *rag'batlantirish xususiyatiga ega ish haqi tarzidagi daromadlar
- yalpi daromad
- tovaroborot

x. Yagona ijtimoiy to'lovni to'lash qaysi muddatlarda amalga oshiriladi?

- har chorakda, chorakdan keyingi oyning 10-kunidan kechiktirmasdan
- *har oyda, keyingi oyning 25-kunidan kechiktirmasdan
- har chorakda, chorak ikkinchi oyning 10-kunidan kechiktirmasdan
- har oyda, keyingi oyning 10-kunidan kechiktirmasdan

y. Davlat maqsadli jamg'armalariga majburiy ajratmalarning soliq solinadigan bazasini aniqlang.

- asosiy faoliyatdan olingan foyda
- *sof tushum
- umumxo'jalik faoliyatidan olingan foyda
- favqulodda foyda

z. Respublika yo‘l jamg‘armasiga 2018 yil uchun yig‘im miqdorlari qaysi hujjatda keltirilgan.

- *PQ-3454-sonli qarorda
- Soliq kodeksida
- PQ-3802-sonli farmonda
- PQ-2270-sonli qarorda

GLOSSARIY

Aksioner – aksionerlik jamiyatining aksiyalariga egalik qiluvchi jismoniy yoki yuridik shaxs. Aksiyalar turli shakllarda bo‘lishi mumkin.

Aksiya – aksionerlik jamiyatining kapitaliga hissa qo‘shilganligi to‘g‘risida guvoxlik beruvchi qimmatbaho qog‘oz. Aksiya o‘zining egasiga dvident shaklida foydani bir qismini olish (o‘zlashtirish) huquqini beradi.

Amortizatsiya – kelgusida asosiy fondalarni to‘liq qayta tiklash uchun pul mablag‘larini jamg‘arish va ularning qiymatini tiklash maqsadida ishlab chiqariladigan mahsulot yoki xizmatga asosiy ishlab chiqarish fondlarining qiymatining ularning eskirishiga qarab o‘zluksiz o‘tkazish jarayoni. Ishlab chiqarish jarayoni va tashqi muhitning ta’siri natijasida asosiy fondlar asta-sekinlik bilan eskiradi, ularning moddiy va ma’naviy eskirishi sodir bo‘ladi. Bunda mehnat vositalarining qiymati uzluksiz qismlarga bo‘linib, amortizatsiya hisoblash yo‘li bilan normativ xizmat qilish muddati davomida tayyor mahsulotga o‘tkaziladi.

Advalor soliq – tovar qiymatiga nisbatan qat’iy foiz stavkasida o‘rnatilgan to‘lov. Inflyatsiya sharoitida o‘zining funksiyalarini avtomatik ravishda saqlab qoladi. Bu soliqning tarkibiga savdo soliqlari, imoratga nisbatan ko‘pgina poshlinalar va boshqalar kiritilishi mumkin. Tovarlarini (import tovarlarini ham) jismoniy va yuridik shaxslarning mulklarini soliqqa tortishda qo‘llaniladi.

Asosiy ish joyi – ish beruvchi mehnat to‘g‘risidagi qonun hujjatlariga muvofiq xodimning mehnat daftarchasini yuritishi shart bo‘lgan ish joyi.

Asosiy faoliyat turi – yuridik shaxsning hisobot davri yakunlari bo‘yicha umumiy realizatsiya qilish hajmidagi tushum ulushi ustunlik qiladigan faoliyati

Balans qiymati - buxgalteriya balansida asosiy fondlar va aylanma mablag'larning pulda ifodalangan bahosi.

Balans foyda – mahsulot tannarxiga kiritiladigan barcha harajatlar va chiqimlar hamda majburiy to'lovlar chegirilganidan so'nggi korxonalar yalpi daromadining qismi. Balans foyda soliqqa tortulguncha qadar bo'lgan yalpi foydadir.

Byudjetdan tashqari jamg'armalar – a) ijtimoiy: Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi, Byudjetdan tashqari Umumta'lim maktablari, kasb-hunar kollejlari, akademik litseylar va tibbiyot muassasalarini rekonstruksiya qilish, mukammal ta'mirlash va jihozlash jamg'armasi; b) noijtimoiy: yo'l jamg'armasi va boshqa jamg'armalardan iborat bo'lib, ularning barchasi byudjet tizimida konsolidatsiyalanadi.

Byudjet profitsiti - muayyan davrda byudjet daromadlarining byudjet xarajatlaridan ortiq bo'lgan summasi.

Byudjet tizimi – turli darajadagi byudjetlar va byudjet mablag'lari oluvchilar yig'indisini, ularni tashkil etishni va tuzish prinsiplarini, shuningdek byudjet jarayonida paydo bo'ladigan ular o'rtasida o'zaro munosabatlarni o'zida ifodalaydi.

Byudjet tashkilotlari – Davlat byudjetida unga zimmasiga yuklatilgan vazifalarni bajarish bilan bog'liq faoliyatni moliyalashtirishning asosiy manbai bo'lgan byudjetdan mablag' ajratish nazarda tutilgan vazirlik, dalat qo'mitasi, idora, davlat tashkiloti.

Boqimanda – belgilangan muddatda o'tkazilmagan va so'zsiz undirilishi lozim bo'lgan soliq yoki boshqa majburiy to'lovning summasi.

Bojlar – iste'mol soliqlarining tarkibiga kiradi. Ularning maqsadi daromad olish bo'lmasdan, balki ichki bozorni, milliy sanoatni va qishloq ho'jaligini himoya qilishdir. Davlat iqtisodiy siyosatining dastagi sifatida maydonga chiqadi. Import qilinadigan

tovarlarning bahosi bilan ichki bozordagi xudi shunga o'xshash tovarlarning bahosini tenglashtirish lozim.

Bojlarining stavkalari – hukumat tomonidan o'rnatilib, yagona hisoblanadi va chegaradan tovarlarni olib o'tuvchi shaxslarga bog'liq bo'lmagan holda o'zarmasdir. Tashqi iqtisodiy faoliyatni operativ ravishda tartibga solishning dastagi bo'lib xizmat qiladi. Ularning quyidagi turlari bo'lishi mumkin:

a) advalor stavkalar (boj undiriladigan tovarning boj qiymatiga nisbatan foizda o'rnatiladi);

b) maxsus stavkalar (boj undiriladigan tovarning birligiga nisbatan aniqlanadi);

v) aralash stavkalar (boj undirishning dastlabki ikki varianti qo'llaniladi).

Birgalikda ishlab chiqarilgan mahsulot – birgalikdagi faoliyat natijasi bo'lgan tovarlar (ishlar, xizmatlar).

Vakolatli organlar - vakolatli organlar quyidagilardir:

1) davlat soliq xizmati organlari — O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi, Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar davlat soliq boshqarmalari, shuningdek tumanlar, shaharlar va shahardagi tumanlar davlat soliq inspeksiyalari;

2) bojxona organlari — O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasi, Davlat bojxona qo'mitasining Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar, Toshkent shahri bo'yicha boshqarmalari, bojxona komplekslari va bojxona postlari;

3) moliya organlari — O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi, Qoraqalpog'iston Respublikasi Moliya vazirligi, viloyatlar va Toshkent shahar xokimliklarining moliya boshqarmalari, tuman va shahar xokimliklarining moliya bo'limlari;

4) boshqa majburiy to'lovlarni undirish vazifasini amalga oshiruvchi davlat organlari va tashkilotlari. quyidagilardir:

Grant — davlatlar, davlatlarning hukumatlari, xalqaro va chet el hukumatga qarashli tashkilotlar tomonidan, shuningdek O'zbekiston Respublikasi Hukumati belgilaydigan ro'yxatga

kiritilgan xalqaro va chet el nohukumat tashkilotlari tomonidan O'zbekiston Respublikasiga, O'zbekiston Respublikasi Hukumatiga, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlariga, yuridik va jismoniy shaxslarga beg'araz asosda beriladigan mol-mulk, shuningdek chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar tomonidan O'zbekiston Respublikasiga hamda O'zbekiston Respublikasi Hukumatiga beg'araz asosda beriladigan mol-mulk.

Davlat byudjeti daromadlari – o'z tarkibiga quyidagilarni oladi: 1) qonun hujjatlarida belgilangan soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar hamda soliqsiz boshqa tushumlar; 2) davlatning moliyaviy aktivlari va boshqa aktivlarining joylashtirilishi, foydalanishga berilishi va sotishga berilishidan olingan daromadlar; 3) qonun hujjatlariga muvofiq meros olish, hadya etish huquqi bo'yicha davlat mulkiga o'tgan pul mablag'lari; 4) yuridik va jismoniy shaxslardan, shuningdek xorijiy davlatlardan kelgan qaytarilmaydigan pul tushumlari; 5) rezident-yuridik shaxslar va xorijiy davlatlarga berilgan byudjet ssudalarini qaytarish hisobiga berilgan to'lovlar; 6) qonun hujjatlarida taqiqlanmagan boshqa daromadlar.

Davlat byudjeti – davlat pul mablag'larining (shu jumladan, davlat maqsadli jamg'armalarining) markazlashtirilgan fondi bo'lib, unda daromadlar manbalari va ulardan tushumlar miqdori, shuningdek moliya yili davomida aniq maqsadlar uchun ajratiladigan mablag'lar sarfi yo'nalishlari va miqdori nazarda tutiladi.

Davlat soliq xizmati organlari - davlat soliq xizmati organlari quyidagilardir: O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi, Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar davlat soliq boshqarmalari, shuningdek tumanlar, shaharlar va shahardagi tumanlar davlat soliq inspeksiyalari

Daromadlar to'g'risida deklaratsiya – Dividendlar – taqsimlashga mo'ljallangan aksionerlarning sof foydasi (daromadi);

aksionerlik jamiyati yoki korxonada sof foydasidan har bir aksiya uchun aksionerlarga ma'lum davrdan so'ng (har yili, ayrim hollarda – har chorakda) to'lanadigan daromad.

Daromad solig'i bo'yicha jarimalar – Ushbu soliq to'lanmaganda, noto'liq to'langanda yoki to'lash tartibi buzilganda (rioya qilinmaganda), pulni undirish, moddiy ta'sir ko'rsatishdan iborat. O'z vaqtida ushlab qolinmagan, noto'liq ushlangan yoki tegishli byudjetga o'tkazilmagan soliq summalarini jismoniy shaxslarga daromad to'laydigan korxonalar, tashkilot va muassasalardan undirishga mo'ljallangan summaning 10 foizi hajmidagi jarimani birgalikda qo'shib, soliq organlari tomonidan so'zsiz undirib olinadi. Korxonalar, tashkilot, muassasalar va tadbirkor sifatida ro'yxatdan o'tgan jismoniy shaxslardan soliq o'z vaqtida tegishli byudjetga o'tkazilmasa, har bir kechiktirilgan kun uchun to'lov muddatidan keyingi kundun boshlab to'langan kungacha (bu kun ham qo'shiladi) 0,33 foiz miqdorida penya undiriladi. Penyaning undirilishi ularni javobgarlikning boshqa turlaridan ozod etmaydi.

Doimiy muassasa - norezidentning O'zbekiston Respublikasidagi doimiy muassasasi deganda norezident O'zbekiston Respublikasi hududida tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirayotgan, shu jumladan faoliyatni vakolatli shaxs orqali amalga oshirayotgan har qanday joy e'tirof etiladi. Norezidentning O'zbekiston Respublikasidagi doimiy muassasasi deganda O'zbekiston Respublikasi hududida har qanday ketma-ketlikdagi o'n ikki oylik davr ichida bir yuz sakson uch kalendar kundun ortiq davom etadigan tadbirkorlik faoliyatining amalga oshirilishi ham e'tirof etiladi.

Ikkiyoqlama soliqqa tortish – 1. Turli soliqlarni daromad (kapital)ning yagona manbaidan olinishi; 2. Qo'shma korxonalar xorijiy ishtirokchisining foydasini xorijga o'tkazilayotgan paytda soliqqa tortish va xudi shu foydani xorijiy ishtirokchi mamlakatida soliqqa tortilishi; 3. Sof foyda (daromad) (korporatsiyalar foydasi) v undan to'lanadigan dividendlarni ular shaxsiy daromadga aylanayotgan paytda soliqqa tortish. Boshqa mamlakatda to'langan

solliqlarni bu mamlakatda hisobga olish yoki bir mamlakatdagi soliqqa tortish manbaini ikkinchi mamlakatda oliqqa tortishdan ozod qilish yo'li bilan ikki marta soliqqa tortishdan qutilish mumkin. 1979 yilda BMT tomonidan manfaatdor davlatlar o'rtasidagi munosabatlarda ikki marta soliqqa tortishga barham berish uchun maxsus konvensiya ishlab chiqilgan bo'lib, uning asosida ikki tomonlama bitimlar imzolanadi. Ular tomonidan o'rnatilgan soliqqa tortish tartibiga ko'ra qo'shma korxonalar xorijiy ishtirokchisi o'z foydasini xorijga o'tkazayotgan paytda qo'shimcha soliqdan ozod qilinadi.

Imtiyoz - ma'lum bir majburiyatlarni bajarishdan qisman (yoki to'liq) ozod etish, ma'lum bir afzalliklarga (qulayliklarga) ega bo'lish, masalan, soliq imtiyoziga.

Yig'imlar – qonun aktlariga muvofiq belgilangan tartibda va shartlarda to'lovchilar tomonidan mahalliy byudjetlarga yoki byudjetdan tashqari jamg'armalarga o'tkaziladigan majburiy badallar. Ularning tarkibiga ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlarni ko'rsatish huquqi uchun yig'im, Respublika yo'l jamg'armasiga yig'imlar kiradi.

Kurs bo'yicha farq - milliy valutaga nisbatan chet el valutasida kursning o'zgarishi munosabati bilan chet el valutasida amalga oshirilgan operatsiyalarda vujudga keladigan (ijobiy, salbiy) farq.

Kameral nazorat - soliq to'lovchi tomonidan belgilangan tartibda taqdim etilgan moliyaviy va soliq hisobotini, shuningdek soliq to'lovchining faoliyati to'g'risida davlat soliq xizmati organidagi mavjud boshqa hujjatlarni o'rganish hamda tahlil etish asosida amalga oshiriladigan nazorat.

Moddiy xarajatlar - xom ashyo va asosiy materiallar, yordamchi materiallar, yoqilg'i, energiya va boshqa xarajatlardan iborat. Moddiy resurslarning qiymati ularni sotib olish bahosi (qo'shilgan qiymat solig'isiz), ta'minot va tashqi iqtisodiy tashkilotlarga to'lanadigan ustamalar, komission mukofotlar, boj

to'lovlari, tovarlar birjasining xizmat qiymatlari, tashish, saqlash va etkazib berish haqlarining yig'indisidan tashkil topadi.

Mahalliy soliqlar va yig'imlar – mahalliy byudjetga olinadigan jismoniy va yuridik shaxslarning majburiy to'lovlari. Ularning tarkibiga quyidagilar kiradi: mol-mulk solig'i, yer solig'i, benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliq, ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlarni ko'rsatish huquqi uchun yig'im

Mahalliy byudjet - Davlat byudjetining tegishli viloyat, tuman, shahar pul mablag'lari fondini tashkil etuvchi bir qismi bo'lib, unda daromad manbalari va ularning tushumlari miqdori, shuningdek, moliya yili davomida aniq maqsadlar uchun ajratiladigan mablag'lar sarfi yo'nalishlari va miqdori nazarda tutiladi.

Ma'muriy javobgarlik – ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etganligi uchun fuqarolar va mansabdor shaxslar yuridik javobgarligining shakllaridan biri.

Moliyaviy sanksiyalar - soliqqa oid huquqbuzarlik uchun javobgarlik chorasi bo'lib, pul undirish (jarimalar va penya) tarzida qo'llaniladi.

Naqd pul tushumi kelib tushishining xronometraji - soliq to'lovchining naqd pul tushumi kelib tushishining xronometraji xronometraj o'tkazilgan davrda haqiqatda kelib tushgan naqd pul tushumini aniqlash maqsadida o'tkaziladi.

Ortiqcha to'lovlar – to'lovning byudjetga tushgan ortiqcha summasi. Odatda soliq to'lovchining boshqa to'lovlar bo'yicha mavjud bo'lgan boqimondalarini uzish uchun hisobga olinadi va bu to'g'rida unga ma'lum qilinadi yoki moliya organining qarori nusxasi va bankning tegishli ko'chirmasi asosida soliq to'lovchiga qaytariladi.

Progressiv soliq - soliqqa tortish bazasining oshishi bilan soliq stavkasining ko'tarilishi xarakterlidir. Progressiv soliqlarning

orasida eng ko'p uchraydigani jismoniy shaxslarning daromadidan olinadigan soliqdir.

Proporsional soliq – soliq shaklida olinishi mumkin bo'lgan summa soliqqa tortish bazasining o'lchamiga (miqdoriga, hajmiga) proporsionaldir. Bu soliq yagona stavkali soliqlar jumlasiga kiradi.

Penya – fuqarolik huquqida jazo choralarining (jarimalarning) ko'rinishlaridan biri, qonun yoki shartnomaga muvofiq to'lovlar muddatini buzganlik uchun undiriladigan moliyaviy jazoning shakli. Uning miqdori qonunga ko'ra to'lovning har bir kechiktirilgan kuni uchun to'lanishi lozim bo'lgan summaga nisbatan foizda belgilanadi. Korxonadan to'langan penya summasi noishlab chiqarish xarajatlarining tarkibiga kiritiladi.

Preferensiya – investitsion va innovatsion xarajatlarni moliyalashtirish uchun investitsion soliq krediti va maqsadli soliq imtiyozini ko'rinishida belgilangan (o'rnatilgan) imtiyoz, afzallik.

Regressiv soliq – soliqqa tortiladigan daromadning oshishi bilan soliq stavkasining pasayishi xarakterlidir. Bunday soliqlar toifasiga, xususan, egri (bilvosita) soliqlarni kiritish mumkin. Regressiv soliqlarning yuki (og'irligi) boylarga nisbatan kambag'al qatlamlar uchun og'irroq deb sanaladi. Masalan, qo'shilgan qiymat solig'ini to'lash uchun kambag'allar boylarga nisbatan o'z daromadlarining ko'proq qismini (hissasini) sarflaydilar. Proporsional soliq ham regressiv bo'lishi mumkin.

Rezidentlar – O'zbekiston Respublikasining rezidenti deb quyidagilar e'tirof etiladi:

O'zbekiston Respublikasida davlat ro'yxatidan o'tgan yuridik shaxs;

O'zbekiston Respublikasida doimiy yashab turgan yoki joriy soliq davrida yakunlanayotgan har qanday ketma-ketlikdagi o'n ikki oylik davr ichida jami bir yuz sakson uch kun va undan ortiq muddat O'zbekiston Respublikasida turgan jismoniy shaxs.

Royalti - quyidagilar uchun har qanday turdagi to'lovlar:

fan,
adabiyot va san'at asarlaridan, shu jumladan elektron-hisoblash mashinalari uchun dasturlar, audiovizual asarlardan hamda turdosh huquqlar obyektlaridan, jumladan ijrolar va fonogrammalardan foydalanganlik yoxud ulardan foydalanish huquqini berganlik uchun;

sanoat mulki obyektiga, tovar belgisiga (xizmat ko'rsatish belgisiga), savdo markasiga, dizayn yoki modelga, rejaga, maxfiy formula yoki jarayonga bo'lgan huquqni tasdiqlovchi patentdan (guvohnomadan) yoxud sanoat, tijorat yoki ilmiy tajribaga taalluqli axborotdan (nouxaudan) foydalanganlik uchun;

Soliqlar – Soliq kodeksida belgilangan, muayyan miqdorlarda undiriladigan, muntazam, qaytarib berilmaydigan va beg'araz xususiyatga ega bo'lgan, byudjetga yo'naltiriladigan majburiy pul to'lovlari.

Soliq inspeksiyalari – Davlat soliq qo'mitasiing yagona tizimi tarkibiga kiruvchi tuzilmaviy birlik. Ularning tarkibiy tuzilishi funksional belgiga ko'ra aniqlanadi. Buning asosi sifatida turli belgilar: mulkchilik shakli, xo'jalik faoliyatining turi, to'lovlar hajmi, soliqlarning turlari va h.k.lar olinishi mumkin. Fuqarolarning faoliyati ustidan nazoratni amalga oshirish uchun soliq inspeksiyasi nazorati ostida bo'lgan hudud uchastkalariga bo'linadi.

Soliq davri - u tugaganidan keyin soliq solinadigan baza aniqlanadigan hamda soliq yoki boshqa majburiy to'lov summasi hisoblab chiqariladigan davrdir.

Soliq majburiyati - soliq to'lovchining soliq to'g'risidagi qonun hujjatlariga muvofiq yuzaga keladigan majburiyati soliq majburiyati deb e'tirof etiladi.

Soliq stavkasi – soliqqa tortish birligiga to'g'ri keluvchi soliqning hajmi (miqdori, darajasi). Qat'iy soliq stavkalari

daromadlarga bog‘liq bo‘lmagan holda soliqqa tortish birligiga nisbatan qat’iy summalarida o‘rnatiladi.

Soliq tizimi - mamlakat doirasida (hududida) to‘lovlardan (yuridik va jisoiy shaxslardan) belgilangan tartibda olinadigan soliqlar, yig‘imlar va boshqa to‘lovlar hamda ular tarkibiy tuzilishining shakli va uslublari yig‘indisi.

Soliq qonunchiligi – davlatda soliqlarning turi, ularni undirish mexanizmi va soliq majburiyatlarining vujudga kelishi, o‘zgarishi va to‘xtatishini tartibga solib turuvchi yuridik me‘yorlar yig‘indisi; moliyaviy huquq instituti. Soliq huquq davlatning ijtimoiy-iqtisodiy tuzilishi (qurilishi), uning vazifa va funksiyalari bilan belgilanadi.

Soliq to‘lovlari – soliq qonunchiligi bo‘yicha belgilangan tartibda va muddatda soliq to‘lovchilar tomonidan to‘lanadigan, hisoblangan yoki qat‘iylashtirilgan summalaridir. Ularni hisoblash tartibi har bir soliq turi bo‘yicha qonunga binoan aniqlanadi.

Soliq tushumlari - Moliya vazirligi tomonidan tasdiqlangan byudjet daromadlari va xarajatlari klassifikatsiyasining daromadlari qismidagi har bir soliq va boshqa majburiy to‘lovlarga mo‘ljallangan qism, band, kod va moddaga muvofiq vakolotli banklarning hisob-kitob raqamiga yoziladigan, hisoblangan va haqiqatda kelib tushgan soliq to‘lovlari va moliyaviy sanksiyalar.

Soliq hisoboti - soliq to‘lovchining soliq va boshqa majburiy to‘lovning har bir turi bo‘yicha yoki to‘langan daromadlar bo‘yicha hisob-kitoblar hamda soliq deklaratsiyalarini, shuningdek hisob-kitoblarga va soliq deklaratsiyalariga doir ilovalarni o‘z ichiga oladigan hujjati bo‘lib, u O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo‘mitasi va O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan tasdiqlanadigan shaklda tuziladi.

Soliq nazorati - soliq to‘lovchilarni, soliq solish obyektlarini va soliq solish bilan bog‘liq obyektlarni hisobga olishning, shuningdek

soliq to'g'risidagi qonun hujjatlariga rioya etilishini nazorat qilishning yagona tizimi.

Soliq to'lovchilar – Soliq kodeksiga muvofiq zimmasiga soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni to'lash majburiyati yuklatilgan jismoniy shaxslar, yuridik shaxslar va ularning alohida bo'linmalaridir.

Soliq agentlari – Soliq kodeksiga muvofiq zimmasiga soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni hisoblab chiqarish, soliq to'lovchidan ushlab qolish hamda byudjetga va davlat maqsadli jamg'armalariga o'tkazish majburiyati yuklatilgan shaxslardir.

Soliqqa tortish obyektlari – qonunga muvofiq foyda (daromad), ma'lum bir tovarlar qiymati, yuridik va jismoniy shaxslarning mulki, mol-mulkni berish, (meros, taqdim etish), qimmatbaho qog'ozlar bo'yicha operatsiyalar, faoliyatning ayrim turlari va boshqalardan iborat. Soliqqa tortishning bir obyekti bir turdagi soliq bilan belgilangan muddatda (oy, chorak, yarim yil, yil) bir marta soliqqa tortilishi mumkin.

Soliqqa tortish prinsiplari – soliq siyosatini amalga oshirishni belgilab beradigan va soliqlar bo'yicha byudjet topshiriqlarini tuzish orqali realizatsiya qilinadigan mustahkam o'rnatilgan qolgan qoidalar yig'indisi.

Soliq elementlari – davlatning qonun hujjatlari asosida aniqlangan soliqlarning tuzilishi (qurilishi) prinsiplari va ularni undirishni tashkil qilish, soliqlarning ijtimoiy-iqtisodiy mohiyatini o'zida aks ettiradi.

Savdo faoliyati - qayta sotish maqsadida olingan tovarlarni sotishga doir faoliyat.

Soliq solishning soddalashtirilgan tartibi - soliq solishning ayrim toifadagi soliq to'lovchilar uchun belgilanadigan hamda ayrim turdagi soliqlarni hisoblab chiqarish va to'lashning,

shuningdek ular yuzasidan soliq hisobotini taqdim etishning maxsus qoidalari qoʻllanilishini nazarda tutuvchi alohida tartibi.

Soliq qarzi - soliqlar va boshqa majburiy toʻlovlar boʻyicha qarz summasi, shu jumladan ushbu Kodeksda belgilangan muddatida toʻlanmagan moliyaviy sanksiyalar.

Sof tushum - tovarlar (ishlar, xizmatlar) narxida hisobga olinadigan qoʻshilgan qiymat soligʻi, aksiz soligʻi hamda transport vositalariga benzin, dizel yoqilgʻisi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliq summalarini kiritmagan holda tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olingan tushum;

Sof foyda - soliqlar va boshqa majburiy toʻlovlar toʻlanganidan keyin yuridik shaxs ixtiyorida qoladigan foyda.

Soliq siri - davlat soliq xizmati organi tomonidan soliq toʻlovchi toʻgʻrisida olingan har qanday maʼlumot.

Soliq toʻlovchining identifikatsiya raqami (STIR) - muayyan soliq toʻlovchi hisobga qoʻyilganda unga beriladigan raqam.

Soliq tekshiruvi - davlat soliq xizmati organlari tomonidan, qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollarda esa, prokuratura organlari tomonidan amalga oshiriladigan soliq toʻgʻrisidagi qonun hujjatlarining bajarilishini tekshirish.

Soliqqa oid huquqbuzarlik - soliq toʻlovchining Soliq kodeksida javobgarlik belgilangan gʻayriqonuniy aybli qilmishi (harakati yoki harakatsizligi).

Tannarx - mahsulot ishlab chiqarish, ishlar bajarish, xizmatlar koʻrsatishda foydalaniladigan moddiy resurslarning, asosiy fondlarning, mehnat resurslarining, shuningdek tovarlar ishlab chiqarish, ishlar bajarish, xizmatlar koʻrsatish jarayonini amalga oshirish uchun zarur boʻlgan boshqa turdagi xarajatlarning qiymat

bahosi. Tannarx buxgalteriya hisobi to'g'risidagi qonun hujjatlariga muvofiq belgilanadi.

Tovarlarni eksport qilish - O'zbekiston Respublikasining bojxona hududidan tovarlarni, agar qonun hujjatlarida boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo'lsa, qayta olib kirish majburiyatisiz olib chiqish.

To'lov manbai - soliq to'lovchiga to'lovlarni amalga oshiruvchi yuridik shaxs.

Umidsiz qarz - sud qaroriga binoan majburiyatlarning tugatilishi, qarzdorning bankrotligi, tugatilishi yoki vafot etishi oqibatida yoxud da'vo qilish muddati o'tishi oqibatida uzish mumkin bo'lmagan qarz.

O'zbekiston Respublikasi soliq to'lovchilarining yagona reestri - soliq to'lovchilarga oid davlat ma'lumotlar bazasi tizimi.

Qo'shilgan qiymat – sotilgan (realizatsiya qilingan) tovarlar, ishlar va xizmatlar qiymati bilan ishlab chiqarish va muomala xarajatlarining tarkibiga kiritilgan moddiy xarajatlarining qiymati o'rtasidagi farq.

ILOVALAR

1-ilova

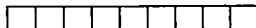
STIR

--	--	--	--	--	--	--	--

--	--

Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i HISOB-KITOB I*

Ko'rsatkichlar	Satr kodi	Summa
Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i to'langunga qadar foyda (zarar) («Moliyaviy natijalar to'g'risida hisobot» - 2-sonli shaklning 240-satri)	010	
shu jumladan:		
O'zbekiston Respublikasi Prezidentining yoki O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori asosida soliq to'lovchi tomonidan boshqa shaxslardan tekinga olingan pul mablag'lari	011	
sug'urta shartnomalari bo'yicha sug'urta tovon (sug'urta summasi) tariqasida olingan mablag'lar	012	
maqsadi bo'yicha foydalanilganda xarajatlar paydo bo'lmaydigan byudjetdan berilgan subsidiyalar	013	
byudjet va davlat maqsadli jamg'armalari oldidagi qarzining qonun hujjatlariga muvofiq hisobdan chiqarilgan summalari	014	
notijorat tashkilotlarining boshqa daromadlari (Hisob-kitobning 8-ilovasi 010-satri)	015	
Tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) tannarxidan past baholarda realizatsiya qilishdan va tekin berishdan zararlar, baholari (tariflari) davlat tomonidan tartibga solinishi nazarda tutilgan tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya qilishdan zararlar bundan mustasno	020	
Soliq to'lovchi tomonidan boshqa shaxslardan tekin olingan mol-mulk, mulkiy huquqlar, ishlar va xizmatlar, quyidagilar bundan mustasno: 011, 012-satrlarda aks ettiriladiganlar; O'zbekiston Respublikasi Prezidentining yoki O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori asosida tekin olinganlar; telekommunikatsiyalar tarmoqlarida tezkor-qidiruv tadbirlari tizimining tekin olingan texnik vositalari, shuningdek ularga xizmat ko'rsatishga doir xizmatlar	030	
Davlatning ko'chmas mulkidan foydalanlik uchun ijara haqining eng kam stavkalaridan kelib chiqib hisoblangan ijara haqi miqdorini shartnomada belgilangan ijara haqi miqdoridan oshgan summasi (Hisob-kitobning 1-ilovasi 060-satri)	040	
Chegirilmaydigan xarajatlar (soliq solinadigan bazaga kiritiladigan xarajatlar) (Hisob-kitobning 2-ilovasi 010-satri)	050	
Hisobot davrida soliq solinadigan bazadan chegirilmaydigan, biroq kelgusi hisobot (soliq) davrlarining soliq solinadigan bazasidan chiqarib tashlanadigan xarajatlar (Hisob-kitobning 3-ilovasi 010-satri)	060	
Hisobot davrida soliq solinadigan bazadan chegirib tashlanadigan ilgari qilingan xarajatlar (Hisob-kitobning 4-ilovasi 010-satri)	070	
Hisobot (soliq) davrining soliq solinadigan bazasiga kiritiladigan xarajatlar (050-satr + 060-satr - 070-satr)	080	
Olinishi lozim bo'lgan (olingan) dividendlar - jami (091-satr + 092-satr) ulardan:	090	
O'zbekiston Respublikasidagi manbalardan	091	
O'zbekiston Respublikasidan tashqaridagi manbalardan	092	

Ko'rsatkichlar	Satr kodi	Summa
Olinishi lozim bo'lgan (olingan) foizlar – jami (101-satr + 102-satr) ulardan:	100	
O'zbekiston Respublikasidagi manbalardan	101	
O'zbekiston Respublikasidan tashqaridagi manbalardan	102	
Soliq solinishi lozim bo'lgan foyda (010-satr – 011-satr – 012-satr – 013-satr – 014-satr – 015-satr + 020-satr + 030-satr + 040-satr + 080-satr – 090-satr – 100-satr)	110	
Soliq solishdan ozod qilinadigan foyda (Hisob-kitobning 5-ilovasi 3-ustuni 030-satri)	120	
Soliq solinadigan foyda (110-satr – 120-satr)	130	
Soliq solinadigan foydani kamaytirish (Hisob-kitobning 6-ilovasi 020-satri)	140	
Soliq solinadigan baza – jami (130-satr – 140-satr)	150	
shu jumladan:		
plastik kartochkalar qo'llanilib to'langan ko'rsatilgan xizmatlar hajmidan olingan foydadan hisoblangan (150-satr x Hisob-kitobning 11-ilovasi 030-satri)	151	
151-satrdagi keltirilgan summa chegirilgan holda foydadan hisoblangan (150-satr – 151-satr)	152	
Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ining belgilangan stavkasi	160	
Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ining tuzatilgan stavkasi:	170	X
eksport qiluvchi korxonalar uchun, eksport ulushiga qarab, foizda (Hisob-kitobning 12-ilovasi 050-satri)	171	
xizmat ko'rsatish sohasi korxonalari uchun plastik kartochkalar qo'llanilib to'langan ko'rsatilgan xizmatlar hajmidan olingan foydadan, foizda (171-satr – (171-satr x 5%))	172	
Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i summasi – jami (181-satr + 182-satr)	180	
shu jumladan:		
151-satrdagi ko'rsatilgan foydadan hisoblangan (151-satr x 172-satr)	181	
152-satrdagi ko'rsatilgan foydadan hisoblangan (152-satr x 171-satr)	182	
Nogironlar mehnatidan foydalanayotgan korxonalar uchun foyda solig'ining tuzatish kiritilgan summasi (Hisob-kitobning 13-ilovasi 070-satri)	190	
O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalariga muvofiq hisobga olinadigan O'zbekiston Respublikasidan tashqarida to'langan yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i summasi (Hisob-kitobning 14-ilovasi 090-satri)	200	
O'zbekiston Respublikasidan tashqarida olingan dividend va foiz ko'rinishidagi daromadlar bo'yicha O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalariga muvofiq yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i summasi (Hisob-kitobning 15-ilovasi (060-satri + 120-satri))	210	

STIR

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

--	--

Ko'rsatkichlar	Satr kodi	Summa
Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ining hisobot davri uchun hisoblangan summasi (180-satr – 190-satr – 200-satr + 210-satr)	220	
Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ining o'tgan hisobot davri uchun hisoblangan summasi (oldingi Hisob-kitobning 220-satri)	230	
Sof foyda ("Moliyaviy natijalar to'g'risida hisobot" - 2-sonli shaklning (240-satri – 250-satri))	240	

Izohlar:

1. Kredit tashkilotlari: 010-satmi Foyda va zararlar to'g'risidagi hisobotga muvofiq aniqlaydilar. Bunda mazkur satrda O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 133-moddasiga muvofiq aniqlanadigan asosiy vositalar va boshqa mol-mulk obyektlarining chiqib ketishidan olinadigan moliyaviy natija (foyda yoki zarar) ham hisobga olinadi;

101-satmi to'ldirishmaydi;

102-satrdagi Hisob-kitobga 15-ilova 070-satridagi qiymatini ko'rsatishadi.

2. Qo'shimcha foyda solig'i to'lovchilari 240-satrdagi sof foyda summasidan "Moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobot" - 2-sonli shaklning 251-satridagi "Qo'shimcha foyda solig'i" va 252-satridagi "Qo'shimcha foydadan maqsadli moliyalashtirishga ajratmalar" summalarni ham chegiradilar.

Rahbar _____

(imzo)

Bosh buxgalter _____

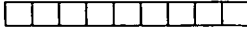
(imzo)

M.O'.

STIR

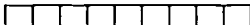
Yagona soliq to'lovi hisob-kitobi

Ko'rsatkichlar	Satr kod	Jami	shu jumladan, yagona soliq to'lovi to'lovchisi to'g'risidagi ma'lumotda ko'rsatilgan faoliyat turlari bo'yicha (01-varaq)					
			asosiy faoliyat turi - 1	2	3	4	5	6
Tovarlarni (ishlar, xizmatlar)ni realizatsiya qilishdan sof tushum	010							
Faoliyat turlari bo'yicha tushumning tovarlar (ishlar, xizmatlar)ni realizatsiya qilishdan jami tushumdagi salmog'i, foizda	020	100						
Tovarlarni tannarxidan past narxlarda realizatsiya qilishdan va tekinga berishdan ko'rilgan zararlari*	025							
Davlatning ko'chmas mulkidan foydalanganlik uchun belgilangan ijara haqining eng kam stavkalari asosida hisoblab chiqarilgan ijara haqi summasining shartnomada belgilangan ijara haqi summasidan oshgan qismi (Yagona soliq to'lovi hisob-kitobi 1-ilovasining 060-satri)	026			X	X	X	X	X
Boshqa daromadlar (Yagona soliq to'lovi hisob-kitobi 2-ilovasining 010-satri)	030			X	X	X	X	X
Soliq solinadigan yalpi tushum (010-satr + 025-satr + 026-satr + 030-satr)	040							
Imtiyozlar - jami (0501-satr + 0502-satr)	050							
shu jumladan:								
soliq solish obyekti sifatida qaralmaydigan daromadlar (Yagona soliq to'lovi hisob-kitobi 3-ilovasining 010-satri)	0501			X	X	X	X	X
soliq solinadigan yalpi tushumning kamaytirilishi (Yagona soliq to'lovi hisob-kitobi 4-ilovasining 010-satri)	0502							
Soliq solinadigan baza - jami (040-satr - 050-satr)	060							
shu jumladan:								
plastik kartochkalar qo'llanib to'langan ko'rsatilgan xizmatlar hajmidan olingan tushum	0601							
0601-satrdagi tushum chegirilgan holdagi soliq solinadigan baza (060-satr - 0601-satr)	0602							

Ko'rsatkichlar	Satr kod	Jami	shu jumladan, yagona soliq to'lovi to'lovchisi to'g'risidagi ma'lumotda ko'rsatilgan faoliyat turlari bo'yicha (01-varaq)					
			asosiy faoliyat turi - 1	2	3	4	5	6
Yagona soliq to'lovining belgilangan stavkasi	070	X						
Yagona soliq to'lovining tuzatish kiritilgan stavkasi:	080	X						
eksport qiluvchi korxonalar uchun eksport ulushiga nisbatan, % da (Yagona soliq to'lovi hisob-kitobi 6-ilovasining 060-satri)	0801	X						
xizmatlar ko'rsatish sohasi korxonalari uchun plastik kartochkalar qo'llanib to'langan ko'rsatilgan xizmatlar hajmidan olingan tushumga nisbatan, foizda [0801-satr - (0801-satr x 5%)] yoki [070-satr - (070-satr x 5%)]	0802	X						
Yagona soliq to'lovi summasi - jami (0901-satr + 0902-satr)	090							
shu jumladan, hisoblangan:								
0601-satrdagi ko'rsatilgan tushumdan (0601-satr x 0802-satr)	0901							
0602-satrdagi ko'rsatilgan tushumdan (0602-satr x 0801-satr) yoki (0602-satr x 070-satr)	0902							
Byudjetga to'lanishi lozim bo'lgan qo'shilgan qiymat solig'i summasi (Qo'shilgan qiymat solig'i hisob-kitobining 050-satri)	100		X	X	X	X	X	X
Yagona soliq to'lovi summasini kamaytiradigan qo'shilgan qiymat solig'i summasi (100-satr, biroq 090-satr x 50 foizdan ko'p emas)	110		X	X	X	X	X	X
O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalariga muvofiq hisobga olinadigan, O'zbekiston Respublikasidan tashqarida to'langan yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ining summasi (Yagona soliq to'lovi hisob-kitobi 7-ilovasining 090-satri)	115		X	X	X	X	X	X
Hisob-kitob bo'yicha hisoblangan yagona soliq to'lovi summasi (090-satr - 110-satr - 115-satr)	120		X	X	X	X	X	X
O'zbekiston yoshlarining "Kamolot" ijtimoiy harakatini rivojlantirish jamg'armasiga ajratmalar chegirilgan holdagi yagona soliq to'lovi summasi [120-satr - (120-satr x 8%)]	130		X	X	X	X	X	X

Ko'rsatkichlar	Satr kodi	Jami	shu jumladan, yagona soliq to'lovi to'lovchisi to'g'risidagi ma'lumotda ko'rsatilgan faoliyat turlari bo'yicha (01-varaq)					
			asosiy faoliyat turi – 1	2	3	4	5	6
Avvalgi davr uchun hisob-kitob bo'yicha yagona soliq to'lovining hisoblangan summasi (avvalgi hisobot davri uchun YaST hisob-kitobining 130-satri)	140		X	X	X	X	X	X
Umumbelgilangan soliqlar bo'yicha qayta hisob-kitob qilishdagi qo'shimcha to'lanadigan yagona soliq to'lovi	150		X	X	X	X	X	X
O'zbekiston yoshlarining "Kamolot" ijtimoiy harakatini rivojlantirish jamg'armasiga o'tkaziladigan yagona soliq to'lovi summasi (120-satr –130-satr)	160		X	X	X	X	X	X
Qo'shimcha hisoblangan YaST summasi	170		X	X	X	X	X	X
O'zbekiston Respublikasidan tashqarida olingan dividend va foiz ko'rinishidagi daromadlar bo'yicha O'zbekiston Respublikasining halqaro shartnomalariga muvofiq yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i bo'yicha qo'shimcha summasi (Yagona soliq to'lovi hisob-kitobi 8-ilovasining 060-satri + 120-satri)	175		X	X	X	X	X	X
Hisobot davri uchun to'lanishi lozim (130-satr + 150-satr + 170-satr + 175-satr)	180		X	X	X	X	X	X
shu jumladan:								
chorakning birinchi oyi oxiriga	1801		X	X	X	X	X	X
chorakning ikkinchi oyi oxiriga	1802		X	X	X	X	X	X
chorakning uchinchi oyi oxiriga	1803		X	X	X	X	X	X

(*) ekologiya, sog'lomlashtirish hamda xayriya jamg'armalariga, madaniyat, sog'liqni saqlash, mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish, jismoniy tarbiya va sport, ta'lim muassasalariga tekinga tovarlarni berishdan olingan zararlar bundan mustasno.

Bunda baxolari (tariflari) davlat tomonidan tartibga solinishi nazarda tutilgan tovarlar uchun realizatsiya qilishdan olinadigan tushum belgilangan baholardan (tariflardan) kelib chiqqan holda aniqlanadi.

(**) 026-satr mol-mulkni ijaraga berishdan daromadlari summasi tovarlar (ishlar, xizmatlar)ni realizatsiyasidan olingan daromadlar umumiy summasida ustun bo'lgan soliq to'lovchilar tomonidan to'ldiriladi.

Izoh:

1. Agar yagona soliq to'lovi to'lovchilari mustaqil yuridik shaxs hisoblanmaydigan va yagona soliq to'lovining turli stavkalari belgilangan turli aholi punktlarida joylashgan bir nechta turg'un savdo shoxobchalariga ega bo'lsa, unda yagona soliq to'lovi hisob-kitobiga qo'shimcha ustunlar kiritilib, ular asosiy raqam ustiga qo'shimcha raqam qo'yish bilan belgilanadi(1¹, 1², 1³, 2¹, 2², 2³ va x.k). Bunda chakana savdo korxonalarini boshqa daromadlarini soliq hisobiga qo'yilgan joydagi savdo shoxobchasi ustunida ko'rsatadilar.

2. 070-satrdagi amalga oshiriladigan faoliyat turidan kelib chiqqan holda yagona soliq to'lovi stavkasi ko'rsatiladi.

3. Qo'shilgan qiymat solig'i to'lovchisi bo'lmagan yuridik shaxslar 100 va 110-satrlarda "0" qo'yadilar.

4. 130 va 160-satrlar O'zbekiston yoshlarining "Kamolot" ijtimoiy harakatini rivojlantirish jamg'armasining mahalliy bo'limlari bilan o'zaro qo'llab-quvvatlash to'g'risidagi shartnomalar tuzgan soliq to'lovchilar (savdo va umumiy oqatlanish korxonalari va lotereyalar tashkil qilish bo'yicha faoliyatni amalga oshirish doirasidagi yuridik shaxslar bundan mustasno) tomonidan to'ldiriladi.

5. 1801-1803-satrlar mikrofirma va kichik korxonalar toifasiga kirmaydigan soliq to'lovchilar tomonidan to'ldiriladi.

Rahbar

(imzo)

Bosh buxgalter

(imzo)

M.O'.

STIR

**Joriy soliq davrining 1 yanvardagi holati bo'yicha yagona yer solig'i
HISOB-KITABI**

Ko'rsatkichlar	Satr kodi	Maydon, ga	Yerning normativ qiymati, ming so'm.		Summa
			1 ga uchun	jami yer maydon uchun (3-ustun x 4- ustun)	
1	2	3	4	5	6
Jami yer maydoni, shu jumladan:	010				x
Ekin yerlar:	011				x
sug'oriladigan	0111				x
lalmi	0112				x
Bog'lar:	012				x
sug'oriladigan	0121				x
lalmi	0122				x
Uzumzorlar:	013				x
sug'oriladigan	0131				x
lalmi	0132				x
Boshqa ko'p yillik daraxtzorlar:	014				x
sug'oriladigan	0141				x
lalmi	0142				x
Bo'z yerlar:	015				x
sug'oriladigan	0151				x
lalmi	0152				x
Pichanzor va yaylovlar:	016				x
sug'oriladigan	0161				x
sug'orilmaydigan	0162				x
Ijtimoiy imoratlar va hovlilar	017				x
Jami soliq solinmaydigan yerlar - mazkur Hisob-kitob ilovasining 010- stari	020				x
Soliq solinadigan baza (010-satr – 020-satr)	030				x

STIR

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

--	--

Ko'rsatkichlar	Satr kodi	Maydon, ga	Yerning normativ qiymati, ming so'm.		Summa
			1 ga uchun	jami yer maydoni uchun (3-ustun x 4-ustun)	
1	2	3	4	5	6
Yagona yer solig'i uchun belgilangan stavkasi, %	040	x	x	x	
Soliq davri uchun to'lanadigan soliq summasi, shu jumladan, to'lash muddatlari bo'yicha: (5-ustun 030-satr x 040-satr)	050	x	x	x	
I sentyabrgacha (30%)	0501	x	x	x	
I dekabrgacha (soliqning qolgan miqdori)	0502	x	x	x	

Rahbar

 (imzo)

Bosh buxgalter

 (imzo)

M.O'.

STIR

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

--	--

**Qo'shilgan qiymat solig'i
hisob-kitobi**

Ko'rsatkichlar	Satr kodi	Summa
1	2	3
Hisobot davrida hisobga olinadigan qo'shilgan qiymat solig'i (QQS) summasi (2-ilovaning 050-satri)	010	
Avvalgi soliq davrida eksportga realizatsiya qilingan tovarlar bo'yicha tushum joriy soliq davrida kelib tushishi munosabati bilan hisobga olinadigan QQS summasi (3-ilovaning 050-satri)	020	
Hisobga olinadigan jami QQS summasi (010-satr + 020-satr)	030	
Tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya qilish oboroti bo'yicha QQS summasi (4-ilovaning 4-ustuni 010-satri)	040	
Byudjetga to'lanishi (kamaytirilishi) lozim bo'lgan QQS summasi (040-satr – 030-satr)	050	

Rahbar _____

(imzo)

Bosh buxgalter _____

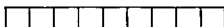
(imzo)

M.O'.

**Hisobga olinadigan qo'shilgan qiymat solig'i summasi
hisob-kitobi**

Ko'rsatkichlar	Satr kodi	Har bir oborotning realizatsiya bo'yicha jami oborotdagi salmog'i*	Realizatsiya bo'yicha oborot summasi	QQS
1	2	3	4	5
Tovarlar, ishlar, xizmatlarni realizatsiya qilish oboroti, jami (4-ilovaning 010-satri - 0105-satr - 0106-satr)	010	x		x
Salmog'ni hisoblash uchun qabul qilinadigan tovarlar, ishlar, xizmatlarni realizatsiya qilish oboroti (010-satr - (4-ilovaning 01023-satri))	0101			x
shu jumladan:				x
20 foizli stavka qo'llaniladigan; 4-ilovadan (0101 + 01024 + 0103 + 0104 + 0107 + 01081-satrlar)	0102			x
0 foizli stavka qo'llaniladigan (tovarlar eksportidan tashqari)***	0103			x
0 foizli stavka qo'llaniladigan tovarlar eksporti:	0104	x	x	x
chet el valyutasida**	01041	x		x
jo'natish kunidagi O'zR Markaziy banki tomonidan belgilangan kurs bo'yicha milliy valyutadagi ekvivalentda	01042			x
jo'natilgan tovar uchun valyuta tushumi kelib tushishi**	01043	x		x
kelib tushgan chet el valyutasining salmog'i (01043-satr / 01041-satr x 100)	01044		x	x
soliq solinmaydigan tushum (4-ilovaning 01021-satri + 01082-satr)	0105			x
Hisobga olinadigan QQS summasi hisob-kitobi uchun foydalaniladigan olingan tovarlar (ishlar, xizmatlar) bo'yicha QQS summasi (1-ilovaning 050-satri)	020	x	x	
Olingan va realizatsiya bo'yicha oborotlar uchun foydalanilgan tovarlar (ishlar, xizmatlar) bo'yicha QQS summasi (alohida-alohida yuritiladigan hisob bo'yicha) (0301-satr+0302-satr+0303-satr+0304-satr)	030	x	x	
shu jumladan:		x	x	
20 foizli stavka qo'llaniladigan oborotlar uchun	0301	x	x	
0 foizli stavka qo'llaniladigan (tovarlar eksportidan tashqari) oborotlar uchun	0302	x	x	
0 foizli stavka qo'llaniladigan tovarlarning chet el valyutasidagi eksporti uchun	0303	x	x	
qo'shilgan qiymat solig'i solinmaydigan oborot uchun	0304	x	x	
Olingan va realizatsiya bo'yicha oborotlar uchun foydalanilgan tovarlar (ishlar, xizmatlar) bo'yicha QQS summasi (mutanosib usul bo'yicha) (020-satr - 030-satr)	040	x	x	
shu jumladan:		x	x	
20 foizli stavka qo'llaniladigan oborotlar uchun (040-satr x 3-ust. 0102-satr)	0401	x	x	
0 foizli stavka qo'llaniladigan (tovarlar eksportidan tashqari) oborotlar uchun (040-satr x 3-ust. 0103-satr)	0402	x	x	

Ko'rsatkichlar	Satr kodlari	Xar bir oborotning realizatsiya bo'yicha jami oborotdagi ulushi*	Realizatsiya bo'yicha oborot summasi	QQS
1	2	3	4	5
0 foizli stavka qo'llaniladigan tovarlarning chet el valyutasidagi eksporti uchun (040-satr x (3-ust. 01042-satri))	0403	x	x	
qo'shilgan qiymat solig'i solinmaydigan oborot uchun (040-satr x (3-ust. 0105-satri))	0404	x	x	
Olingan tovarlar (ishlar, xizmatlar) bo'yicha hisobga olinishi lozim bo'lgan QQS summasi (0501-satr + 0502-satr + 05031-satr)	050	x	x	
shu jumladan, realizatsiya bo'yicha oborotlar uchun:		x	x	
20 foizli stavka qo'llaniladigan oborotlar uchun (0301-satr + 0401-satr)	0501	x	x	
0 foizli stavka qo'llaniladigan (tovarlar eksportidan tashqari) oborotlar uchun (0302-satr + 0402-satr)	0502	x	x	
0 foizli stavka qo'llaniladigan tovarlarning chet el valyutasidagi eksporti uchun (0303-satr + 0403-satr)	0503	x	x	
shu jumladan, valyuta tushumi kelib tushganlari bo'yicha (0503-satr x (3-ust. 01044-satri)/ 100)	05031	x	x	
valyuta tushumining to'liq kelib tushmaganligi munosabati bilan hisobga olinmaydigan QQS summasi (0503-satr - 05031-satr)	05032	x	x	
Hisobga olinmaydigan QQS summasi (020-satr - 050-satr = 0304-satr + 0404-satr + 05032-satr)	060			

Izoh:

*3-ustun 0102, 0103, 01041, 0105-satrlarning qiymatlari ushbu satrlarning 4-ustundagi summasini 4-ustunning 0101-satridagi summaga nisbati orqali hisoblab chiqariladi.

** Tovarlar vositachilik, topshiriq shartnomasi bo'yicha vositachi, ishonchli shaxs orqali eksportga realizatsiya qilingan hollarda, qo'shilgan qiymat solig'i vositachining, ishonchli shaxsning yoki soliq to'lovchining hisobvarag'iga kelib tushgan valyuta tushumi summasi ulushida hisobga olinadi.

Agar tovarlarni eksportga jo'natish va va jo'natilgan tovar uchun valyuta tushumi turli chet el valyutasida amalga oshirilsa, 01041 va 01043-satrlardagi barcha chet el valyutasi yukni jo'natish amalga oshirilgan oyning so'nggi kunidagi Markaziy bank belgilagan kurs bo'yicha milliy valyutada qayta hisoblanadi.

Paxta tozalash zavodlari 4-ustunning 01041 va 01043-satrlarini, shuningdek 3-ustunning 01044-satrinii to'ldirmaydi. 5-ustunning 05031-satrida 5-ustunning 0503-satridagi qiymatini takrorlaydilar.

Bunda paxta tolasini eksportga realizatsiya qilinganligini tasdiqlash maqsadida paxta tozalash zavodlari «Paxtasanoat» HAB naryadini va ushbu naryad asosida yozilgan hisob- varaq fakturani taqdim etadi

Rahbar

_____ (imzo)

Bosh buxgalter

_____ (imzo)

M.O'.

STIR

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

--	--

Alkogolli mahsulotlar bo'yicha aktsiz solig'ining
HISOB-KITOBİ

	Tayyor mahsulot nomi	Solıq solınadigan baza			Solıq solınadigan bazani kamaytirish — eksportga sotish hajmi (dal)	Aktsiz solig'ini hisoblash uchun solıq solınadigan baza (dal) (3-ust. – 6-ust.)	1 dal tayyor mahsulot uchun aktsiz solig'i stavkasi (so'm)	Byudjetga to'lanishi lozim bo'lgan aktsiz solig'i summasi (so'm) (7-ust. x 8-ust.)	Aktsiz solig'i to'langan xomashyo bo'yicha chegiriladigan solıq summasi (so'm)	Kamaytirilishi (-), qo'shimcha to'linishi (+) kerak bo'lgan aktsiz solig'i summasi (so'm) (9-ust. – 10-ust.)
		shu jumladan:		jami (dal)						
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I oy										
II oy										
III oy										
Jami, chorak uchun										

Izoh:

* O'zbekiston Respublikasi Solıq kodeksi 230-moddasining birinchi qismi 2 — 5-bandlarida ko'zda tutilgan operatsiyalar.

** 10-ustun mazkur Hisob-kitobga ilova qilinadigan, Alkogolli mahsulot bo'yicha aktsiz solig'i hisob-kitobini qilish paytida chegiriladigan aktsiz solig'i summasi to'g'risidagi ma'lumotnoma asosida to'ldiriladi.

Rahbar

_____
(imzo)

Bosh buxgalter

_____
(imzo)

M.O'.

STIR

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

--	--

**Joriy soliq davrining 1 yanvardagi holat bo'yicha
qishloq xo'jaligi ahamiyatiga molik bo'lmagan yerlar uchun to'lanadigan yer solig'i
HISOB-KITOB**

Ko'rsatkichlar	Satr kodi	O'lchov birligi	Yer maydoni	Summa
<i>Yer uchastkasining umumiy maydoni, mazkur hisob-kitobga 1-ilovaning 010 satr 3-ustuni yoki 020 satr 3-ustuni</i>	010	ga		x
Soliq solinmaydigan yer maydoni - mazkur hisob-kitobga 1-ilovaning 010 satr 4-ustuni yoki 020 satr 4-ustuni	020	ga		x
Soliq solinadigan baza mazkur hisob-kitobga 1-ilovaning 010-satr 5-ustuni yoki 020-satr 5-ustuni	030	ga		x
Yil uchun byudjetga to'lanishi lozim bo'lgan jami soliq summasi mazkur hisob-kitobga 1-ilovaning 010-satr 7-ustuni yoki 020-satr 7-ustuni	040	so'm	x	
shu jumladan:				
I chorak uchun - 15 fevralgacha	0401	so'm	x	
II chorak uchun - 15 maygacha	0402	so'm	x	
III chorak uchun - 15 avgustgacha	0403	so'm	x	
IV chorak uchun - 15 noyabrgacha	0404	so'm	x	

Rahbar

_____
(imzo)

Bosh buxgalter

_____
(imzo)

M.O'.

**Joriy soliq davrining 1 yanvardagi holati bo'yicha qishloq xo'jaligi
ahamiyatiga molik yerlar uchun to'lanadigan yer solig'i
HISOB-KITOB**

Ko'rsatkichlar	Satr kodi	Maydoni, ga	Yuridik shaxslardan olinadigan yer solig'ining 1 ga uchun stavkasi, so'm	YURIDIK SHAXSLARDAN OLINADIGAN YER SOLIG'INING SUMMASI
Jami yerlar - Mazkur hisob-kitobning 1-ilova 010-satri yoki 020-satri	010			
shu jumladan:				
Sug'oriladigan jamoa qishloq xo'jalik yerlari - jami:	011			
1 klass (0 – 10 ball)	0111			
2 klass (11 – 20 ball)	0112			
3 klass (21 – 30 ball)	0113			
4 klass (31 – 40 ball)	0114			
5 klass (41 – 50 ball)	0115			
6 klass (51 – 60 ball)	0116			
7 klass (61 – 70 ball)	0117			
8 klass (71 – 80 ball)	0118			
9 klass (81 – 90 ball)	0119			
10 klass (91 – 100 ball)	0120			
Baholanmagan yerlar	0121			
Lalmikor ekinzorlar, qo'riq yerlar va sug'orilmaydigan ko'p yillik daraxtlar – jami:	013			
tekislik (yog'inlar bilan ta'minlanmagan) zonada	0131			
tekislik-tepalik (yog'inlar bilan yarim ta'minlangan) zonada	0132			
tog' oldi va tog'li (yog'inlar bilan ta'minlangan) zonalarda	0133			
Sug'orilmaydigan pichanzorlar va yaylovlar - jami:	014			
«Cho'l» mintaqasida	0141			
«Adir» mintaqasida	0142			
«Tog'» mintaqasida	0143			

STIR

--	--	--	--	--	--	--	--

--	--

Ko'rsatkichlar	Satr kodi	Maydoni, ga	Yuridik shaxslardan olinadigan er solig'ining I ga uchun stavkasi, so'm	Yuridik shaxslardan olinadigan er solig'ining summasi
Qishloq va o'rmon xo'jaligi ishlab chiqarishida foydalanilmaydigan boshqa yerlar — jami	015			
Suv havzalari, kanallar, kollektorlar, yo'llar bilan band bo'lgan yerlar	0151			
Jamoat imoratlari va hovlilari bilan band bo'lgan yerlar	0152			
Qishloq xo'jaligida foydalanilmaydigan boshqa yerlar	0153			
Soliq solinmaydigan yerlar — jami — mazkur hisob-kitobning 2-ilovasi 010-satri	020			
Soliq solinadigan baza: (010-satr — 020-satr)	030			
Yuridik shaxslardan olinadigan yer solig'ining umumiy summasi, shu jumladan:	040			
1 sentyabrgacha (30%)	0401			
1 dekabrgacha (qolgan soliq summasi)	0402			

Rahbar

 (imzo)

Bosh buxgalter

 (imzo)

M.O'.

STIR

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

--	--

Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq (alkogolsiz ichimliklar ishlab chiqarish korxonalar bundan mustasno)

HISOB-KITOBI

Ko'rsatkichlar	Satr kodi	Jami	Yer usti manbalari	Yer osti manbalari
Soliq solinadigan baza (soliq solinishi lozim bo'lgan jami olingan suvning umumiy xajmi). kub. m	010			
Soliq solinadigan bazani kamaytirish – Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq hisob-kitobga ilovaning 010-satri	020			
Soliq solinadigan baza (010-satr -- 020-satr)	030			
1 kub. m uchun belgilangan soliq stavkasi (so'm)	040			
Byudjetga to'lanishi lozim bo'lgan suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq summasi (030-satr x 040-satr)	050			
Joriy to'lovlar bo'yicha suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqning hisoblangan summasi	060			
Qo'shimcha to'lashga	070			
Kamaytirishga	080			

Rahbar

_____
(imzo)

Bosh buxgalter

_____
(imzo)

Yakka tartibdagi tadbirkor

_____
(imzo)

M.O'.

STIR

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

--	--

Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq
HISOB-KITOB
 (alkogolsiz ichimliklar ishlab chiqarish korxonalariga uchun)

Ko'rsatkichlar	Satr kod	Jami	Yer usti manbalari	Yer osti manbalari
Soliq solinadigan baza (soliq solinishi lozim bo'lgan jami olingan suvning umumiy hajmi), kub. m.	010			
shu jumladan:				
alkogolsiz ichimliklar ishlab chiqarish uchun ishlatilgan suv hajmi, kub. m	0101			
boshqa maqsadlar uchun ishlatilgan suv hajmi, kub.m	0102			
Soliq solinadigan bazani kamaytirish — Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq hisob-kitobiga ilovaning 010-satri — jami	020			
shu jumladan:				
alkogolsiz ichimliklar ishlab chiqarish uchun ishlatilgan suv hajmi, kub. m	0201			
boshqa maqsadlar uchun ishlatilgan suv hajmi, kub. m	0202			
Soliq solinadigan baza (010-satr – 020-satr)	030			
shu jumladan:				
alkogolsiz ichimliklar ishlab chiqarish uchun ishlatilgan suv hajmi, kub. m	0301			
boshqa maqsadlar uchun ishlatilgan suv hajmi, kub. m	0302			
1 kub. m uchun belgilangan soliq stavkasi (so'm):	040	x	x	x
shu jumladan:				
alkogolsiz ichimliklar ishlab chiqarish uchun ishlatilgan suv hajmiga	0401	x		
boshqa maqsadlar uchun ishlatilgan suv hajmiga	0402	x		
Byudjetga to'lanishi lozim bo'lgan suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq summasi (0501-satr + 0502-satr)	050			
shu jumladan:				
alkogolsiz ichimliklar ishlab chiqarish uchun ishlatilgan suv hajmi bo'yicha (0302-satr x 0401-satr)	0501			
boshqa maqsadlar uchun ishlatilgan suv hajmi bo'yicha (0302-satr x 0402-satr)	0502			
Joriy to'lovlar bo'yicha suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqning hisoblangan summasi	060			
Qo'shimcha to'lashga	070			
Kamaytirishga	080			

Rahbar

_____

 (imzo)

Bosh buxgalter

_____

 (imzo)

M.O'.

STIR

Yuridik shaxsning to'liq nomi _____

Davlat ro'yxatidan o'tkazilganligi to'g'risidagi guvohnoma

Yuridik shaxsning joylashgan eri _____
 Pochta manzili _____

Telefon: kod raqam

er qa'ri uchastkasida foydali qazilmalarni qazib olish
 huquqini beruvchi litsenziya

Hisob-kitobni taqdim etish muddati (kun/oy/yil)

ga taqdim etiladi

(coliq bo'yicha hisobga olish joydagi davlat soliq xizmati organi)

**Tijoratbop topilma bonusi
 HISOB-KITOB**

Foydali qazilma nomi	Qazib olinayotgan zahiralarning tasdiqlangan hajmi	Birja bahosi (aniqlangan bahosi), so'm	Soliq solinadigan baza, so'm	Tijoratbop topilma bonusi stavkasi	Tijoratbop topilma bonusi summasi, so'm

Ushbu hisob-kitob varaqda tuzilgan, unga ilova qilingan tasdiqlovchi hujjatlar varaqda O'ltchov birligi so'm yoki ularning nusxalari

Mazkur Hisob-kitobda ko'rsatilgan ma'lumotlarning to'liqligi va ishonchligini tasdiqlayman:	Davlat soliq xizmati organi xodimi tomonidan to'ldiriladi
Rahbar	Mazkur Hisob-kitob (kerakligiga "V" belgisi qo'yilsin)
STIR <input type="text"/>	
F.I.O. _____	
Imzo _____	☐ shaxsan ☐ pochta orqali
Bosh buxgalter	<input type="text"/> varaqda taqdim etilgan
STIR <input type="text"/>	Taqdim etilgan sana <input type="text"/> <input type="text"/> <input type="text"/> <input type="text"/>
F.I.O. _____	(kk/oo/yy)
Imzo _____	F.I.O. _____
Sana (kk/oo/yy) <input type="text"/> <input type="text"/> <input type="text"/>	Imzo _____

M.O'.

O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi

Seriya N00017S82 • TOSHKENT SHAHAR _____ TUMANI _____

2018 yil uchun suv resurslaridan foydalanganlik uchun solik, jismoniy shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq hamda jismoniy shaxslardan olinadigan yer solig'ini to'lash to'g'risida

TO'LOV XABARNOMASI

STIR _____

(to'lovchining familiyasi, ismi, otasining ismi)

Kadastr raqami _____

Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq - h/r _____

MFO 00837

Mol-mulk solig'i - h/r _____

23 402 000 600 125 801 189 MFO 00837

Yer solig'i - h/r _____

23 402 000 800 125 801 662 MFO 00837

O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksiga asosan Siz quyidagi soliqlarni to'lashingiz lozim

Soliqlar nomi \ Ko'rsatkichlar	Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq*	Mol-mulk solig'i**	Yer solig'i**	Jami
Joriy yil uchun hisoblangan soliq summasi	0	0	0	0
O'tgan yildan qolgan soliq qarzi	0	0	0	0
Soliq qarzi uchun hisoblangan penya	0	0	0	0
Ortiqcha to'lov summasi	0	0	0	0
Jami to'lanishi lozim bo'lgan summa	0	0	0	0

Estatma: Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq to'lov muddati:

- dehqon xo'jaliklari uchun - 1 mayga kadar,

- yakka tartibdagi tadbirkorlar uchun - yilning xar choragi uchinchi oyining 25-kunidan kechiktirmay yillik summasining 4/1 qismi

M U _____

Tuman (shahar) davlat soliq inspeksiyasining boshlig'i _____

(F.I.Sh.)

imzo

Tuzatish kiritish man etiladi

Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq, jismoniy shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq hamda jismoniy shaxslardan olinadigan yer solig'i hisob-kitobi

Obyekt turi	Jismoniy shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq							
	Obyektning joylashgan manzili	Solik bazasi (mulkning inventarizatsiya qiymati)	Obyektning qurilish osti maydoni	Shundan turar joy maydoni	Soliq stavkasi	Soliq summasi	Imtiyoz summasi	To'lanishi lozim bo'lgan soliq summasi
Xususiy uy								

Jismoniy shaxslardan olinadigan yer solig'i							
Obyekt turi	Yer uchastkasining joylashgan manzili	Yer uchastkasi maydoni	Yer zonasi	har bir kv.m. uchun soliq stavkasi	Soliq summasi	Imtiyoz summasi	To'lanishi lozim bo'lgan soliq summasi
Xususiy uy							

Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq			
Faoliyat turi	Ishlatilgan suv miqdori (kub m.)	1 kub.m.uchun soliq stavkasi	To'lanishi lozim bo'lgan soliq summasi

Davlat solik inspektori _____

(familiyasi, ismi, otasining ismi)

imzo _____

Ko'rsatilgan soliq summalari joylardagi bank muassasalari orqali to'lanadi.

Hurmatli soliq to'lovchi!!!

Siz to'lagan ushbu soliqlar, yashab turgan tumaning byudjetida jamlanadi va ushbu tuman aholisining ijtimoiy-iqtisodiy ehtiyojini qondirish, tuman hududini obodonlashtirish va x.k. uchun sarf qilinadi.

STIR

Hujjat turi / Hisobot davri chorak
 Hujjat turi 1 – ma'lumotlar, 2 – aniqlashtiruvchi (kasr orqali aniqlashtiruv raqami)

Soliq davri

Yuridik shaxsning to'liq nomi _____

Yuridik shaxsning joylashgan eri _____
Pochta manzili _____Telefon kod raqam

Ma'lumotlarni topshirish muddati (kun/oy/yil)

ga taqdim etiladi

(soliq bo'yicha hisobga olish joyidagi davlat soliq xizmati organi)

Hisoblangan va amalda to'langan daromadlar summalarini hamda jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ining ushlab qolingan summalarini to'g'risidagi

MA'LUMOTLAR

(yil boshidan o'sib boruvchi yakun bilan to'ldiriladi)

(so'zda)

T/r	Ko'rsatkichlar	Satr kodi	To'lovchining ma'lumotlari bo'yicha
1	Yil boshidan daromad olgan jismoniy shaxslar soni, jami (kishi)	•	
	shu jumladan:		
	asosiy ish joyi bo'yicha	•	
	asosiy bo'lmagan ish joyi bo'yicha	•	
2	Hisoblangan daromadlarning umumiy summasi	•	
2.1	shulardan soliq agenti bilan munosabatlarda bo'lmagan jismoniy shaxsning yozma arizasiga ko'ra jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i ushlab qolinmagan moddiy naf tarzidagi daromadlar	•	
3	Soliq solishdan ozod qilinadigan daromadlarning umumiy summasi	•	
4	Soliq solinadigan daromadlarning umumiy summasi (soliq solinadigan baza), shu jumladan: (004-satr–005-satr–006-satr)	•	
4.1	–soliq solish shkalasi bo'yicha soliq solinadigan daromadlar	•	
4.2	–dividend va foizlar tarzidagi daromadlar	•	
4.3	– O'zbekiston Respublikasi soliq kodeksining 181-moddasida ko'rsatilgan jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ining eng kam stavkasi bo'yicha soliq solinadigan daromadlar	•	
4.4	– jismoniy shaxsning arizasiga asosan jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ining eng yuqori stavkasi bo'yicha solinadigan daromadlar	•	
5	Byudjetga hisoblangan jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ining umumiy summasi, shu jumladan: (1-ilova 5-ustunining "Yil boshidan jami" satr + 014-satr)	•	
5.1	– 008-satrdagi ko'rsatilgan daromadlar bo'yicha	•	
5.2	– 009-satrdagi ko'rsatilgan daromadlar bo'yicha (2-ilova 3-ustunining "Yil boshidan jami" satr)	•	
5.3	– 010-satrdagi ko'rsatilgan daromadlar bo'yicha	•	
5.4	– 011-satrdagi ko'rsatilgan daromadlar bo'yicha	•	

• ushbu satrda jismoniy shaxslarga to'langan barcha summalar, shu jumladan jismoniy shaxslarning daromadlarini to'lash uchun bankdan olingan summalar, jismoniy shaxslarning plastik kartochkalariga va bank hisobvaraqlariga o'tkazilgan summalar, jismoniy shaxslarning daromadidan ushlab qolishlar va o'tkazmalar, moddiy naf tarzidagi daromadlar va natira shaklida to'langan daromad summasi ko'rsatiladi.

•• ushbu satr o'tgan chorakning "Yil boshidan jami" satri bilan joriy chorakning "Jami" satri yig'indisi sifatida aniqlanadi. Birinchi chorakda "Yil boshidan jami" satrida birinchi chorakning "Jami" satri qiymati ko'rsatiladi.

Izoh:

1. «Chorak boshiga qoldiq» satrida o'tgan chorak uchun bo'lgan Rasshi frovkaning «Chorak oxiriga qoldiq» tegishli ustunlaridan ko'chiriladigan summalar ko'rsatiladi.

«Chorak oxiriga qoldiq» satrida

2-ustun = «Chorak boshiga qoldiq» satrining 2-ustuni + «Jami» satrining 2-ustuni - «Jami» satrining 6-ustuni;

3-ustun = «Chorak boshiga qoldiq» satrining 3-ustuni + «Jami» satrining 3-ustuni - «Jami» satrining 7-ustuni;

4-ustun = «Chorak boshiga qoldiq» satrining 4-ustuni + «Jami» satrining 4-ustuni - «Jami» satrining 11-ustuni;

5-ustun = «Chorak boshiga qoldiq» satrining 5-ustuni + «Jami» satrining 5-ustuni - «Jami» satrining 12-ustuni.

2. Moddiy naf tarzidagi daromadlarning hisoblangan (to'langan) summolari ushbu to'lovlar hisoblangan (to'langan) oy uchun hisoblangan (to'langan) ish haqi summasi bilan bir vaqtda ko'rsatiladi. Xizmat safariga xarajatlar uchun bo'nak to'lovini amalga oshirishda, normalardan ortiqcha kundalik xarajatlarning hisoblangan (to'langan) summolari bo'nak hisoboti qabul qilingan oy uchun hisoblangan (to'langan) ish haqi summasi bilan birga ko'rsatiladi.

3. ShJBPIga badallar (4-ustun) va byudjetga to'lanadigan jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ining (5-ustun) hisoblab chiqarilgan summolari, mazkur to'lovlar hisoblab chiqarilgan 2-ustunda ko'rsatilgan jismoniy shaxslarning daromadlari hisoblangan sanaga ko'rsatiladi.

Rahbar

_____
(imzo)

Bosh buxgalter

_____
(imzo)

M.O.

STIR

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

**Tovarlarning ayrim turlari bilan chakana
savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlar
ko'rsatish huquqi uchun yig'imlar
HISOB-KITOB**

Faoliyat turi	Ruxsat guvohnomasi (mahalliy ijro etuvchi xokimiyat organining qarori)		Tovarlarning ayrim turlari bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlar ko'rsatish huquqi uchun yig'im stavkasi (eng kam ish haqiga karrali miqdorda)	Eng kam ish haqining miqdori	Byudjetga to'lanishi lozim bo'lgan yig'im summasi (4-ust. x 5- ust.)
	raqami	berilgan sanasi			
1	2	3	4	5	6

Izoh:

1. Tovarlarning ayrim turlari bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlar ko'rsatish huquqi uchun yig'im bo'yicha hisob-kitob faoliyat amalga oshirilayotgan joydagi davlat soliq xizmati organiga:

yil davomida tegishli ruxsat guvohomasini (mahalliy ijro etuvchi xokimiyat organining qarorini) olgan soliq to'lovchilar tomonidan - ruxsat guvohomasi (mahalliy ijro etuvchi xokimiyat organining qarori) berilgan kundan e'tiboran o'n kundan kechiktirmasdan;

faoliyat yuritayotgan soliq to'lovchilar tomonidan - har yili hisobot yilining 15 yanvarigacha taqdim etiladi.

2. Yig'im obykti va eng kam ish haqining miqdori o'zgargan taqdirda soliq to'lovchilar aniqlashtirilgan hisob-kitobni navbatdagi to'lov muddatidan kechiktirmay taqdim etishi shart.

Rahbar

_____

(imzo)

Bosh buxgalter

_____

(imzo)

STIR

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

--	--

**Yagona ijtimoiy to'lov va fuqarolarning byudjetdan tashqari
Pensiya jamg'armasiga sug'urta badallari
HISOB-KITOB**

Ko'rsatkichlar	Satr kodlari	Yagona ijtimoiy to'lov			Fuqarolarning byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga sug'urta badallari
		Jami	shu jumladan:		
			umumbelgilangan stavka bo'yicha	imtiyozli stavka bo'yicha*	
1	2	3	4	5	6
Mehnatga haq to'lash tarzidagi daromadlar (O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 172-moddasi)	010				
O'zbekiston Respublikasi hududida ishlash uchun chet ellik xodimlarni berish bo'yicha xizmatlar ko'rsatish shartnomasiga muvofiq yuridik shaxs — O'zbekiston Respublikasi norezidentiga to'lanadigan chet ellik xodimlarning daromadlari (**)	011			x	x
Yagona ijtimoiy to'lov hisoblanmaydigan to'lov turlari (hisob-kitobga 1-ilovalaning 010-satri) Fuqarolarning sug'urta badallari hisoblanmaydigan to'lov turlari (hisob-kitobga 2-ilovalaning 010-satri)	020				
Soliq solinadigan baza: (010-satr + 011-satr - 020-satr)	030				
chorakning birinchi oyi oxiriga	0301				
chorakning ikkinchi oyi oxiriga	0302				
chorakning uchinchi oyi oxiriga	0303				
Ijtimoiy jamg'armalarga majburiy to'lovlar stavkasi, %	040	x			
Ijtimoiy jamg'armalarga hisoblangan majburiy to'lovlar summasi (030-satr x 040-satr)	050				
chorakning birinchi oyi oxiriga	0501				
chorakning ikkinchi oyi oxiriga	0502				
chorakning uchinchi oyi oxiriga	0503				
Hisobot davri uchun yagona ijtimoiy to'lovning qo'shimcha hisoblangan summasi (hisob-kitobga 3-ilovalaning 090-satri), shu jumladan:	060			x	x
chorakning birinchi oyi uchun (hisob-kitobga 3-ilovalaning 0901-satri)	0601			x	x

STIR

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

--	--

chorakning ikkinchi oyi uchun (hisob-kitobga 3-ilovaning 0902-satri)	0602			x	x
chorakning uchinchi oyi uchun (hisob-kitobga 3-ilovaning 0903-satri)	0603			x	x
Hisobot davrida to'lanishi lozim (050-satr + 060-satr), shu jumladan:	070				
chorakning birinchi oyi uchun (0501-satr + 0601-satr)	0701				
chorakning ikkinchi oyi uchun (0502-satr + 0602-satr)	0702				
chorakning uchinchi oyi uchun (0503-satr + 0603-satr)	0703				

Izoh:

* Ixtisoslashtirilgan tsexlar, uchastkalar va korxonalarda ishlovchi nogironlar mehnatidan foydalanuvchi yuridik shaxslar tomonidan imtiyozli stavka qo'llanilganida to'ldiriladi.

** "011"-satroda tasdiqlovchi hujjatlar mavjud bo'lganda chet ellik xodimlarga to'lanadigan daromadlar, biroq O'zbekiston Respublikasi hududida ishlash uchun chet ellik xodimlarni berish bo'yicha xizmatlar ko'rsatish shartnomasiga doir xarajatlar umumiy summasining 90 foizidan kam bo'lmagan miqdorda ko'rsatiladi.

Rahbar

 (imzo)

Bosh buxgalter

 (imzo)

M.O'.

STIR

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

--	--

**Byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga, Respublika yo'l jamg'armasiga va Ta'lim va tibbiyot muassasalarini rekonstruksiya qilish, mukammal ta'mirlash va jihozlash bo'yicha byudjetdan tashqari jamg'armasiga majburiy ajratmalar
HISOB-KITOB**

Ko'rsatkichlar	Satr kodi	summa		
		byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi	Respublika yo'l jamg'armasi	Ta'lim va tibbiyot muassasalarini rekonstruksiya qilish, mukammal ta'mirlash va jihozlash bo'yicha byudjetdan tashqari jamg'armasi
1	2	3	4	5
Realizatsiya qilishdan sof tushum asosida aniqlanadigan soliq solinadigan baza, shu jumladan quyidagilarning oxiriga:	010			
chorakning birinchi oyi oxiriga	0101			
chorakning ikkinchi oyi oxiriga	0102			
chorakning uchinchi oyi oxiriga	0103			
Soliq solinadigan bazani kamayishi (hisob-kitobga 1-ilovaning 010-satri), shu jumladan quyidagilarning oxiriga:	020			
chorakning birinchi oyi oxiriga (1-ilovaning 020-satri)	0201			
chorakning ikkinchi oyi oxiriga (1-ilovaning 030-satri)	0202			
chorakning uchinchi oyi oxiriga (1-ilovaning 040-satri)	0203			
Ishonchli shaxs tomonidan birgalikda ishlab chiqarilgan mahsulot realizatsiyasi bo'yicha sof tushum, shu jumladan quyidagilarning oxiriga:	030			
chorakning birinchi oyi oxiriga	0301			
chorakning ikkinchi oyi oxiriga	0302			
chorakning uchinchi oyi oxiriga	0303			
Soliq solinadigan baza (010-satr – 020-satr + 030-satr), shu jumladan quyidagilarning oxiriga:	040			
chorakning birinchi oyi oxiriga (0101-satr – 0201-satr+0301-satr)	0401			
chorakning ikkinchi oyi oxiriga (0102-satr – 0202-satr+0302-satr)	0402			
chorakning uchinchi oyi oxiriga (0103-satr–0203-satr+0303-satr)	0403			

STIR

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

--	--

Ko'rsatkichlar	Satr kodi	summa		
		byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi	Respublika yo'l jamg'armasi	Ta'lim va tibbiyot muassasalarini rekonstruksiya qilish, mukammal ta'mirlash va jihozlash bo'yicha byudjetdan tashqari jamg'armasi
1	2	3	4	5
Majburiy ajratmalar stavkasi (%)	050			
Hisobot davri uchun to'lanishi lozim bo'lgan majburiy ajratmalar summasi (040-satr x 050-satr), shu jumladan quyidagilarning oxiriga:	060			
shu jumladan:				
chorakning birinchi oyi oxiriga (0401-satr x 050-satr)	0601			
chorakning ikkinchi oyi oxiriga (0402-satr x 050-satr)	0602			
chorakning uchinchi oyi oxiriga (0403-satr x 050-satr)	0603			

Izoh:

Soliq solinadigan baza alohida toifadagi soliq to'lovchilar uchun amaldagi qonun hujjatlarida nazarda tutilgan xususiyatlarni inobatga olgan holda aniqlanadi.

010-satr bo'yicha sof tushum 030-satrdagi ko'rsatilgan ishonchli shaxs tomonidan birgalikda ishlab chiqarilgan mahsulot realizatsiyasi bo'yicha sof tushumni hisobga olmagan holda aniqlanadi.

Oylar bo'yicha satr ko'rsatkichlari mikrofirmalar va kichik korxonalar jumlasiga kirmaydigan soliq to'lovchilar tomonidan to'ldiriladi.

Rahbar

_____ (imzo)

Bosh buxgalter

_____ (imzo)

M.O'.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

a. O'zbekiston Respublikasining Qonunlari, Prezident Farmonlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari, me'yoriy-hujjatlar.

e. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. –T.: «O'zbekiston», 2017.

f. O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. –T.: «Adolat», 2018.

g. O'zbekiston Respublikasining Byudjet kodeksi: Rasmiy nashr T.: “Adolat”, 2014 y. 296 b.

h. O'zbekiston Respublikasining «Davlat soliq xizmati to'g'risida»gi Qonuni, 1997 yil 29 avgust

i. O'zbekiston Respublikasining «Xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilish to'g'risida»gi Qonuni, 1998 yil 24 dekabr, №717-I

j. O'zbekiston Respublikasining 2017 yil 29 dekabdagi “Soliq va byudjet siyosatining 2018 yilga mo'ljallangan asosiy yo'nalishlari qabul qilinganligi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida”gi O'RQ-454-sonli Qonuni.

k. O'zbekiston Respublikasining 2017 yil 30 dekabdagi “Soliq ma'muriyatchiligi takomillashtirilishi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida”gi O'RQ-455-sonli Qonuni.

l. O'zbekiston Respublikasining 2018 yil 3 yanvardagi “Ayrim davlat organlari faoliyati takomillashtirilishi, shuningdek fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini himoya qilish kafolatlarini ta'minlashga doir qo'shimcha chora- tadbirlar qabul qilinishi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida”gi O'RQ-456-son Qonuni.

m. O'zbekiston Respublikasining «Soliq va byudjet siyosatining 2015 yilga mo'ljallangan asosiy yo'nalishlari qabul qilinganligi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida»gi O'RQ-379-sonli Qonuni, 2014 yil 4 dekabr

n. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012 yil 26 martdagi «Eksport qiluvchi korxonalarni rag'batlantirishni kuchaytirish va raqobatbardosh mahsulotlarni eksportga etkazib berishni kengaytirish borasida qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi PQ-1731-son Qarori

o. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012 yil 10 apreldagi «To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar jalb etilishini rag'batlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi PF-4434-sonli Farmoni

p. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012 yil 10 maydagi «2012-2016 yillarda O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish Dasturi to'g'risida»gi PQ-1754-son Qarori

q. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2013 yil 24 yanvardagi «Chakana savdo va xizmat ko'rsatish sohasida hisob-kitoblar mexanizmini yanada tartibga solish to'g'risida»gi 1910-son Qarori

r. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2013 yil 17 apreldagi «2013-2016 yillarda qishloq joylarida xizmat ko'rsatish va servis sohasini jadal rivojlantirish yuzasidan qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi PQ-1957-son Qarori

s. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2014 yil 4 dekabrda «O'zbekiston Respublikasining 2015 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida»gi PQ-2270-son Qarori

t. «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli Farmoni.

u. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 18 iyuldagi «Soliq ma'muriyatchiligini tubdan takomillashtirish, soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarning yig'iluvchanligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-5116-son Farmoni.

v. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 1 avgustdagi «Davlat soliq xizmati organlari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-3168-son Qarori.

w. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 27 dekabrda «O'zbekiston Respublikasining 2017 yilgi asosiy

makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida"gi 2699-sonli Qarori

x. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 29 dekabdagi "O'zbekiston Respublikasining 2018 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida"gi 3454-sonli Qarori

y. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2011 yil 2 maydagi «Davlat soliq xizmati organlari tomonidan soliq to'lovchilarga axborot xizmati ko'rsatishni yanada takomillashtirish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi 125-son Qarori

z. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 28 avgustdagi "Davlat soliq xizmati organlari faoliyatini huquqiy tartibga solishni yanada takomillashtirish to'g'risida"gi 677-sonli Qarori.

aa. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 27 iyuldagi "Davlat soliq xizmati organlarining mansabdor shaxslariga yangi maxsus kiyim bosh va farqlovchi belgilarni joriy qilish to'g'risida"gi 545-sonli Qarori.

b. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining asarlari.

a. Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. –T: "O'zbekiston" NMIU, 2018. – 88 b.

b. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. –T.: "O'zbekiston", 2017. – 488 b.

c. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. –T.: "O'zbekiston", 2017. – 104 b.

d. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. –T.: "O'zbekiston", 2017. – 32 b.

e. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. –T.: "O'zbekiston", 2017. – 48 b.

f. Karimov I.A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi. //Xalq so'zi gazetasi, 2010 yil 13 noyabr

g. Karimov I.A. Barcha reja va dasturlarimiz Vatanimiz taraqqiyotini yuksaltirish, xalqimiz farovonligini oshirishga xizmat qiladi. //Xalq so‘zi gazetasi, 2011 yil 22 yanvar

c. Kitob va turkum nashrlar

Alimardanov M. Yuridik shaxslarni soliqqa tortish. –T.: “Cho‘lpon” nomidagi NMIU, 2013. -296 b.

Абдуганиева Г., Бабабекова Н. Прогнозирование налогов. Учебное пособие. – Т.: “Tafakkur-bo‘stoni”, 2012. -160 с.

Malikov T.S., Jalilov P.T. Byudjet-soliq siyosati. O‘quv qo‘llanma. – Т.: «Akademnashr», 2011. - 472 b.

Gadoev E. i dr. Kosvennie nalogi. Uchebno-prakticheskoe posobie. - Т.: «Norma», 2011.- 220 s.

Gadoev E. i dr. Nalog na pribil. Uchebno-prakticheskoe posobie. - Т.: «Norma», 2011.- 356 s.

Gadoev E. i dr. Uproshchyonnaya sistema nalogooblojeniya. Uchebno-prakticheskoe posobie. - Т.: «Norma», 2011.- 324 s.

Toshmatov Sh.A. Korxonalarni rivojlantirishda soliqlar roli. «Fan va texnologiya» nashriyoti, 2008. –203 b.

Jo‘rayev A. Davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishning samarali yo‘llari. Monografiya. –Т.: «Fan», 2004. – 243 b.

Абдурахмонов О. Хорижий мамлакатларда солиқ тизимлари. Ўқув қўлланма. –Т.: ТДИУ, 2003. 158-бет

Т.Маликов. Солиқлар ва солиққа тортишнинг долзарб масалалари. –Т.: «Академия», 2002

Яхёев Қ. Солиққа тортиш назарияси ва амалиёти. –Т.: «Фафур Фулом», 2000

Яхёев Қ. Солиқ. –Т.: «Меҳнат», 1997

Гатаулин Ш. Солиқлар ва солиққа тортиш. –Т.: «Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси», 1996

Ўлмасов А., Шарифхўжаев М. Иқтисодиёт назарияси. –Т.: «Меҳнат», 1995

Темур тузуклари. –Т.: «Чўлпон», 1991

Романовский М.В., Иванова Н.Г. Налоги и налогообложение. Учебник. –М.: «Юрайт», 2015. 441 с.

Налоги и налогообложение. Учебное пособие. //под ред. А.Е. Суглобова, Н.М. Бобошко. –М.: «Юнити-Дана», 2015. 543 с.

Гончаренко Л.И.Налоги и налоговая система Российской Федерации. Учебник. –М.: «Юрайт», 2015. 541 с.

Черник Д.Г., Шмелев Ю.Д. Налоги и налогообложение. Учебник. –М.: «Юрайт», 2015. 495 с.

Поляк Г.Б. Налоги и налогообложение. Учебник. –М.: «Юрайт», 2015. 474 с.

Налоги и налоговая система Российской Федерации. Учебное пособие. //под ред. Б.Х. Алиева, Х.М. Мусаевой. –М.: «Юнити-Дана», 2014. 439 с.

Налоги и налогообложение. Учебник. //под ред. И.А.Майбурова. –М.: «Юнити-Дана», 2012. 591 с.

Налоги и налогообложении. Учебник. //под ред. Г.Б. Поляка, А.Н. Романова. –М.: «Юнити-Дана», 2012. 400 с.

Налоговая политика. Теория и практика. Учебник. //под ред. И.А.Майбурова. –М.: «Юнити-Дана», 2012. 518 с.

Майбуров И.А., Соколовская А.М. Теория налогообложения. Продвинутый курс. Учебник. –М.: «Юнити-Дана», 2012. 591 с.

Финансы. –М.: «ЮНИТИ», 2003

Налоги и налогообложение. Учебник. -Санкт-Петербург: «ПИТЕР», 2003

Кучеров И.И. Налоговые преступления. –М.: «Юринфор», 1997

Налоговые системы зарубежных стран. –М.: «Закон и право», 1997

Мальмигин И. Налоги как элементы финанса. –М.: перевод с англ. 1997

Пепеляев С. Основы налогового права. –М.: ИД ФБК-ПРЕСС, 2000. – 343 с.

Макконелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. В 2 Т. Пер. с англ. II-го изд. Т1. –М.: Республика, 1993

Рикардо Д. Сочинения т. I. Начало политической экономики и налогового обложения. Пер. с англ. –М.: «Госполитиздат», 1955

d. Journallardagi maqolalarga va konferensiya ishlariga havolalar

a. Jo'rayev A. Kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirishning ayrim masalalari. //Moliya. 2017, №1. –63 b.

b. Abdurahmonov X. Soliq imtiyozlaridan foydalanish samaradorligini oshirish. //Moliya. 2015, №6. –80 b.

c. Гимранова О. Налоговое стимулирование в Узбекистане на этапе углубления экономических реформ. //Молия. 2015, №5. –71 с.

d. Jo'rayev A., Amonov A. Qishloq xo'jaligini soliqqa tortishda xorijiy davlatlar tajribasi //Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida soliqqa tortish va sug'urta faoliyatini takomillashtirish yo'llari: Xalqaro ilmiy–amaliy konferensiya materiallari. 11–12 fevral 2004 y. –Toshkent, 2004. B. 44–46.

e. Jo'rayev A. Davlat byudjeti daromadlarini tasniflash mezonlari //Xalqaro ilmiy–amaliy konferensiya: 25may 2004. –Toshkent, 2004. B. 246 – 247.

f. Jo'rayev A. Davlat byudjetining soliqsiz daromadlari //O'zbekiston iqtisodiy axborotnomasi. –2004. –№5–6. –B. 61.

g. Jo'rayev A. Davlat byudjeti taqchilligini qoplash va uning makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashdagi ahamiyati //Bozor, pul va kredit. –2004. –№4(83). –B. 28–29.

h. Jo'rayev A. Daromad, byudjet va soliqlar //Soliq to'lovchining jurnali. –2004. –№4 –B. 21–23.

i. Jo'rayev A. Soliq–byudjet siyosati yaxlitligi va uning davlat byudjeti daromadlari ijrosidagi ahamiyati //O'zbekiston iqtisodiy axborotnomasi. –2005. –№1–2. –B. 34–35.

j. Jo'rayev A. Soliqqa oid jinoyatlarga soliq tizimi orqali ta'sir etish //Jamiyat va boshqaruv. –2004. –№3. –B. 28–29.

k. Jo'rayev A. Soliqqa oid qonunchilik buzilishi holatlarining oldini olish //Bozor, pul va kredit. –2004. –№9(88). –B. 45–48.

- l. Jo'rayev A. To'g'ri (bevosita) soliqlar: ularni davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishdagi o'rni //O'zbekiston iqtisodiy axborotnomasi. –2004. –№9–10. –B. 58–59.
- m. Jo'rayev A. Soliqlarning byudjet tizimi bo'g'inlariaro taqsimlanishi //Bozor, pul va kredit. –2004. –№11. –B. 18–21.
- n. Jo'rayev A. Umumiylik va o'ziga xoslik //Soliq to'lovchining jurnali. –2004. –№9. –B. 26–28.
- o. Олимжонов О. Бозор иктисодиётига ўтиш даврида солиқ сиёсати. «Ҳаёт ва иктисод» журнали, 1992.
- р. Бурков С. Неналоговые доходы от госсобственности и бюджетный потенциал страны. //Российский экономический журнал. №9, 2006. С.25
- q. Нечаев А. Налоговая система подталкивает бизнес к уходу в теневой сектор. //Финансовые известия, 1995. №56. С.4
- г. Макаров Д.Г. Уголовный кодекс в борьбе с теневой экономикой. Проблемы и перспектива. //Налоговый вестник. 2000, №1. С.120
- s. Пансков В.Г. Налоговое бремя в российской налоговой системе. //Финансы. –1998. №11. С.20
- t. Ковалевская Д.Е. Налоговые преступления в уголовном праве Российской Федерации. //Налоговый Вестник. –2000. №11. С.101
- u. Черник Д. Налоги в рыночной экономике. Журнал «Финансы», 1992, №3, С.19

e. Dissertatsiya va dissertatsiya avtoreferati

- a. Гуров М.П. Теневая экономика: сущность, структура и особенности проявления в условиях перехода к рыночной экономике в России: Автореферат канд. экон. наук. –СПБ, 1998. С.14
- b. Зябриков В.В. Налоговое планирование - как способ согласования интересов фирмы и государства. Автореферат дис. кан. экон. наук. –СПб., 1997. С.7
- c. Перцхалава К.А. Выявление и первоначальный этап расследования уклонений от уплаты налогов или страховых взносов в государственные внебюджетные фонды. Дис. на соис. уч. степени к.э.н. –М., 1999. С.86

d. Haydarov N.X. Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida korxonalar investitsion faoliyatidagi moliya–soliq munosabatlarini takomillashtirish masalalari (xorijiy investitsiyali korxonalar misolida): Iqtisod fanlari doktori diss. –Toshkent, –2003. –268 b.

e. Jo‘rayev A.S. Davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishning dolzarb muammolari. Iqtisod fanlari doktori diss. –Toshkent, –2005. –320 b.

f. To‘rayev Sh.Sh. Xo‘jalik subyektlarining soliq yukini optimallashtirish masalalari. Iqtisod fanlari nomzodi diss. avtoreferati. –Toshkent, –2007. –24 b.

f. Xorijiy tilda yozilgan adabiyotlar.

a. Pratt and Kulsrud, Corporate, Partnership, Estate and Gift Taxation, 2015 Edition, Van-Griner Publishing, 2015. USA

b. Murphy and Higgins, Concepts in Federal Taxation 2015, Twenty-Second Edition, South-Western College Publishing, 2015. USA

c. Examples & Explanations: Federal Income Taxation by Joseph Bankman Paperback, July 21, 2014 Wolters Kluwer. Law and Business. 636 pages

d. Federal Income Tax: Code and Regulations--Selected Sections (2014-2015) Perfect Paperback – July 2, 2014 by Martin B. Dickinson

e. Federal Taxation: Comprehensive Topics (2015), 2015 Edition, CCH INC., 2015. USA

f. Pratt and Kulsrud, Individual Taxation, 2015 Edition, Van-Griner Publishing, 2015. USA

g. Am P. La fiscalite en France. –Hachette, 1998, p. 186

h. Hofer A. La fraude fiscale en Suisse. –Editions Grounauver. Geneve, 1978. p. 141

i. Tanzi V. Taxation an Integragiong World. –Washington.: The Brooklngs Institut, 1995

j. Farmer P., Lyal R. EC Tax Law.-Oxford.: Clarendon Press, 1994

k. Sauvageot G. Precis de fiscalite. – Nathan, 1990

l. Mariette D. Bercy report a zero sur le dossier du Gredit Jonciur. //Tribune. -P., 1998

m. Steinbery A. An innovatori package for financial sector reforms // Journal of Banking and finance. 2001.

g. Elektron ta'lim resurslari

<http://www.gov.uz> - O'zbekiston Respublikasi hukumat portali
<http://www.soliq.uz> - O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi
<http://www.lex.uz> - O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi
<http://www.mf.uz> - O'zbekiston Respublikasi moliya vazirligi
<http://www.stat.uz> - O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi
<http://www.ziyonet.uz> - Jamoat axborot ta'lim tarmog'i
<http://www.nalog.ru> - Rossiya Federatsiyasining Federal soliq xizmati
<http://www.fmc.uz> - «FINMANCONSULT» kompaniyasi
<http://www.norma.uz> - «NORMA HAMKOR» MchJi
<https://www.sciencedirect.com> (ScienceDirect Elsevier Tadqiqotchilarning xalqaro axborot bazasi)

MUNDARIJA

Kirish.....	3
-------------	---

I BOB. SOLIQQA TORTISH NAZARIYASI

1.1. Soliqlarning iqtisodiy mohiyati va obyektiv zarurligi ..	6
1.2. Soliqlarning funksiyalari	13
1.3. Soliq elementlari	20
1.4. Soliqqa tortish tamoyillari	40

II BOB. O‘ZBEKISTON SOLIQ TIZIMI ASOSLARI

2.1. Soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlarga	48
umumiy tavsif.....	48
2.2. Soliqlarning guruhlanishi.....	53

III BOB. YURIDIK SHAXSLARNI SOLIQQA TORTISH

3.1. Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig‘i.....	64
3.2. Soliq solishning soddalashtirilgan tartibi.....	86
3.2.1. Yagona soliq to‘lovi.....	86
3.2.2. Savdo va umumiy ovqatlanish korxonalarini soliqqa tortish.....	106
3.2.3. Yagona yer solig‘i.....	114
3.3. Qo‘shilgan qiymat solig‘i.....	124
3.4. Aksiz solig‘i	151
3.5. Yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq	164
3.6. Yuridik shaxslardan olinadigan yer solig‘i.....	175
3.7. Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq.....	187
3.9. Yer qa‘ridan foydalanganlik uchun soliq	196
3.10. Benzin, dizel yoqilg‘isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliq.....	207

IV BOB. JISMONIY SHAXSLARNI SOLIQQA TORTISH

4.1. Jismoniy shaxslarning mol-mulkiga	212
solinadigan soliq	212
4.2. Jismoniy shaxslardan olinadigan yer solig'i	
4.3. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i ..	227
4.4. Tadbirkorlik faoliyatining ayrim turlari bo'yicha	
qat'iy belgilangan soliq	260
4.5. Mahalliy yig'imglar	271

V BOB. DAVLAT BUDJETNING SOLIQSIZ DAROMADLARI

5.1. Davlat byudjeti soliqsiz daromadlarining zarurligi, mohiyati va turkumlanishi	275
5.2. Soliqsiz daromadlarning davlat byudjeti daromadlarining hajmidagi o'rni va dinamikasi	282

VI BOB. BUDJETDAN TASHQARI JAMG'ARMALARGA MAJBURIY TULOVLAR

6.1. Yagona ijtimoiy to'lov va fuqarolarning byudjetdan tashqari pensiya jamg'armasiga sug'urta badallari	288
6.2. Davlat maqsadli jamg'armalariga majburiy ajratmalar	297
6.3. Respublika yo'l jamg'armasiga majburiy to'lovlar...	340

VII BOB. SOLIQQA OID QONUNBUZILISHLARGA BARHAM BERISH VA ULARNING OLDINI OLISH DAVLAT BUDJETI DAROMADLARINI KO'PAYTIRISH OMILI

7.1. Soliqqa oid qonunbuzilishlarga soliq tizimi orqali ta'sir etishning asosiy yo'nalishlari	307
7.2. Soliq to'lashdan bo'yin tovlashning asosiy usullari	313
7.3. Soliqqa oid qonunbuzilishning oldini olish tadbirlarining samaradorligini oshirish	320
Tayanch so'z va iboralar	326

«Soliqlar va soliqqa tortish» kursi bo'yicha test savollari variantlari.....	328
Glossariy.....	351
Ilovalar.....	364
Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.....	395

VAXABOV ALISHER VASIKOVICH
JO'RAYEV ABDUG'AFFOR SOFAROVICH

SOLIQLAR VA SOLIQQA TORTISH

(qayta ishlangan ikkinchi nashri)

Muharrir: **Sh. Bazarova**
Badiiy muharrir: **K. Boyxo'jayev**
Kompyuterda sahifalovchi: **K. Boyxo'jayev**

Nashr. lits. AI № 305.
Bosishga ruxsat 14.06.2019-y.da berildi.
Bichimi 60x84 ¹/₁₆. Ofset qog'oz **№2**.
«Times New Roman» garnituras.
Shartli b.t. 23,6. Nashr hisob t. 24,1.
Adadi 200 dona. Buyurtma №24

«IQTISOD-MOLIYA» nashriyotida tayyorlandi.
100000. Toshkent, Amir Temur 60^{«A»}.

«DAVR MARBUOT SAVDO» MChJ bosmaxonasida chop etildi.
100198. Toshkent, Qo'yliq, 4-mavze, 46.